

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞERAFETTİN TURAN

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN
DÖNEMİ TAHT KAVGALARI

ŞERAFETTİN TURAN

1925'te Van'ın Erciş ilçesinde doğdu. İlkokulu Bitlis'te, ortaokulu Muş'ta, liseyi Erzurum'da bitirdi. 1946'da Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih-Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu ve aynı bölüme asistan olarak atandı. Lisans öğrenimini tamamlamak amacıyla 1948'de girdiği Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1951'de mezun oldu. 1952'de, fakültenin Genel Türk Tarihi Kürsüsü asistanlığına atandı. Bu arada Etnografya Müzesi'nde asistan olarak, "Atatürk'ün Geçici Kabri" hizmetlerini yürüttü. Doktorasını 1954'te Kemal Paşazade Şemseddin Ahmed'in *Tevârihi Âl-i Osman*'ının Fatih Mehmed dönemini içeren VII. Defteri üzerinde yaptı. "Kanuni Süleyman'ın Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası" konulu habilitasyon teziyle Kasım 1956'da "Üniversite Doçenti" sanını aldı.

Haziran 1958-Kasım 1959 arasında askerlik görevini tamamladı. Yedek subaylığında, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi'nde görevlendirildi. İtalyan hükümetinin verdiği bir burstan yararlanarak Aralık 1959-Ekim 1960 tarihleri arasında Roma, Vatikan, Venedik arşiv ve kütüphanelerinde araştırmalarda bulundu. 1960-1962 öğretim yıllarında, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde görev aldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Hassa Mimarları konulu araştırması ile 1964'te profesörlüğe yükseltildi. 1968'de Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçildi. Kasım 1969-Kasım 1972 tarihleri arasında dekanlık yaptı. 1972'de seçildiği TRT Yönetim Kurulu üyeliğini, 1978'de kadar, iki dönem sürdürdü. Eylül 1977'de seçildiği Türk Dil Kurumu Başkanlığı, Ekim 1983'te kurumun resmi bir devlet dairesine dönüştürülmesiyle sona erdi.

1973'te, fakültedeki kadrosunu Genel Türk Tarihi'nden, Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'ne nakletti ve Haziran 1992'de yaş sınırını doldurarak emekliye ayrıldı.

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler konusundaki araştırmaları nedeniyle 1970'te İtalyan hükümetince *Cavaliere* nişanı ile ödüllendirildi. Ayrıca 1997'de Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Bilim Ödülü'nü, 1999'da Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'nü ve 2005'te Ankara Üniversitesi Hizmet Ödülü'nü aldı.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ TAHT KAVGALARI

Şerafettin Turan

Kapı Yayınları 260
Araştırma-İnceleme 66

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları
Şerafettin Turan

1. Basım: 1961, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Beyazid Vak'ası*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
2. Basım: 1997, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınları
3. Basım: Ağustos 2011, Kapı Yayınları

ISBN: 978-605-4322-71-8
Sertifika No: 10905

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

© 2011; bu kitabın yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Kapı Yayınları
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt
Mellen Matbaacılık
Çiftelhavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa / İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım
Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	vii

I. GİRİŞ

Konunun Önemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi.....	3

II. ŞEHZADELERİN TAHT KAVGALARINA YOL AÇAN NEDENLER

1- Kanuni'nin Saltanatına Karşı Anadolu'da Başgösteren Hoşnutsuzluk	17
2- Şehzade Mustafa Olayı.....	23
3- Hoşnutsuzluğun Rumeli'ye Yayılması: Düzme Mustafa Ayaklanması.....	55

III. ŞEHZADE BAYEZİD'İN SELİM'E VE BABASINA KARŞI CEPHE ALIŞI

1- Selim ile Bayezid Arasında Anlaşmazlık ve Sancakların Değiştirilmesi	67
2- Bayezid'in Amasya'ya Gitmek İstemeyişi.....	79
3- Kanuni'nin Avutucu Vaatleri.....	91
4- Selim'in Konya'ya Gidişi.....	105

IV. İÇ SAVAŞA DOĞRU

1- Bayezid'in Askerî Hazırlığı: "Yevimlü Ordusu"	115
2- Selim'in Telaşı ve Kanuni'nin Ondan Yana Olması.....	131

V. KONYA SAVAŞI

1- Bayezid'in Asi İlan Edilmesi ve Katline Fetva Alınması	143
2- Bayezid'in Yenilgisi	152

VI. BAYEZİD'İN İRAN'A SİĞİNMASI VE ÖLDÜRÜLMESİ

1- Bayezid'in Amasya'dan Ayrılışı	159
2- Aras Savaşı ve Bayezid'in İran'a Sığınması	165
3- Tahmasb'la Mektuplaşmalar ve Pazarlıklar	172
4- Bayezid'in ve Oğullarının Öldürülmesi	197

VII. TAHT KAVGASININ DOĞURDUĞU İÇ KARIŞIKLIKLAR

1- Bayezid Yanlılarının Kovuşturulması: Yevimlü Teftişi	211
2- Anadolu'da ve Rumeli'de Karışıklıklar	224

VIII. TAHT KAVGALARI NEDENİYLE YAPILAN YÖNETİMSEL DEĞİŞİKLİKLER

1- Yeniçerilerin Korucu Olarak Anadolu'ya Yayılmaları	233
2- Şehzadelerin Sancağa Çıkarılmalarında Değişiklik	237

EKLER

<i>Kısaltmalar</i>	287
<i>Kaynakça</i>	289
<i>Dizin</i>	293

SUNUŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü ve görkemli dönemi sayılan Kanuni Süleyman'ın saltanat yıllarında, Şehzade Mustafa'nın ve arkasından Bayezid'in adlarıyla anılan karşıt hareketler, kuşkusuz çelişkilerle dolu Tarih'in dikkatle incelenmesi gereken olaylarındandır. Kanlı bir iç savaşa yol açan ve Muhteşem Süleyman'ın, her iki oğlu ile onlardan olan erkek torunlarını öldürtmesini de içeren bu ayaklanmalar, genelde basit birer "veliahtlık" savaşımı olarak nitelendirilmiştir.

Biz de konuyu 1956'da *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası* başlığıyla ele almıştık. Doçentlik tezi olarak sunduğumuz araştırmamız jürice olumlu bulunmuş ve 1961'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları arasında basılmıştı. Bu ilk baskı kısa sürede tükenmiş, bu arada Dr. İsa Seyf tarafından da *Serguzeşt-i Şahzade Bayezid* adıyla Farsçaya çevrilmişti [*Doğu Dilleri*, c.I, Sa. 3-4; c. II, Sa. 1 (1969-1971)].

İkinci basım yapılırken, sorunu daha iyi yansıtabilmek için adını *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları* olarak değiştirdik.

tirmeyi yeğledik. Ayrıca kimi eklemeler yaparken, ilk yazımda kullandığımız dili, Türkçenin özleşmesi, gelişmesinin bir sonucu diye yalınlaştırmayı da gerekli gördük.

İktidar savaşlarının içerik ve yöntem değiştirerek sürdüğü ve Osmanlı düzenine dönme eğilimlerinin dile getirildiği dönemde, geçmişin sesine kulak vermek, sanırsız okuyucuya ilginç gelecektir.

Şerafettin TURAN

Ankara, 13 Mart 1997

I GİRİŞ

KONUNUN ÖNEMİ VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Devirlerinde, başlıca iç olaylar arasında, şehzadeler arasındaki taht kavgalarının önemli bir yer aldığı görülmektedir. Daha I. Murad döneminde başlayan bu kavgalar, Fetret Devri'nde olduğu gibi, kimi kez devletin varlığını tehlikeye düşürecek derecede ciddi bir nitelik almış, imparatorluğun en güçlü dönemlerinde bile uzun karışıklıklara ve kanlı iç savaşlara yol açan bir sorun olarak etkisini sürdürmüştür.

Kanuni Süleyman'ın yarım yüzyıla yaklaşan görkemli saltanatının son yılları da, birbirini izleyen bu tür taht kavgalarıyla gölgelenmiştir. Gerçekten de, yönetimi yasal kurallara dayandırmaya öncelik verdiği için kendisine "Kanuni" sanı verilen, adaletle davranmaya çalıştığından ötürü Halife Ömer'e benzetilip "Ömer-meşreb" diye nitelenen ve tantanalı yaşamı nedeniyle de batılılarca "Magnifico" (Muhteşem) diye anılan yaşlı padişahın, artık onun saltanatını istemeyen tebaasına karşı tahtını korumak zorunda kalması ve bu uğurda 2 oğlunu

öldürtmekten çekinmemesi, ne adil bir hükümdar ne de bir baba olarak ona onur verecek olaylardan olmasa gerektir. Bu bakımdan, dönemin gözleri kamaştıran görkemi içinde dikkatleri pek çekmediği için basit birer olay gibi algılanan Şehzade Mustafa ve Bayezid olayları, bu dar çerçeve içinde değerlendirilmelerine olanak bulunmayan büyük bir önem taşımaktadır.

Şehzade Mustafa ve onu izleyen Bayezid olaylarının basit birer ayaklanma olarak görülmesine, kuşkusuz ki kaynaklarımızın bu konuda verdikleri bilgilerin, sorunun niteliğini ve kapsamını belirtmekten çok uzak bulunması neden olmuştur. Olayların toplumsal ve ekonomik nedenlerini göz ardı ederek genelde kişisel tutkuları ve iktidar arayışlarını ön plana çıkaran Osmanlı tarih yazarlarına göre, Mustafa ve Bayezid olaylarında başlıca etken, saray ve çevresi entrikalarıdır. Böylece Mustafa'nın öldürülmesinde başrolü, Kanuni'den sonra tahta öz oğullarından birini geçirmeyi planlayan Hürrem Sultan ile damadı Sadrazam Rüstem Paşa oynamışlardır. Şehzade Bayezid'in ayaklanmasına ise, sadrazam olmaya çalışan Lala Mustafa Paşa'nın entrikaları yol açmıştır.

Oysa gerek Mustafa'nın gerekse Bayezid'in ayaklanma diye nitelenen davranışlara girişmeleri, babalarının saltanatına karşı Anadolu'da doğan ve gittikçe yayılan hoşnutsuzluğun bir yansımasıdır. Mustafa olayının bir devamı olan Bayezid ayaklanması, kanlı bir iç savaşa yol açması ve yıllarca süren çalkantılar yaratması yanında, Osmanlı-Safevi İran ilişkilerini de etkilemesi yönlerinden daha da önem taşımaktadır. Biz de bu incelememizde esas olarak Bayezid olayı üzerinde duracağız; ancak o ayaklanmayı anlayabilmek için öncelikle Şehzade Mustafa olayını gerçek nedenleri ve boyutları ile açıklamak gerektiği için öncelikle onu ele alacağız.

Dönemin Osmanlı tarih yazarları dışında Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki kimi belgeler ve olayların çağdaş tanıkları Avus-

turya elçisi Busbecq ile Venedik elçilerinin raporları, Mustafa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan olayın içyüzü hakkında önemli ipuçları vermektedirler. Bayezid'in giriştiği taht kavgasına gelince, XVII. Yüzyılda Peçevi İbrahim'den başlayarak Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya gelinceye değin birkaçı dışında hemen bütün tarih yazarları ve yazarlarımız, Bayezid-Selim arasındaki taht kavgasına ilişkin olarak Gelibolulu Âli'nin *Nâdiru'l-mehârib* ve *Künhü'l-ahbâr* adlı yapıtlarında verdiği bilgileri aktarmakla yetinmişlerdir. Artık klasikleşmiş olan bu anlatıma göre, Bayezid olayı, basit bir veliahtlık mücadelesinden başka bir şey değildir. Lala Mustafa'nın ve kendi etrafında bulunan bazı fesatçıların (müfsidlerin) kışkırtmalarına kapılarak ağabeyi Selim'e ve babasına karşı ayaklanan Bayezid yenilgiye uğradığında İran'a kaçmış, en sonunda hak ettiği cezaya çarptırılarak katledilmiştir.¹

Âli'nin, sorunu böyle tek yanlı ve dar bir görüş açısından ortaya koymasını bir bakıma doğal görmek gerekir. Çünkü kendisi bu taht kavgası döneminde Selim'in hizmetinde bulunduğuna ve *Nâdirul-mehârib*'i ona sunduğuna göre, olayı tarafsız bir gözlemci olarak ele alması olanaksızdı. Bununla birlikte o, Bayezid ile Selim arasındaki Konya Savaşı'nın önemini dikkate alarak bu "nâdir" savaşa ilişkin bir kitap yazarak ayrıntıları gösterir nitelikte de olsa kıymetli bilgiler veren ilk tarih yazarı olmuştur. Bu nedenle kısmen olayların içinde yaşamış olan Âli'nin, adı geçen yapıtları, bugün bile Bayezid olayı için kullanacağımız Osmanlı kaynaklarının başında gelmektedir. Aşağı yukarı aynı bilgileri yineleyen belli başlı öteki yerli kaynakları-

1 *Nâdiru'l-mehârib*, Bayezid ile Selim'in sancaklarının değiştirilmesi ile başlamakta ve Selim'in tahta çıkışı ile sona ermektedir. Ancak Bayezid'in öldürülmesinden sonraki olaylara hiç değinilmemektedir. Âli, anlattıklarında yansız kaldığını söylüyorsa da, kitabını sunduğu Selim'den bazı şeyler beklediğini, "mertebe yükselip murada erme"yi umduğunu da gizleyememektedir (Vr. 25 a).

mız arasında özellikle Karaçelebizâde Abdülaziz'in *Süleyman-nâme*'sinin, bazı yerlerde Âli'yi tamamladığı görülmektedir.

Çağdaş İran kaynaklarının bu konuda verdikleri bilgiler ise, hemen hemen Bayezid'in Konya Savaşı'ndan sonra bu ülkeye sığınmasına ve başlangıçta Şah Tahmasb tarafından çok iyi karşılanmışken şah aleyhine giriştiği suikast hareketlerinin haber alınması üzerine hapsedilmesine ve sonunda babası ile ağabeyinin istekleri doğrultusunda öldürülmesine ilişkin bulunmaktadır. Bu kaynakların başında da Gaffârî'nin *Cihanârâ*'sı ile Hasan Rumlu'nun *Ahsenü't-tevârih*'i gelmektedir. Gaffârî, Bayezid'in Kazvin'de karşılaşına tanık olduğu halde, sığınmacı Osmanlı şehzadesinin İran'daki yaşamı ve Tahmasb ile Kanuni ve Selim arasındaki mektuplaşma ve pazarlıklar hakkında verdiği bilgiler çok eksik olup, en önemli kayıtları Bayezid'in İran başkentine varışı, hapsi ve öldürülmesi tarihleriyle sınırlı bulunmaktadır. Hasan Rumlu'nun bu konudaki kayıtları da aşağı yukarı Gaffârî'nin aynı olup, kimi yerlerde ondan da eksik kalmaktadır. Gaffârî'nin yapıtı Münecimbaşı Ahmet tarafından kullanılmış, Hasan Rumlu'nun yapıtı da büyük bir olasılıkla Karaçelebizâde Abdülaziz'in kaynaklarından birini oluşturmuştur.

Batı kaynaklarına gelince, Venedik baylo'larının kendi senatolarına sundukları *Relazione*'lerde Osmanlı İmparatorluğu'na ait iç ve dış sorunların çoğuna olduğu gibi Kanuni Süleyman'ın oğulları arasındaki saltanat kavgalarının da aydınlatılmasına ışık tutacak önemli kayıtlar bulunmaktadır. Ancak, Bayezid'in ayaklanması sırasında baylo bulunan Mario de Cavalli il Vecchio'nun 1560 tarihli *Relazione*'sinde bu olaya ilişkin hiçbir bilgi vermemesi anlamlı görünmektedir.² Bayezid olayındaki bu

2 Alberi, E., *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, S. Turchia, ser. III, Vol.1, s. 271-298.

durumun aksine, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi sorununda Relazione'lerde çok önemli ve oldukça geniş bilgiler verilmektedir. Baylo Bernardo Navagero (1550-1552), Kanuni'nin şehzadeleri, Mustafa ve Selim taraftarları hakkında dikkati çeken bilgiler vermektedir. Domenico Trevisano'nun (1554-1556) Relazione'si ile 1553 ve 1554 tarihli anonim iki Relazione'de ise nedenleri, oluşumu ve sonuçları ile birlikte Şehzade Mustafa olayının ayrıntılarını bulmaktayız.³

Önemi çok belirgin olan ve Alman tarihçisi Zinkeisen tarafından kullanılmış bulunan Venedik kaynaklarının dışında, Avrupa'da Busbecq'in Âli'ye benzer bir rol oynadığı söylenebilir. Gerçekten de onun *Türk Mektupları*'ndaki kayıtları, batı dillerinde yazılan birçok yapıtın ana malzemesini oluşturmuştur. Bu arada Zinkeisen ile Romen tarihçi Jorga özellikle anılmaya değer. Salaberry gibi Osmanlı İmparatorluğu dönemini bütünüyle ele alan ya da Fairfax Downey gibi yalnızca Kanuni Süleyman dönemi üzerinde duran Batılılar da, doğrudan doğruya Busbecq'in verdiği bilgileri aktarmışlardır. Bunların dışında Şehzade Mustafa ve Bayezid olaylarına ilişkin trajedi ya da opera librettosu yazan batılılar da onun yazdıklarına dayanmışlardır. Mustafa'nın katlinden bir süre sonra İstanbul'a gelen bu Avusturya elçisinin, kuşkusuz kendi gözlemlerine ve çeşitli çevrelerden duyduklarına dayanarak yazdıkları, özellikle Mustafa ve Bayezid olayları arasındaki bağlantı ve Bayezid'in Düzme Mustafa ayaklanmasındaki tavrını belirtmek bakımından önem taşımaktadır. Onun verdiği bilgilerin kısmen de olsa yeni belgelerle doğrulanması *Türk Mektupları*'nın değerini daha da artırmaktadır. Bununla birlikte gerek Busbecq gerekse ona dayanan tarihçiler ve yazarlar, dahası Batı kay-

3 1553 tarihli Relazione. Alberi, *Documenti di Storia Ottomana del secolo XVI.*, Firenze, 1842, s. 33-110. ikinci Relazione ise *Aviso di Costantinopoli* ("İstanbul'dan Haberler") başlığını taşıyor.

nakları ile birlikte Osmanlı kaynaklarını da kullanmış olan J.V. Hammer, Bayezid olayını, veliahtlığı elde etmek için girişilmiş bir ayaklanma olarak aktarmaktan ileriye geçememişlerdir. Bu görüşte gerçek payı bulunduğu yadsınamaz, ancak ayaklanmanın çok yönlü içeriği, doğurduğu sonuçlar ve dolayısıyla önemi yeterince belirtilememiştir.

Her şeyden önce, bir saltanat kavgası olan Bayezid olayını, I. Murad'ın oğlu Savcı olayından başlayarak süregelen şehzade mücadelelerinin son büyük halkası ve ağabeyi Mustafa olayının bir devamı olarak ele almak gerekir. Çağına göre merkezî ve güçlü bir devlet anlayışının gerektirdiği örgütlenmeyi gerçekleştiren Osmanlı sultanları ve yöneticilerinin, tahta geçişin kurallarını saptayan bir veraset yasası'nı yürürlüğe koymamış olmaları, kuşkusuz ki taht kavgalarına ve şehzadeler arasında kardeş mücadelelerine yol açan en büyük etken olmuştur. Üstelik düzenlediği yasa ile merkez örgütünü, buradaki üst düzey görevlilerin yetkilerini, atamalarda aranacak nitelikleri ve devlet protokolünü ayrıntılarıyla saptayan Fatih Mehmed'in, tahta çıkmayı "güç"e ve "kısmet"e bağlaması, saltanat değişikliklerinde şehzade kanlarının akmasına, akıtılmasına yol açmıştır. Bilindiği gibi saltanatın birliğini gözeten ve tahta çıkan padişahın kardeşlerinin taht iddiaları ile ayaklanmalarını önlemek isteyen Fatih, *Kanunname*'sine veraset için şu hükmü koydurtmuştur:

"Ve her kimesneye⁴ evladımdan saltanat müyesser ola, karındaşların, nizâm-ı âlem için katl itmek münasibdir; asker ulemâ dahi tecviz etmiştir, anınla âmil olalar."⁴

4 *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, TOEM eki, istanbul, 1330, s. 27 (Çocuklarımdan her kime saltanat nasip olursa, kamu düzeni için kardeşlerini öldürtmesi uygundur. Din bilginlerinin çoğunluğu da bunu yerinde bulmuştur. Böylece hareket etsinler.)

Böylece Fatih'in işbaşına geçen padişaha, 'nizam-ı âlem (kamu düzeni)' için kardeşlerini öldürme hakkı veren yasal bir dayanak tanınması, şehzade kavgalarına başını/nefsini kurtarma gibi bir boyut da getirmiştir. Denebilir ki gerek Mustafa gerekse Bayezid, saltanat tahtına oturamayacak olurlarsa ona ulaşan kardeşlerinin elinden ölümü kabul etmektense daha babalarının sağlığında bu trajik sondan kurtulmak istemişlerdir.

Çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerin de etkisiyle Kanuni Süleyman'ın saltanatına karşı Anadolu'da doğan hoşnutsuzluk, Şehzade Mustafa olayı ile meydana çıkmıştı. Kanuni, 1553'te Nahcivan Seferi diye bilinen İran Savaşı'na çıkarken Mustafa'yı katlettirmekle geçici bir önlem alabilmişti. Ancak bu karşıtlığı doğuran nedenleri ortadan kaldıramadığı için, bunların bir süre sonra Bayezid olayı ile daha geniş çapta meydana çıkmasına engel olamamıştı. Nitekim Celâli İsyanları'nı incelerken Bayezid olayını bu niteliği ile ele almış olan Mustafa Akdağ, Bayezid ile Selim arasındaki Konya Savaşı'nın basit bir taht kavgası değil, "Kapıkulları lehine işleyen bir idareyi ve onun temsilcisi olan bir zümreyi kaldırmak isteyenlerle, tersine olarak bunu korumak zorunda olan iki kuvvetli parti arasında çok kanlı bir meydan savaşı" olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda bunun, "Devletin, ordu ve idare teşkilatı ve Anadolu halkının hükümet karşısındaki durumu bakımlarından bir dönüm noktası" oluşturduğunu belirtmiştir.

Veliahtlık mücadelesi olarak da, Bayezid olayının, kendinden önceki olaylara benzeyen yönleri yok değildir. Örneğin, bir bakıma bunu Yavuz Selim'in tahtı ele geçirmesi ile karşılaştırmak olanağı vardır. Bundan da öte denilebilir ki Yavuz'un babasına karşı harekete geçmesi ve başarı kazanıp padişahlığa yükselmesi, kendinden sonra torunlarına örnek olmuştur. Bilindiği gibi Yavuz Selim de başlangıçta veliahtlığı, dolayısıyla babasından sonra tahtta oturmayı sağlamak için mücadeleye

girişmişti. Ancak Bayezid olayını Yavuz Selim'ininkinden ayıran başlıca özellik, Yavuz'un doğrudan doğruya babasına karşı cephe alıp savaşmasına karşın Bayezid'in, eyleminde ağabeyi Selim'i hedef almış olmasıdır.

Kanuni dönemindeki bu kanlı taht kavgalarında göze çarpan bir başka özellik, başta padişahın sevgili gözdesi Hürrem olmak üzere kimi saray görevlilerinin çevirdikleri entrikaların da etken olmasıdır. Bir başka anlatımla sarayda beliren kadın egemenliği, taht kavgaları ile olumsuz yönde etkilerini göstermiştir.

Dikkati çeken bir başka nokta, bu mücadeleler sırasında kendisine görev verilen bir üst yöneticinin padişaha ve saltanata bağlılığıyla sivrilmesidir. Düzme Mustafa ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen, arkasından Kanuni'nin isteğiyle Bayezid'e karşı Selim'in yanında yer alan Sokullu Mehmed Paşa, bu hizmetlerinin de etkisiyle kısa sürede sadarete yükseltilmiştir. Bayezid'in İran'a sığınmasından sonra Selim'in kızı İsmihan ile evlendirilerek saraya damat edilen Sokullu 1564'te de sadrazam atanmıştır.

Bayezid olayı, savaşta yenilen şehzadenin yabancı bir ülkeye (İran'a) sığınması ve orada öldürülmesi ile sona erdiğine göre, Cem olayı ile de benzerlik göstermektedir. Fakat Cem, ağabeyi II. Bayezid yasal hükümdar olduktan sonra onunla savaşa giriştiği halde Bayezid, daha babasının sağlığında ve ağabeyi Selim henüz kendisi gibi şehzade sanını taşıırken ona karşı savaş açmıştır.

Bayezid'in yenilgisi ve kaçışına kadar Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olan taht kavgası, onun, imparatorluğun doğu komşusu ve en büyük rakibi İran'a sığınmasından sonra aynı zamanda dış siyasetin ana sorunlarından biri niteliğini almıştır. Şiiliği yaymayı siyasal bir amaç haline getiren ve II. Bayezid döneminden başlayarak Anadolu'da pek çok yandaş kazanan

ve kimi karışıklıklara da neden olan Safevi Şahlığının, sığınmacı şehzadeyi Osmanlı yönetimine karşı kullanması kuşkusu doğmuştur. Aynı zamanda küçümsenemeyecek sayıdaki silahlı adamlarını yanında götüren Bayezid'in, İran'dan alacağı güçle Doğu'daki Osmanlı topraklarına saldırması olasılığı belirmiştir. Bu yüzden olay bir dizi iç sorun yanında önemli bir dış sorun yaratmıştır. Anadolu'da süren karışıklıkları gidermek ve şehzadeler kavgasını önlemek için yeni önlemler almak, yönetsel bazı değişiklikler yapmak gereği duyulmuştur. Öte yandan sığınmacı "asi şehzade"yi ortadan kaldırıp tehlikeyi tümüyle yok etmek için Kanuni Süleyman gibi bir padişahın, daha birkaç yıl öncesine, 1555 Amasya Anlaşması'na kadar savaş halinde bulunduğu İran'a önemli ödünler vermesine neden olmuştur. Öyle ki, Bayezid'in İran'a sığınmasından sonra Kanuni, zaman zaman Cem tehlikesini ortadan kaldırmak için para ödemeyi de içeren her türlü ödünde bulunmaktan çekinmeyen bir II. Bayezid kişiliğinde görünmektedir. İşte bütün bu nedenlerle Bayezid olayını bir iç sorun olduğu kadar bir dış sorun olarak da bütünüyle ele alıp değerlendirmek gerekmektedir.

Biz burada şimdiye değin yinelenegelen bilgileri bir yana bırakarak doğrudan doğruya belgeleri konuşturmaya çalıştık. Konuyu işlerken Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belgelerle Başbakanlık Arşivi'ndeki Mühimme defterleri başlıca dayanaklarımız oldu. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belgeler arasında özellikle Selim'e, Bayezid'e, Hürrem'e ve Mihrimah'a ait mektuplar, olayların akışını aydınlatma bakımından çok önemli bulunmaktadır. Her şeyden önce bu mektupların varlığı, Bayezid'in babasına yazdığı mektupların Lala Mustafa'nın adamları tarafından ele geçirildiği hakkındaki kayıtların çok abartılı olduğunu göstermektedir.

Bayezid'in mektupları yanında Selim'inkilerin daha az olduğu görülmektedir. Kanuni'nin mektupları ise genelde Şah Tahmasb ile yazışmalara ilişkindir. Onun oğullarına gönderdiği mektupların içerikleri de Bayezid ile Selim'in verdikleri yanıtlardan anlaşılmaktadır. Söz konusu mektuplardan başka, arz tezkireleri ile çeşitli diğer belgelerin de bulunması, konuyu işlemede Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Mühimme kayıtlarına gelince, 1558-59 (Hicri 963-966) yıllarını içeren defter ne yazık ki kaybolmuştur. Var olan 3 No.lu defter de Konya Savaşı'ndan sonra başladığı için ondaki kayıtlar daha çok, Bayezid'in İran'a sığınması sırasında alınan önlemlere ve başgösteren iç karışıklıklara aittir. Bu kayıtların bir kısmı Ahmet Refik Altınay tarafından yayımlanmıştır. Eksik de olsa Mühimme defterlerindeki hükümler Topkapı belgelerinin boş bıraktığı yerleri tamamlamaya yaramaktadır.

Başbakanlık Arşivi'nde Mühimme defterleri dışında, Ali Emiri ve Fekete'nin yaptıkları ayırımlarda da Bayezid olayı ile ilgili kimi belgeler bulunmakta ise de, bunlar çoğunlukla asılları Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde olan arz-tezkereleri ve jurnallerin kopyalarıdır.

Konuyu işlerken, bu arşiv belgeleri yanında, şimdiye kadar kullanılmamış olan bazı yazma eserlerden ve yazışmaların, mektupların derlendiği Münşeat Mecmuaları'ndan da yararlandık. Bunların başında *İtaatnâme* adını taşıyan yazma ile Sarı Abdullah Efendi'nin *Düsturu'l-inşâ'sını* ve *Dizfuli Münşeat Mecmuası'nı* anmamız gerekir.

Olaylar sırasında Selim'in hizmetinde bulunduğu anlaşılan birisi tarafından yazılmış olan *İtaatnâme*, Selim ile Bayezid'in sancaklarının değiştirilmesinden, Konya Savaşı'na kadar geçen olayları içermektedir. Yapıt, adından da anlaşılacağı gibi Selim'in, babasının emrine uyduğunu, itaat ettiğini belirtmek

amacıyla yazılmış olup, tümüyle onu savunan bir anlatımla kaleme alınmıştır. Böyle olmasına karşın Selim'in Manisa'dan Konya'ya gidişi ve Konya Savaşı hakkında ne Âli'de ne de öteki kaynaklarda bulunan geniş bilgi vermektedir.

Sarı Abdullah'ın *Düsturu'l-inşâ'sı* ise, Bayezid'in İran'a sığınmasından sonra Şah Tahmasb ile Kanuni Süleyman ve Şehzade Selim arasındaki mektuplaşmalardan 20'sinin örneklerini içermektedir. Birçoğunun asılları Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bu mektupların örneklerine Feridun Bey *Münşeât*'ında ve diğer münşeât mecmualarında da rastlanmakta ise de, onlar, *Düsturu'l-inşâ*'dakilere göre çok daha eksik ve dağınıktırlar. Abdullah Efendi'nin derlemesinde, bu mektuplardan başka, Konya Savaşı'nı anlatan ancak kimin tarafından kime gönderildiği belli olmayan bir mektup daha bulunmaktadır. Fakat bu mektup, Âli'nin ve *İtaatnâme* yazarının savaş hakkında verdikleri bilgileri genişletecek ya da değiştirecek nitelikte değildir; daha çok, Selim'in savaştan sonra babasına yazdığı mektubu andırmaktadır.

Dizfuli Münşeâtı'na gelince, bu derlemede Derviş Çelebi'nin Konya Savaşı'ndan bahseden *Cengnâme'si* ile Bayezid'in teslim edilmesi için Tahmasb'la yapılan yazışmalardan bir kısmının örnekleri ve Şehzade Mustafa'nın Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazdığı çok dikkate değer bir mektup ile Paşa'nın yanıtının örnekleri bulunmaktadır. Derviş Çelebi'nin *Cengnâme'si*, Sarı Abdullah'ın *Düsturu'l-inşâ'sı*ndaki Konya Savaşı'na ilişkin mektuba oranla savaş hakkında daha geniş bilgi vermektedir. Mustafa'nın Ayas Paşa'ya mektubu ile onun yanıtı ise, bugüne kadar aydınlatılmamış olan Mustafa olayına kısmen ışık tutması ve Şehzade'nin babasından sonra saltanat tahtına geçebilmek için bazı girişimlerde bulunduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Yararlandığımız kaynakları tamamlamak için, son olarak, Bayezid'in ve yandaşlarının öldürülmesi için alınmış olan

fetvâ'ları ve Ârifi'nin *Vekayi-i Sultan Bayezid maa Selim Han* adlı Farsça manzum yapıtını anmamız gerekir. Topkapı Sarayı kitaplığında bulunan ve henüz yayımlanmamış olan bu yapıt, *İtaatnâme* gibi, şehzadelerin sancaklarının değiştirilmesi ile başlamakta ve Konya Savaşı ile sona ermektedir. Ne ki tümüyle abartılı ve şairce bir anlatımla yazılan yapıt, tarih araştırmaları için bir önem taşımamaktadır.

İşte biz, bu özgün arşiv belgelerine ve yazma kaynaklara dayanarak Kanuni Süleyman dönemindeki taht kavgalarını aydınlatmaya çalıştık. İncelememizde Şehzade Mustafa ve Bayezid olaylarının saray entrikalarına dayandırılan meraklı öykülerini değil de, yukarıda değindiğimiz çok yönlü içeriklerini, özellikle de nedenleri ve sonuçları bakımından önemlerini sergilemeye ağırlık verdik. Bunu yaparken, şimdiye değin yinelenegelen bilgileri özgün belgelerin ışığı altında değerlendirmeyi de ihmal etmedik.

II

ŞEHZADELERİN TAHT KAVGALARINA YOL AÇAN NEDENLER

1- KANUNİ'NİN SALTANATINA KARŞI ANADOLU'DA BAŞGÖSTEREN HOŞNUTSUZLUK

Kanuni Süleyman'ın saltanat yıllarının, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en parlak ve güçlü dönemlerinden biri olduğu kuşkusuzdur. Bu yüzdendir ki daha sonraki yüzyıllarda onun dönemi klasik bir çağ ve kaybolmuş altın bir devir sayılmıştır. Bozulan devlet düzenini sağlamak için de yeniden onun dönemindeki yasalara, kurallara dönmek gerektiği kanısı yerleşmiştir. Fakat kabul etmek gerekir ki, bu görkemli görünüşünün ve etkisinin aksine, ileride gerek içte gerekse dışta büyük sorunlar yaratacak olan bazı ihtiyatsızca hareketler, ekonomik darlıklar ve yolsuzluklar da gene Kanuni döneminde başlamıştır. Nitekim Koçi Bey, yerinde bir görüşle bu gerçeği daha XVII. yüzyılda saptamıştır. Yönetimde yapılmasını gerekli gördüğü önlemler için padişaha sunduğu incelemesinde bunu şöyle belirtmektedir (*Risale*, 24):

“Bilindiği gibi, Osmanoğulları ailesinden gelen padişahlar içinde ülkenin genişliği, hazinenin zenginliği ve görkemlilik yönünden doruğa ulaşan ilki, rahmetli Süleyman Han olup, yine

düzenin bozulmasına (ihtilal-i âleme) neden olan durumlar da onun zamanında meydana çıkmış olup, devlet çok güçlü olduğu için etkisi ol zamanda duyulmayıp birkaç yıldır artık belirgin oldu.”

Koçi Bey'in de belirttiği gibi, önceleri ağırlıkları pek duyulmayan ve birbirini izleyen zafer şenlikleri içinde unutulmuş bu sıkıntılar, gittikçe artarak 1540'lı yıllardan sonra özellikle Anadolu'da genel bir hoşnutsuzluğa dönüşmüştür. Anadolu halkının önce Şehzade Mustafa'nın yanında ve daha sonra Bayezid'in etrafında toplanarak Kanuni Süleyman'a ve merkezî otoriteye karşı cephe almalarına yol açan hoşnutsuzluğun nedenleri neydi? Bu soruya verilecek yanıt, her iki şehzadenin taht kavgasına girişmek için nasıl uygun bir ortam bulduklarını da açıkça gösterecektir.

Ümit Burnu yolunun ve Amerika kıtasının keşfinden sonra, dünya ticaret yollarında meydana gelen değişiklik ve ticaretin Akdeniz'den Atlantik'e kayması yüzünden, XVI. yüzyıldan başlayarak Türkiye'nin dış ticaretinde ülke aleyhine bir dengesizlik doğmuş bulunuyordu. Kanuni Süleyman döneminde henüz bunalıcı bir durum almamış olmakla birlikte, bu dengesizliğin ekonomik yapı üzerindeki etkileri hissedilmeye başlanmıştı.

Ekonomideki bunalım daha çok para darlığı biçiminde ortaya çıkmıştı. Devletin paraya olan gereksinimi, sınırların genişlemesi ve devlet hazinesinden beslenenlerin yani resmi görevlilerin çoğalması oranında artmıştı. Bu yüzden imparatorluk içinde kıymetli maden ihtiyacı hemen hemen sürekli bir hal almıştı. Bu sıralarda Avrupa'da da kıymetli maden ve para darlığı başgöstermişti ama bu darlık Osmanlı İmparatorluğu'na oranla daha aşağı düzeydeydi. Buna karşın İran'da ve diğer Doğu ülkelerinde durum aksine olup kıymetli maden darlığı Türkiye'dekinden daha fazla idi. Bundan dolayı kıymetli madenler ucuz olan taraftan pahalı olan tarafa akıyor, Os-

manlı ülkelerinden Doğu'ya kıymetli madenler götürülüyordu. Bu durum, doğal olarak imparatorluk içinde kıymetli madenlerin ve dolayısıyla altın ve gümüş paranın daha da azalmasına neden olmuştu.

Buna koşut olarak eşya fiyatlarında da önemli bir yükselme başgöstermişti. 1540'lı yıllarda Osmanlı para birimi olan akçe değer yitirmeye başlamıştı. O zamana kadar 1 "kâmil kuruş" 35 akçe iken 1548'de 40 akçe'ye çıkmış, altın da 60 akçe'ye yükselmişti. Öte yandan Anadolu'da hububat darlığı kimi yıllarda kıtlığa dönüşmüştü. Bunun sonucunda kile'si ortalama 3 akçe olan buğday fiyatları 5'e çıkmış, yer yer de 12 akçe'ye fırlamıştı.⁵

Altın ve gümüş para darlığı, toplumsal sınıflar arasındaki dengeyi bozmuş, bu da daha çok tarımla uğraşan halkın aleyhine olmuştu. Her şeyden önce, para sıkıntısı çeken halkın, devlete olan vergi borcunu ödeme gücü azalmıştı. Böyle iken devlet, birbirini izleyen savaşlar ve sürekli bir şekil alan deniz seferlerinin giderlerini karşılayabilmek için, "Tekâlif-i divaniye" denilen ve çok zorunlu hallerde alınan vergiyi düzenli vergiye dönüştürmekle kalmamış, miktarını da yıldan yıla çoğaltma yoluna girmişti. Böylece vergi yükü daha da artan çiftçilerin bu sıkışık durumundan yararlanmak isteyen paralı kişiler, köylüye yaptıkları küçük bir yardım karşılığında yarıcı olarak onun emeğine, ürününe ortak olmaya ve giderek bütün arazisini ele geçirmeye yönelmişlerdi. Öte yandan ellerinde altın bulunan bazı şehirli zenginlerle kapıkulları ve bir kısım yüksek dirlik sahipleri arasında faizci bir kesim türemişti. Bunlar resmi faiz oranı olan "10'a 11.5 (%15)" yerine "10'a 15-16 (%50-60)" gibi çok yüksek bir kârla halkı soymaya başlamışlardı.

5 Dünya ticaret yollarının değişmesinin Osmanlı imparatorluğu üzerindeki etkileri için Mustafa Akdağ ile Halil İnalcık'ın *Bellekten*'in 51. ve 60. sayılarında çıkan incelemelerine bakılabilir.

Faiz borçlarını ödeyemeyenler, para alırken rehin bıraktıkları taşınmazını da geri alamıyorlar ve sonunda bağını ya da tarlasını bırakıp yoksulluk içinde yerinden, köyünden ayrılmak zorunda kalıyorlardı. Çiftbozan diye nitelenen bu gibiler çok geçmeden levend (levendat) denilen işsiz ve başıboş insanlar arasına katılıyorlardı, sayıları da gün geçtikçe artıyordu. Çiftbozan “reâyâ”nın çoğalması, bir yandan tarımın çok büyük zarar görmesi, üretimin azalması, öte yandan yönetimden memnun olmayanların sayısının artması demekti.

Para darlığı, ordunun asıl gücünü oluşturan topraklı sipahiler üzerinde de etkisini göstermişti. Dirliklerin kıymetten düşüşü, özellikle “alçak hallü” denen yıllık geliri 6.000 akçeyi geçmeyen sipahileri de köylü ile birlikte zarara sokmuştu. Bütün savaşların yükünü çeken bu sınıf, ekonomik ve sosyal koşulların bozulması yüzünden eski rahat durumunu yitirmiş, bu yüzden de merkezî yönetimin aleyhine dönmüştü. Açıkçası, çiftbozan reâyâ ya da levendler gibi tımarlı sipahiler de var olan düzenin karşısında yer almışlardı. Böylece Şuh-kulu ayaklanmasında görüldüğü gibi, daha XVI. yüzyıl başlarından bu yana fesat hareketlerine katılır olmuşlardı. Söz konusu ayaklanmadan söz eden bir padişaha sunuş yazısında (ariza), “ekseri fesadlara” sipahilerin karıştığından ve onlardan “yoldaşlık” gelmemesinden yakınılmaktadır. Üstelik tımarlı sipahilerin durumu, ülkede yeni anlaşmazlıklara ve karışıklıklara yol açacak bir nitelik taşıyordu. Bunlardan bir kısmı darlıktan kurtulmak için, yetkilerini kötüye kullanarak köylüleri soymaya koyulmuşlardı. Bu da köylüler ile tımarlılar arasında yeni bir mücadelenin doğmasına neden olmuştu.

Dahası, para darlığı dolayısıyla tımarlı sipahiler ile kapıkulları arasında da bir eşitsizlik ortaya çıkmıştı. Sipahilerin para darlığı çekmelerine karşın, kapıkulları maaşlarını (ulufe) doğrudan doğruya devlet hazinesinden para olarak aldıkları

ve ellerine geçen para miktarı değişmediği için bu darlığı hissetmemişlerdi. Kapıkullarının tekeli altında bulunan önemli devlet görevlerine atanmak, yani “ümerâ sınıfı”na yükselmek hakkından yoksun bulunan tımarlılar, bundan dolayı onları kıskanmaya ve durumlarını düzeltmek için kapıkulu olmayı şiddetle istemeye başlamışlardı.

Sonuç olarak, ekonomik koşulların değişmesi, yeni durumdan memnun kalmayan tımarlı sipahileri, bir taraftan köylüler, öte yandan da kapıkulları ile anlaşmazlığa sürüklemişti. Özellikle bu sonuncu gelişme, yani tımarlı sipahilerin hem kapıkulu olmak istemeleri hem de kapıkullarını kıskanarak onların aleyhine cephe almaları, konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, iki sınıf arasındaki bu anlaşmazlık, gidişten yakınan tımarlıların önce Şehzade Mustafa ve daha sonra Bayezid etrafında toplanmalarına neden olmuştur. Durumdan memnun olan kapıkulları ise, ayrıcalıklarını yitirmek için merkezî yönetimi savunmada yer almış, Kanuni'nin ve Selim'in emrinde kalmışlardır.

Kaldı ki Anadolu'da durumlarından memnun olmayanlar yalnız levendler ile tımarlı sipahiler değildi. Bunlara, siyasal olaylara karışmamakla birlikte, “suhte” (softa) denen medreselilerin muhalefetleri de ekleniyordu. XVI. yüzyıl ortalarında medreselerin ve orada okuyan öğrencilerin sayılarının artması, öğrenimini bitirenlerin iş bulmalarını güçleştirmişti. Anadolu'daki medreseleri bitiren suhtelerin çoğu İstanbul, Edirne ve Bursa'daki yüksek dereceli medreselere yerleştirilemez olmuşlardı. Bunlardan küçük bir kesimi kadı vekili demek olan nâib, imam ya da müezzin olarak yörelerinde çalışma olanağı bulabiliyordu. Büyük çoğunluğu ise medreselere ve imaretlere sığınıp görev beklemek zorunda kalmışlardı. Süren işsizlik ve geçimi sağlayamama bu suhtelerin kimi yolsuzluklara yönelmelerine neden olmuştu. Başlangıçta hırsızlığı ya da yol ke-

sip adam soymayı aşāğılık sayan suhteler, 20-30 kişilik gruplar oluşturup yörelerinde cer, nezir, kurban gibi adlarla bir tür salma toplamaya girişmişlerdi. İçlerinden cinsel saldırılara yönelenler de olmuştu. Onların, halkı para ya da eşya vermeye zorlamaları ve ahlaka aykırı kimi davranışları, zaten geçim sıkıntısı içinde bulunan halkın devlete olan bağılılığını sarsar olmuştu. Üstelik sorun giderek başka bir boyut da kazanmıştı. Salma ile yetinemeyen suhteler kısa bir süre sonra haramilik denilen hırsızlık ve soygun hareketlerine de başlamışlardı.

Yönetimden ve ekonomik koşullardan yakınan bu denli geniş gruplar arasında haramiliğin artması bir bakıma da kaçınılmazdı. Tımarlı sipahilerle kale muhafızlarının fesatçılarla işbirliği yaptıkları ve ümerânın bu hareketlere engel olacak yerde, karışıklıkları destekler bir tavır almaları, sorunu daha da karmaşık hale dönüştürüyordu.

Bütün bu söylediklerimizden, başta levendler ve tımarlı sipahiler olmak üzere, hemen her kesimden halkın durumdan memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu hoşnutsuzluk yüzünden de, tımar erbabı, levend ve suhtelerin yoğun olarak bulundukları Anadolu'da, Kanuni Süleyman'ın saltanatına karşı olumsuz bir hava oluştuğu kolayca anlaşılmaktadır. Bu ortamda hemen hemen her sınıf ya da grup, kendi durumlarının düzeleceği umuduyla, artık yaşlanmış olan padişahın tahttan çekilmesini dilemeye başlamıştı. Şehzade Mustafa işte böyle bir hava içerisinde ortaya atılıyordu.

2- ŞEHZADE MUSTAFA OLAYI

Kanuni Süleyman'ın '8' oğlu dünyaya gelmişti. Bunlardan ilki, onun veliahtlık döneminde H. 921'de (M. 15.II.1515 - 4.II.1516) doğan Mustafa idi. Annesi, Süleyman'ın ilk gözdesi ve başkadını Gülbahar Sultan diye de anılan Mahidevran Hatun'du. Süleyman'ın şehzadelik yıllarında Mahmud ve Murad adı verilen iki oğlu daha olmuştu. Padişahlık döneminde ise yeni gözdesi Hürrem Sultan'dan (Roxalan) '5' oğlu doğmuştu. Bunlar sırasıyla Mehmed, Selim, Abdullah, Bayezid ve Cihangir idi.

Bunlardan 2 yaşındaki Murad ile 9 yaşında bulunan Mahmud birbiri arkasına 1521'de, Abdullah ise gene küçük yaşta 1526'da ölmüştü. Mehmed'den sonra doğan Selim 30 Mayıs 1524, Bayezid 1526 (H. 932), Cihangir ise 1531 doğumlu idi. Mustafa, kardeşlerin en büyüğü olduğu için geleneksel ekber evlad anlayışına göre babasının yerine geçmesi gereken veliaht sayılıyordu. Kendisi fizik olarak "babasının modeli" diye nitelendiriliyordu. 1530'da kardeşleri Mehmed ve Selim'le birlik-

te sünnet ettirilmişti. Atmeydanı'nda (Hipodrom/Sultanahmet Meydanı) düzenlenen sünnet töreni çeşitli etkinliklerle 18 gün sürmüştü. Venedik baylo'su ile Fransa Kralı I. François'nın elçisi de bu görkemli törene çağrılmışlardı.⁶

Mustafa, çağına göre iyi bir eğitim/öğretim görmüştü. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden başlayarak uygulayageldiği yöntem uyarınca, devlet yönetimini öğrenmesi için belirli yaşa geldiğinde sancakbeyliğine gönderilmişti. Onun için, doğduğu ve babasının da şehzadelğinde görev yaptığı Saruhan (Manisa) Sancağı seçilmişti (1533). Manisa, İstanbul'a yakın olması nedeniyle padişah babanın ölümü halinde orada bulunan taht vârisinin başkente süratle ulaşip tahta oturması bakımından şehzade sancakları içerisinde en çok yeğleneni sayılıyordu. Fatih Mehmed ve Kanuni Süleyman oradan gelip padişah olmuşlardı. Ancak babası II. Murad öldüğünde diğer erkek kardeşi çok küçük olduğu için Fatih Mehmed saltanatın tek vârisi gibi rahatlıkla hareket edebilmişti, Kanuni ise tek oğul olarak tahta oturmuştu. Şehzade sayısının fazla olduğu dönemlerde ise Manisa Sancağı'na atanmak kardeşler arasında çekişme ve çatışmalara yol açmıştı. Bunun en çarpıcı örneği II. Bayezid'in son yıllarında görülmüştü.

Kanuni Süleyman'ın sancağa çıkan oğullarının sayısı arttığında da aynı durumla karşılaşılıyordu. Padişah, Hürrem'den doğan Mehmed'i Manisa'ya sancakbeyi yapmaya karar verdiğinde orada bulunan Mustafa, 1541'de Amasya'ya gönderilmişti.

Bu nakil, bir bakıma Mustafa'nın padişah babanın gözünden düşmesi demektir. Ancak olaylar bununla da durulmamıştı. Manisa'ya yerleşen Mehmed'in çok geçmeden ölmesine karşın Kanuni Süleyman ile oğlu Mustafa arasındaki ilişkiler

6 R.S. Salis, 108 vd.

giderek bozulmuş ve 1553'te şehzadenin öldürülmesiyle nok-
talanmıştı.

Kanuni Süleyman'ın, ordu ve halk tarafından çok sevilen, en büyük şehzade olduğu için de kendisine tahtın vârisi gözüyle bakılan Mustafa'yı katlettirmesi hakkında Osmanlı kaynakları-
nın verdikleri bilgi, olayın niteliğini ve önemini belirtmekten çok uzaktır. Kroniklerimiz bu olayı, ordunun konak yerlerin-
den birinde geçen günlük olaylardan biri olarak aktarmışlar-
dır. Buna ilişkin olarak verilen bilgiler şöyle özetlenebilir:

Ordu mensupları arasında, padişahın artık "kocaldığı" için tahttan indirilmesi ve yerine Mustafa'nın geçirilmesi yönünde bir akım başlamıştır. Aradaki müfsidlerden yani fesatçılardan bir kısmı da bu amaca ulaşmada biricik engel olarak görülen Sadrazam Rüstem Paşa'yı, İran Seferi'ne hazırlık için Anado-
lu'da bulunmasından yararlanarak ortadan kaldırma konusun-
da Mustafa'nın da olurlarını almışlardır. Fakat bunu öğrenen Rüstem, durumu hemen padişaha bildirmiştir. Bunun üzerine sefere çıkan Kanuni, İran Şahı ile savaşmadan önce Mustafa'yı öldürterek tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Şehzadenin bu bek-
lenmedik sonunda esas rolleri ise Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa oynamışlardır.⁷

Kaynaklarımızın bu anlatımına göre, Mustafa'nın öldürül-
mesi esasta bir saray entrikasına dayanmaktadır. Gerçi kay-
naklar, Mustafa'nın, askerlerin eğilimine kapılarak babasının yerine geçmek istediğini belli belirsiz bir biçimde kaydederek şehzadenin de tam anlamıyla suçsuz olmadığına işaret etmek istemişlerse de, sorun, içeriği yönünden tümüyle açıklanma-
mıştır. Bu konu henüz gereken ölçüde incelenmemiş olup, şimdiye değin daha çok, şehzadenin, babasının otağında dilsiz

7 Âli, *Künhü'l-ahbâr*, Vr. 58a vd; Peçevi, I, 300; Küçük Nişancı. 245 vd.; Münec-
cim-
başı, III, 512; Hammer, VI, 37 vd.

cellatlar tarafından boğdurulmasını canlandıran trajik sahne ele alınmıştır.⁸

Ordunun, Kanuni'den yüz çevirmesinin ve onun yerine Mustafa'yı geçirmek istemesinin nedenleri ne idi? Mustafa buna salt etrafındakilerin (kaynakların deyimiyle müfsidlerin) kışkırtmasıyla mı sürüklenmiş, yoksa babasını tahttan indirip yerine geçmeyi ya da onun ölümünden sonra saltanatı kendisi için garantilemeyi içtenlikle istemiş miydi? Eğer bu yolda harekete geçmeye karar vermişse, işe Rüstem Paşa'yı ortadan kaldırarak başlamak isteyişindeki etkenler nelerdi? Başka bir anlatımla, olayda Rüstem Paşa'nın ve onun en büyük koruyucusu olan Hürrem Sultan'ın rollerinin derecesi neydi? Mustafa olayının aydınlatılabilmesi için, öncelikle bu ana soruların yanıtlanması gerekmektedir.

Giriş bölümümüzde, Anadolu'da özellikle çiftçi halkın ve tımarlı sipahilerin durumlarından memnun olmadıklarını ve var olan düzen aleyhine cephe aldıklarını belirtmeye çalışmıştık. İşte bu yüzden, Osmanlı ordusunun asıl büyük kitlesini oluşturan tımar erbabı, Kanuni Süleyman yerine büyük oğlu Mustafa'nın geçmesini dilemeye başlamışlardı. Tımarlı sipahiler gibi yeniçeriler de Mustafa'nın saltanatını istiyorlardı. Bunda Mustafa'nın "yaradılışındaki yüksek nitelikler", "halindeki sevimlilik" ve son derece "cömert" oluşu da kuşkusuz büyük rol oynamış, onu "ordunun gözdesi" yapmıştı.⁹

Eğer Mustafa, Kanuni'nin yaşayan tek oğlu olsaydı, ordunun bu eğilimi biraz da doğal sayılabilirdi. Fakat kendisinden başka '3' erkek kardeşi daha vardı ve bunlardan ikisi sancak-

8 Bu tür yapıtların başında Ali Cevat'ın *Tarihin Kanlı Sahifeleri - Şehzade Sultan Mustafa* ve Ahmet Refik Altınay'ın *Kadınlar Saltanatı* (699-1027) adlı kitapları anılabilir. Batı'da da Mustafa olayını içeren yayınlar ve bu konuyu sergileyen trajedi ile operalar genelde Busbecq'in anlatılarına dayanmaktadır.

9 Busbecq, 43.

beyi olarak devlet yönetimi için hazırlanıyordu. Âli'nin bu 4 kardeşin taraftarları için verdiği bilgilere göre, “babanın ve annenin” yani Kanuni ile Hürrem'in ve özellikle Rüstem Paşa gibi bir sadrazamın “iltifat ve rağbetleri” Şehzade Bayezid'den yayanaydı. Kahraman askerlerin çoğunluğu ile ilmiye sınıfının bir kesimi Şehzade Mustafa'dan yana çaba gösteriyordu. Padişahın özel hizmetinde bulunan saray ağaları henüz sancağa çıkarılmamış olan Cihangir'den yana eğilim gösteriyordu. Tahta vâris olacak şehzadeler söz konusu olduğunda Selim'in “adı anılmıyordu”, halk onun adını bile hatırlamıyordu.¹⁰

Buna karşın, 1550-52 yıllarında İstanbul'da bulunan Venedik baylo'su Bernardo Navagero, Cihangir'in saltanatta gözü bulunmadığını, hatta sık sık “Kim istiyorsa sizin yerinize o geçsin, beni üzmeyecek, çünkü benden korkmayacak,” diye babasına bu düşüncesini açıkladığını aktarmaktadır. Devamla, Bayezid'in Selim'le fazla sevişmediğini ve başka bir anneden olan en büyük ağabeyi Mustafa'yı yeğlediğini “imparatorluğa Şehzade Mustafa'nın geçeceği yolunda genel bir kanı” bulunmakla birlikte, padişahın sonra “tahtı Selim'e sağlama yolunda onun talihinin de doğurduğu çeşitli olaylar” bulunduğunu kaydetmektedir. Ona göre, Kanuni'nin 4 oğlundan hangisini yeğlediğine ilişkin bir hüküm vermek güç olmakla birlikte, Hürrem ile yönetimi ellerinde tutan Sadrazam Rüstem, bütün plan ve tasarımlarında hep tahtın geleceğini düşünüyorlardı. Selim'in Amasya Sancakbeyi olan Mustafa'ya oranla başkente daha yakın bir sancakta, Manisa'da bulunması, padişahın ölümü halinde daha önce İstanbul'a gelip tahta oturması bakımından bir avantajdı. Tahtı ele geçirdikten sonra da, hazine-deki paralarla “Mustafa'nın gönüllere yer etmiş olan sevgisini” silmek ve orduyu kendi tarafına çekmek kolay olacaktı.¹¹

10 *Künhü'l-ahbâr*. (kısaltma: KA) 172.

11 Alberi, DSO, 76 vd.

Navagero'dan sonra bayloluğa atanan Domenico Trevisano da, aşağı yukarı kendinden önceki meslektaşının görüşlerini paylaşarak, Selim'in Hürrem ve Rüstem Paşa tarafından sevildiğini ve babasının ölümünden sonra onların yardımı ile hazineyi ele geçirip para gücüyle yeniçerileri kazanarak hükümdarlığını ilan edebileceğini öne sürmektedir.¹²

Âli'nin, Kanuni'yi de katarak Hürrem'i ve Rüstem'i Bayezid yanlısı olarak göstermesine karşılık, çağdaş Venedik baylolarının padişahı tarafsız, fakat Hürrem ile Rüstem'i Selim yanlısı diye anmaları, ilk bakışta çelişkili iki gözlem gibi görünmektedir. Ancak Hürrem ve Rüstem için öncelikli sorun, Mustafa'yı babasının yerine geçme hakkından ve olanaklarından yoksun kılmak, ortadan kaldırmaktır. Bu sağlandıktan sonra Kanuni'nin ölümü halinde yerine Selim'in mi, Bayezid'in mi geçirileceği ikinci aşamada ele alınacak bir sorundu. Bir anne olarak Hürrem için bu iki oğlundan birini ötekine yeğlemek hayli güç olduğu oranda, Mustafa hayatta olduğu sürece de yersizdi. Bununla birlikte onun Bayezid'e daha düşkün olduğu yalnız Âli'nin verdiği bilgilerden değil, çağdaş gözlemci Busbecq'in kayıtlarından ve ayrıca Bayezid'in kendi ifadelerinden, mektuplarından da anlaşılmaktadır. Rüstem'e gelince, o sürekli olarak Hürrem'in düşüncelerini paylaşmış, onun isteğine göre hareket etmeye çalışmıştı. Fakat -aşağıda göreceğimiz gibi- Mustafa'nın katli ve Hürrem'in de ölümünden sonra, Kanuni'yi Selim'den yana bulduğu ve kişisel çıkarları da öyle gerektirdiği için, Bayezid aleyhine dönmekten çekinmemiştir. İşte bütün bunlar göz önüne alınır ve Venedik baylolarının Hürrem-Rüstem grubunu Selim yanlısı göstermelerinde daha çok, onun Hürrem'in en büyük oğlu olması ve sancağının da İstanbul'a yakın bulunması gibi hukuk ve coğrafya koşullarının etken olduğu düşünülecek olursa, Âli'nin, 4 şehzadenin dayandıkları

12 Aynı yer. 79.

kişi ve kesimleri belirten anlatımı üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Buna göre, 1550'li yılların başlarında tahta geçmesi istenen şehzadeler arasında henüz Selim'in adı anılmamaktadır. Saray halkı tarafından sevilen Cihangir ise hastalıklı olduğu için sancağa bile çıkartılmamıştır. şu halde Mustafa ile Bayezid, babalarının yerine geçebilecek iki rakip olarak karşı karşıya bulunuyorlar demektir. Arka arkaya aynı sonuçla karşılaşacak, katledilecek olan iki kardeşin dayandıkları partiler de güçlü görünmektedir. Bayezid'in, başta doğrudan doğruya Padişah Kanuni ile Hürrem ve Rüstem'in bulundukları kuvvetli saray partisi tarafından tutulmasına karşılık, Mustafa, ordu ve ulema tarafından istenmektedir.

Mustafa, tahta çıkmanın tek koşulu olmasa bile bu konuda etken görünen ekber evlad, yani padişahın en büyük oğlu olduğu halde saray partisinin desteğinden niçin yoksun kalmıştı? Hürrem'in ve Rüstem'in rolleri de işte bu noktada dğümelenmektedir.

Hürrem'in Mustafa'nın tahta çıkmasını istememesi bir bakıma doğaldı. Çünkü Mustafa onun öz oğlu olmayıp, Kanuni'nin ilk gözdesi Mahidevran (Gölbahar) Hatun'dan doğmuştu. Kırım kökenli ve bir İtalyan kaynağına göre Çerkes olan Mahidevran, henüz veliahtlığında geleceğın padişahı Süleyman'a bir erkek çocuk verdiğı için cariyelikten hasekiliğe, başkadınlığa yükselmişti. Ancak Hürrem'in Kanuni'nin yaşamına girmesinden sonra saraydaki yerini yitirmiş ve oğlu Mustafa 1533'te sancağa atandığında onunla birlikte Manisa'ya gönderilmişti.¹³

Mahidevran - Hürrem çekişmesinde Mahidevran'dan yana olan Valide Sultan'ın yani Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan'ın

13 Venedik elçilik sekreteri Daniello De Ludovisi, Mustafa'nın annesinin Arnavut asıllı olduğunu söylemektedir (Alberi, DSO, 29). Ocak 1581 (Zilhicce 988) tarihli bir Mühimme kaydına göre Mahidevran Bursa'da ölmüştür (H.T. Dağlıoğlu, *XVI. Asırda Bursa*, 100).

ölümü (1534), arkasından Mustafa'ya eğilimi bulunan Sadrazam İbrahim Paşa'nın öldürülmesi Hürrem'i sarayın tek haki mi durumuna getirmişti. Gerçekten de İbrahim Paşa, İrakeyn Seferi sırasında Tebriz'den Şehzade Mustafa'ya gönderdiği mektupta, savaş hakkında bilgiler verdikten sonra, ona kavuşup mübarek yüzünü görmekle sevinç duyacağını belirtmişti.¹⁴

Padişah kocasının sevgisinden yararlanarak devlet işleri ne de karışmaktan geri kalmayan ve Osmanlı sarayındaki kadınlar saltanatının ilk çarpıcı örneğini veren Hürrem, tahtı öz oğullarından birine sağlamak için ısrarlı bir yol izlemişti. Kendi çocukları çok küçükken sefer için başkent dışında bulunan Kanuni'ye yazdığı mektuplarda Mustafa'yı da "canımın pasesi" diye niteleyip sevgi ile anmayı ihmal etmemişti. Hatta bu üvey oğluna 'kâğıt (mektup)' bile göndermişti. Örneğin, Mohaç Seferi sırasında yazıldığı sanılan bir mektubunda, çocuklarının babalarına sevgilerini ve bağlılıklarını ileten Hürrem, Mehmed, Mihrimah, Selim ve Abdullah ile birlikte Mustafa'nın "senalar idüb" padişahın "başmağına yüz sürdükleri"ni bildirmişti. Başka bir mektubunda ise, "Benim Sultanım, benim canım pasesi Sultan Mustafa'ya selam gönderirseniz, benim kâğıdımı da gönderesiz" demişti.¹⁵

Dile getirdiği bu yakınlığa karşı Hürrem'in, hem bir anne olarak kendi öz oğlunu saltanat tahtında görmek, hem de Haseki Sultan sanıyla sahip olduğu saygıyı ve gücü Valide Sultan olarak sürdürebilmek için, Kanuni'den sonra tahtı Mustafa'ya değil de kendi oğullarından birine sağlamaya çalışması ve bu konuda padişah babayı etkilemeye yönelmesi kaçınılmazdı. Çünkü Mustafa'nın başa geçmesi kendisinin sahip olduğu bütün olanaklardan ve güçten yoksun kalması yanında,

14 Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarının Aşk Mektupları*, İstanbul, 1950, s. 14. (Kısaltma: OSAM)

15 OSAM, 33.

Fatih Mehmed'in getirdiği kural uyarınca öz oğullarının öldürülmesine tanık olma gibi büyük bir acıyla da karşılaşmak demekti. Bütün bu nedenlerle o, ilk aşamada padişaha yakınlığı nedeniyle "makbul" sanıyla anılan ve Şehzade Mustafa'dan yana olduğu da bilinen Sadrazam İbrahim Paşa'nın ortadan kaldırılması için uğraşmış, bunda da etkili olmuştu.¹⁶

Öte yandan Kanuni de eskiden beri oğulları arasında en çok Hürrem'den olan Mehmed'i yeğlemekte ve onu veliaht yapmak istemekteydi. Bu duygu ile onun önerilerini yerine getirmeye önem veriyordu. Örneğin Şehzade Mehmed'in, kendi adamlarından Pulak Mustafa'ya beylerbeyilik verilmesi isteğini hemen uygulamıştı. Mehmed de bundan duyduğu sevinci babasına yazdığı mektupta, "Yerden göğe dek sevindim. Sultanımdan dilerim ki kimse sözüne uymayıp eski kulların yabana atmıya" diye dile getirmişti.¹⁷

Kanuni'nin, gerek Hürrem'in gerekse başka çevrelerin kendisine yaptıkları uyarıların ve önerilerin de etkisiyle Mustafa'ya giderek soğuk davrandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Mustafa, İrakeyn Seferi'nden dönen babasına Manisa'dan bir mektup yazarak kendisiyle görüşmek ve gerekirse özür dilemek için İstanbul'a gelmesine izin vermesini dilemiş, ancak bu dileği kabul edilmemişti. Bunun üzerine genç şehzade yazdığı ikinci bir mektupta kırılganlığını şöyle belirtmişti:

"Bu bende, yüce sultanımın eşiğine varıp toprağına yüz sürerek özür dilediğimi belirtmek son derece gerekli bir farz idi. Ancak bu değersiz kullarına görünüşte izin buyurulmadığı için, bu kulluk kâğıdı ile özür dilendi."¹⁸

Mustafa'nın mektubu, Kanuni'nin oğluna bazı nedenlerle kırılgan olduğunu göstermektedir. Bunun farkına varan şehzade

16 Tayyib Gökbiçgin, "İbrahim Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*.

17 OSAM, 33.

18 Aynı yer, 17.

de babasından özür dilemek, aradaki soğukluğu giderebilmek için İstanbul'a gitmek istemiş, fakat padişah buna izin vermemiştir. Böylece baba ile oğul arasındaki anlaşmazlık giderilememiş ve çeşitli etkenlerle sürüp gitmiştir. Bu arada Kanuni, Şehzade Mehmed'in her olasılığa karşı başkente daha yakın olan Manisa'da bulunmasını yeğlediği için, herhalde Hürrem'in de isteğiyle orada bulunan Mustafa'yı 1541'de Amasya Sancakbeyliğine nakletmiştir. Böylece Mustafa başkentten daha da uzağa gönderilip bir bakıma cezalandırılırken, babasının sevgilisi Mehmed, vaktiyle Kanuni'nin de görev yaptığı Saruhan'a yerleştirilmiştir.

Manisa şeri sicil kayıtlarına göre Mustafa, 16 Haziran 1541'de Manisa'dan Amasya'ya hareket etmişti. Mehmed ise ertesi yıl, 1542 Kasımında Manisa'ya gelip kayıttaki deyimle "cülus" etmişti.¹⁹ O yıl Şehzade Selim de sancağa çıkarılarak Karaman'a atanmıştı. Ancak Mehmed'in bir yıl sonra (1543) ölmesi, durumu yeniden değiştirmişti. Mehmed'den boşalan Manisa Sancağı bu kez Selim'e verilmişti (Ağustos 1544). Onun yerine Karaman'a ise 19 yaşındaki Bayezid atanmıştı (1545). Ne ki bütün bu değişikliklere karşın Mustafa ekber evlad olarak tahtın varisleri arasında önceliğini korumuştur.

Hürrem işte bu yüzden Mehmed'den sonra hayatta kalan 3 oğlundan en çok sevdiği Karaman Sancakbeyi Bayezid'i babasından sonra tahta geçirmek için çalışmaya, bazı düzenler hazırlamaya koyulmuş olmalıdır. Bu konuda Sadrazam Rüstem Paşa ile anlaşması da kolay olmuştu. Her şeyden önce Kanuni'nin Hürrem'den doğan biricik kızı Mihrimah ile evli olan Rüstem kendisinin damadı idi. Eşine ve kayınvalidesine dayanarak makamını korumak ve etkinliğini sürdürmek isteyen Rüstem bu anne-kızın dileklerine göre hareket ediyordu. Hür-

19 Çağatay Uluçay, "Selim-Bayezid Mücadelesi", *Tarih Vesikaları*, 3 (18), s. 378.

rem de boyuna Kanuni'den Rüstem'i gözetmesini diliyordu. İstanbul dışında bulunan padişah kocasına yazdığı bir mektupta Rüstem üzerindeki korumasını şöyle belirtmişti:

"Benüm devletüm, iki gözüm, yoluna kurban olduğum, saadetüm bendenüz Rüstem Paşa bendenüzdür. Nazar-ı şerifinizi (gözünüzü, gözetiminizi) üzerinden drîğ etmiyesiz (esirgemeniz). Benüm devletlüm, kimsenin sözüne amel etmiyesiz (uymayınız). Hele şol cariyen Mihrimah'ın yüzü suyuna, benüm devletüm, benüm padişahım, aziz başınız için ben cariyen dahi hatırı için olsun, saadetlü padişahım."²⁰

Rüstem açısından da, Mustafa'nın yerine öz kayınbiraderi olan Bayezid'in tahta çıkması, makamını ve etkinliğini korumasında daha yararlı olacaktı. Çünkü böylece sadrazam, Bayezid'in kişisel eğilimi dışında padişahın kızkardeşi olan eşinin ve Valide Sultan olarak sözü geçecek bir kayınvalidenin desteklerini de sürdürebilecekti. İşte Rüstem Paşa'nın Hürrem'le birleşerek tahtı Bayezid'e sağlamak için Mustafa'yı babasının gözünden düşürmeye çalışmasının başlıca nedenini burada aramalıdır.

Nitekim 1549'da Gürcüler, Erzurum'a kadar ilerleyip Musa Paşa'yı şehit ettiklerinde Mustafa, durumu sadarete bildirerek Gürcüler'in cezalandırılması için yardım istemiş, fakat şehzadenin şöhret kazanmasını istemediğinden ötürü Rüstem, bu yardımın yapılmasına engel olmuştu. Bunun gibi Mustafa'nın onu izleyen yıllardaki başvurularına ve en son 27 Ocak 1551 (19 Muharrem 958) tarihli "feryadnâme"sine de yanıt vermemişti. Üstelik şehzadenin durumunu yakından izletmek amacıyla Ahmet Paşa'yı danışman olarak Amasya'ya göndermişti. Ancak Paşa, Mustafa ile anlaşarak ona damat olmuştu. Bunun üzerine Rüstem, Ahmet Paşa'nın da aleyhine dönmüştü.²¹

20 OSAM, 43.

21 Hüseyin Hüsametdin, *Amasya Tarihi*, III, 307 vd.

Rüstem Paşa bununla da yetinmemişti. Mustafa'yı Sünni Osmanlı anlayışınca "din ve devlet düşmanı" olarak tanınan Safevi Hükümdarı Şah Tahmasb ile işbirliği yapan bir "vatan haini" durumuna düşürmek için hileye başvurmaktan da çekinmemişti. Şehzadenin katlinden sonra Kanuni'ye yazılmış olan bir ihbar mektubuna göre Rüstem, Mustafa'nın hiç haberi yokken onun mühürünü kazdırıp görünüşte onun ağzından yazdığı bir mektubu Vastan Mutasarıfı Zeynel Bey aracılığı ile Tahmasb'a göndermişti. Şahın buna verdiği yanıtı da Mustafa'ya ulaşmaması için aynı vasıta ile ele geçirmişti.²²

Bu sahte mektupla Mustafa'nın şahın kızlarından biriyle evlenmek istediği de belirtilerek Kanuni'nin tepki göstermesi gözetilmişti.

İşte Hürrem ve Rüstem böyle bir dizi tertiple Mustafa'nın saltanatını engellemek için çalışırlarken bir kayda göre bir suikast girişiminde de bulunmuşlardı. Şehzadeye babası adına zehirli bir hilat gönderilmiş, ancak Mustafa bunu önce kölelerinden birine giydirmek gereğini duymuş, köle hemen ölünce de girişim sonuç vermemişti.²³ Mustafa'nın beklenmedik bir biçimde birdenbire öldürülmesinde Kanuni'ye yapılan suçlamaların ve kışkırtmaların rolü olmakla birlikte, sorunun salt saray partisi tarafından düzenlenen bir komplo olmadığı da anlaşılmaktadır. Kanuni'yi oğlu hakkında böyle ağır bir ceza vermeye sürükleyen nedenleri saptayabilmek için, olayın bir de Mustafa yönünden ele alınması gerekmektedir.

Mustafa'nın kişiliği ve karakteri, halk ve ordu içinde kendisine büyük bir sempati yaratmıştı. İyi bir öğrenim görmüş-

22 Topkapı Arşivinde E. 5103 numarada bulunan bu mektup Tayyib Gökbilgin tarafından yayımlanmıştır: "Rüstem Paşa Hakkındaki İthamlar", İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. VIII, Sa. 11-12, Vsk. 4, s. 38-43.

23 Aviso di Costantinopoli: *Fairfax Downey*, Çev. A. Kemali Aksüt, Muhteşem Süleyman, 148

tü, şairdi, bilimi ve bilim adamlarını seviyordu. Amasya'da etrafına birçok şair ve bilgin toplamıştı. Alçakgönüllü idi, cömertti, yakınındakilere iyi davranıyor, onları koruyor ve bol "ihсан"larda, armağanlarda bulunuyordu. Amasya Şehzade Sarayı'nın mutfak giderleri genel uygulama gereği merkezden karşılanıyordu. Sultan Mustafa'nın aylığı olarak düzenlenen bir belgeye göre her ay Amasya sarayına şu yiyecekler veriliyordu:²⁴

Et (günde)	50 Akçe	Pirinç (ayda)	17 kile
Yağ (günde)	33 vukiye (okka)	Bal (ayda)	22 vukiye
Şeker	18 vukiye	Kızıl Üzüm	12 vukiye
Kara üzüm	12 vukiye	Nardeng (pekmez)	12 vukiye
Erik	7 vukiye	Zerdali	7 vukiye
Badem	5.5 vukiye	İçyağı	20 vukiye
Balmumu	40 adet	Tuz	3 kile

Mustafa aynı zamanda hoşgörölü idi. Onun israfını beğenmeyen Kemaleddin İbrahim, şehzadenin bu tutumunu eleştiriyi içeren *Masarif-i beytülmal* adlı kitabını kendisine sunduğunda, gazaba kapılmak şöyle dursun, yazara armağanlar vermişti! Ancak kentteki kimi görevlilerle anlaşmazlığa düştüğü de olmuştu. Bu yüzden Amasya Kadısı Cemaleddin Mehmet Çelebi istifa etmişti. Vaiz Şeyh Sinan da görevinden ayrılıp kent dışında bir yere çekilmişti. Bu nedenle de kendisine "şehre küstü" lakabı verilmişti.²⁵

Bütün bunların dışında Mustafa olgun bir çağdaydı ve en büyük şehzade konumundaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda katı bir kural olmamakla birlikte bir ekber evlat geleneği vardı. Yavuz Selim'in saltanatı ele geçirişinde görülen zorlayıcı

24 Topkapı Sarayı Arşivi (Kısaltma: TA). E. 7073.

25 H. Hüsametdin, III. 304 vd.

girişimler, savaşlar ayrık tutulacak olursa padişahlık tahtına genellikle büyük oğullar geçmişti. Süregelen bu anlayışın Mustafa'ya geleceğin hükümdarı gözüyle bakılmasında kuşkusuz büyük payı vardı.

Venedik baylo'su Navagero da bu olgulara uygun olarak, Mustafa'nın kişiliğini ve halk arasında ve yeniçeri ocaklarında uyandırdığı sevgiyi 1533'te şöyle anlatıyordu:

"Mustafa'nın imparatorluğun geleceğine egemen olma bakımından, bütün kardeşlerinden ne kadar çok sevildiği ve istendiği kolayca anlatılamaz. Yeniçeriler onu istiyorlar ve padişah yahut onun kulu olan sadrazam, aynı düşüncede ve eğilimde olmadıkları halde, bunu açıkça dile getiriyorlar. Çünkü imparatorluğun başına geçmek için kendisine hak tanıyan en büyük evlat olduktan başka, yiğit, cömert ve dürüst bir insan olarak ün yapmış olması, herkes tarafından şiddetle istenmesine neden oluyor. Onun sancağından geçen yeniçeri ya da padişah kullarından hiçbiri yoktur ki, armağan almış olmasının ve gördüğü büyük yakınlık karşısında çok memnun ve tatmin edilmiş olarak ayrılmasın. Böylece Mustafa büyük bir ün yapıyor. Yeniçeriler her gereksinimleri için ona başvuruyorlar ve onun yönetim bölgesinde iken Babiâli'yi hiç hatırlamıyorlar ve geri gelmiyorlar..."

"Bu kadar ünlü olarak tanınmış olmasına karşın, bugüne kadar hiçbir şeyden kuşku duymaması ve babasına karşı herhangi bir yola başvurmaması, başka bir anneden olan kardeşleri İstanbul'a bu kadar yakın iken, hatta bunlardan biri sarayda bulunurken, onun sessiz, sakin kalması çok hayret uyandıran bir durumdur."²⁶

Ancak Navagero bu hayretinde yanılıyordu. Çünkü din bilginleri, şeyhler ve özellikle ordu mensupları Mustafa'nın

26 Alberi, DSO, 78.

hükümdarlığını isterlerken, o da tamamıyla pasif kalmamış, babasından sonra saltanat makamına oturabilmek amacıyla harekete geçmiş, bazı önlemler almaya koyulmuştu. Onun Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazdığı bir mektup bu konuda açık ve çok ilginç bilgiler içermektedir.

Her şeyden önce söz konusu mektuptan, şehzadeler arasında bir veraset davasının başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa, babasının yerine geçmeyi, ekber evlad olarak şeriatı uygun bir hak (hakk-ı şer'i) saydığı gibi, kendisini "ehliyet ve yetenek" bakımından veraset davası güden kardeşlerinden de üstün görmektedir. Bununla birlikte babasını tahttan indirmeyi değil, onun ölümünden sonra tahta çıkmayı düşünmektedir. O, Kanuni'nin uzun süre yaşamasına duacı olmakla birlikte, "bu kâşâne-i fânide bir ferde beka ve bu dünyay-ı denîde ömr-i giranmâyeye tezâyüd ve irtika" olmaması, yani bu ölümcül sarayda hiç kimseye sürekli olarak kalma, bu aşağılık dünyada ağırlıklarla dolu ömrü uzatıp yukarı çıkarmaya olanak bulunmaması nedeniyle herkesin "ölüm kadehi"ni içmesini kaçınılmaz gördüğü için babasının ölümünden sonra "birkaç gün süre" nasip olursa şer'an hakkı olan saltanata geçmeyi düşünmekte ve halifelik görevlerine hazırlanmak istemektedir. Bu yüzden babasından sonra saltanatın kendisine kalmasını sağlamak için, dönemin tanınmış yöneticilerinden olan Ayas Paşa'nın yardımını istemektedir. O, paşadan "tahsil-i devlete mutabık olan tedbir-i dil-pezir ve nesayih", günümüzdeki anlatımla "devleti ele geçirmeye yarayacak gönüllere hoş gelen önlemler ve öğütler" dilemektedir. Bununla da kalmayıp Ayas Paşa'dan rica ettiği ve umduğu "yardımın ve yoldaşlığın (muavenet ve murafakatın)" nasıl ve ne ölçüde yapılacağını belirten bir ahidnâme göndermesini de dilemektedir. Bu yazılı belgeye, bir tür sözleşmeye karşılık olarak da, eğer yapılacak yardım ve desteklerle tahta çıkması nasip olursa, kendisine ta-

raftar oldukları için haksızlığa uğrayanların dileklerini yerine getireceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, büyükbabası Yavuz Selim gibi, vezirleri, emirleri, zeamet sahiplerini, tımarlı sipahileri ve bütün askerleri, çeşitli ihsanlarla hoşnut edeceğine ve tüm halkı adalet ve doğrulukla hareket edip bütün elemelerden uzak tutacağına söz vermektedir.²⁷

Mustafa'nın taraftar toplamak için böyle vaatlerde bulunduğu anlaşıyor. Dahası onun Ayas Paşa'dan başka kimselere bu tür mektuplar göndererek yardımlarını sağlamak istemiş olması da düşünülebilir. Nitekim onun katlinden sonra Ayas Paşa'ya yazılan Ekim 1553 tarihli bir fermanla bazı Tatarlar'ın "gaybet idüb" yani kaçarak Mustafa'nın yanına gittiklerinden söz edilmektedir.

Burada dikkati çeken noktalardan biri de, Mustafa'nın böyle istek ve vaatlerde bulunurken Yavuz Selim'i örnek almış olmasıdır. Yavuz'un zor kullanarak, savaşarak tahtı babasından alması, Mustafa'ya ve ondan sonra da Bayezid'e esin kaynağı olmuş, cesaret vermiş görünmektedir. Mustafa'nın esas olarak babasının ölümünden sonra tahta çıkmayı sağlamak için çalışırken, Yavuz Selim gibi, gerektiğinde doğrudan doğruya babası ile mücadeleye girişmeyi düşünüp düşünmediği hakkında elimizdeki belgelerle kesin bir şey söyleme olanağı yoktur. Her ne kadar orduda, "koca padişah dahi Dimetoka saraylarında" geriye kalan ömrünü ibadetle geçirsün biçiminde bir akımın belirmiş olduğu bilinmekte ise de ordunun bu eğiliminin Mustafa'nın düşüncesine dayandığını gösteren açık bir göstergeye sahip değiliz.²⁸

27 *Dizfuli Münşeati*, Vr. 100^{a-b}'de bulunan bu mektubun metni için bk. Ek-I.

28 Peçevi, I, 300. Busbecq de Mustafa'nın, Hürrem'in ve Rüstem'in kendi aleyhindeki girişimlerini sezerek, "canını kurtarmak için babasını tutarak cebren imparatorluğu ele geçirmek" istediği yolundaki söylentiye pek inanmadığını belirtmektedir (44 vd.).

Öte yandan onun Ayas Paşa'ya yazdığı bu mektup, tarihsiz olduğundan kendisinin ne zaman harekete geçtiği de saptanamamaktadır. Acaba Mustafa tahtı ele geçirmek için çoktan beri çalışıyor muydu, yoksa saray partisinin gayretiyle yasal hakkı saydığı taht varisliğini kaybetmek üzere olduğunu anladıktan sonra mı bazı önlemler almak gereğini duymuştu? Mektubundan anlaşıldığına göre "sair dava-yı veraset edenler"den kuşkulandı ve kendisini sevenlerin hizmetleri hakkının gözetilmemesinden yakınıyordu. Gerçekten de o, ister Selim'i, isterse Bayezid'i kast etmiş olsun, kardeşlerinin saltanat için çalıştıklarından kuşkulandı haklı idi. Çünkü, kendini doğal ve yasal vâris saydığı Osmanlı tahtına kardeşlerinden herhangi birinin geçmesi durumunda yalnız saltanatı değil, büyük bir olasılıkla hayatını da yitirecekti. Fatih Mehmed'in padişahların kardeşlerini katlettirmelerini yasallaştıran kanunnamesi hükmü geçerliydi. Bu hüküm, en son olarak Yavuz'un tahta çıkışında geniş çapta uygulanmıştı. Bundan ötürü, o sırada 38 yaşında bulunan Mustafa için tahta çıkmak, bir bakıma yalnız tantanalı bir hayat sürmek için değil, aynı zamanda en doğal hakkı olan yaşamak için de vazgeçilmez bir koşul gibi görünüyordu.

Ayas Paşa, Mustafa'nın yardım dileğine olumlu yanıt vermişti. Öncelikle Tanrı'nın cihan padişahı Kanuni'ye uzun ömürler vermesini ve onun varlığından yoksun kalınmamasını dileyen Paşa, kendi ömrünü Padişah uğruna fedaya hazır olduğunu belirtmişti. Ancak her insan için ölümün kaçınılmaz olduğunu hatırlatarak, Padişah'ın ölümünden sonra saltanat vârisleri arasında Mustafa'nın "en layık ve en haklı" olduğunu da vurgulamıştı. Ayas Paşa'ya göre Mustafa, toplumun her kesimince "parlayan bir güneş" sayılıyordu. Vezirlerin, askerlerin, küçük-büyük herkesin kalpten eğilimlerini kazanmıştı. Bütün bu nedenlerle de ona hizmet etmeyi ve o yolda canı-

nı fedaya hazır olduğunu (pâye-i serir-i âlâlarında can-ı şirin feda itmeyi) bildiriyordu. Şöyle ki zamanı gelip kendisine işaret edildiğinde hizmete koşmaya hazır olduğunu arz ediyordu. Ancak Mustafa'dan da "ferman olunan ahd ve aman" gereğince zamanı geldiğinde, yani tahta çıktığında kendisinin unutulmamasını da diliyordu.²⁹

İşte böylece bir taraftan orduda Mustafa'nın tahta çıkarılması yolunda bir düşünce, bir akım giderek güçlenir, öte yandan da Mustafa gerektiğinde harekete geçmek için önlemler alırken, İran Seferi'ne karar verilmesi nedeniyle sorun birdenbire beklenmedik bir yönde gelişmişti.

O sırada 58 yaşında bulunan Kanuni Süleyman, bünye itibariyle oldukça zayıf düşmüştü, çoktan beri de nikriz (goute) hastalığından dolayı ızdırap çekiyordu. Nitekim bundan önceki 1548 İran Seferi sırasında Hürrem, yazdığı bir mektupta onun rahatsızlığından söz etmişti: "Mübarek mizac-ı şerifiniz nicedir? Mübarek başınızdan ve cemi azanızdan (bütün organlarınızdan) ve mübarek ayağınızdan nicesiz?" diye sormuştu. Kanuni de gözdesine verdiği yanıtta "bir iki gün ayağım ağrıdı" diyerek rahatsızlığının fazla sürmediğini belirtmişti.³⁰

Kanuni, İran'a savaş açmaya karar vermiş olmakla birlikte doğrudan doğruya sefere çıkmayıp Sadrazam Rüstem Paşa'yı Serasker olarak göndermeyi yeğlemişti. O yıl Erdel olayları nedeniyle İkinci Vezir Kara Ahmet Paşa da "Serdar" olarak Macaristan'a gönderilmişti. Bu da dikkate alınırsa padişahın İran Seferi'nin komutanlığını üstlenmemesinde, kendisinin hastalığından başka, başkentte kalarak Batı'daki ve Doğu'daki olayların gelişmesini merkezden izlemek istemesi de etken olabilir.

Rüstem Paşa, görünüşte son hazırlıklar için Aksaray'a geldiğinde, kendisini çok korkutan bir muhalefet ortamı ile kar-

29 Metin: DM, 100 b vd.

30 OSAM, 42, 45.

şılaşmıştı. Tarihçi Âli'nin aktardığına göre, ordu içinden bazı gönlü ve gözü toklar, Mustafa'ya bağlılıklarını sunup "Baban artık kocaldı; sefere çıkacak güçten yoksun kaldı. Onun için Rüstem Paşa'yı Serdar idip Anadolu'ya saldı. O paşa ise senin kötülüğünü istemektedir. Bir fırsat düşürüp orduya geldiğinde başını kesersen amacına ulaşamaz," diye kandırmışlar. Ve bu doğrultuda şehzadeye birbiri arkasına haberler gönderip kimi kez padişahın davranışındaki yetersizliği, kimi kez de hastalığının ağırlaştığını öne sürüp kendisini "tarik-i isyana" yani ayaklanmaya sürüklemişler. Böylece o zamana kadar ihtiyatla davranan Mustafa'yı haklı olmayan bir sevdıyla harekete geçirmişler.³¹

Görülüyor ki, Rüstem Paşa'yı ortadan kaldırmak ve böylece Mustafa'nın padişahlığını bir olupbitti ile gerçekleştirmek gibi amaca ulaşmayı sağlaması pek de yeterli olmayan bir öneri, şehzadenin kendisinden değil, ordudan gelmiştir. Mustafa da askerlerin ısrarla yineledikleri bu öneri doğrultusunda henüz eylemli bir harekette bulunmamıştı.

Bununla birlikte ordu çevrelerindeki bu dedikodular Rüstem Paşa'yı ürkütmeye yetmişti. Çünkü bu söylentiler ordudan doğruya kendi varlığını da ilgilendiriyordu. Mustafa; ordunun başına geçip Rüstem'in başını kesecek, sonra da Peçevi'nin açıkça kaydettiği gibi, "Koca Padişah Dimetoka saraylarında geri kalan ömrünü ibadete harcasın" biçimindeki bir gerekçeyle Kanuni'yi tahttan indirip yerine geçecekti!

Çağdaş bir Venedik kaynağında verilen bilgiye göre, Rüstem, Amasya yol kavşağından Konya'ya yöneldiği sırada, yanında bulunan yeniçeriler, Mustafa'ya bağlılıklarını sunmaya gitmek istemişlerdi. Sadrazamın buna izin vermeyip herkesin kendisi ile birlikte gelmesini emretmesine karşın, onu dinle-

31 KA, 58a; krş. Peçevi, I, 300.

meyip Amasya yolunu tutmuşlardı. Şehzadenin yanına varıp onun elini öpmüşler, Mustafa da her birine birer duka altın ile çeşitli yiyecekler vermişti. Yeniçeriler bundan sonra Rüstem'in yanına, ordugâha dönmüşlerdi. Sadrazam Konya'ya varınca da Kanuni'nin ağır bir biçimde hasta olduğu ya da sağlığının pek umut verici olmadığı hakkında İstanbul'dan mektuplar almıştı. Bu tür haberlerin kendisine de ulaştığı Mustafa ise, "babasının yakında ölümü halinde hemen atlanıp harekete geçmek için gereken önlemleri almaya" başlamıştı.³² Bu yüzden sadrazam, Sipahiler Ağası Şemsi Ağa ile Çavuşbaşı Ali Ağa'yı hemen İstanbul'a göndererek durumu Kanuni'ye bildirmişti. Fakat bir yandan da, asıl amacını saklayarak, orduda, Safeviler'in kendisinden daha büyük bir güce sahip oldukları, bunun için padişahın buyruğunu almadan daha ileriye gitmek istemediği haberini yaymıştı.³³

Rüstem Paşa'nın heyecana kapılarak durumu abarttığına kuşku yoktu. Nitekim Kanuni de haberi getiren Şemsi Ağa'ya, "Hâşâ ki Mustafa Han bu tür küstahlığı işlesin ve benim hayatta olduğum sırada mülk sevdasına ayağını haksız yere uzatsın? Bunlar bazı müfsidlerin uydurmalarıdır. Mülkün veraseti yalnızca kendilerinin eğilimli oldukları şehzadeye kalsın diye iftiralarıdır. Bundan böyle başkasına anlatılmasın!" diyerek söylentilere inanmadığını belirtmişti.³⁴

Kanuni, bu yanıtında çok yansız bir baba kimliğiyle ortaya çıkmaktadır. Öyle ki oğulları arasında bir saltanat mücadelesinin patlak vereceğini sezdiği ve Şehzade Cihangir'e, "Oğul! Sultan Mustafa padişah olacak ve sizin hepinizin hayatına son

32 1553 Nahcivan Seferi'ne ilişkin Anonim Relazione, Alberi, DSO, 203 vd.

33 KA, 58 a. Zinkeisen'in aktardığı bilgiye göre, Mustafa'yı ele geçirmekle görevlendirilen Rüstem, ordunun takınacağı durumu gerektiğince belirleyemediği ve şehzadenin yanında bulunan 7.000 kişilik kuvvetten çekindiği için buna cesaret edememişti (III, 30).

34 KA, 58 a.

verecek" dediği halde,³⁵ bunun kendi sağlığında başlayacağını düşünmemekte ve oğulları arasında bir yeğleme de yapmaktadır. Ancak şehzadeleri tutan kesimlerden, gruplardan da haberdardır. Onun içindir ki Mustafa aleyhindeki bu haberlerin, saltanatın kendi tuttukları şehzadeye, Selim'e ya da Bayezid'e geçmesini isteyenlerin iftiralarından kaynaklandığını düşünmektedir.

Fakat Rüstem kadar olmasa bile o da korkuya daha doğrusu kuşkuya kapılmaktan kendini alamamıştı. Padişahı üzen ve kuşkuya düşüren haber, askerlerin Mustafa'dan yana olmalarından çok, kendisinin artık sefere çıkamayacak derecede "kocalmış" olduğu için tahttan ayrılarak Dimetoka'da ibadete çekilmesi yolunda yükselen dilekler olmalıdır. Ömrü savaş meydanlarında geçen padişah için "kocalmış" olmak, askerin güvenini yitirmek demektir. Böylesi bir güvensizlik de tahtın ayaklarının sallanmasına yol açabilecekti. Bundan dolayı Kanuni, Mustafa'yı isteyen orduyu hemen dağıtarak tımarlı sipahileri yerlerine göndermiş, Rüstem Paşa'yı da geri çağırarak ve gelecek baharda kendisinin sefere çıkacağını ilan etmişti.³⁶

Eğer Rüstem'in ordugâhta yaydığı gibi, Safeviler savaşa hazırlanmış ve Osmanlılardan da daha güçlü olsalardı, padişahın Anadolu'yu boşaltarak orduyu geri çağırması doğru olmazdı. Onun için sadrazamın İstanbul'a gönderdiği mektupta, İranlılara ilişkin haberler dışında daha başka şeyler öne sürüldüğü anlaşılmaktadır. Kanuni, sefere bizzat çıkarak henüz kocalmadığını gösterecekti. Ancak o, askerin kendisini Dimetoka'ya göndermek isteğini hazmedememişti. Çünkü bu, Muhteşem

35 Navagero, Relazione, 77.

36 Âli, seferin geri bırakılmasını, İran'dan gelen mektuplara bağlamakta (KA, 58 a), Münecimbaşı ise Sadrazamın Aksaray'a vardığında şiddetli bir kış başladığı için Padişahın emriyle geri döndüğünü söylemektedir (*Sahayifü'l-ahbâr*, III, 502).

Süleyman'ın büyük babası II. Bayezid'in durumuna düşmesi demekti. Öneri ordudan geldiğine göre de, Mustafa, harekete geçmeye karar verdiğinde kendisinin II. Bayezid gibi "inziva"ya çekilmek zorunda kalması olası dışı değildi. Üstelik padişah, başkasına söylenmesini istemediği bu haberlerin doğurduğu kuşku içindeyken Hürrem de Mustafa aleyhindeki kışkırtmalarının dozunu artırmıştı. Onun öne sürdüğüne göre yeniçerileri dağıttığı paralarla, "rüşvet"le elde eden Mustafa, el altından İran Şahı Tahmasb ile de anlaşmıştı. Sağladığı bu iç ve dış destekle de tahtı zorla ele geçirmeye çalışıyordu. Hürrem bu konuda hiç kuşkusuz Rüstem'in hilesiyle Mustafa ile Tahmasb arasında yazılmış diye gösterilen uydurma mektuplara dayanıyordu.

İşte bütün bunların etkisiyle Kanuni Süleyman, 28 Ağustos 1553'te (18 Ramazan 960) İran üzerine yürümek amacıyla Üsküdar'dan hareket ettiğinde saltanatı hakkında başgösteren tehlikeyi tümüyle gidermek düşüncesiyle oğlu Mustafa'yı öldürmeye karar vermiş bulunuyordu. Kanuni'yi Hürrem'in bir oyuncağı gibi gösteren *Kadınlar Saltanatı* yazarı Ahmet Refik, padişahın Hürrem, Rüstem ve Mihrimah'la başbaşa verip Mustafa'nın öldürülmesi planını hazırladığından söz etmektedir ki (s. 71), hayal ürünü olsa gerektir. Koca Nişancı Celalzade Mustafa ise şehzadenin katlinde onun kişiliğiyle bağdaştıramayacak olan bir neden öne sürmektedir. Ona göre Mustafa'nın adamlarının halka zulmettikleri sonradan anlaşılmıştı.³⁷ Şehzadenin katlinden sonra padişaha sunulan bir mektupta da onun hıyanet içinde olmayıp gençliğinden ötürü bu yola sürüklendiği ve "kayıptan haber vermek" demek olan remel bilimine dayanılarak babasının gazabına uğrayıp öldürüleceğinin çok önceden Kanuni'ye haber verildiği belirtilmektedir.³⁸

37 *Tabakatu'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik*, Ayasofya Ktb. No.3296, Vr. 346 vd.

38 T. Gökbilgin, *Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar*, göst. yer. s. 38-43.

Büyük oğlunu ortadan kaldırmayı gerekli gören Kanuni, bunun için Şeyhülislam Ebussuud'dan fetva bile almıştı. Osmanlı kaynaklarının hiç söz etmedikleri bu fetva konusuna Batı kaynakları büyük önem vermektedir. Kanuni fetva yoluna başvururken, saltanata karşı açık bir ayaklanmadan değil dolaylı bir olaydan hareketle soruna yanıt almayı yeğlemiştir. Olay şöyle ortaya konulmuştur:

“Bir tüccarın kölesi, iş gezisine çıkan efendisinin karısını, çocuklarını ve işlerini kendisine emanet etmiş olmasına karşın, onun işlerini altüst edip karısını baştan çıkarır, çocuklarına tuzak kurar ve sonunda efendisine karşı suikast düzenlerse şer'an hangi cezaya çarptırılmalıdır?” Bu soruya Müftü Ebussuud “katli vaciptir” diye fetva vermişti.³⁹

Bu kararla İran Seferi'ne çıkan padişah. Karaman Sancakbeyi Şehzade Bayezid'i “taht koruması” için Edirne'ye göndermiş ve yanında diğer şehzadeleri Selim ile Cihangir olduğu halde, 5 Ekim'de (26 Şevval) Konya Ereğlisi yakınındaki Aktepe (ya da Ak Höyük) mevkiinde ordugâhını kurmuştu. Anonim Relazione'nin verdiği bilgiye göre Kanuni, Amasya'ya giden yol kavşağına vardığında, çavuşlardan birkaçını Mustafa'ya göndererek kendisini, İran Şahı Tahmasb'ın Erzurum yönünde girişeceği bir saldırıyı önlemek için göndermek istediğinden bahisle ordugâha çağırmıştı. Mustafa, babasının mektubunu güvendiği yakınlarına göstererek görüşlerini almak istemiştir. Onlar, her ne biçimde olursa olsun ordugâha gitmemesi gerektiğini bildirmişler, durumu öğrenen annesi Mahidevran Sultan da aynı öğütte bulunmuştu. Bütün bunlara karşın Mustafa “her ne olursa olsun, babasının buyruğuna uymak istediğini söyleyerek, kaderin kendisini çekmekte olduğu yere doğru” gitmeye karar vermişti.⁴⁰ Bu davranışıyla Busbecq'in de belirttiği gibi ya

39 Ayrıntılar: Busbecq, 46 vd.; Salaberry, II, 13 vd.

40 DSO, 207 vd.

suçsuzluğuna güvenmiş ya da orduda iken kendisine bir fenalık yapılamayacağını umut etmişti.

Babasının, hakkında verdiği ölüm kararından habersiz olan Mustafa, kendisini beğendirmek ve herhalde bir tür güç gösterisinde bulunarak karşıtlarını sindirmek gibi bir amaçla, Amasya'dan çok iyi donatılmış 5.000 kişilik bir kuvvetle hareket etmişti. Babasının Aktepe'de konakladığı aynı gün ordugâha vararak otağını padişahın otağından 2 mil uzakta bir yerde kurdurmuştu. Bu sırada askerler arasından kendisine doğru ok ile bir kâğıt atılmıştı. Bunda, babasının huzuruna gitmemesi isteniyor ve padişahın kendisini öldürmeye karar verdiği duyuruluyordu. Böyle olduğu halde Mustafa bunu, babasıyla arasını açmak isteyen Rüstem Paşa'nın başvurduğu bir tertip olarak algılamıştı.⁴¹

Mustafa, ordugâha varışının ertesi günü, "gelenekleşmiş bir saltanat yöntemi" gereğince vezirlerin ve beylerin ziyaretlerini kabul etmişti. Ortamın kötülüğünü sezinleyen yakın adamları, kendisinden eğer babası ile her ne olursa olsun görüşmek istiyorsa, herkesin görebileceği şekilde açık sahrada at üzerinde konuşmasını, dilemişlerdi. Otağ-ı hümayun'a gidecek olursa kendi adamlarından hiç kimse oraya giremeyeceği ve gerektiğinde yardım edemeyecekleri için, "sık çadırlar içinde her şeyin kolaylıkla yapılabileceğini" bir kez daha hatırlatmışlardı. Ancak Mustafa, babasının kendisini öldürtmesini haklı kılacak hiçbir kusur işlemediği, Rüstem Paşa ya da bir başkasının, kendisi hakkında ölüm kararı verdirtecek derecede padişah üzerinde etkili olabileceğine asla inanmadığı yanıtını vermiş ve şunu eklemişti: "Eğer, babamın benim hayatıma son vermek istediği gerçekten doğru ise, bana vermiş olduğu hayatı gene onun arzusu ile sona erdireceğim!"⁴²

41 Aynı ypt. 209 vd.

42 Aynı yer.

Bütün uyarı ve önerilere karşın babasının otağına gitmeye karar veren Mustafa, çok güzel birkaç at ile kıymetli eşyalardan oluşan armağanlarını gönderdikten sonra, atına binerek askerlerin alkışları arasında otağı hümayun'un yolunu tutmuştu. Otağın önünde atından indiğinde çavuşlardan biri kendisini karşılayarak kılıcını ve hançerini istemiş, o da bunları teslim etmekten çekinmemişti. Mustafa, babasının otağına girdiğinde Kanuni'nin orada, ancak iç bölmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1554 tarihli Venedik kaynağı (AC) ile Busbecq, padişahın oğlunun boğazlanmasını "perde arkasından" seyrettiğini ve Mustafa'nın direnmesi karşısında kızgınlığını gizlemeyip "hâlâ o hainin hakkından gelmediniz mi?" diye görevlileri uyardığını aktarıyorlar. Anonim Relazione ise baba ile oğlun otağda karşılaşp konuştuklarını öne sürmektedir. Ona göre Kapucular Kethüdası'nın işareti üzerine otağın üçüncü bölmesinden dördüncüsüne geçen Mustafa, orada oturmakta olan babasını görünce onu saygıyla selamlamıştı. Fakat Kanuni, bu selama, "Ah, köpek! Sende hâlâ beni selamlayacak cesaret var mı?" diye karşılık vermiş ve birdenbire arkasını dönmüştü. Bu işaret üzerine kapıcılardan biri "Kımıldama ki Hünkâr hazretlerinin iradesi uygulansın!" diyerek derhal şehzadenin boğazına sarılmış, diğer yedi dilsiz cellat da boynuna kement atmışlardı.⁴³ Bununla birlikte Mustafa kendisini cesurca savunmuş, hatta üzerine saldıran dilsizleri yere yuvarlayarak kaçmaya çalışmıştı. Fakat elbisesinin yeni ayaklarına dolaştığından yıkılır gibi olmuş, bu esnada kapıcı onu bir ayağından yakalayarak yere düşürmüştü. Böylece şehzadeyi tepelemekteki becerisinden ötürü kendisine sonradan "Zal" sanı verilen Mahmut Ağa'nın kemendi altında can vermişti: 6 Ekim 1553 (27 Şevval 960) Cuma.⁴⁴

43 Anonim Relazione, 210.

44 Zal lakabının doğrudan doğruya Kanuni tarafından verildiği söylenen Mahmut Ağa, II. Selim döneminde vezirliğe kadar yükselmiştir. Mustafa'nın öldürüldüğü

Mustafa'nın katledilmesi, ordugâhta büyük tepki yaratmıştı. Şehzadenin taraftarları ve askerler, beklenmedik bu olayın doğurduğu şaşkınlık içinde kalmışlardı. Bu ilk sarsıntı âni geçince de bütün ordugâhı derin bir hüzün kaplamış, yalnız Mustafa'nın "kendi kullarının değil, bütün İslâm askerinin başına sanki kıyamet" kopmuştu. Yeniçeriler o gün hiçbir şey yememişler ve Kanuni'den "bunak bir ihtiyar" diye bahsetmeye başlamışlardı.⁴⁵ Bununla beraber eleştiriler ve suçlamalar, padişahı çok, "Şehzade Bayezid'e eğilimi ve sevgisi" bilinen Rüstem Paşa üzerine yöneltmişti. Öyle ki Mustafa'nın öldürülmesine onun başlıca etken olduğu kanaatıyla "mekr-i Rüstem" diye tarih bile düşürülmüştü.⁴⁶ Bu durum karşısında Kanuni, askerleri yatıştırmak ve Rüstem'in herhangi bir saldırıya uğramasını önlemek için, sevgili damadını sadrazamlıktan uzaklaştırmak gereğini duymuştu. Onun yerine Mustafa yanlısı olarak bilinen Tamşvar kahramanı İkinci Vezir Kara Ahmet Paşa atanmıştı. Padişahın hakkındaki kararını Mustafa'ya haber vermiş olmasından kuşkulanan Vezir Haydar Paşa da görevden alınmıştı.⁴⁷

tarih genellikle böyle gösterilmiştir. Buna karşın Münecimbaşı (III, 502) ve herhalde ondan naklen H. Hüsamettin (III, 311) 29 Eylül (20 Şevval), Nişancı Mehmet Paşa 5 Ekim (26 Şevval) tarihini vermekte, anonim bir *Tevarih-i Âl-i Osman*'da ise (Topkapı, Revan Ktb. No.1100, Vr. 104 a) 1 Ekim (22 Şevval) "Cuma günü Salâ vakti" diye daha ayrıntılı bir zaman belirtilmektedir. Ancak 22 Şevval Cuma'ya değil Pazar'a rastlamaktadır. Bunun 27 Şevval olması halinde Cuma günü kaydı doğru olabilir.

45 Peçevi, I, 303: Busbecq, 48.

46 مکر رسم = 1553/960. Anonim Relazione sahibi Venediklinin aktardığına göre Rüstem başını kurtarmak için geceleyin ordugâhtan kaçmıştı. Yeniçeriler de ertesi günü onun çadırına saldırmışlardı.

47 Bu arada Kanuni'nin orduda başgösteren karışıklığı gidermek için 4.000 askerden her birine 3.000'er akçe verdiği ya da yeniçerilere toptan 5.000-6.000 duka dağıttığı aktarılmakta ise de (Zinkeisen, III, 34, n.1 ve 35; Jorga, III, 123) bu rakamlar çok abartılı olsa gerektir.

Mustafa'nın naaşı, Busbecq'in aktardığına göre bir hasır üzerine, İtalyan kaynaklarına yansıdığına göre de, Şah Tahmasb ile işbirliği yaptığını yansıtmak istercesine bir İran halısının üzerine konup otağ-ı hümayun'un önünde teşhir edilmişti. Bu, aynı zamanda onu Sultan diye alkışlayan yeniçerilere ve taraftarlarına bir gözdağı demekti. Şehzadenin naaşı daha sonra Ereğli'ye götürülerek orada cenaze namazı kılınmıştı. Oradan Bursa'ya gönderilen naaş, II. Murad'ın türbesi yanında toprağa verilmişti. Kanuni'nin ölümü ve Selim'in tahta çıkışından sonra üzerine bir türbe yapılması kararlaştırılmış ve Mimarbaşı Sinan'ın önerisi gereğince Kanuni'nin türbesi yapımında çalışmış olan Mehmed Kalfa bu inşaatla görevlendirilmişti. Ancak türbe 1572 başlarında tamamlanabilmişti. Yapımda kullanılan mermer direkler, yıkılmaya yüz tutmuş olan Bursa'daki eski hassa sarayından alınmıştı. Ağabeyi Mustafa'ya saygılı davranıp türbesini yaptırtan II. Selim, saltanatının sonlarında türbede her gün Kur'an okutulması için Bursa kadısına emir vermişti.⁴⁸

Mustafa'nın ordugâhta bulunan parasına ve mallarına el konulmuştu. Mirahuru ile birlikte yakın adamlarından bir kısmı da onun arkasından öldürülmüştü. Bunlar arasında Preveze deniz savaşında esir düşen ve padişah tarafından Şehzade Mustafa'ya gönderilen, onun hizmetine girdikten sonra da Türklüğü kabul edip sancaktarlık görevini üstlenmiş olan Venedikli Michael de bulunuyordu. *Aviso di Costantinopoli* başlıklı kaynağa göre Mustafa'nın askerleri ile Osmanlı merkez ordusu arasında da çarpışmalar başgöstermiş ve taraflar pek çok kayıp vermişti. Öte yandan bazı kayıtlara göre kendisine

48 Bursa kadısına gönderilen hükümler: BA, Mühimme (Kısaltma: MH) XII, No. 709, Safer 975/ Ağustos 1567; XVIII- No.20, Şaban 979 Aralık 1571 ve MH XXII, No. 193, gurre-i Rebiülevvel 981/2 Haziran 1573 günlü.

Bursa Sancakbeyliği sanı verilmiş olan Mustafa'nın 12 ya da 14 yaşındaki oğlu Mehmed de bir hile ile annesinden alınarak boğdurulmuştu.⁴⁹

Kanuni, sefer esnasında askerin muhalefeti ile karşılaşmak istemediği için Mustafa'nın yandaşlarına ve özellikle tımar erbabına şimdilik cephe almaktan çekinmişti. Rüstem Paşa'yı feda ederek de orduda uyanan kızgınlığı kısmen olsun yatıştırmıştı. İşte böyle bir hava içinde Aktepe'den Nahcivan üzerine hareket etmişti. Savaş heyecanı da gerilen sinirleri yatıştırma-
da etken olmuştu.

Böyle olmakla birlikte Mustafa'nın katlinin doğurduğu genel üzüntü için için sürmüştü. Padişahın en yakınları bile yetenekli olduğu herkesçe kabul edilen ve sevilen Mustafa'nın öldürülmesinden duydukları üzüntüyü saklayamamışlar, dahası bundan ötürü Kanuni'yi suçlamaktan geri kalmamışlardı. Bu olaydan birkaç yıl sonra İstanbul'a gelen Kutbü'ddin el-Mekkî'nin naklettiğine göre, Kanuni'nin süt kardeşi olan Mehmed Çelebi, Mustafa'nın katledilmesinden ötürü padişaha ağır sözler söylemiş, bu yüzden de araları açılmıştı.⁵⁰

Kötü bir iftiraya kurban gittiği kabul edilen Mustafa'nın katlinin geniş halk tabakaları üzerinde uyandırdığı üzüntü ve tepki çok daha büyük olmuştu. Bu büyük acıyı dile getiren Taşlıcalı Yahya'nın ünlü Mersiye'sindeki şu dizeler, katlin hal-
ka anlatılamayacağını, "kabil-i ta'bir" olmadığını ilan ediyordu:

49 Hüseyin Hüsameddin, bu şehzadenin adının Süleyman olduğunu ve Amasya'da boğdurulduğunu söylüyorsa da (III, 311), bir Mühimme kaydından "Mustafa'nın oğlancığı"nın adının Mehmed olduğunu öğreniyoruz (M. Turhan Dağlıoğlu, Aynı ypt. 107, Vsk. 163).

50 Ekrem Kâmil, Hicri Onuncu-Miladi Onaltıncı asırda yurdumuzu dolaşan Arab seyyahlarından *Gazzî- Mekki Seyahatnamesi*". İÜEF Tarih Semineri Dergisi, 1/2 (1937), s. 77.

Hatâsı gayr-i mu'ayyen, günâhı nâ-mâ'lûm
Zihî sa'id ü şehid zih-i şeh-i mazlûm
O cân-ı âdemiyân oldı hâk ile yeksan
Diri kala ne revadır fesad iden şeytan?
Bu vakı'a olamaz halka kabil-i ta'bir
Ki Erdeşir-i vilayetde ola âdet-i şîr
Bunun gibi işi kim gördü, kim işitdi aceb
Ki oğluna kıya server-i Ömer-meşreb?⁵¹

Yahya, Mustafa'nın katlinden dolayı "fesad iden şeytan" Rüstem Paşa'yı ve aynı zamanda Halife Ömer gibi adaletiyle tanınan Kanuni'yi suçlarken, bir başka şair, Mustafa'nın kullarından olduğu anlaşılan Sami de doğrudan doğruya padişaha hücum etmekten çekinmemişti. O da Mersiye'sinde Kanuni'yi sorguya çekiyordu:

Ey Şeh-i kân-ı kerem, sende adalet bu mudur?
Şeh-i âlem olasın, sende inayet bu mudur?

Pâdişehlerin ezel etdiği âdet bu mudur?
Ehl-i tedbir olana fehm ü kiyaset bu mudur?

Sen "Muhibbi" olasın, sende muhabbet bu mudur?
Mustafa gibi ciğer-güşene şefkat bu mudur?

Âl ile kıydın âna, kani hakikat bu mudur?
Kavl-i düşman sana kâr itdi, meveddet bu mudur?

51 Hatası belirsiz, günâhı bilinmez / Ne güzel bir yüce ve şehid, ne güzel bir suçsuz Şah / O insanlığa ilişkin can toprak ile aynı düzeyde olsun da / Fesad eden şeytanın diri kalması uygun mudur? / Adaletiyle tanınan Erdeşir vilayetinde böyle arslan yönteminin uygulanması olayı halka kolayca açıklanamaz / Ömer yaradılışlı bir hükümdarın oğluna kıydığı böylesi bir olayı acaba kim gördü, kim işitti?" (Şiirin tümü Ek: III).

Yok yere kan idesin yâ'ni hilafet bu mudur?
Mustafa n'oldı, kani n'eyledin â Pâdişehim?⁵²

Kaynakların aktardığına göre Yahya'nın Mersiye'si hemen hemen bütün ordu mensuplarınca ezberlenmişti. Mustafa'nın öldürülmesinden sonra görevden uzaklaştırıldığı için Yahya'ya bir şey yapamayan Rüstem, 2 yıl sonra yeniden sadrazam olunca ondan bu suçlamanın hesabını sormuştu. Şair de "Biz merhumu kati idenlerle bile (birlikte) katl ettik, ağıhyanlarla bile de ağlarız" diye yanıt vermişti. Böylece Yahya başını kurtarmış ancak görevli olduğu Sultan Bayezid Vakfı Mütevelililiğinden alınmıştı!

Mustafa'nın acıklı sonu, Türkleri olduğu kadar Hristiyan Osmanlı vatandaşlarını da üzmüştü. Başkentte Müslümanların yerleştiği merkezler dışında yabancıların oturdukları Pera'da (Beyoğlu) da her gün keder ve hınç dolu, özellikle de Rüstem Paşa aleyhine nefret dolu sözler duyuluyordu.⁵³ Böyle olmakla birlikte Venedik baylo'su Trevisano'nun kanısına göre, Mustafa'nın ortadan kaldırılması, Avrupa Hristiyan dünyasının yararına olmuştu. Çünkü "halkın gözdesi" haline gelmiş olan bu şehzade, eğer padişah olsaydı, arkasından bütün bir im-

52 Hayatına ilişkin hiçbir bilgi edinemediğimiz Sami'nin bu Mersiye'si, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde Şükrü Dikmen'den satın alınmış 1199 tarihli bir *Şiir Mecmuası*'nda bulunmaktadır (Vr. 88 a - 89 a). Tümünü Ek. III'te verdiğimiz Mersiye'nin bu kısmının anlamı şöyle:

Ey kerem sahibi, cömert Şah, senin adaletin bu mudur? / Âleme Şah olasin. sende lütf ve iyilik bu mudur? / Padişahların ötedenberi uyguladıkları yöntem bu mudur? / Tedbirli olanların anlayış ve uyanıklıkları bu mudur? / Sen "Muhibbi" (sevecen mahlaslı) olasin, sende muhabbet bu mudur? / Mustafa gibi ciğerköşene şefkat bu mudur? / Ona hile ile kıydın, hani gerçek bu mudur? / Düşmanın sözü seni etkiledi, sevgi bu mudur? / Yok yere kan döktün, yani halifelik bu mudur? / Mustafa ne oldu? Hani, neyledin a Padişahım?

53 DSO, 172 vd.

paratorluk tebaasını sürükleyerek “Hıristiyanlara saldırmaktan zevk alacaktı.”⁵⁴

Mustafa'nın katli İran ve Venedik gibi Osmanlılarla ilişkileri bulunan dış ülkelerde de yankılar uyandırmıştı. İran Şahı Tahmasb, bunu Kanuni Süleyman'ın “medhul ve nâ-makul (ayıplanacak ve akla uygun olmayan)” bir hareketi olarak nitelemişti. Mustafa ile ilişki kurmuş olduğu anlaşılan Venedik ise, onun tahta geçmesiyle başgösterecek kardeş kavgasından yararlanarak Mora'daki üslerini geri almak umudunu kaybetmişti.⁵⁵

Bütün bunların dışında Şehzade Mustafa olayı, Avrupa'da kimi yazarlara ve şairlere de esin kaynağı olmuştur. İtalyan yazarı Prospero Bonarelli, *II Solimano* adlı yapıtında, İran Şahı'nın kızının Mustafa'ya âşık olmasını ve şehzadenin, Hürrem Sultan ile Rüstem'in entrikaları sonucunda öldürülmesini oyunlaştırmıştır. Bu tragedya 1618'de Ancona'da sahneye konulmuş ve 1620'de kitap olarak bastırılmıştır. Jean Mairet de, P. Bonarelli'nin bu yapıtına dayanarak *Le Grand et der-nier Solyman ou la mort de Moustapha* adlı bir trajedi yazmıştır. 1637'de sahnelenen yapıt 1639'da bastırılmıştır. Bunlardan başka ünlü İtalyan şair ve oyun yazarı Torquato Tasso, *II Solimano* adlı traji-komedyasında, Mustafa olayını sergilemiştir. Yapıt, Vion d'Alibray tarafından Fransızcaya da çevrilmiştir (1637). Mustafa'nın katli kimi operaların librettosuna da konu olmuştur, İtalyan Giovanni Ambrogio'nun yazdığı ve Michel Angelo Valentini'nin müziğini yaptığı *Solimano* operası 1756'da Torino'da oynan-

54 Aynı yer, 173.

55 Zinkeisen'in verdiği bilgilere göre, Venedik Şehzade Mustafa ile gizlice ilişkiye geçmiş ve saltanat kavgasında ona yardım etmek istemişti. Buna karşılık olarak da Mustafa tahta çıktığında II. Bayezid döneminde kaybettiği Mora'daki üslerin geri verilmesini şart koşmuştu. Bu ilişkiler çerçevesinde Mustafa da Venedik'e bir elçi göndermişti. Fakat elçi oradan dönmek üzere iken Mustafa'nın öldürüldüğü haber alınmıştı (III, 38).

mıştır.⁵⁶ Bunların dışında ünlü İskoç şairi David Mallet'nin *The Tragedy of Mustapha* adlı kitabı 1739'da Londra'da basılmıştır.

“Ömer-meşreb” diye adaletiyle tanınan Kanuni Süleyman, büyük bir kuşkuya kapılarak halkın ve ordunun sevgilisi olan büyük oğlu Mustafa'ya kıymışken, ecel, bir baba olarak kısa bir süre sonra ona yeni bir evlad acısını daha tattırmıştı. En küçük oğlu Cihangir, hastalıklı bir çocuk olarak büyümüşü. Hürrem'in Kanuni'ye yazdığı bir mektupta belirttiğine göre omuzunda bir türlü iyileşmeyen bir yara vardı ve “Mamuloğlu'nun yakısı ile” tedavi ediliyordu.⁵⁷ Bundan ötürü sancakbeyliğine gönderilmemişti. Öte yandan Cihangir, ağabeyi Mustafa'ya düşkünlüğü ile de tanınıyordu. İran Seferi'ne babasının yanında katılmış ve bu arada sevgili ağabeyinin öldürülmesi olayını yaşamıştı. Ordu, Ereğli'den hareketle Halep'e vardığında Cihangir duyduğu büyük üzüntünün de etkisiyle orada vefat etmişti.

İşte Nahcivan Seferi bu çalkalanmalar ve üzüntüler içinde başlamıştı.

56 Metin And, *Türkiye'de İtalyan Sahnesi. İtalyan Sahnesinde Türkiye*, 160-165.

57 OSAM, 40.

3- HOŞNUTSUZLUĞUN RUMELİ'YE YAYILMASI: DÜZME MUSTAFA AYAKLANMASI

Mustafa'yı tutan ve dahası onu saltanat için kışkırtan tımar erbabı, yani sipahiler, şehzadenin katli karşısında hemen bir harekette bulunmamakla birlikte Nahcivan Seferi'nde gönülsüz savaşmışlar ve böylece tepkilerini göstermişlerdi. Kanuni'ye gelince o, genelde Mustafa yandaşlarının ve özellikle tımarlı sipahilerin karşıtlıklarını gidermek ve tımarları düzene koyarak onların merkezi otorite karşısında bir tehlike olmaksızın çıkarılmasını sağlamak gerektiği kanısına varmıştı. Bunun içindir ki İran'dan dönüşünde Mustafa'nın sancağı olan Amasya'da konaklamıştı (30 Ekim 1554 / 3 Zilhicce 961). Burada 6 aydan fazla kalarak evvelce Mustafa'nın etrafında toplanmış olan bilginlerin, şehrin ileri gelenlerinin (âyân'ın) gönülleri almaya çalışmıştı. Onlara iltifat göstererek çeşitli armağanlar dağıtmıştı. Mustafa'nın kimi adamlarını bile koruyarak birkaçını kendi hizmetine almıştı. Asıl önemlisi, halka ağır gelen vergi yükünü azaltmak için bir yıllık vergilerini affetmişti. Bu arada Mustafa'nın başlıca destekçileri olan askerleri memnun

edebilmek amacıyla zeamet sahiplerine ‰ 200 ve tımar erbabına da ‰ 100'er akçe terakkı vermişti. Yeniçeriler'i de hoşnut kılmak için bundan böyle 20.000 akçe'den yukarı olan dirliklerin yani zeametlerin yalnız Âsitane (başkent) yeniçerilerine verileceğini de ilan etmişti.⁵⁸

Ne ki padişahın bu son kararı, tımar sahipleri üzerinde, verilen "terakkı"leri unutturacak derecede olumsuz etki yaratmıştı. Çünkü onlar aslında dirliklerinin gelirinin düşmesinden yakınıyorlardı, bu yüzden de yüksek dirlikler hatta kapıkulluğu istiyorlardı. Bunları umarken şimdi dirliklerinin yükseltilmesi olanakları ellerinden alınıyor ve kapıkullarının eksenini oluşturan yeniçerilere de yeni ayrıcalıklar tanınıyordu.

Nahcivan Seferi, Mustafa'nın katlinin Anadolu'da doğurduğu gergin havayı biraz yatıştırmıştı. Ancak Kanuni Süleyman'ın bu olumsuzluğu doğuran nedenleri dikkate almadan, durumlarından memnun olmayan tımarlı sipahiler ile levendlerin yakınmalarını giderecek yerde, onların aleyhine olan yeni önlemlere başvurması, hoşnutsuzluğun sürmesine ve bunun sonucu olarak yeni ayaklanmalara neden olmuştu.

Gerçekten de Kanuni, İran Seferi'nden başkente dönüş yolunda Amasya'da kimi önlemler alırken ve Rumeli sipahileri'ne yerlerine gitmek için izin verildiği bir sırada, Rumeli'de gene Şehzade Mustafa'nın adı altında bir ayaklanma başgöstermişti. Osmanlı kaynaklarının basit bir Celali olayı diye andıkları bu ayaklanma⁵⁹ gerçekte Mustafa'nın öldürülmesine bir tepki niteliğinde olup ileride Bayezid'in ayaklanmasına varan yolda bir köprü de oluşturmuştur.

58 KA, 63 a; krş. Peçevi, I, 328; H. Hüsameddin, III, 314.

59 Gerek Âli (KA, 70 a) gerekse Peçevi (I, 341) bunu bir Celali vak'ası olarak kaydetmişlerdi. Cenabî de bunu Haricî yani şia yanlısı olarak nitelemiştir (15 a). Mustafa Akdağ'a göre ise Düzme olayı "Celali" niteliği taşıyan ama gerçekte doğrudan doğruya bir tımarlı sipahi ayaklanmasıdır (BCKB, 16).

Âli'nin nitelemesine göre Düzme, "erazil-i nâs ve etrâk-i bi-kıyas zümresinden" bir kişiydi yani en aşağı tabakadan anlayışsız bir Türk idi! Yabancı kaynaklara göre de İstanbul'da bir meyve dükkânı işleten eski bir köle idi. Ama gerçekten de Şehzade Mustafa'ya benziyordu. Kendi iddiasınca, Ereğli'de öldürülmek üzereyken kimi yöneticilerin bir "tertibiyle" kurtarılmış ve kendi yerine bir başkası boğazlanmıştı. Böylece daha kolay taraftar bulacağını umduğu Rumeli'ye geçmiş ve saltanat kavgasını sürdürmeye karar vermişti.⁶⁰ Anadolu'da gerçek Şehzade Mustafa'nın yanında yer almış olan tımarlı sipahiler, çiftbozan reâyâ (boş levendler), ulema'dan bazı kişiler ve suhte'ler bu kez sahte Mustafa'nın etrafında toplanmışlardı. Çünkü Busbecq'in doğru bir gözlemle belirttiği gibi, Mustafa hayatında o kadar sevilmiş ve ölümüne de o oranda acınılmış idi ki, bütün ilerleme umutlarını ona bağlamış olanlar, öc almak için fırsat bekliyor ya da onun uğrunda ölmeye hazır bulunuyorlardı. Bunlar harekete geçmek için bir lider arıyorlardı. "Mustafa'yı diriltmek olanağı artık yoktu ama onun yerine bir uydurma Mustafa çıkarabilirlerdi."⁶¹

Ancak merkezî yönetime duyulan hoşnutsuzluk ve kızgınlık, Düzme Mustafa etrafında toplananların Anadolu'dan Rumeli'ye geçtikleri anlamına da gelmemektedir. Önemli olan Anadolu'daki hoşnutsuzluğun Rumeli'ye de sıçraması, daha doğrusu orada da eyleme dönüşmesi ve bunun Anadolu'da olduğu gibi aynı karşıt gruplara dayanmasıdır. Mustafa'nın sevilen adı ve kişiliği, başta sipahiler olmak üzere bu gidişten hoşnut olmayan grupları bir kez daha bir araya getirmişti.

60 Âli'nin açıkladığına göre, Düzme'ye önceleri arkadaşları şaka ile Şehzade Mustafa'ya benzediğini söylemişler, o da "Allahu teâlâ böyle dimen, benim râz-ı pinhanımı halka fâş eylemen" (kalbimde gizli olanı halka açıklamayın) diyerek gerçekten de Şehzade Mustafa olduğu sanısını uyandırmak istemişti. "Giderek erâzilin (rezillerin) ekseri bunu Sultan Mustafa sandı." (KA, 70 a vd.)

61 *Türk Mektupları*, 105.

Bu harekete özellikle Varna ve Silistre bölgelerinin tımar erbabı ile dizdarları (kale komutanları) katılmışlardı. Böylece Düzme Mustafa ilk aşamada Selanik ve Yenişehir yörelerinde 10.000'den fazla bir kuvvet toplamıştı. "Âyin-i Osmanî" yani Osmanlı yönetim kurallarına uyarak kendisine beyler, vezirler ve "olmaduk suhte'lerden" kazaskerler atamış, akıncı sınıfından Üveyl Tuğca'yı (ya da Tavica) da sadrazam yapmıştı. Bundan sonra da ayrılıkçı dinsel görüşleriyle tanınan Dobruca'daki "sofular arasına girerek boş gezen levend"lerden ve çeşitli gruplardan birçok kişiyi kendi kuvvetlerine katmıştı. Gereksinimi olan para ve mühimmatı sağlamak için de, vergi toplayan mültezimlerde olan mahsullere el koyup almış, zengin kimselerin mallarını zapt etmişti.⁶² Böylece kimi kaynakların verdiği rakamlara göre etrafındakilerin sayısı 40.000'e yaklaşan Düzme, yörede egemen olmaya ve Edirne'ye doğru ilerlemeye başlamıştı.

Kroniklerimizin belirttiklerine göre, Kanuni'nin İran Seferi'ne giderken taht korucusu olarak Edirne'ye gönderdiği Şehzade Bayezid, bir yandan durumu padişaha bildirirken öte yandan Düzme'ye karşı bir miktar kuvvet göndermiş ve aynı zamanda Niğbolu Sancakbeyi Dulkadirli Mehmed Han'ı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmişti.⁶³ 1555 Mayıs'ı başında Amasya'dan İstanbul'a hareket eden Kanuni, ayaklanma olayını Bolu'da haber almıştı. Bunun üzerine Üçüncü Vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı 2-3000 yeniçeri ve birkaç bin sipahi ile Bayezid'e yardıma göndermişti.⁶⁴ Fakat Mehmed Paşa daha Edirne'ye varmadan Düzme Mustafa ele geçirilmişti. Düzme'yi

62 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Topkapı Müzesi, Revan Ktb. No. 100, Vr. 104 a; Cenabi çev. 95 a.

63 KA. 70 b; Peçevi, I. 342.

64 Busbecq ayaklanmayı bastırmaya Pertev Paşa'nın gönderildiğini söylemekle (108) yanılmıştır.

önceleri gerçekten Şehzade Mustafa sanan sadrazamı Üveyl Tuğca, onun sahteliğini anlayınca Bayezid ve adamlarının kendisine birçok vaatte bulunmalarının da etkisiyle onu ele vermeyi kabul etmişti. Bunu sağlamak için, Düzme'nin en yakınlarını ve sırdaşlarını birer bahane ile ondan uzaklaştırmış ve bir gece Edirne önlerinde konaklarken, baskına uğramakta oldukları haberini yayarak etrafta korku ve telaş uyandırmış ve "bu perişanlık ortamında kendisine bağlı olan akıncılarla herifi ele geçirip bağlamıştı." Üveyl Tuğca, Düzme'yi Dulkadırlı Mehmet Han'a göndermiş, o da Sokullu Mehmed Paşa'ya teslim etmişti. İstanbul'a getirilen asi, Divan-ı hümayun'da sorguya çekilmiş ve "eşedd ukubetden" şiddetli işkencelerden sonra Ramazan Bayramının arefesinde (18 Ağustos 1555) çengele asılmak suretiyle idam edilmiş.⁶⁵ Halktan topladığı para ve eşya beytülmal'a alınmıştı. Üveyl Tuğca'ya da yardımına karşılık bir "seçkin zeamet" verilmişti.

Böylece Şehzade Mustafa'nın adı altında yapılan ikinci girişim de başarıya ulaşamamıştı. Bunda ayaklanma zamanının iyi seçilmemiş olmasının da büyük payı vardı. Eğer bu girişim Kanuni'nin seferde bulunduğu zaman patlak vermiş olsaydı amacına ulaşmasa da daha uzun karışıklıklara yol açabilecekti. Çünkü tahtı korumakla görevlendirilen Şehzade Bayezid'in ayaklanmayı bastırmak için çok yavaş hareket ettiği, dahası çekingen bir tutum takındığı anlaşılmaktadır. Bu nokta, yani Bayezid'in Düzme Mustafa olayındaki rolü, onun giriştiği taht kavgası yönünden çok önemli olduğundan üzerinde biraz durulması yararlı olacaktır.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Osmanlı tarih yazarlarının bu konuda verdikleri bilgilerden olumlu ya da olumsuz bir hüküm

65 *Tevârih-i Âl-i Osman*, 105 a. Busbecq'e göre Düzme birkaç adamıyla birlikte bir gece yarısı denize atılmıştı (110). Ancak çengele asıldığı kaydı daha doğru görünmektedir.

çıkarma olanağı yoktur. Onlar yalnızca Bayezid'in, ayaklanma haberini alınca Düzme üzerine kuvvet gönderdiğini ve durumu babasına arz ettiğini kaydetmekle yetinmişlerdir. Ancak şimdiye değin önem verilmemiş olan başka bir kayıt, bu sırada İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi Busbecq'in, -kuşkusuz duyduklarına dayanarak- verdiği bilgi oldukça ilginçtir. Düzme Mustafa olayını bir "komplo" olarak nitelendiren Busbecq, bu komployu doğrudan doğruya Şehzade Bayezid'in düzenlediğini ve Düzme'nin harcadığı paraları da onun verdiğini öne sürmektedir. Ayrıca Düzme Mustafa İstanbul'da sorguya çekildiğinde Bayezid'in komplodaki rolünün anlaşıldığını da eklemektedir.⁶⁶ Öte yandan Ahmet Refik de, komplonun Hürrem tarafından hazırlandığını, böylece onun hem Mustafa'nın katili olmadığı zannını uyandırarak "halka karşı beraat" etmek, hem de Sultan Süleyman'ın aczini "askere ihsas" ederek saltanatı bir an önce oğlu Bayezid'e sağlamak istediğini kabul etmektedir.⁶⁷ Ancak bu görüşün doğru olmadığını sanıyoruz. Çünkü Hürrem'in "beraat" etmek istediği bir an için kabul edilse bile, böyle bir ayaklanma düzenleyip sevgili kocasının güçsüzlüğünü göstermeye kalkışması herhalde çok anlamsız bir davranış olmalıdır. Kanuni'ye olan bağlılığı buna engeldi. Nitekim İran Seferi sırasında padişaha yazdığı bir mektupta ona olan hasretini ve üzüntüsünü belirtmekte ve Edirne'de bulunan Bayezid'in yanına gitmeyi bile istemediğini söylemekteydi. Öyle anlaşıyor ki Hürrem, çok sevdiği Bayezid'e babasından sonra tahtı sağlamak için Kanuni aleyhinde bir ayaklanma hazırlamak değil, onun üzerindeki etkisini kullanma yolunu tutmuştu.

Zinkeisen, Bayezid'in Düzme olayındaki rolüne ilişkin olarak Busbecq'in yazdıklarını "romantik" olarak niteliyorsa da⁶⁸

66 s. 105-108. Krş. F. Downey, 162.

67 *Kadınlar Saltanatı*, 78.

68 III, 40, n. 1.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bir belge, Avusturya elçisini kısmen de olsa doğrular bir içerik taşımaktadır. Bir arz tezkeresi olan yani padişaha sunulan bu belgede şöyle denilmektedir (TA, E. 6337):

“Arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki:

Sultan Bayezid Niğbolu Sancağı'na adam gönderüb Bahşi Tavica'nın evinde 3 gün durduğu buyurulmuş. Asıl benâm (namlı, ünlü) Tavica Üveyl nâm kimesnedir. Emr-i şerifleri üzre adam hazırlayub yarın inşallah Niğbolu'ya gönderelüm ki, varub sahih (doğru) haber getire.”

Görülüyor ki Bayezid, Düzme Mustafa'nın sadrazamı Üveyl Tavica (Tuğca) ile ilişkiye geçmiş ve gönderdiği adamlar 3 gün onun evinde kalmışlardı. Her ne kadar Tuğca'nın bazı vaatlerle elde edilip Düzme'yi tutup teslim ettiği göz önüne alınarak Bayezid'in, bunu sağlamak için adam göndermiş olduğu düşünülebilirse de, belgedeki anlatım buna pek olanak bırakmamaktadır. Arz tezkeresi, Bayezid'in birtakım gizli işler yaptığını açıklayan bir biçimde yazılmıştır. Şehzadenin Niğbolu'ya adam gönderdiğini haber alan padişahın oğlunun kendisine haber vermeden yaptığı bu hareketten kuşkulananak sadrazama haberin doğruluğunun araştırılmasını emrettiği anlaşılmaktadır. Elimizde bu araştırmanın sonucunu gösteren başka bir belge bulunmadığından, Bayezid'in Düzme ayaklanmasındaki payının Busbecq'in anlattığı komplo niteliğinde olup olmadığını saptamaya olanak yoktur. Bununla birlikte onun bu olaydan yararlanmak istediği görülmektedir. Çünkü Mustafa'nın öldürülmesinden ve Cihangir'in ölümünden sonra tahta vâris olarak Selim ile kendisi kalmışlardı. Bu yüzden Bayezid, taht korumacısı, yani bir bakıma padişah vekili bulunduğu bir sırada başgösteren bu ayaklanmadan faydalanarak, tıpkı 1473 Otlukbeli Seferi'nde Şehzade Cem'in yaptığı gibi tahta oturmak ya da en azından veliaht olarak ilan edilmesini istemiş

olmalıdır. Bu nedenle de ayaklanmayı bastırmak için acele etmemiş, üstelik el altından ayaklanmacılarla ilişkiye geçmişti. Ancak Kanuni'nin İstanbul'a dönmesi ve ayaklanmaya karşı gereken önlemleri alması, Bayezid'in bu arzusunun gerçekleşmesine olanak bırakmamıştı.

Kanuni Süleyman, oğlunun bu kuşkulu davranışını cezalandırmaktan geri kalmamıştı. Baba ile oğulun İstanbul dışında "meyhane" olarak bilinen izbe bir yerde buluştukları yolunda Busbecq'in aktardığı bilgiler gerçekten uzak olsa gerektir. Ancak Kanuni'nin en azından Bayezid'i azarladığı ve araya Hürrem'in girmesiyle onu bağışladığı, Bayezid'in de bundan böyle babasına bağlılıktan ayrılmayacağına söz verdiği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Nitekim Bayezid, bu ayaklanmadan birkaç yıl sonra babasına yazdığı mektuplarda, "Küstahlığıma bakılmayub ma'zur dutasız. Kulunuzam, kurbanınızam, ayağınız turabıyam (tozuyum). Sultanımdan gayri kimim var? Kulun işi dâim hatadır, kerîm işi dâim lutf ve keremdir"⁷⁰ diye hâlâ eski bir kabahatin özrünü dilemekte idi. Sonuç olarak Bayezid'in veliahtlığı garantileyip babasından sonra tahta çıkmayı sağlamak için Düzme Mustafa ayaklanmasından yararlanarak attığı bu ilk adım başarılı olmamış, aksine babasının kendi hakkındaki güveninin sarsılmasına yol açmıştı.

Kanuni, Bayezid'in hayatını bağışlamış, fakat sancağını Konya'dan Kütahya'ya nakletmişti. Şehzade Mustafa'nın katlinden sonra sadarete getirilen Kara Ahmet Paşa da, Düzme olayında gereken ölçüde davranmadığı, dahası el altından ayaklanmayı desteklediği savı ile idam edilmişti. Kimi kayıtlara göre Kanuni, onu sadrazam yaparken mühr-i hümayun'u asla geri almayacağına yani yaşamının sonuna kadar o mevkide bırakacağına söz vermişti. Padişah bu sözünde durmuş

69 Ayrıntı: Busbecq, 110 vd. Krş. Salaberry, II, 21; Downey, 162; R. S. Salis, 236.

70 Konya'dan Kütahya'ya atanmasından sonra gönderdiği mektup: TA, E. 6372/1.

ve Ahmet Paşa, azil simgesi olan mühür istenmeden idam edilmişti! Onun idamıyla Hürrem Sultan'ın yeniden sadrazam olmasını çok istediği Rüstem için bu olanak doğmuştu. Düzme Mustafa'nın etrafında ayaklanmaya katılanlar ve özellikle tımarlı sipahiler şiddetle cezalandırılmıştı. Elebaşılardan bir kısmı idam edilmişler, sipahiler'in de dirlikleri ellerinden alınmıştı.⁷¹

Böylece Kanuni, tımarlılar hakkında evvelce Şehzade Mustafa olayında başvurduğu yöntemin aksini uygulamıştı. İran Seferi dönüşünde Amasya'da "terakkı"ler vererek onların gönlünü almak istemiş, fakat hoşnutsuzluğu giderememişti. Şimdi sipahileri sindirmek için uyguladığı cezalar ise süregelen hoşnutsuzluğu gidermekten çok uzaktı. Aynı zamanda, dirlikleri ellerinden alınan sipahilerin çiftbozan reaya gibi başıboş bir grup oluşturacakları ve yeni karışıklıklara neden olacakları kuşkusuzdu. Özetle, Anadolu halkının Şehzade Mustafa etrafına toplanmalarına neden olan olumsuz koşullar giderilmek şöyle dursun daha da şiddetlenmiş ve dolayısıyla merkezî yönetime karşı çıkan grupların sayısı gittikçe artarak hoşnutsuzluk Rumeli'ye de yayılmıştı. Bu grupların ilk fırsatta yeni bir ad altında toplanacakları beklenirdi. İşte Düzme Mustafa ayaklanmasında kötü bir not almış olan Şehzade Bayezid, olayların gelişmesiyle Osmanlı tahtında hak iddia eden biri durumuna girdiğinde, en büyük yardımı bu gruplardan görecekti.⁷²

71 2 Numaralı Mühimme defteri bu yoldaki hükümlerle doludur.

72 Hammer, herhalde olaylar arasındaki bu ilişki ve sürekliliği belirtmek için olacak, Düzme'nin idamının iç savaşı söndürdüğünü, ancak "idam edilmiş bir oğulun (Mustafa) hayalini uzaklaştıramadığını" söylüyor (VI, 56).

III

ŞEHZADE BAYEZİD'İN SELİM'E VE BABASINA KARŞI CEPHE ALIŞI

1- SELİM İLE BAYEZİD ARASINDA ANLAŞMAZLIK VE SANCAKLARIN DEĞİŞTİRİLMESİ

Şehzade Mustafa'nın katli ve Cihangir'in ölümü, Kanuni Süleyman'ın tahtına vâris olan oğullarının sayısını ikiye indirmişti. Her ne kadar Venedik baylo'su Trevisano, eğer Sultan Mustafa öldürülmemiş olsaydı, kardeşler arasında bir saltanat kavgasının Kanuni'nin ölümünden sonra baş göstereceğini, onun katliyle "aşağı yukarı bütün anlaşmazlık ve karışıklık nedenleri ortadan giderilmiş olduğu için şehzadelerin, eskiden duymakta oldukları korkudan kurtularak daha sessiz ve güvence içinde yaşar göründüklerini" öne sürmekte ve Selim'in hiçbir anlaşmazlıkla karşılaşmadan imparatorluğun başına geçmesinin beklendiğini söylemekte ise de,⁷³ gerçekte, 1554 yılı başlarında Selim ile Bayezid, tahtın iki vârisi, daha doğrusu iki 'rakip' olarak karşı karşıya bulunuyorlardı.

"Ekber evlad" (büyük oğul) anlayışına göre büyük kardeş Selim'e veliaht gözü ile bakılıyordu. Ama Mustafa'nın öldürülmesinde başlıca etken olan saray partisinin Selim'den çok Ba-

73 DSO, 174. 50

yezid'e taraftar olduğu ve onun veliahtlığını sağlamak için çalıştığı da biliniyordu. Gerçekten de bu partinin temsilcisi olan Hürrem, kendisine benzeyen büyük oğlu Selim'den daha çok, babasına benzeyen ve ağabeyinden 3-4 yaş küçük olan Bayezid'i seviyordu. Ancak Hürrem'in Mustafa aleyhinde çalışırken, kendi öz oğlunu padişah yapmak gibi bir annelik duygusu ile de hareket ettiği kuşkusuzdu. Oysa Mustafa'nın ortadan kaldırılmasıyla durum çok değişmişti. Hayatta kalan 2 şehzade de kendi öz oğlu olduğundan Hürrem, Bayezid'i yeğlemekle birlikte Selim aleyhine de doğrudan cephe alamamıştı. Annesinin padişah baba üzerindeki etkisini bilen Selim de isteklerini onun aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışıyordu. Mustafa daha hayatta iken ona büyük terakkiler verildiğini gören Selim, annesi aracılığı ile Manisa'ya yakın olan Balıkesir Sancağı'nın da terakkı olarak kendisine verilmesini dilerken şunları yazmıştı:

"Hünkâr hazretleri (Kanuni) sizlerin mübarek lafz-ı şerifiniz'den sâdır olan kelimâ (ağzınızdan çıkan sözü) iki etmezler. Ne vardı; hüsn-i tabir ile (güzeltene) bu bendelerine Balıkesre Sancağını ihsan eyleyeler? Manisa'ya yakın yerdir, büyük sancağ değildir; terakkı üslubuyla inayet eyleseler."⁷⁴

Mustafa'nın öldürölmesine kadar tahta geçecek şehzadeler arasında adı anılmamış olan Selim, Nahcıvan Seferi'nde babasının yanında bulunmuş ve -duygularını ne denli saklarsa saklasın- kaybettiğı iki oğlunun acısını taşıyan Kanuni'nin üzerinde uysal yaradılışı ve işi olurluna bırakan haliyle olumlu bir etki yaratmıştı.⁷⁵ Buna karşın Bayezid, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, Düzme Mustafa ayaklanmasında babasının güvenini yitirmişti. Kara Ahmet Paşa'nın öldürölmesi üzerine

74 SBM, 379, n. 18.

75 Bayezid Kütahya'dan Amasya'ya nakledildiğinde babasına yazdığı mektupta bunu Selim'in "Acem seferinde" iken kendi aleyhinde yaptığı kışkırtmaların bir sonucu saymıştı.

Rüstem Paşa ikinci kez sadaret makamını ele geçirince de, herhalde gene güçlü olan koruyucularının aracılığı ile Konya'dan Kütahya'ya nakledilmişti.

Bayezid bu yer değiştirmeden fazlasıyla memnun olmuştu. Babasına yazdığı mektupta, "Benim saadetüm Sultanım, valla-hi'l-azim şol kadar şâd olmuşam ki Kütahya'yı ben kulunuza inayet eylediğinize; eğer cihan halkı kâtip olsa beyana kabil olmaya! Ben kulunuzu muradıma ırgördünüz (erdirdiniz). Hak-teâlâ sultanımın cemi' (bütün) mu-rad-ı şeriflerin müyesser eylesin, Âmin. Benim Sultanım, şol denlû şadım ki şâdılığımın bilmem neyliye?" diye sevincinin sonsuz olduğunu dile getirmişti. Bu sevinç duyguları içinde babasının sağlığını sormuş ve en büyük dileğinin onu görmek, "hâk-i pâ-y-i şerife yüz sürmek" olduğunu belirterek ölmeden önce bu murada erişmek istediğini eklemişti. Bu arada, baş ağrısı ve yüksek ateş biçiminde bir süredir çektiği rahatsızlığın henüz geçmediğini, bu yüzden hekim tedavisinde bulunduğunu eklemişti: "Ol bîhuzurluğumdan sorarsanız, vallahi dahi geçmedi. Hekim taksir eylemez, elden geldiği kadar tımar (tedavi) eder. Gâh geçer gibi olur, yine artar. Ümidvarım ki Sultanımın himmetiyle ve Hakkın inayetiyle an-karib (yakında) bu marazdan halas olanı." Devamla, çok yakında Konya'dan Kütahya'ya hareket edeceğini de belirten Bayezid, babasından evvelce gönderdiği mektuplarda ettiği "küstahlık"tan ötürü kendisini bağışlamasını da dilemişti: "Benim Sultanım, bazı vakitte mektubumda küstahlık iderem. Kerem ve lutf idesiz, küstahlığıma kalmayub ma'zur dutasız. Kulunuzam, kurbanınızam, ayağınız türabıyam. Sultanımdan gayrı kimim var? Kul işi dâim hatadır, kerim işi dâim lutf ve keremdür. Yine ayağınız türabından (toprağından) tazarru olunur ki, bu hakir bendenizi feramuş itmiyesiz (bu güçsüz kulunuzu unutmayınız), ben kulunuza nazar-ı şerifinizi diriğ etmiyesiz."⁷⁶

76 TA, E. 6572. Metin: SBM, 382, n. 26.

Bayezid sevinmekte gerçekten de haklı idi. Çünkü, deyim yerindeyse babası katında yitirdiği güveni kısmen de olsa yeniden sağlamıştı. Hem de Kütahya, Selim'in bulunduğu Manisa'ya göre İstanbul'a daha yakın olduğu için bu yer değiştirmede ağabeyinden daha çok gözetilmiş sayılırdı. Onun Karaman Sancakbeyliği merkezi olan Konya'dan Germiyan Sancağı olarak anılan Kütahya'ya gönderilmesi, çevresindeki leri de memnun etmişti. Hizmetinde bulunan şair Fırakî uzun bir Kaside'sinde bunu şöyle dile getirmişti:

Azm-i bostan eyleme gel şehir-i Kütahiye'den
Görmek istersen şehâ ger Bayezid Han tahtını
Sen yüz aklıḡı vir Allahım çün bir sevda ile
Germiyan'a geldi, terk itdi Karaman tahtını.⁷⁷

Ancak Bayezid bu nakil sırasında, kendisinin açıkça adını söylemediği bir "maraz"dan dolayı tedavi görmekteydi, bu nedenle de Kütahya'ya hareketi biraz gecikmişti. Babasına yazdığı fakat tarihi saptanamayan mektubunda bu konuda şöyle diyordu:

"Hazret-i Sultanım, eğer ol bi-huzurluḡumdan sorarsanız, vallah dahi geçmedi... Niyetimiz bu ayın yirmibeşinde göçmektir..."⁷⁸

Venedik baylo'su Trevisano'nun deyimiyle, o dönemde "gerek Selim gerekse Bayezid, evvelce Sultan Mustafa tarafından gönülleri fethedilmiş olan halkın ve yeniçerilerin sevgilerini ve desteğini henüz tamamiyla ele geçirememişlerdi. Böyle olmasına karşın Bayezid kendisini babasının en doğal ardası olarak görüyordu. Şair Fırakî de onu geleceğin sultanı olarak niteliyordu:

77 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 234.

78 SBM, 381, n. 26.

Beklerim beyler içinde padişahım ben seni
Gönlümü ma'mur idesin üş viran tahtını
Her habâb-ı câm-ı mey söyler lisan-ı hâl ile
Yile verdi rüzgâr nice Süleyman tahtını!

1558'de (H. 965) Mekke Emiri tarafından elçilikle İstanbul'a gönderilen Kutbu'd-din el-Mekkî de Kütahya'dan geçerken gördüklerine ve duyduklarına dayanarak Bayezid'in açıktan açığa kendini Osmanlı tahtının doğal ve güçlü adayı saydığından söz etmektedir. Mekkî, 22 Mart 1558'de (2 Cemaziü'lâhîr 965) Kütahya yakınındaki Karahöyük'te Bayezid tarafından kabul edilmişti. Görüşme sırasında elçinin her yıl sürre alayı ile Hameyn-i Şerifeyn'e (Mekke ve Medine'ye) gönderilen '31.000' altının az olduğundan bahsetmesi üzerine Bayezid, "Eğer Cenâb-ı Kibriya bana saltanatı kısmet ederse, Müslümanların vakıflarını tamamı tamamına çıkarır ve fazla olarak da bir o kadarını kendi yanımdan ilave ederim" diye geleceğe yönelik vaatte bulunmuştu. Ayrıca istenirse bu konuda yemin edeceğini de eklemişti. Mekkî, Arap ülkelerinde halka zulüm yapıldığından yakınınca da "padişah olduktan sonra" bütün bu aksaklıkları gidereceğini belirtmişti.⁷⁹

Öte yandan, kabul etmek gerekir ki kişilik ve çevresindeki etkileri yönlerinden Selim ile aralarında yapılacak bir karşılaştırma Bayezid'in lehine idi. Busbecq'in aktardığına göre, "koca karınlı, şiş yanaklı" olan ve yüzünde çirkin bir kırmızılık bulunan Selim'i askerler "Arap lapası tıkınmış" diye niteliyorlardı. Üstelik "tembeldi, hiç nazik değildi" ve kimseye gülyüz göstermiyordu.⁸⁰ İşi kadere ve oluruna bırakarak nedimler arasında eğlenceye dalmış olan Selim'in aksine Bayezid, Kutbü'd-

79 E. Kâmil, *Gazzî-Mekkî Seyahatnamesi*, göst. yer. s. 40.

80 *Türk Mektupları*, 130.

din Mekkî'nin anlatımıyla "faziletli, şair, zeki, iyi ahlâk sahibi, alçakgönüllü, iyiliği sever, merd, cesur, azimli ve kahraman" olarak tanınıyordu.⁸¹ Selim'in Manisa'daki içki âlemi yerine o Konya'da olduğu gibi Kütahya'da da bir bilim-sanat grubu oluşturmuştu. Etrafına topladığı kimseler arasında, hocası Abdülcebbar, çocuklarının hocası Abdurrahman Gubari gibi kıymetli bilginler ve Firakî gibi ünlü şairler bulunuyordu. Kendisi de Şâhî mahlası (takma adı) ile güzel şiirler yazıyordu. Şiirleri bir Divan oluşturacak düzeye gelmişti. Divan'ının sonunda Farsça kimi şiirler de vardı. Yazdığı ya da kendisine ulaşan başkalarına ait şiirleri, şiire düşkün olduğu bilinen ve Muhibbi mahlasıyla şiirler yazan babasına gönderiyordu. Ona yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Hayali kulunuz Haleb'ten geldi, hak-i pâyinize gitmek üzredir. 2-3 Gazel getürdi; Sultanıma gönderdim... Ve bazı gazeller ayağınız türabına gönderdim. Ben kulunuz dahi gazelimden gönderdim. Ve Sultan Selim'in bir gazel'i geldi, Sultanıma gönderdim."⁸² Aynı zamanda görkemli bir hayat sürüyor, yanında binlerce adam besliyordu. Onları memnun etmek için bol bol armağanlar dağıtıyor, çok para harcıyordu. Bunun için kendisine ayrılan ödenek yeterli gelmeyince annesi Hürrem'den yardım diliyordu. Kütahya'da Bayezid'le görüşen Mekke Emiri'nin elçisi Kutbuddin el-Mekkî onu, sağ yanındaki şamdanlarda mumların yandığı, tütsü kokularının yayıldığı bir taht üzerinde oturur görmüştü. O, Seyahatnamesinde, edindiği bilgilere dayanarak da şu bilgileri aktarıyor:

"Her yıl Haremeyn-i şerifeyn'e sadaka gönderir. Bu sadaka 2.000 altın ile, ileri gelenlere ve din bilginlerine ait hil'at'ler ve seccadeden oluşur. Kendisi gayet güzel yaşıyordu. Kapısında

81 Kınalızade Hasan Çelebi de, Bayezid'in yaradılışı, davranışları ve bilgisi ile bilim ve sanat çevrelerinde hayli ün yaptığını belirtmektedir: Tezkire, Vr. 43 a.

82 SBM, 382, n. 26.

hepsi de babayiğit 7.000 asker vardı. Anası Haseki Sultan (Hürrem) her yıl hazineler gönderiyor.”⁸³

Şehzadelerin bu karakterleri göz önüne alınacak olursa, Muhteşem Süleyman'ın tahtına Bayezid'in geçmesi temenni edilmeye değerdi. Fakat Selim bakımından da koşullar kendi lehine olarak gittikçe gelişmekteydi. Her şeyden evvel, Mustafa'nın öldürülmesinden sonra Selim, en büyük şehzade durumuna yükselmişti. Ekberiyet geleneği, tahtta hak iddia etmekte kendisi için büyük bir dayanaktı. Kişi olarak ne kadar durgun, çekimser olursa olsun, etrafındakilerin bu gelenekten yararlanarak onu harekete geçirmek isteyecekleri kuşkusuzdu. Nahcivan Seferi'nden bu yana, babasının kendisine karşı olan durumu değişmiş, eğilimi belirgin bir hal almıştı. Bu nedenle kimi çevrelerde kendisine veliaht gözüyle bakılıyordu. Buna karşın Bayezid'in durumu ve iddiaları Kanuni'yi kuşkuya düşürmüştü. Çünkü Düzme Mustafa komplosundan sıyrılmış olan Bayezid, şimdi de hiç çekinmeden kendisini babasının doğal ardası ilan etmeye başlamıştı. Bu nedenle Bayezid'in tahtı bir an önce ele geçirebilmek için babasının ölümünü beklemekten eyleme girişmesi beklenebilirdi.

Böylece Selim ile Bayezid arasında yavaş yavaş bir veliahtlık savaşımı başlamış ve kısa sürede kuvvetlenmişti. Her ikisinin de birbirlerinin yaşayışlarını yakından izledikleri ve açıkları, uygunsuz davranışları saptamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu amaçla kendi yandaşlarından yararlandıkları, dahası hizmetlerindeki kişileri casus olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan, şehzadelerden birinin ya da ötekisinin tahta çıkmalarından kendileri için yarar uman bazı kimselerin de kardeşler arasındaki bu rekabeti körükledikleri görülmektedir. Birer kışkırtıcı ya da fesadçı (müfsid) diye nitelenen bu

83 Aynı ypt. 385, n. 34.

gibilerin başında da Lala Mustafa Paşa gelmektedir. Başta Âli ve ondan naklen hemen bütün kaynaklarımız Bayezid-Selim mücadelesini, Lala Mustafa'nın bir düzeni olarak gösterdikleri için, onun bu savaşındaki rolünü belirtmeye çalışmamız gerekli olacaktır:

Bir ara Bayezid'in hizmetinde de bulunmuş olan Mustafa Paşa, Kara Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde "imrahor"luğa kadar yükselmişti. Fakat Rüstem ikinci kez sadrazam olunca onu "çaşnigirbaşı"luğa indirerek Safed Sancakbeyliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmıştı. Bir süre sonra da 1556'da (963) Selim'e lala olarak atamıştı.⁸⁴ Âli'nin kaydettiğine göre Bayezid, eski lalasının, ağabeyi fakat rakibi olan Selim'e yardımcı olmasını istemediğinden ona haber göndererek kendi yanına çağırmıştı. Fakat Mustafa Paşa, Bayezid'e bağlı olduğunu, ancak padişahın atama emrine uymazsa bunun bir karşı gelme hareketi sayılabileceğini belirterek bu çağrıya uymamıştı. Gene Âli'nin nitelemesiyle "gerekli önlemleri alma becerisi yanında çeşitli hileler düzenlemekte de parmakla gösterilebilecek" bir kişi olan Lala Mustafa, Selim'in hizmetine girdikten sonra her fırsatta Kanuni'nin ve Rüstem'in Bayezid taraftarı olduklarını, bu nedenle de onun veliahtlığının ilan edilmesinin olası bulunduğunu öne sürerek ağabeyi, kardeşi Bayezid aleyhine kışkırtmaya koyulmuştu. Lala'nın kanısınca, tahtı ele geçirebilmek için Bayezid'i babasına karşı ayaklanmaya sürükleyip ortadan kaldırmaktan başka çare yoktu. Selim, buna kanarak onu gereken önlemleri almakta serbest bırakmış ve "Taht müyesser olursa veziriazamlık bin baş hakkındır" diye, hizmetine karşılık kendisine sadaret vaadinde bulunmuştu. Bunun üzerine Lala Mustafa, iki yüzlü siyasetine başlamıştı. Bir yandan Selim'in bilgisi çerçevesinde Bayezid'e

84 Ş. Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar" Belleten, 88.

mektuplar yazarak onun “iyy u işretle meşgul” olmaktan başka bir şey yapmayan Selim’e hakaret dolu mektuplar göndermesini sağlamış, öte yandan da Bayezid’den gelen mektupları gene Selim aracılığıyla Kanuni’ye gnderterek şikyetlerde bulunmuştu. Lala’nın tuzağına kapılan Bayezid kimi batılı kaynaklara yansadığına göre, Selim’i aşağılamak için ona bir futa (nlk) ile kadınlara özgü bir başörtüsü ve yn ipliği yapmada kullanılan bir reke göndermişti.⁸⁵ Lala Mustafa bu kadarla da kalmamıştı. Adamlarına yolları tutturup Kanuni Süleyman ile Bayezid’in mektuplarını ele geirtmiş, bunları taşıyan kapıcıları öldürtmüş ama arkasından, “Bayezid gönderdiğiniz çavuşu katletmiş, hatt-ı şerifinizi ateşe atmış” diye de padişahı oğlu aleyhine kışkırtmıştı. İşte bu tür olaylardan ve şikyetlerden sonra Kanuni, oğullarının sancaklarını değiştirerek Selim’i Manisa’dan Konya’ya, Bayezid’i de Kütahya’dan Amasya’ya nakletmek gereğini duymuştu.

Âli’nin, hizmetinde bulunduğu Lala Mustafa’nın rolüne ilişkin olarak aktardığı bu bilgilerin doğruluğundan kuşku duymaya neden olmamakla birlikte, Lala’yı kardeşler arasındaki taht kavgasının biricik etkeni diye göstermede abartıya kaçtığını da kabul etmek gerekir. Çünkü Lala Mustafa’nın bu savaşımdaki rolü, yangına krkle gitmekten öteye geçmemiş olmalıdır. En yüksek devlet görevliliği olan ve “vekil-i devlet” sayılan sadrazamlığa yükselmek amacıyla davranan Lala Mustafa, karakterinin de elverişli olması nedeniyle Selim ile Bayezid arasındaki saltanat savaşınını şiddetlendirmekten çekinmemiştir. Ancak şehzadelerin sancaklarının değiştirilmesinde, Lala Mustafa’nın dzenbazlığı dışında daha başka olaylar da etken olmuştu.

Arada Lala Mustafa gibi kimi kışkırtıcıların da rol oynamaya başladığı sırada, Bayezid, annesi Hürrem Sultanın lm (16

85 NM, 10 b; Peçevi, 1,388.

Mart 1558 / 26 Cemaziyülevvel 965) ile en güçlü koruyucusunu yitirmişti. Rüstem Paşa ise, onu ancak bir dereceye kadar koruyup savunabilirdi. Çünkü hâlâ Şehzade Mustafa'nın katili olarak tanınıyordu. O olayda kendisi de mevkiini kaybetmiş olduğundan artık ihtiyatla davranmayı öğrenmişti. Kaldı ki Hürrem Bayezid'i yeğlemekle birlikte, daima hayatta kalan iki oğlunun iyi geçinmelerine çalışmıştı. Onun ölümünden sonra kardeşlerin arasını düzeltecek kimse de kalmamıştı.⁸⁶ Böylece vücudu incelmış bir "pîr-i nurânî" görünümündeki ihtiyar bir babanın yerine geçmek isteyen iki şehzade arasında "tac ve taht rekabetinden doğan ateş artık alevler saçmaya başlamıştı!"

Bayezid ile Selim arasındaki rekabet, giderek şiddetleniyor ve eyleme dönüşme belirtileri gösteriyordu. Her iki taraf da karşısındakini zor duruma sokmak ve padişah babanın gözünden düşürmek için çalışıyordu. Bu çabada, atak ve korkusuz olan Bayezid'in daha ileriye gittiği görülüyordu. O, kendisinin Selim'e oranla daha inançlı, dine saygılı olduğunu gösterip taraftar toplayabilmek için, başına şehzadelerin giydikleri kırmızı mücevveze yerine yeşil mücevveze giymeye başlamıştı.⁸⁷ Ağabeyinin halk arasındaki saygınlığını kırmak, onu başarısız bir yönetici olarak göstermek amacıyla Germiyan'dan Saruhan'a hububat gönderilmesini durdurmuştu. Oysa bağcılıkla uğraşan Saruhan halkı öteden beri muhtaç oldukları hububatı Germiyan'dan, Kütahya'dan getiriyorlardı. Bayezid bunlarla da yetinmemişti. Bir söylentiye göre Manisa'ya adamlar göndererek Selim'i öldürtmeye bile girişmişti.⁸⁸ Öte yandan, İstanbul'daki yandaşları da büyük bir çaba ile özellikle kapıkullarını elde etmeye çalışıyorlardı. Öyle ki Selim, başta Bostancıbaşı olmak üzere Yeniçeri Ağası ile Kapu Ağası'nın Ba-

86 R.S. Salis, 243.

87 Selim'in babasına mektubu: TA, E. 6058/13, Metin: Ek. VIII.

88 Busbecq, 182; R.S. Salis, 242.

yezid taraftarı olmalarından yakınıyordu.⁸⁹ Dahası Bayezid'in gizlice İstanbul'a gelerek yandaşlarının yardımıyla tahtı ele geçirmesinden ya da Selim'in üzerine yürümesinden ve bir iç savaşın başlamasından kuşku duyuluyordu.⁹⁰

Bütün bunları endişe ile izleyen ve Selim'in arkası kesilmeyen şikâyetlerinin etkisiyle kuşkusu üzüntüye dönüşen Kanuni, Bayezid'e mektup yazarak gerekli uyarıda bulunmuş, ancak bunun bir yararı olmamıştı. En sonunda padişah, oğulları arasında herhangi bir çatışmayı önlemek için onları birbirinden uzaklaştırmayı uygun bulmuştu. Bu amaçla her ikisine de 300.000'er akçe terakkı vererek, Selim'i Manisa'dan Konya'ya, Bayezid'i de Kütahya'dan Amasya'ya nakletmişti: 6 Eylül 1558 (23 Zilkade 965).⁹¹ Bu nakillerle birlikte Selim'in oğlu Murad'a Akşehir, Bayezid'in büyük oğlu Orhan'a da Çorum sancağı verilmişti.⁹² Sancakların değiştirildiğini ve terakkileri bildirmek için kapıcıbaşılardan Mahmud Ağa Selim'e, Mihnet Ağa da Bayezid'e gönderilmişti.

Böylece oğullarını memnun edip susturduğunu sanan Kanuni Süleyman, gerekirse her ikisini de saltanat tahtından yoksun bırakacağını da açıklayarak onları korkutmak istemişti.

89 TA, 6058/13 (Ek. VIII).

90 Bayezid Amasya'ya naklinden sonra babasına yazdığı mektuplardan birinde. "Selim Han, âhar (başka) çare bulamayub yalandan iltiralar çıkarub, Bayezid Han benim üstüme gelür deyü yalan yere Padişahıma haberler göndere göndere kendünün muradını hasıl idüb beni Amasya'ya göndermeye sebep oldu" diye bu kuşkunun yersiz olduğunu belirtmeye çalışıyordu. TA, E. 6572/2.

91 Hammer ve ona dayandığı anlaşılan Zinkeisen (III, 43), Bayezid'in Konya'dan Amasya'ya, Selim'in de Manisa'dan Kütahya'ya nakledildiğini söylemekte yanlışlardır.

92 *İlaatnâme* yazarı, bu arada her iki tarafın lalalarına 50.000, defterdarlarına da 30.000'er akçe terakkı verildiğinden bahsediyorsa da (10 b), ileride belirteceğimiz gibi Bayezid, ısrarla kendi lalasına ve defterdarına terakkı istediğine göre, bu terakkının yalnız Selim'in adamlarına yani Lala Mustafa ile defterdarına verilmiş olduğu anlaşılıyor.

Peçevi'nin kaydına göre padişah, oğullarına, eğer bundan böyle de geçimsizliklerini sürdürecektelerse, tahtı, kızkardeşinin oğlu Osman Şah Bey'e yani Osmanlı veraset sisteminde öngörülme-
yen bir sultanzade'ye vereceğini bildirmişti.⁹³ Bu tehdit, içeriği yönünden çok önemliydi. Çünkü gerçekleşecek olursa, tahta veraset yöntem ve koşullarında büyük bir değişiklik yapılmış olacaktı. Bilindiği gibi Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesi ile hanedana mensup olan kızlardan doğan erkek çocuklara (sultanzade) saltanata geçmek değil, Beylerbeyi olma hakkı bile tanınmamıştı.⁹⁴ Ne ki Kanuni'nin bu gözdağı da Bayezid ile Selim arasındaki anlaşmazlığı yatıştırmaya yetmemişti. Aksine, sancakların değiştirilmesi, savaşımı daha da alevlendirmişti.

93 Peçevi, I, 45. Karaosman Şah diye anılan Osman Paşa, Bosna Valiliğinde bulunmuş ve Tırhala Valisi iken 1567-68'de ölmüştür (M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, III, 416).

94 *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, göst. yer. 29: "Ve kızlarım evladından olanlara Beglerbeğlik verilmesün, ağır Sancak virilsün."

2- BAYEZİD'İN AMASYA'YA GİTMEK İSTEMEYİŞİ

Kütahya'dan Amasya'ya gönderilmesi Bayezid'in gücüne gitmişti. Nakil emrini getiren kapıcıbaşını, üzüntüsünden ötürü birkaç gün huzuruna kabul etmemiş, sonunda onunla görüşmek gereğini duyduğunda da kendisine türlü hakaretlerde bulunmuştu.⁹⁵ Bu davranışında da kendini haklı görüyordu. Çünkü sancakların değiştirilmesiyle saltanat kavgasının artık açık biçimde Selim'in lehine döndüğünü hissetmişti. Selim'in Nahcivan Seferi'nden başlayarak onun Amasya'ya gönderilmesi için babasını kışkırtması, en sonunda bu değişikliğin gerçekleşmesi, onurunu yaralamıştı. Babasına yazdığı mektuplarda, "Ben Amasya'ya güvenmezem, neman Selim Han'ın muradı hâsıl olub sözü ileri varduğuna güvenürem. Selim Han'ın muradı beni Amasya'ya göndermek idi. Sultanım ile dahi seferde iken ol zamandan berü sultanıma yalvarmakda idi ki Bayezid Han'ı Amasya'ya gönderesüz deyü, ol vakitden

95 *İtaatnâme*, 14 a.

berü yalvarmakta idi... Âhir çare bulmayub, yalan iftiralar çıkarub Bayezid Han benüm üstüme gelür deyü yalan yere Padişaha haberler göndere göndere kendünün muradını hasıl idüb beni Amasya'ya göndermeğe sebep oldu. işte asıl Amasya'ya gitmek istemedigüme sebep budur" diyerek duygularını açıkça dile getiriyordu.⁹⁶ Bir başka mektubunda bu konuda şöyle diyordu:

"Ben Sultanıma acib kaluram ki, onun sözüne itimad idüb bana böyle hakaret idesiz!.. Ol dahi Kızılbaş Seferinde iken ol zamandan berü sultanıma yalvarmak üzre idi. Heman Selim Han'ın 'sözü ilerü varduğuna gücenürem... Bu fitne ve fesda sebep hep Selim Han olmuştur. Ne diyem? Hakteâlâ'dan bulsun!.." ⁹⁷ Hatta daha da ileriye giderek tepkisini, "bu hakaretten, ölmek yeğ idi" diye dile getiriyordu.⁹⁸

Kütahya'dan naklini bu derece ağır bir hakaret sayan Bayezid'i gerçekte asıl üzen nokta, Selim'in devlet merkezine daha yakın olan bir yere atanmasına karşılık kendisinin uzağa gönderilmesi idi. Kendisiyle görüşen Anadolu Beylerbeyi Cenabi Ahmet Paşa'nın saptadığı gibi, "tahttan baîd (uzak)" ve "devletten mahrum" bırakılmak istenmesine"⁹⁹ tahammül edemiyordu. Bu yüzden evvelce ağabeyi Mustafa'nın katledildiği "uğursuz" Amasya'ya gönderilmeye tepki gösteriyordu.

Amasya'ya gitmek istemeyen Bayezid, babasından yine Kütahya'da bırakılmasını dilemişti. Mektubunda, yörenin korunması için Amasya'ya gönderilmek isteniyorsa, böyle bir görev için sancağının değiştirilmesinin gerekli olmadığını belirtmeye çalışmıştı. Babasına, birkaç yıl önce Nahcivan Seferi

96 Topkapı Arşivi'nde E. 6572 numarada Bayezid'in pek çok mektubu bulunmaktadır. Biz bunlara bir sıra numarası vermek gereğini duyduk. 6572/2.

97 TA. E. 3924/8 (3924 numara altında da Bayezid'in 24 mektubu kayıtlıdır).

98 TA. 3924/11.

99 TA. E. 6027. Bu çok önemli arızanın metni Ek:IV.

sırasında tahtın ve yörenin korunması için Edirne'ye gönderilmiş olduğunu anımsatarak, "Yine sancağım Kütahya olsa, Amasya etrafını hıfz için gönderesiz" önerisinde bulunmuştu. Fakat Kanuni bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine de Bayezid, birtakım koşullar öne sürerek ve çeşitli bahanelerle hareketini olabildiğince geciktirmek ve vakit kazanmak yolunu tutmuştu.

Önceleri, Kütahya'nın havasına alıştığından, Amasya gibi havası "kem" yerin havasına uyum sağlayamayacağını öne sürmüştü. Bunun yanında kendisi geldiğinde "bir köy denlü" olan Kütahya'yı imar etmek için '20.000' altından fazla para harcadığından bahisle Amasya'ya gidebilmek için paraya gereksinim olduğunu bildirmişti.¹⁰⁰ Ancak Kanuni, onu Amasya'ya göndermekte kesin kararlı idi. Bu nedenle oğlunun Kütahya'dan gitmemek için öne sürdüğü nedenleri yerinde bulmamıştı. Yalnızca, eskiden beri para sıkıntısı çeken Bayezid, yaptığı harcamalardan söz edince "Kütahya'dan çıktığın gün, haber gönder; gelen adamına bir iki adam koşup sana altın gönderirim" yanıtını vererek hem onun dileğini karşılamak hem de Amasya'ya hareketini sağlamak istemişti.

Böyle olduğu halde, Bayezid bu kez de kışın yaklaşmakta olduğunu belirterek, bu mevsimde yola çıkamayacağından Amasya'ya hareketini ilkbahara erteleyerek kışı Kütahya'da geçirmesine izin verilmesini istemişti. "Gitmek tedarikindeyiz. Şimdilik kış eyyamı yakındır, muhkem zahmet çekilür. Ne davar kalur, ne adam, ekseri soğuktan hasta olur. Hususen kiracılara gayet müşküldür. Elbette gidesin derseniz giderem,

100 "Kütahya'ya geldükde bir köy denlü idi. Bunca sa'ylar (çabalar) eyledüm; her ne lazım olursa hep eyledim idi. 20.000 altundan ziyade kendüm hare eyledim idi ve cümle kullarıma ısmarladım ki Kütahya'yı ma'mur eylesünler. Her biri evler yapub üç evvelkinden ziyade olub bir büyük şehir olmuş idi" (TA, E. 6059/6. Metin: SBM, 386).

amma ki safay-ı hatır (gönül hoşluğu ile) gitmezem... Eğer merhametiniz var ise bari bu kış aman viresiz, Kütahya'da kışlalayalım, evvel-baharda hergiz eğlenmeyüb Nevruz'dan sonra Amasya câniblerine gidelüm,” diyordu.

Bayezid, babası katında kendisini koruması, dileklerinin yerine getirilmesine yardımcı olması için kız kardeşi ve Rüstem Paşa'nın eşi olan Mihrimah Sultan'a da mektuplar göndermişti. Fakat durumu ve kardeşler arasındaki mektuplaşmaları yakından izleyen ve izleten Kanuni, böyle bir arabuluculuğa olanak bırakmamıştı. Üstelik, kız kardeşinin Bayezid ile olan ilişkisinden kuşkulanan Selim de Mihrimah'ı babasına şikâyet etmişti. Sonunda Kanuni kızına, Bayezid'e nasihat yollu mektuplar göndermesini söylemiş ve ondan gelen mektupları kendisine iletmesini, Selim'in yakınmalarına da cevap vermesini istemişti. Bunun üzerine Mihrimah, Bayezid'e “bir muhkem kâğıt” yazarak “denmedik söz” bırakmamış ve iyilikle yeni sancağına gitmesini öğütlemişti. Bayezid'den gelen “kâğıtlar”ı babasına gönderirken de ondan Bayezid'e yazacağı mektupta çok katı davranmamasını, ılımlı sözlerle başlayıp giderek sertleşen bir dil kullanmasını dilemişti:

“Heman saadetlü sultanım, kâğıdı katı yavaşlık ile yazmıyasız, bir mikdar pekçe yazasız. Sultanım, yavaşlık ile yazın, âhirinde pekçe yazın, inşallah emr-i şerifin tuta. Ben cariyene gelen kâğıtları istemişsiz. Bana gelen kâğıtta nesne yoktur, yine evvelki sözdür. Emr-i şerif üzre kâğıtları gönderdüm.”

Öte yandan Selim de kız kardeşinin Bayezid'i desteklemesinden kuşkulanyor ve babasına yazdığı mektuplarda Mihrimah'tan yakınıyordu. Ancak Mihrimah erkek kardeşleri arasındaki çatışmanın dışında kaldığını savunarak eğer bir kabahati varsa babasından affını dilemişti:

“Ben hak-i pâyun cariyen özrün kabul edüb küstahlığım af buyurasız... Sultan Selim'in kâğıdın okuduğumda aklım gide-

yazdı. Demiş ki ben cariyen kâğıt gönderdüm... Vallah, Allah hakkıyçün haberim yokdur. Ben onlara kâğıt göndermedüm, kızların gönderdi diyor... Allah bilür, ol gün hâk-i pâ-yı saadete arz ettiğim gibi olmuşdur, hiç haberim yoktur.”¹⁰¹

Kanuni, Bayezid’e verdiği yanıtta, “Selim makbulüm olaydı Konya’ya göndermezdim” diyerek oranın da başkente pek yakın olmadığını anlatmak istemişti. Ne ki Bayezid, Amasya’ya gönderilmekle kendisinin gözden çıkarıldığına, “merdud” olduğuna inanıyordu. Ona göre böyle bir nakil “zulüm” demek olup baba şefkatine yakışmazdı. “Kütahya’dan Amasya’ya gitmekde yerden göğe deg bana ziyan olmuşdur, yerden göğe deg zulm olmuşdur. Hayf! Ah! Hayf bana! Kani insaf, kani mürüvvet, kani şefkat? Ben Sultanımdan böyle ummazdım!” diye babasını suçlamaya yönelmişti. Amasya yolunda iken gönderdiği başka bir mektupta ise bu suçlama daha belirginleşmişti: “Her kişi şefkati atasından bekler. Ah! Sizde ise şefkat yokdur.”

Bütün bunlara karşın padişah, oğlunun bu itirazlarını haklı bulmamış ve ona kışa kalmamak için bir an önce hareket etmesini, kendisinin de Edirne’ye gitmek için onun Kütahya’dan çıkmasını beklediğini bildirmişti. Bu yanıt, Kanuni’nin Bayezid’e güveninin kalmadığını ve onun herhangi olumsuz bir hareketinden çekindiğini açıkça yansıtmaktaydı. Gerçekten de Bayezid, babasına karşı türlü bahanelerle direnirken, bir yandan da asker toplamaya başlamıştı. Sayısı giderek artan bu kuvvetle Selim’in üzerine yürümesi ya da Konya’ya giderken onun yolunu kesmesi mümkündü. Her ne kadar Bayezid, bu hazırlığını kendini korumaya yönelik gibi göstererek, “Padişah hazretlerinden üzerine asker göndereler deyü” kuşkulandığı için adam yazdığını ileri sürmüşse de, her olasılığı göz önüne alan Kanuni, Bayezid’i Kütahya’dan çıkmaya zorlarken, Selim’e de Konya’ya hareketini ertelemesini emretmişti.

101 OSAM, 47.

Bayezid, babasının kendisine hareket serbestliğı vermesine, Edirne'ye gitme gibi kişisel davranışını oğlunun durumuna göre ayarlamasına hayli sinirlenmişti. "Böyle ta'cile (aceleye) sebep ne ola deyü benim sultanım? Elhamdülillah memleketde fesad yok, düşman yok, böyle ta'cile sebep nedir? Ya şimdi gitsem, ya bir iki ay sonra gitsem ne hatası vardır? Sıhhat ve selamet ile Edirne'ye varın. Ben Kütahya'da olmak ile ne hatası var imiş?" diye soruyordu. Kendisinden kuşku duymaya bir neden olmadığını da belirterek, "Ah!, Ah! Acib zamana gelmişiz ki düşmanlar ne acib, beni sultanıma kemlik ile anladmışlar imiş? Düşman düşmanlığını eksük etmez imiş, amma ki Padişahım itimad etmek gayet acib gelür" diyordu.¹⁰² Aynı zamanda Selim'in daha Manisa'da bulunduğuna işaretle, önce onun Konya'ya gönderilmesi gerektiğini, çünkü bu "fitne ve fesada" hep onun yol açtığını söylüyordu. Bununla birlikte eşyalarını taşımak için hayvan bulmaya çalıştığını, Anadolu ve Sivas Beylerbeyilerinden yardım olarak deve ve katır istediğini, ancak beygir bulamadığı için kendisine 300 beygir ile arabalar gönderilecek olursa hemen hareket edeceğini bildiriyordu.¹⁰³

Fakat Kanuni, Bursa'dan kendisi için beygir satın aldirttığı halde Bayezid'in istediğı beygirleri ve arabaları ısmarlama-mıştı. Üstelik ona "Ya hemen çıkıp Sancağına hareket eyleyesin, ya da başını kurtarmaya bakasın" diye son bir uyarıda bulunmuştu.¹⁰⁴ *İtaatnâme* yazarının aktardığına göre, Bayezid'in gönderdiği adamları kabul eden padişah, kendisinin buyruklarının uyulması gereken ülü'l-emr olduğunu belirterek, "Benim isteğıme karşı çıkmak, mutlak otorite olan fermana karşı gelmektir. Eğer devletinden bir şeyler umuyor ve saadetinden

102 TA, E. 6027. Ek: IV.

103 TA, E. 3924/8.

104 Cenabi Ahmet Paşa'nın arızası. Ek: IV.

bir pay istiyorsa inadı bırakıp emre uymak kemerini takınsın” demişti. Bununla da kalmamış, eğer Bayezid kendi isteğiyle hareket etmezse “kış yaklaştığı ve Amasya vilayetinin korunması” için onun zorla “kaldırılıb” gönderilmesi için emir de vermişti.¹⁰⁵

Artık Bayezid, babasının güvenini tümüyle yitirdiğini ve onu kararından döndürmeye olanak bulunmadığını iyice anlamış ve Kütahya’dan ayrılmaya karar vermişti. Yine de Amasya’ya gitmek istemiyor, Selim’le yer değiştirmeyi, yani Selim’in Amasya’ya kendisinin Konya’ya gönderilmesini di-
liyor, ya da Engüri’ye (Ankara) atanmaya razı görünüyordu. Babasına gönderdiği mektuplarda kimi kez, “Muradınız beni Kütahya’dan gidermek ise, bari bana Konya’yı, Selim Han’a Amasya’yı virseniz olmaz mı idi?”, kimi kez de “Muradınız beni Kütahya’dan çıkarmak ise bari Engüri Sancağın inayet idesiz” diyordu.¹⁰⁶ Bundan başka gereksinim duyduğu 30.000 altının hareketinden önce Kütahya’ya gönderilmesini istiyordu. Eğer bu para kendisine ulaşmazsa Amasya şehrine girmeyip başka bir yerde kışlayacağını bildiriyordu. Ne ki bütün bu itirazlara ve isteklere karşın, bir buçuk ay kadar süren direnmeden umduğu sonuca varamamış ve Kütahya’dan hareket etmek zorunda kalmıştı: 28 Ekim 1558 (15 Muharrem 966).

Bayezid’in kendi deyimiyle “Cennetten cehenneme” doğru olan yolculuk da, onun Kütahya’dan çıkması gibi başlıbaşı-
na bir sorun oluşturmuştu. O, yol boyunca babasına şikâyet, dahası zaman zaman suçlama ve hakaretle dolu mektuplar göndermeyi sürdürmüştü. Padişah da Bayezid’i adeta kordon altına aldırılmış, onun her hareketini adım adım izlemeye ko-
yulmuştu. Ama herhalde oğlunu yatıştırıcı bir yaklaşımla ona,

105 TA, E. 5041. Yusuf imzasını taşıyan bu arıza’dan Bayezid’in en geç 23 Ekim 1558 tarihine kadar Kütahya’dan çıkarılmasının emredildiği anlaşılıyor.

106 TA, E. 6572/2.

hakkındaki suçlamaların bir kısmının doğru olmadığının anlaşıldığını bildirmişti. Bayezid buna memnun olmakla birlikte babasından “müfteri”lerin cezalandırılmalarını istemeye başlamıştı.

Çok büyük bir kabile ile Kütahya'dan yola çıkan Bayezid gayet yavaş hareket ediyordu. Örneğin, Eskişehir'de gereğinden fazla kalmış ve böylece babasını, dileklerini yerine getirmeye zorlamak istemişti. Nihayet Kanuni'nin öğütleri ve vaatleri üzerine 10 Kasım'da oradan ayrılmıştı.¹⁰⁷ Fakat gene de ağır davranıyor, “bir konakta varılacak yere 2-3 göçde güçle” varıyordu. Bu durum karşısında, zaten kuşku içinde bulunan Kanuni, Bayezid'e etki yapabilecek yüksek dereceli bir devlet görevlisini göndererek bir an önce Amasya'ya ulaşmasını sağlamak gereğini duymuştu. Selim tarafını tutuyor görünmemek için de ona da bir başka birini göndermeye karar vermişti. İşte bu kararla Dördüncü Vezir Pertev Paşa'yı Bayezid'e, Üçüncü Vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı da o sırada Bursa'da bulunan Selim'e göndermişti.

Pertev Paşa, Bayezid'e kaynaklarımızdaki kayıtlardaki gibi Kütahya'da değil, Seferihisar yakınında Ankara'ya 4 konak uzaklıktaki Oğlakçılar menzilinde ulaşmıştı.¹⁰⁸ Bayezid, bir şehzadeye öğüt vermek yeteneğindeki bilginler ve din adamları dururken, kendisine bir vezirin gönderilmesinden memnun olmamıştı. “Mahruse-i Kostantiniyye mevâli-i izâm ve meşâyih-i kiram ile mâlamâl iken, acib haldir ki bir mürebbi ve nasılı (nasihatçı) anlardan irsal olunmaya! Bari sözlerine itimad ve delâil-i akliyelerine itikad (akla uygun delillerine inanmak) mümkün idi” diyerek kırılganlığını dile getirmişti. Bu yüzden konuşmalar gergin bir hava içinde başlamıştı. Pertev Paşa,

107 TA, E. 6100.

108 TA, E. 5688 ve E. 4777 numaralı arizalar. O dönem kaynaklarında ve belgelerde Seferihisar diye geçen yer bugünkü Sivrihisar'dır.

bir dizi âyetler ve hadisler aktararak, babasının buyruğuna uyması gerektiğini söyleyince Bayezid, kendisinin yerinden ve yuvasından uzak bir köşeye ve belalarla dolu bir yöreye gönderilmesindeki maksadın, devletten yani saltanattan yoksun bırakmak olduğunu acı bir dille belirtmişti. Sonuçta paşa, padişah babanın Selim kadar kendisini de sevdiğini ve ağabeyi ile olan anlaşmazlığını ortadan kaldırmak amacıyla bu nakillerin yapıldığını açıklayarak Bayezid'i az çok yatıştırabilmişti. Ancak onun Amasya'ya gitmek için ileri sürdüğü tekliflerin yerine getirileceğine de söz vermek zorunluluğunu duymuştu. Böylece Bayezid, Ankara'ya doğru yoluna devam etmiş, Per-tev Paşa da Süngülü'den İstanbul'a dönmüştü.¹⁰⁹

Yine de Bayezid babasına yazdığı mektuplarda "hile ve fesadı çoktur" diye suçladığı Selim'den şikâyeti sürdürmüştü. İki kardeşin birbirlerini rakip olarak gördükleri andan başlayarak karşılıklı suçlamalarda bulunduklarına ve babalarına şikâyet ettiklerine yukarıda işaret etmiştik. Ancak Selim'in, babasının emirlerini bütünüyle yerine getirmeye çalışmasına karşılık Bayezid'in, ataklığı gereği ağabeyine hakaret etmeye, onu aşağılamaya kadar vardığı görülmektedir. Kanuni ve Selim, Bayezid'i adım adım takip ettirirlerken,¹¹⁰ o da babasının ve ağabeyinin durumlarını öğrenebilmek için büyük çaba gösteriyordu. İstanbul'daki yandaşları aracılığıyla orada kendisi için düşünülenleri, alınan önlemleri öğrenebiliyordu. Fakat şimdi onu en çok kuşkulandıran, Selim'in Konya'ya gidecek yerde, yolunu değiştirerek Bursa'ya yönelmesi idi. Çünkü böylece Selim hem İstanbul yolunu kapatmış, hem de Bursa'nın

109 TA, E. 6059/10.

110 Örneğin bu sırada Selim'in yanında bulunan Sokullu, Bayezid'in Ankara'ya varmak üzere olduğundan bahsederken, "Engûri'de adamlarımız vardır, inşallah-u-teâla geçtikleri haberini getürdüklerinde Dersaadet'e arz olunur" demektedir: TA, E. 5484. Metin: Ek: V.

başkente çok yakın olması dolayısıyla babasının ölümü gibi beklenmedik bir olay başgösterdiğinde hemen saraya ulaşıp tahta çıkmak olanağını elde etmiş oluyordu. Bu nedenle Bayezid Selim'in gerçek amacını öğrenebilmek için Bursa'ya adamlar göndermişti ama bunlardan bazıları "Bayezid'in casusudur" diye yakalanıp hapsedilmişlerdi.¹¹¹ Bayezid buna şiddetle itiraz ederek babasına şunları yazmıştı:

"Ben Selim Han'ın kulu mıyam ki, bunca zamandanberu cehd ide (çalışsın), Bayezid'i Amasya'ya gönderün deyu Sultanıma ibram ide; siz dahi Selim Han'ın hatırı için beni yerrimden yurdumdan ayırub Amasya'ya bıracasız? Ah! Ben bu gayretten helak oldum; ben bu gam ile ölürsem bana hayıftır."

"Ah! Ah! Merhum sultan anam hazretlerinin firakı (ayrılığı) ve musibeti bizi helak itmiş iken, ol musibet bizi mağbun itmiş (aldatmış) iken, bir yıla deg sabr idemediniz; bizi âleme rüs-vay idüb böyle sergerdan (başıboş) eylediniz!"

Kendisini ağabeyi Selim ile karşılaştıran Bayezid, bazı kusurları da olsa Selim gibi zâni olup zina suçu işlemediğini söylüyordu. Selim'in suçlu olduğunu da örnekleriyle kanıtlamaya çalışıyordu:

"Hele ne denlü eksüklüğüm varsa, Selim Han gibi zâni değilim. Aceb Burusa'da dahi kaç fahişe ile zinâ eylemişdür? Bir zaman ola ki nice yalandan düzme Selim Han oğulları çıksa gerek!.. Bu sözleri yalan sanmıyasız. Vallah, billah yalan söylemezem, sahihdir; cümle âlemin hep malumudur. Kaçan ki Sultanım Haleb'de kışladığınız vakt Selim Han Maraş'ta ve Ayıntab'da kışladıkta Dulkadırlı'dan bir iki avretin babası Sultanıma şikâyete varmak istedi; bin bela ile babasını nice altun akçe virmek ile men itmişlerdir. Bu kazıyye gayet meşhurdur. Hatta şimdilik bazı yerlerde söylenir ki Dulkadır'da Selim

¹¹¹ Bayezid'in mektubu: TA, 6059/1; Sokullu'nun arızası: Ek: V.

Han'ın oğlu, kızı var imiş deyu meşhur olmuş. İmdi bu ahval-ler gayet kabihtir (çirkindir). Siz de görün makbul oğlunuzun ahvali nice imiş!"¹¹²

Ağabeyinin hâlâ Bursa'da bulunmasından şikâyet eden Bayezid, babasından onu Kütahya'ya uğramamak koşuluyla yeni sancağı olan Konya'ya göndermesini ve iftira ve gazez ettiğinden ötürü de bundan böyle sözlerine güvenmemesini diliyordu. Ayrıca evvelce valilik yaptığı Karaman dolaylarında satılacak terekeleri için o yörede 1.000 kadar adamının bulunduğunu belirterek, onlara engel olunmaması ve casus diye yakalanmamaları için Selim'e gereken uyarının yapılmasını istiyordu. Aksi halde, bu gibi davranışların "sonra heman bir fesada sebep" olacağını da ihtar ediyordu.¹¹³

Bu arada Bayezid Ankara'ya varmış ve Anadolu Beylerbeyi Cenabi Ahmet Paşa tarafından büyük bir törenle karşılanmıştı. Selim Bursa'dan Konya'ya gitmediği sürece Amasya'ya hareket etmeyeceğini bildirerek kışı burada geçirmek istemiş, ancak Ahmet Paşa yoluna devam etmesi için kendisini güçlkle yatıştırmıştı.¹¹⁴ Bunun üzerine bir hafta sonra yola çıkan Bayezid, Katarsarayı'nda bir gün kalıp avlanmış ve Ankara'dan ayrılışından 13 gün sonra da Çorum'da Rum (Sivas) Beylerbeyi Ali Paşa tarafından karşılanmıştı. Oradan babasına yazdığı mektupta da yakınmalarını sürdürmüştü:

"Benim Padişahım, bunca yemin etmişim, Amasya'ya varmazam... Ne diyem? İşte Sultanımın hatırı için, ol günahı kabul idüb Amasya'ya gitmek üzreyim... Çorum'da ve etrafında geçinsem olur idi?"

"Ben bu hakareti kabul etdim, ne faide? Yine bir saman çö-pünce minnete geçmez. Her zaman müfsid sözün istimâ idüb

112 TA, E. 3924/1.

113 TA, E. 6059/1.

114 TA, E. 6027. Metin: Ek: IV.

(dinleyip) bana sui-zan idersiz. Bu ortalıkda ne iftiralar olubdur, hep bilirem; size neler dimişler hep bilirem. Sonra gördünüz, hep yalan çıkdığını. Ne için size yalan haberler söyliyene inanırsız? Layık mıdır? İnsaf kande getdi?”

Ama yine de tüm muradları yerine getirilecek olursa Amasya'ya varıp sancağı başında oturacağını da ekliyordu:

“Eğer simden giru rızanız üzre olduğum isterseniz, cümle muradlarımı hâsıl idesiz... Cümlesini viresiz, ben de bahane etmiyem.”¹¹⁵

Çorum'da '3' gün kalan Bayezid, sonunda oradan da hareket ederek 21 Aralık 1558'de (10 Rebiyülevvel 966) Amasya'ya varmıştı. Yol boyunca gönderdiği mektuplarda Amasya şehrine girmeyip bir başka yerde konaklayacağını bildirmiş olmasına karşın en sonunda oraya girmek zorunda kalmıştı. Çünkü çok kalabalık olan yanındaki adamlarını besleyecek zahireyi bulmakta çeşitli güçlüklerle karşılaştığı gibi, kışın şiddeti de şehir dışında konaklamasına olanak bırakmamıştı. Bunlardan başka kendisinden önce Amasya'ya gönderdiği adamları arasında da anlaşmazlıklar başladığından bunları gidermek gereğini duymuştu.

Bayezid'in Amasya'ya varışı ile, Kütahya'dan çıkıştan sonra 55 gün süren çetin bir yolculuk da sona ermişti. Görünüşte o, sancakların değiştirilmesine karşı çıkmışken en sonunda babasının emrine uyarak atandığı yere gitmişti. Fakat gerçekte, -yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi- yolculuğunun her aşamasında Amasya'ya gitmemek için direnmişti. Bu yolculuk sırasında başgösteren kimi olaylar baba ile oğulun aralarını daha da açmıştı.

115 TA, E. 3924/8.

3- KANUNİ'NİN AVUTUCU VAATLERİ

Bayezid'in Kütahya'dan Amasya'ya gidişi, Kanuni Süleyman'ı aylarca uğraştıran bir sorun oluşturmuştu. Muhteşem hükümdar, oğlunu yeni atadığı sancağa gönderebilmek için bir yandan tatlı sözler ve vaatlerle onu okşamak, öte yandan da bütün yol boyunca bir kordon altına alarak herhangi bir olaya meydan vermemek gereğini duymuştu.

Bayezid, Amasya'ya naklini Selim'in bir düzeni olarak kabul ettiğinden, ilk günden başlayarak ağabeyi aleyhinde suçlamalarda bulunmaktan çekinmemişti. Ancak onun ağabeyinden şikâyet ederken Selim'i "makbul" tutan babasından yakınmaları da yansıttığı kuşkusuzdu. Giderek söz verdiklerini yerine getirmede diye Kanuni'yi de açıkça suçlamaya, ona hakaret etmeye yönelmişti. Baba ile oğulun aralarını iyice açan ve Bayezid'i Selim'den sonra Kanuni'ye karşı da cephe almaya sürükleyen nedenleri anlayabilmek için, onun Kütahya'dan Amasya'ya gitmek için ileri sürdüğü koşullar, ya da kendi deyimiyle "muradları" üzerinde durmamız yerinde olacaktır. Burada, öncelikle

şurasını bir kez daha önemle belirtelim ki, bu “murad”lar söz konusu olmadığı dönemde bile, yani Bayezid’in Amasya Sancağı’na atanmasından önce de baba ile oğulun arası pek iyi değildi; aslında nakil de bunun bir belirtisi idi. Kanuni oğlundan kuşkuluyor, Bayezid de ağabeyini kendisine tercih ettiği için babasına kırgın bulunuyordu. Ancak Bayezid’in Kütahya’dan çıkmamak için ısrarlı direnmesi, yol boyunca değişerek artan şikâyetleri ve yakınmaları ve bunlara karşılık padişahın yerine getirmede tatlı vaatleri, iki kardeşten sonra baba ile oğulun birbirlerine olan güvenlerini tümüyle sarsmış, aralarını iyiden iyiye açmıştı.

Osmanlı şehzadeleri, genellikle sancakbeyi sanıyla ülke yönetiminde görev aldıkları için Bayezid de, Kütahya’dan Amasya’ya yine sancakbeyi olarak nakledilmişti. Bu atamayla birlikte kendisine 300.000 akçe terakkı verildiği gibi, oğlu Orhan’a da Çorum Sancağı verilmişti. İşte Bayezid bunları az buluyor ve Amasya’ya gitmek için yeni görevlendirmeler, terakkiler istiyordu.

Bu konuda Kütahya’dan yazdığı ilk mektuplarda, halkın, “Padişah’tan hışm oldu, Kütahya’dan Amasya’ya bıraktılar” diye kendisine kuşku ve aşağılayıcı bir gözle bakmaması için, Amasya’nın beylerbeyilik sanı ile verilmesini dilemişti. Ayrıca 300.000 akçe terakkının, her zaman en aşağı bir kula verildiğinden bahisle bunun on kere yüzbin (1.000.000) akçeye yükseltilmesini; oğullarından Osman’a “Amasya taraflarında bir münasip sancak” ve Abdullah ile Mahmud’a da 200.000’er akçelik has verilmesini istemişti.¹¹⁶ Bir süre sonra aynı dilekle-

116 TA, E. 3924/11. Bayezid, Amasya’nın kendisine Beylerbeyilik’le verilmesini isterken geçmişten buna örnekler de veriyordu. II. Bayezid döneminde Anadolu’da 3 beylerbeyilik varken Şehzade Ahmed’e ve Şehinşah’a beylerbeyilik verildiğini anımsatarak şimdi sayıları çoğalan beylerbeyiliklerden biri olan Amasya’nın bu san ile verilmesini diliyordu.

ri yineleyerek, Osman'a Çankırı Sancağı'nın verilmesini, ayrıca kendisine 30.000 altın gönderilmesini istemişti. Amasya'ya "safay-ı hatır" yani gönül hoşluğuyla gidebilmesi için dileklerinin yerine getirilmesinin şart olduğunu da belirterek, bunlar gerçekleşirse Ankara'ya atanmasını istemekten bile vazgeçebileceğini söylemişti. Aksi olur, muradları yerine getirilmezse Amasya'ya girmemeye yemin ettiğini, o zaman da gene padişahın "bîhuzur (huzursuz)" olacağını eklemişti.¹¹⁷

Bayezid'in, babasını arzularını yerine getirmek zorunda bırakmak amacıyla böyle bir "yemin" ettiği anlaşılıyor. Çünkü Kanuni, onun gittikçe artan "adam toplama" girişimini kuşku ile izliyordu. Bu nedenle de Bayezid'in Amasya'ya gidip yerleşmesini, yalnız padişah sanıyla buyruklarının yerine getirilmesi bakımından değil, daha çok, oğulları arasında bir çatışmanın önlenmesi ve tehlikenin uzaklaşması yönünden de bir önkoşul olarak görüyordu. Belki de Bayezid Amasya'ya gittikten sonra, onun yanına toplanmış olanların kolaylıkla dağıtılabileceğini ya da hiç olmazsa Selim'den ve başkentten oldukça uzakta bulunacağı için, girişebileceği herhangi bir hareketin önlenebileceğini düşünüyordu. Fakat eğer Bayezid, Amasya'ya gitmeyip başka bir yerde kışlayacak olursa, bu durum, padişah olarak kendisinin halk üzerindeki saygınlığını ve gücünü sarsacağı gibi, babasına kafa tutup kışlakta konaklamakta olan Bayezid'in ordusuna yeni kuvvetlerin katılmasına yol açacaktı. Bu da çekinilen tehlikenin daha da büyümesi demektir.

İşte bütün bunları göz önüne alan Kanuni, Bayezid'in Amasya'ya gitmesini sağlamak için onu hoş tutmaya, bütün muradlarını yerine getireceği vaadiyle avutmaya karar vermiş görünmektedir. Bayezid'e yazdığı mektuplarda Selim'le uğraş-

117 Bayezid önce 20.000 altın istemişken (6572/2) sonradan bunu 30.000'e çıkarmıştı (TA. E. 3924/8).

mamasını, onunla çatışmaktan çekinmesini öğütlerken, Kütahya'dan hareket edecek olursa istediği 30.000 altını göndereceğini ve Eskişehir'e vardktan sonra da beylerbeyilik dışında bütün muradlarını yerine getireceğini bildirmişti.¹¹⁸

Kanuni'nin böyle bir söz vermesinin Bayezid'i bir yönüyle yatıştırdığı mektuplarındaki anlatımından anlaşılmaktadır. Kuşkusuz ki, muradlarının gerçekleşmesi halinde bile, saltanat tahtına giden yolda Selim'i tek aday olarak bırakacak ve kadere rıza gösteren bir davranışla Amasya'ya gidip ağabeyinin cülusundan sonra, Fatih Mehmed'in *Kanunname*'sindeki hüküm uyarınca öldürölmesini bekleyecek değildi. Aksine, babası, Selim'i "makbul" tuttuğu için, onu gerekirse güç kullanarak aradan gidererek hem başını kurtarmak hem de saltanatını sağlamaktan başka yol olmadığına inanmıştı. Babasına ilettiği muradları da bu çetin savaşıma hazırlanmak için gereksinimi olan maddi olanakları elde etmek amacından kaynaklanıyordu. Bu nedenle babasının bu isteklerini yerine getireceğini vaat etmesinden memnurluk duymuştu.

Bayezid Kütahya'dan bu umutla ayrılmıştı, yolda görüştüğü Pertev Paşa da, muradlarının gerçekleşeceğine kefil olmuştu. Böyle olduğu halde Eskişehir'den hareket ettikten sonra verileceği bildirilen para ve terakkiler gönderilmemişti. Ne ki Bayezid'in isteklerinin sonu gelmediği ve onun dilediği terakkilerin miktarının gittikçe arttığı da dikkati çekmektedir. Gerçekten de, Ankara'ya yaklaşırken Doğrayan Menzili'nden babasına gönderdiği mektupta, Eskişehir'den ayrılalı bir hafta geçtiği halde, terakkı ve atamaların henüz verilmediğini belirterek eski muradlarına ek olarak, lalasına 40-50.000, defterdarına 20.000, oğlu Orhan'ın lalasına 20.000 ve defterdarına 10.000 akçe'lik terakkiler verilmesini istemişti.¹¹⁹

118 TA, E. 6059/1.

119 TA, E. 6059/7.

Bayezid isteklerini böyle ceste ceste artırırken babası da onu “şuraya vardığın zaman” ya da “şuradan hareketinden sonra” diye oyalamak yolunu tutmuştu. Örneğin, bir mektubunda Ankara’dan 3 konak öteye varacak olursa söz verdiği şeyleri yerine getireceğini bildirmişti.¹²⁰ Gerçekte baba ve oğul, birbirlerinin asıl düşüncelerini ve amaçlarını çok iyi bildikleri halde bunları yapay bir samimiyet perdesi arkasında saklamaya çalışıyorlardı. Bayezid, dilekleri yerine getirilinceye kadar Ankara’da kışlamak, dahası Amasya yerine buraya atanmak istemişken, bir yandan Cenabi Ahmet Paşa’nın telkini, öte yandan Çorum’a ulaştığında isteklerinin verileceği vaadi ile yoluna devam etmişti. Fakat Kanuni yine de sözünde durmamış, oğlunun dilediği terakkileri “tedarik üzre” olduğunu ileri sürerek bunları daha sonra göndereceğini bildirmişti.

İşte bu oyalama, Bayezid’in babasını suçlarcasını sesini yükseltmesine neden olmuştu. Çorum’a varmadan Katarsaray’ından gönderdiği mektupta, “Sultanım, bizi esirgemez, sevmez, istemezsiniz; bizi düşman bilürsünüz. Ah! Ah! Arada ahval vardır ki cümle âlem ‘acib kalmışdır. Ah! bikes (kimsesiz) kalduk. Şükür Hüdaya! Her kişi şefkati atasından umar; Ah! sizde ise şefkat yoktur!..” diye acı acı şikâyet ediyordu. Bundan başka, 5-6 kez vaat edilmesine karşın isteklerinin gerçekleştirilmediğine değinerek, hatırının “muhkem yıkıldığını”, asla teselli bulamayacağını belirtiyor ve “Ben kulunuza zulm eylediniz; bila sebep kendinizden ürküttünüz” diyerek babasına güveni kalmadığını açıklamaktan çekinmiyordu. Bununla birlikte henüz açıktan açığa cephe de almıyordu. Bir padişahın “yalan” söyleyebileceğini kabul edemediğinden¹²¹ isteklerinin

120 TA, E. 3924/16.

121 “Sana incinmem kalmadı, Beylerbeyilikden gayri cümle muradlarını eylerüm deyü nice kerre mektub-ı şerifinizde buyurmuş idiniz. Hâşâ ki Sultanım yalan söyliyesiz!” Babasına mektup: TA, E. 3924/10.

yerine getirilmesi için ısrar ediyordu. Amma bunlara yeni eklemeler yaparak terakkı miktarlarını da artırıyordu. Böylece Bayezid'in muradları şunları içerir olmuştu:

Kendisi için: On üç kere yüz bin (1.300.000) akçelik terakkı (Bunun 300.000 akçeliği Amasya'ya nakli sırasında verildiğine göre 1.000.000 akçelik). Ayrıca 30.000 altın.

Oğlu Osman'a: 350.000 akçe ile Kastamonu Sancağı'nın verilmesi.¹²²

Oğulları Mahmut ve Abdullah'a: 350.000'er akçelik haslar.

Kendi lalasına ve defterdarı Hüseyin'e: Uygun terakkiler.

Orhan'ın lalasına ve defterdarına: Terakkiler.

Osman'ın lalalığının defterdarı Hüseyin'e verilmesi.

Açılacak defterdarlığa kendi nişancısı Ahmet'in atanması.

Osman'ın defterdarlığının 15-20.000 akçe terakkı ile Anadolu'da zeamet sahibi Ferahşad-oğlu Ali Bey'e verilmesi.

Bütün bunlardan başka kendisine "birkaç gayet iyice at", bir iyice çizme ve sadak ile bir kemer kuşak gönderilmesi.

Bayezid'in bu muradlarla başlıca 2 amaç güttüğü anlaşılmaktadır: Doğrudan doğruya altın ya da terakkiler yoluyla para sağlamak ve kendine bağlı kimseleri etrafında toplamak. Bunlardan özellikle birincisi önem taşıyordu. Çünkü Bayezid bir ordu hazırlamaya koyulmuştu ve etrafındakilerin sayıları arttıkça giderleri o oranda çoğalıyordu. Babasından istediği terakkilerin bir grafik gibi gittikçe yükselmesi de bundan ileri geliyordu.

Bununla birlikte, babasının oyalama taktiği karşısında muradlarını kolaylıkla elde edemeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle annesi Hürrem'in ölümünden sonra kendisini babası katında savunup koruyacak en güçlü kişiye, Rüstem Paşa'ya başvuru-

122 Osman için önce Çankırı'yı istediği halde şimdi "Oğlum Osman kulunuza 350.000 ile Kastamonu Sancağını inayet idesiz. Geçende Kangırı Sancağını dimiş idim, feragat eyledim" diyordu (E. 3924/7).

arak onun yardımını istemek gereğini duymuştu. Katarsaray'ından yazdığı mektupta, murad'larını sıralayarak ondan bunların "Padişah hazretlerine arz ve yerine getirilmesi" için çalışmasını rica etmişti. Çorum'dan gönderdiği mektuplarda ise, "Benim lalacığım, benim sana hatırım rencide değildir. Ben bilürem, senin elinde olaydı benim hakkımda sa'y ve kifayetin (çalışma ve desteğin) ne mikdar olurdu!.. Benim bî-huzurluğum Padişah hazretlerinedir. Hem bana bu denlü zîk idüb (sıkıntı verip) beni yerim ve yurdumdan ayırub karındaşım hatırı içün yabana atub ve hem tutub hatırım hoş itmiye!" diye Rüstem'i kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. Eğer istekleri bütünüyle yerine getirilmeyecek olursa Amasya'ya girmeyip kışı herhangi bir yerde geçirdikten sonra "Ankara'ya varub oturacağını," hatta "yakın olan padişah haslarını zapt edeceğini" de bildirmişti.¹²³

Fakat Rüstem Paşa, Bayezid'in önerilerini özetleyip hiçbir değerlendirme yapmadan olduğu gibi padişaha sunmakla yetinmişti. Kaldı ki Bayezid'in babasından ötürü huzursuz olduğunu bildiren ve gerekirse padişah haslarını zaptedeceği tehdidini içeren sözlerini aynen Kanuni'ye aktarması, genç şehzadenin lehine değil, kuşkusuz ki aleyhine olmuştu. Şehzade Mustafa olayında mevkiini yitiren sadrazamın, yeniden aynı duruma düşmemek için, içten Bayezid'e eğilimli olmasına karşın, baba ile oğulun arasına girmek istemediği anlaşılıyordu. Onun bu davranışında kendisinin en büyük koruyucusu olan Hürrem'in artık hayatta olmayışının da etkisi olsa gerektir.

Bayezid, 3 gün kaldığı Çorum'da istediği altınları ve terakileri boşuna beklemişti. Üstelik Kanuni, yoluna devam etmediğini ileri sürerek kendisini uyarmıştı. Fakat ahdinde durup istediklerini göndereceğini de belirtmiş, ancak Amasya'ya va-

123 Bayezid'in mektubu hakkında Rüstem Paşa'nın arzı: TA, E. 5760. Metin: SBM, 377 vd.

rıp saraya girmesini şart koşmuştu. Padişah, oğlunun Amasya'ya gitmekten vazgeçip, Selim'in ya da doğrudan doğruya başkent üzerine yürümesinden adamakıllı kuşku duyuyordu. Bu aşamada Bayezid'in, padişah kullarından biri önünde "yaramaz bir fikri" olmadığı hakkında Kur'an üzerine yemin etmesi, kuşkularını bir dereceye kadar gidermişti.¹²⁴

Bayezid'e gelince, "muradlarım yerine getirilmezse Amasya'ya girmem" diye yemin etmiş olmasına karşın, umduğunu elde edememişti. Bunun için Amasya'ya varacağı sırada gönderdiği mektupta, and içmiş olduğu halde, salt padişahın buyruğunu yerine getirmek amacıyla "o günahı kabul idüb" şehre geldiğini belirtmişti. Devamlı, bundan böyle hiçbir bahane kalmadığına göre, "şimden girü rızanız üzre olduğum isterse-niz cümle muradlarımı hâsıl idesiz" diye, babasına ahdini ve ona "layık ne ise" yerine getirmesi gerektiğini de hatırlatmışü.¹²⁵

Bayezid'in Amasya'ya varışını (21 Aralık 1558) izleyen günler çok iyi geçmişti. O, muradlarının kabul edildiği haberini bekleyerek babasına "eğer bu hâkisar bendenizi sorarsanız rûz u şeb (gece ve gündüz) hayır duanıza meşgul bilesiz. Hak-teâlâ mübarek vücud-ı şerifinizi cemi' hatarlardan (bütün zararlarından) saklıya" diye içtenlikli mektuplar yazıyor ve babasının ayağından rahatsız olmasından ötürü anlatılmasına olanak bulunmayan ölçüde huzursuz olduğunu da ekliyordu. Aynı zamanda Nevruz'dan sonra oğulları Orhan ve Osman'ı sünnet ettireceği için, "50 pare seraser ve 50 pare benek ve 50 pare Bursa çatması kumaş ile 2.000 baş şeker" göndermesini, yahut bunları satın alabilmesi için 5.000 altın yollamasını diliyordu. Aynı biçimde Kanuni de gelişmelerden memnun görünüyor,

124 "Noksan-ı ırz ve namus-ı saltanatı icab ider bir yaramaz fikrim yokdur; bu cemi' ahval (bütün durumlar) bana isnaddır deyü Mehmed kulunuz önünde Kelâm-ı kadim üzerine yemin eylemişler" (TA, E. 5904).

125 TA, E. 3924/2.

Bayezid hakkında söylenenlerden çoğunun “iftira”dan ibaret olduğunun anlaşıldığını söylüyordu.¹²⁶

Günler geçerken Bayezid’in muradları yerine getirilmemişti. Bu yüzden o, gene sızlanmaya, Amasya’dan yakınmaya başlamıştı. İstedikleri verilecek diye “Amasya gibi murdar, alçak” yere geldiğini belirterek “Bana da yazıktır. Karındaşım Selim Han’a bunca lutflarınız ve şefkatleriniz olur. Karındaşımı bermurad idüb (istediğini verip) beni mağbun eylediniz (pazarlıkta adattınız)... Meğer beni kasd ile böyle kem havalı yere bıraktınız ki hasta ve sakat olsun deyü. Beni esirgemediniz” diyerek doğrudan doğruya babasını suçlamaya yönelmişti. Nitekim mektubunda isteklerinin hâlâ gönderilmemesinden ötürü “gam ve gusse ve gayretten helak” olduğunu, şimdiye kadar boş yere avutulduğuna da değinerek, babasının kendisine bir “garez hile”si olduğundan kuşkulandığını belirtmişti. Şehzade oğul padişah babayı “hile”ye başvurmakla suçluyor demekti! Bayezid’in bundan sonraki mektuplarında sesi perde perde daha da yükseliyordu:

“Heman bir garaz hileniz vardır. Hem dirsiz, garaz yok deyü. Merd olan yalan söylemez! Hâşâ ki Sultanımdan yalan gele!.. Eğer istediklerimden eksik virirseniz, beni muradım üzre tesella etmezseniz, vallah, billah rızanız üzre olmazam, sonra günah benden olmaz. Siz her nesneyi bilmezlikden gelürsüz ammâ ki ilde söz çokdur.”¹²⁷

Bu sözlerdeki tehdit çok açıktı: Bayezid, bütün istekleri yerine getirilmezse babasının emirlerine uymak zorunluluğunu duymayacak, yani tahtı ele geçirme yolunda Selim’le savaşım da serbest kalacaktı. Bunun günahı da Kanuni’ye ait olacaktı. Çünkü padişah, birçok kez oğlunun muradlarını yerine getire-

126 TA, E. 3924’teki 3, 4 ve 5 sıra sayılı mektupları.

127 TA, E. 3924/13.

ceğini vaat etmiş fakat bu sözünü tutmamıştı. Onun için Bayezid, şimdi "Ben Sultanımın sözüne itimad eyledim Engüri'den geldim idi. Bilmez idim ki böyle ahdinize yalan olacağınızı!.. Padişah-ı âlemsiniz, siz böyle yalan söyleyince ya biz şimden girü kangı sözünüze inanalım?" diyerek¹²⁸ babasını yalancılıkla suçlamaktan çekinmiyordu. Aslında onun Amasya'da kalmayacağı anlaşıyordu: "Burada durmaktan bana ölmek yeğdir." Ve ilkbaharda yeniden Kütahya'ya ya da Ankara'ya naklini istiyor, bu olmazsa, "varacak yeri bilürem... zapt edecek has dahi buluram" diye, gerektiğinde zor kullanacağını haber veriyordu.¹²⁹

Bayezid şikâyetlerini tehdit aşamasına vardiırken Kanuni'nin yine onu oyalamaya çalıştığı görülmektedir. Mektubunda, Amasya'nın önemini, geçmişte birçok padişahın şehzadeliklerinde orada görev yaptıklarını hatırlatarak oğlunu yatıştırmak istemişti. Fakat Bayezid kanacağa benzemiyordu. "Çünkü Amasya güzel yerdürür, Selim Han'a virseniz idi! Bana Karaman'ı vir, Selim'e Amasya'yı vir, gör, Selim kabul ider mi? Amasya güzel yir imiş, sevgili oğluna, bahadır oğluna lâyıkdır; Selim'e virün, ben Bağdad'a, Kara-Hamid'e (Âmid-Diyarbakır), Haleb'e kailem... Sultanımdan yine Kütahya'yı isterem, bana Kütahya'yı, Selim'e Manisa'yı viresiz, hep fitne ve fesad sakın olsun" diyordu. Amasya'nın eskiden beri şehzade sancağı olduğu yolundaki babasının sözlerine de değinerek, "İmdi benim Sultanım, ecdadımız Amasya'da oturdular ise, ol zamanlar Amasya uc yerler idi, serhad idi. Ata ve ecdadımızdan padişah olanlar kendü oğullarını istediler idi; oğulların hakkına olur olmaz müfsid ve haramzadelerin sözlerin istima' itmezler (duymazlar) idi. Amasya'yı Beylerbeyilik ile virüb en-

128 TA, E. 3924/14. Metin: *Tarih Vesikaları*, I (16).

129 "Bu Amasya'da halim mükedderdür (keder vericidir). Allah rızası için beni âzad idesiz, bana Engüri Sancağın inayet idesiz": (TA, E. 1397. krş. E. 3924/I (Ek: VI).

va'ı riâyetleri var idi. Hele serhad idi, padişah oğulları deyü benâm (namlı, ünlü) idi ve oğullarının her sözleri makbul idi. Anlar dahi Amasya gibi alçak yerde olduklarına sebep budur. İmdi, şimdilik Amasya'da padişah oğulları olmağa ihtiyaç yoktur... Çünküm bizi Kütahya'dan giderdin, bari bir serhade gönder ki kailem; ya Bağdat ya Erzurum Beylerbeyliğini vir razıyam" diye Amasya ile ilgili eski uygulamaların artık geçersiz olduğunu belirtmeye çalışıyordu.¹³⁰

Bayezid'in bu itirazları arasında, yeniden Kütahya'ya dönmek istemesi dikkati çekmektedir. Gerçi o, Erzurum, Diyarbakır, Bağdat ve Halep gibi sınır boylarındaki vilayetlerden birine beylerbeyi olarak gitmeye razı görünmekte ve bunu bir tür manen doyum saymakta ise de bütün bunlar kararsızlığın yansımasından başka bir şey değildi. Çünkü fitne ve fesadın dinmesi için kendisinin Kütahya'ya dönmesini zorunlu görüyordu. Bu arada Selim'in de yeniden Manisa'ya gönderilmesinde bir sakınca görmüyordu. Ne de olsa Kütahya, Manisa'ya oranla İstanbul'a daha yakın sayılırdı.

Bayezid'in babasına kırılgınlığı ve kızgınlığı, sık sık belirtmeye çalıştığımız gibi, Kanuni'nin Selim'den yana eğilim göstermesinden ve kendisi hakkında "olur olmaz müfsid haramzadelerin sözlerine" kulak vermesinden ileri gelmekteydi. Üstelik babası kendisini tatlı vaatlerle aldatmış, "yalan" söylemişti. Bu yüzden artık onun sözlerine inanamayacağını açıklıyordu. Kaldı ki Bayezid'in babası hakkındaki hakaret dolu sözleri bunlarla da bitmiyordu. Amasya sarayının durumu hakkında babasının yanlış bilgi edindiğini belirtirken, "Sizi aldatmışlar imiş, eğer sâir Müslümanlığın ahvalinden dahi haberiniz böyle ise, memleketin hali harabdır, Allah saklasın!" diye doğrudan doğruya Kanuni'nin yönetimi ile alay etmekte idi.¹³¹

130 TA, E. 3924/14 (TA. 1/16).

131 Aynı mektup.

Ancak bu suçlamalar ve tehditler olumlu değil olumsuz etkiler doğurmuştu. Bayezid'i Amasya'ya gönderip orada soyutlamak ve böylece kendisi hayatta olduğu sürece oğulları arasında bir saltanat savaşına meydan vermemek amacını güden Kanuni, vaatlerinin pek azını yerine getirmişti. Bayezid'e "dört kere yüz bin (400.000) akçe terakkı ve oğullarına 100.000'er akçe sâliyâne (yıllık) ve Osman'a da Canik (Samsun) Sancağı'nın verilmesi" ile yetinmişti. Bunların dışında Bayezid ile oğulları Orhan ve Osman'ın lalalarına ve defterdarlarına da çok az miktarda terakkiler vermişti.¹³² Oysa Bayezid kendisi için 1.000.000 akçelik terakkı ile 30.000 altın, oğulları için 300-350.000 akçelik haslar, onların adamlarına çeşitli terakkiler istemiş ve Osman'a Kastamonu Sancağı'nın verilmesini dilemişti. Kanuni'nin, oğlunun beylerbeyilikten gayri cümle muradlarını yerine getireceğini vaat etmişken bu sözünü tutmaması, Bayezid'i, pervasızlığını büsbütün artırarak babasına karşı cephe almaya sürüklemişti:

"Beylerbeyilikden gayri cümle muradlarını hep eylerem, cümle muradların oldu, hatırın hoş dutasın, sancağına varasın; merd olan yalan söylemez, Müslüman olan yalan söylemez deyü nice kez mektubda buyurmuş idiniz. İmdi, ben sultanımın sözüne inandım; sultanım ahdinde durur, va'desine ve sözüne hilaf (aykırılık) etmez sandım, hatırınız içün Amasya'ya geldim idi. İmdi, ben sultanımdan dahi ziyade riâyetler umar iken böyle eksük eylemek ve sözünüze, va'denize hılâf eylemek lâıyk mıdır? Kani ahdiniz? Padişah olan yalan söyler mi, lâıyk mıdır?" diye babasının yüzüne karşı ahde vefasızlığını, yalancılığını haykırıyordu.¹³³

132 Bayezid'in mektubu: TA, E. 3924/21 ve Rüstem Paşa'nın arz tezkeresi: TA, E. 6197 (Metin: Ek: VIII).

133 TA, E. 3924/21.

Bayezid bu biçimde babasına kafa tutar, hakaret ederken, muradlarını, daha doğrusu ihtiyaç duyduğu parayı sağlayabilmek için bir kere daha Sadrazam Rüstem Paşa'nın yardımını dilemek zorunluluğunu duymuştu. Gerçi şimdiye kadar Rüstem'den "asla bir fâide" görmemişti ama gene de onu "kardeşi gibi" saydığından kendisine yardım edeceğini ummuştu. Mektubunda "hulf-i va'de" edip sözünden dönerek kendisini aldatanların "il içinde" hakaret ettiklerini öne sürüyordu. Böyle bir davranışın, "Elünden ne gelirse idesin, işde biz böyle etdük, seni aldadub ol yere gönderdük, şimdin girü elinden ne gelür?" anlamına geldiği kanısında olduğunu açıklıyordu. İsteklerinin çok az bir kısmının verildiğine işaretle, bunu, kendisini ortadan kaldırıp Selim'i yalnız bırakmak için bir düzen olarak gösteriyor ve halk arasında bu tür söylentilerin çoğaldığını bildiriyordu: "Ben dahi bilürem; bu bana böyle ezâ etmekden murad, benden bir hata sâdır olub bir bahane ile ben ortadan gidüb olbiri (Selim) yalnız kala. Anı dahi ihtiyar iderem (yaparım), nihayet sonunda rahat olası! Amma ol insan elinde değildir, Allah elindedir. Ve dahi ben her ne murad idinürsem nâ-makul olur (uygun olmaz), fe-ammâ ol câ nibden her ne murad olunursa Cebraîl-i irem gökden indürür gibi asla tehâlûf (aykırı) olmaz... İmdi, vallah bu tebdil ve tağyir (değiştirme) olalı, evvelki ezayı hatırımdan giderdi; şimdi bir yeni yara dahi urdunuz yüreğime. İl söyler ki, durmadan bunun tevâbiin (adamlarını) yabana atub, anun (Selim'in) tevâbiin dolayına getiriyorlar; bundan gazez ne olsun? Muradları bu kişiyi aradan gidermekdir deyü. Ben bu sözleri işidiyorken, ben nice sabr idebilürem?" diye soruyordu.

Gerçekten de Bayezid'in sabrı tükenmişti. Selim'i tuttuğu açıkça beliren babasının bu oyalayıcı hareketlerine ve halkın dedikodusuna tahammülü kalmamıştı. Kendisini Karamanoğlu değil, şehzade bildiği için, Amasya'da kalıp, huzursuzluk

içinde “verem ile ölmekten ise, padişah hışmiyle gitmek yeğdür, nihayet şehadet (şehitlik) müyesser ola. El-hasıl, gerek itimad idesiz, gerek itmiyesiz, söz bir olur. Evvelbaharda ben burda durmak yokdur. Varacağım ya Kütahya’dır veya Ankaradır. Bunlar dahi olmaz ise, 5-6 kişi ile ılgayub (ata binip) Üsküdar’a varuram; padişahın gazabına karşı, ne hakareti varsa anda ide. İl taanı (yabancıların suçlaması) beni helak etmekden, kendü elinde (padişahın) helâk olmak yeğdür” diye gerekirse İstanbul’a yürümeyi ve babası tarafından öldürülmeyi göze aldığını belirtiyordu.¹³⁴

Bayezid Rüstem’e başvurusundan da bir sonuç alamamıştı. Artık durum tamamıyla değişmişti. O zamana kadar Bayezid’in muradları her iki taraf için bir oyalama, bir bahane aracı olmuştu. Bunların yerine getirilmemesi Kanuni Süleyman’ın güttüğü taktiği açığa vurmuştu. Bayezid’in asıl muradının da yeniden Kütahya’ya dönmek ya da hiç olmazsa Konya’ya oranla İstanbul’a daha yakın olan Ankara’ya atanmak olduğu anlaşılmıştı. Aynı zamanda o, bu dilekleri gerçekleşmeyecek olursa, tıpkı büyükbabası Yavuz Selim gibi İstanbul üzerine yürümeyi bile düşünmeye başlamıştı. Özetle, Amasya’ya varıncaya kadar yalnız Selim aleyhinde çalışan Bayezid, bundan böyle Selim’i tutan babasına karşı da savaşımı göze almış oluyordu.

134 TA, E. 5197. metin: Ek: VII.

4- SELİM'İN KONYA'YA GİDİŞİ

Kanuni Süleyman'la Bayezid'in aralarının gittikçe açılmasından en çok yararlanan kuşkusuz ki Selim olmuştu. Bayezid'in babasına hakarete varan karşı gelmeleri, Kanuni'nin kendisine daha fazla eğilim göstermesine neden oluyor ve dolayısıyla onun tahta geçmesi olanaklarını çoğaltıyordu. Bu arada Selim de, ister kendi görüşünden kaynaklansın, isterse Lala Mustafa'nın öğüt ve önerileriyle olsun, sancakların değiştirilmesinden sonra lehine gelişen bu durumdan olabildiğince yararlanmaya çalışıyordu. Bir yandan Bayezid'i tamamiyle gözden düşürmek için boyuna ondan şikâyetle bulunurken, öte yandan babasının buyruklarına tümüyle uyduğunu göstererek onun güvenini artırmayı amaçlıyor ve "mütevekkil bir mazlum (kadere rıza gösteren bir suçsuz)" davranışıyla korunmasını istiyordu. Nitekim babasına yazdığı mektupların birinde, "Biz Cenabı Hakka tevekkül idüb, saadetlü padişahın rızasın gözedelüm; ümmiddir ki ahvâlimiz hayra mübeddel olub (dönüşüp) akıbet hayra müyesser ola. Ve benim saadetlü

Sultanım, kulunuzun ahvâline ümmiddir ki muttali olasız (öğrenesiniz). Eğer padişahım bu kullarına şefkat-i nazar ile nazar olunmaya, benim hâlim Allah'a kalmışdır" demek suretiyle¹³⁵ uysal ve korunmaya muhtaç bir evlad olarak her şeyi babasından beklediğini açıkça belirtmişti.

Selim, karakteri gereği hareketli, ateşli ve saldırgan olan Bayezid karşısında, kendi yaradılışına da çok uygun olan bir "savunma" siyasasını seçmişti. Bunun içindir ki Bayezid'in, Amasya'ya nakledildiği haberini getiren kapıcıbaşı'ya hakarete bulunmasına karşın o, kendine gönderilen Kapıcıbaşı Mahmut Ağa'yı, yanında başdanışmanı Lala Mustafa ve öteki hizmetlileri olduğu halde törenle karşılamıştı. Onun bu davranışında, Bayezid'e oranla başkente daha yakın olan bir sancağa, Konya'ya atanmasından duyduğu memnunluğun etken olduğu yadsınamaz. Ancak hoşnutluğunu belirtmesinin, Kanuni üzerinde olumlu bir etki yarattığı ve onu, oğullarının kendi emirlerine uymaları konusunda bir karşılaştırma yapmaya yönelttiği de kuşkusuzdur. Gerçekten o sırada Selim'in yanında bulunan *İtaatnâme* yazarının aktardığına göre Kanuni, sözünden dışarı çıkmazcasına bir itaat gösteren büyük oğluna sonsuz ihsan ve armağanlarda bulunmuş, ayrıca Konya'ya vardığında özel armağanlarla onu gözeteceğini bildirmişti.¹³⁶

Selim Konya'ya atandığı emrini alınca orada oturacağı sarayı onartması ve gerekli olan diğer hazırlıkları yapması için, eski kapıcısı Ali'yi Ekim ortalarında yola çıkarmış, kendisi de yol hazırlıklarına başlamıştı. Fakat Bayezid'in saldırısına uğramaktan ya da onun, yolunu kesmesinden son derece korkuyordu. Bunun için babasına, "Belki bu kulları Akşehir yanlarına vardukda, bazı fasid (kötü) tedbirler ve yaramaz niyetleri söy-

135 Konya yolunda Karapınar'dan gönderdiği mektup: TA, E. 6319/5.

136 *İtaatnâme*, 11 b-13 b.

lenir. Hakikat-i hali hod Hüdâ bilür, ammâ hâliya her tedarikleri bunun üzerindedir. Hatta cümleden gayri hayli zarb-zen (kale döven top) dökdürüb hâliya arabalar ihzar etmek (hazırlamak) oldukları”nın haber alındığını bildirerek Bayezid’in saldırısına uğramaktan çekindiğini açıklıyordu. Kardeşinin olası bir saldırısına karşı koyabilmek için de “İzmir’deki gemilerden bir mikdar zarb-zen getirüb ihtiyat için Konya’ya varınca götürüb ba’de (sonra) yerlü yerine göndermeği” düşündüğünü de ekliyordu.¹³⁷ Fakat asıl korunmayı babasından beklediği açıkça seziliyordu.

Selim’in kardeşinden çekinmeyi böyle abartılı olarak yansıtmaması kendi bakımından normaldi. Bayezid’in Kütahya’dan çıkmamak için türlü bahaneler öne sürmesi, Kanuni’yi dikkatli davranmaya yöneltmişti. O da yukarıda açıkladığımız gibi, Selim’e hareketini ertelemesi emrini vermişti. Denilebilir ki böylece Selim, başgösteren taht kavgasında ilk başarıyı elde etmiş, babasının korumasına sığınmıştı. Bu koruma tahtı ele geçirmede ona en büyük destek olacaktı. O, babasının bu kararını kendi lehine pekiştirmek fırsatını kaçırmamış ve aslında Konya’ya gitmeye hazır olup “emr-i âlileri (yüce buyruğu) her ne zaman olursa avn-i İlahi ile (Allanın yardımı ile)” yola çıkacağını arzetmişti. Aynı zamanda, yolda Bayezid ile karşılaşmamak için Afyon-Karahisar üzerinden değil de Bursa üzerinden gitmesine izin verilmesini dilemişti.¹³⁸

Bu öneride, *İlaatnâme* yazarının belirttiği gibi, Bayezid’in adamlarının Saruhan yolunu kesmelerinden duyduğu kor-

137 TA, E. 6319/2.

138 Lala Mustafa’nın sadarete gönderdiği bir arizada bunun gerekçesi şöyle belirtilmişti: “Eğer Karahisar canibinden gidilirse, 5-6 günde anlara (Bayezid’e) karib (yakın) olub, eğerçi padişahzâdelerden fitneye rıza olmaz ammâ câiz ki hizmetkârlar mabeyninde (arasında) bir fitne ve fesad ihtimali ola deyu ırz-ı saltanatı siyaneten (saltanat onurunu koruyarak) bir mikdar ba’id (uzak) olmakla Bursa semtinden gidilmek evlâ (daha uygun) görülüb...” (TA, E. 10770).

kunun büyük payı olmakla birlikte, Busbecq'in değerlendirmesiyle, Bayezid'in arkasına sarkmak ve İstanbul yolunu kapamak amacını güden kurnazca bir siyasanın etken olduğu sezilmektedir. Çünkü Selim, babasının da bildirmiş olduğu gibi Manisa'da kalabilir ve Bayezid'in Kütahya'dan hareketini bekleyebilirdi. Eğer kardeşinin Manisa'ya hücumundan çekiniyorsa Bursa'ya yönelmekle de bu saldırıdan kurtulmuş sayılamazdı. Oraya gitmek için de Balıkesir'den yani gene Bayezid'in sancağının yanından geçmek zorundaydı. Bu yüzden Selim, bu öneriyi yaparken, her şeyden önce babasına yakın olmayı, hem kolaylıkla korunmayı hem de gerektiğinde önceden İstanbul'a geçip tahta çıkmayı düşünmüş gibi görünmektedir. Onun bu tasarımlarında, bütün kaynaklarda kurnazlığı vurgulanan Lala Mustafa'nın rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Lala Mustafa, sadarete gönderdiği bir arızada Selim'in Bursa'ya gitmesini "fitne ve fesad ihtimalinin" ortadan kalkması için bir zorunluluk olarak göstermekteydi.

Oğulları arasında "fitne ve fesad"ın giderilmesine büyük önem veren Kanuni, Selim'in bu önerisini kabul ederek Bursa'ya gitmesine izin vermişti. Bunun üzerine Selim, Bayezid'in Kütahya'dan ayrılmasını beklemiş ve onun hareketinden bir gün önce, 27 Ekim'de (14 Muharrem) büyük bir törenle Manisa'dan çıkarak şehir dışında konaklamıştı. Birkaç gün sonra da kalabalık bir "maiyyet" ve çok sayıda askerle yola çıkmıştı. Ancak Busbecq'in kaydettiğinin aksine, babasının gönderdiği kuvvetler henüz kendi askerlerine katılmamıştı ve o Bayezid'e karşı yürümüyor, ondan kaçıyordu.¹³⁹

Selim'in, babasının gönlünü daha fazla kazanabilmek için yol boyunca tümüyle onun buyruklarına uymaya çalışması, emredilen yerde konaklayıp istenilen günde hareket etmesi

139 Aynı belge.

dikkati çekmektedir. Gerçekten de, “Simden sonra dahi her ne dirsem anın ile amel idesin” diyen babasına, hiçbir itirazda bulunmaksızın “Emr-i şerifinüz her ne ise başım üzerine” biçiminde çok uysal yanıt verdiği ve “Oturmamız ve gitmemiz ve sâयर ahvâlimiz cümle emr-i padişahiye mevkufdur (bağlıdır)” dediği görülmektedir.

Manisa’dan hareketle Balıkesir Ulubat yolu ile Bursa’ya gelen Selim, atalarının türbelerini ziyaret için burada bir gün kalmayı düşünmüşken, babası ondan şehirde 3 gün oturmasını istemişti. Bayezid’in Kütahya’dan yola çıktığından habersiz olduğu için Ulubat’tan babasına yazdığı mektupta, “Onun kalkmağa asla rızası yokdur” diye kardeşinden şikâyetini yinelemiş ve “meğer Padişah’tan ikdam ola” diye de Kanuni’den Bayezid’i zorlamasını dilemişti.¹⁴⁰ Gerçekte Bayezid Kütahya’dan ayrılmış ama bu kez de Eskişehir’den ileriye gitmek istemişti. Bu durumda Kanuni, Pertev Paşa’yı Bayezid’e gönderirken, Vezir Sokullu Mehmed Paşa’yı da Selim’e yollamıştı. Bu da Selim’in daha uzun süre Bursa’da kalmasına bahane oluşturmuştu.

Padişahın, oğullarına gönderdiği vezirleri seçerken hangi amacı güttüğü kesinlikle saptanamamaktadır. Ancak Sokullu Mehmed Paşa’nın Selim’e gönderilmesinin, Bayezid ile Selim arasındaki taht kavgasının akışında çok büyük etkileri olduğu görülmektedir. Bayezid’e giden Pertev Paşa, en sonunda onu yoluna devam etmeye razı ederek başkente döndüğü halde, Sokullu, bir başdanışman gibi uzun süre Selim’in yanında kalmış ve Bayezid’e karşı onunla tam bir uyum içinde çalışmıştır. Sokullu’nun böyle davranmasında, padişah’tan aldığı emirlerin etken olduğu kuşkusuzdur. Aslında Kanuni, “özel temsilcisi” olarak Sokullu’yu gönderirken, Selim’e de Bayezid Ankara’dan

140 TA, E. 6058/2.

öteye geçinceye kadar Bursa'dan ayrılmamasını emretmiş ve böylece onu eylemli olarak koruması altına aldığını bir kez daha göstermişti. Bununla birlikte Sokullu'nun kardeşler savaşımında açıkça Selim tarafını tuttuğu ve ona gönülden hizmet ettiği saptanmaktadır. İhtimal ki o, Kanuni'den sonra tahta Selim'in geçmesini kendi açısından daha uygun bulmuştu. Bunun içindir ki taht kavgasının sonuna, yani Bayezid'in yenilip İran'a sığınmasına kadar Selim'le birlikte çalışmış ve bunun yararını da görmüştür. Bayezid, Kazvin'de katledilirken o, kazandığı güvenin bir sonucu olarak Selim'in kızı İsmihan Sultan'la evlenmişti. Tahtın tek vârisine damat olduktan sonra, sadarete geçme olanakları daha da çoğalmış ve sadrazamlık umuduyla kardeşler savaşını şiddetlendirmeye çalışan Lala Mustafa'nın asla ulaşamadığı bu mevkide yıllarca tek başına hüküm sürebilmiştir.¹⁴¹

Selim, Bursa'dan gönderdiği mektuplarda, ecdadının türbelerini ziyaret etmekle ve babasının ömrünün ve saltanatının devamı için dua ile meşgul olduğunu bildiriyordu. Aynı zamanda, "Ricamız budur ki, karındaşım kullarının dahi kalbini hakka ve sevaba döndürüb din-i İslâma ve âmme-i Müslimine (Müslüman halka) lâıyk ve halife-i zamanun rızay-ı şeriflerine muvafık ef'âla hidayet eyliye (zamanımız halifesinin isteğini uygun eylemlere yönelte)" diye babasının gönlünü almaya çalışıyordu. Ancak o zaman padişah huzur ve sevinç içinde olacak, halk da sultanın adaletli yönetimi altında güven ve refah içinde yaşayıp padişahın saltanatının sürmesine duacı olacak-

141 Sokullu'nun yaptığı yardımı unutmayan Selim, onu damat edindiği gibi, "murad edindiğin emläki tezkere eyle, inşallah saltanata cûlus müyesser oldukda temlik olunub (mülk olarak verilerek)" diye kendisine vaatlerde de bulunmuştu. Gerçekten de Padişah olduktan sonra Rumeli'de Beçkerek yakınındaki birkaç köyü Sokullu'ya vermişti (Tayyib Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, 513).

lardı.¹⁴² İşte Sokullu Mehmed Paşa da bu sırada, 18 Kasım'da Bursa'ya gelmişti. Selim onu içtenlikle karşılamıştı, babasına da bunun kendisine “büyük bir onur” verdiğini, padişahın arzusuna aykırı hiçbir işi olmadığını bildirmişti. Sokullu da, Selim'in “candan ve gönülden” bağlılığını Kanuni'ye arzemiş, bu arada, Bayezid hakkında aldığı haberleri bildirmeyi de ihmal etmemişti.¹⁴³

Bayezid Ankara'ya doğru yoluna devam ederken Selim Bursa'da kalışını uzatmıştı. Kendi ifadesine göre, kardeşinin Amasya'ya gitmekten vazgeçerek geri dönüp kendisine saldırması ihtimalinden korkmuş, “helâk” olmuştu. Fakat onun bu korkusu, Bayezid için yeni bir alay ve aşağılama konusu olmuştu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Selim'in Bursa'ya gitmesinden kuşkulanan Bayezid, babasından, onun da Konya'ya hareket ettirilmesini ısrarla dilemişti. Ağabeyinin, “yolu değil iken” Bursa'ya uğramasını yeni bir “hile ve fesad” a yorarak şiddetle eleştirmişti. Ankara'dan yazdığı bir mektupta da, Selim'in kendisinden korkmasına değinerek, “Selim Han benim havfimden (korkumdan) helâk olmuştur! Şükür Hûdaya! Ben ondan küçük olanı, o büyük karındaşım ola yine benden böyle korka!.. Gayet kölelik ve muhannislikdir (korkaklıktır). Vallah, Selim Han nice bin adam ile bir konak yanımdan geçse, ben, 40-50 adam ile kendü mesalihimde (işlerimde) olurum, hergiz (asla) korkmaz idim. Amma ki bu acibdir ki ben Engüri'de olanı, ol Burusa da ola, yine gice gündüz havfimden neyleyeceğin bilmiye; gice gündüz dört yerde karavul (karakol) ile ola? Bu, gayet muhannislikdir” diye onunla açıkça alay etmişti.¹⁴⁴ Bu şikâyetlerin etkisiyle olacak, Selim Bursa'dan çıkıp bir konak ötede beklemeyi düşünürken babasının kendisine “bu

142 TA, E. 6058/9.

143 TA, E. 5484'deki arıza. Metin: Ek: V.

144 TA, E. 6059/1.

canibden haber almayınca” yola çıkmamasını emrettiği için kentte kalmayı sürdürmüştü.

Kanuni, ancak Bayezid’in Ankara’dan hareket ettiğini haber alınca Selim’in Bursa’dan ayrılmasına izin vermişti. Bunun üzerine Selim, yanında Sokullu Mehmet Paşa olduğu halde 2 Aralık 1558’de (20 Safer 966) Bursa’dan hareket etmiş ve iki gün sonra İnegöl civarında Kurşunlu mevkiinde konaklamıştı. Babasından yeni bir buyruk almak için burada 2 hafta kadar kaldıktan sonra ayın 18’inde Konya’ya doğru yola çıkmıştı. Bu sırada Sokullu Mehmed Paşa da ondan ayrılıp İstanbul’a dönmüştü. Babasıyla haberleşmeyi sürdüren Selim bu kez de Konya Kadısı Hacı Ali’nin “öte canibe mensup” yani Bayezid yanlısı olup kendisinin birçok işine engeller çıkardığından Konya’daki saray onarımının 3 aydan beri tamamlanmadığından şikâyet etmişti. Bu nedenle onun yerine İstanbul’da İbrahim Paşa Medresesi müderrisi Mevlana Mehmed Kırımî’nin atanmasını dilemişti. Böylece hem kendi işleri görülecek hem de halk ve fukara rahata kavuşacaktı!..

Mevsim hayli ilerlemiş olduğundan Selim yolda epeyce zahmet çekmişti.¹⁴⁵ Bu sıkıntıların etkisiyle olacak, “On yıldan beri çektiğimiz gusse ve gamdan halâs olavuz (kurtulalım) deyü emr-i şerifleri üzre Konya gibi harabeyi ihtiyar eyledük” diye ilk kez babasına dert yanmıştı. Nihayet uzun süren bir yolculuktan sonra 1559 yılı başlarında Konya’ya varan Selim büyük törenle karşılanmıştı. O da Mevlana Celaleddin’in türbesini ziyaret ettikten sonra sarayına girmişti.

145 Karapınar’dan gönderdiği mektupta havaların kötülüğü yüzünden çok güçlük çektiğini bildiren Selim, her gece 5-10 davarın da öldüğünü söylüyordu. TA. E. 6319/5.

IV

İÇ SAVAŞA DOĞRU

1- BAYEZİD'İN ASKERÎ HAZIRLIĞI: “YEVİMLÜ ORDUSU”

Bayezid'in daha Kütahya'da iken asker toplamaya başladı-
ğına ve Amasya'ya giderken de yol boyunca birçok kimsenin
kendisine katılması nedeniyle kuvvetinin gittikçe arttığına yu-
karıda işaret etmiştik. O, sancakların değiştirilmesinden sonra
Kütahya'da kalmak için ısrar ederken, artık kaybetmek üzere
olduğu taht kavgasını ancak kuvvete dayanarak kazanabilece-
ğine kanaat getirmiş ve bu amaçla mevcudu 7.000'i aşan bir
ordu oluşturmuştu.¹⁴⁶ Selim, kardeşinin asker toplamasından
kuşkulanıp, onun kendi üzerine yürümesinden ya da yolunu
kesmesinden korkarken, Bayezid bu girişimini “nefsini koru-
ma” olarak savunmuştu. Gerçekten de Cenabı Ahmet Paşa'ya,
babasının üzerine asker göndermesinden çekindiği için “hayli
adam” yazdığını açıklamış ve “Padişah hazretlerinin devirle-
rinde benim nesne talebim ve ümidim yokdur. Amma akıbe-
tim fikrin eyleyüb başım yarağın eylemek bana ayıb ve acib

146 Mekkî, göst.yer. 41.

görülmez" demişti.¹⁴⁷ Onun açısından bakıldığında bu girişimi tümüyle ayıplanacak gibi de değildi. Çünkü, babasından sonra tahta geçemeyecek olursa, saltanatı yitirmekle kalmayacak, boynunu da ağabeyinin "öldürün!" yollu buyruğu altına uzatmak durumuna da düşecekti.

Oldukça kalabalık bir grupla Kütahya'dan hareket eden Bayezid'in Amasya'ya gidişi, yabancı bir gücün ülke içinden geçişi gibi önemli bir nitelik kazanmıştı. Selim'in deyimiyle sanki "memleket ayağ üzerine kalkmış" idi. Hemen her gün çeşitli yörelerden "boy boy adam" gelip, hizmetine giriyordu. Bayezid de bunların sayısını artırmak için sistemli bir şekilde çalışıyordu. Selim'in babasına haber verdiği gibi, kasabalara, köylere önceden adamlar gönderiyor ya da oralarda bulunan kendi yandaşlarıyla ilişki kuruyordu. Bunlar şehzadenin ordusuna girmek isteyenleri önceden saptıyorlardı. Yazılanlar da Bayezid o yöreye geldiğinde 50-60, hatta 100'er kişilik gruplar hâlinde onun ordusuna katılıyorlardı.¹⁴⁸ Öne sürüldüğüne göre Aksaray yöresinin ne kadar "hırsız ve haramisi" (yolkese) varsa onun yanına koşmuşlardı, özellikle Ankara halkı Bayezid'i coşku ile karşılamıştı. Şairler kendisini Yavuz Selim'e benzeterek kasideler sunmuşlardı. Halktan büyük bir grup onun arkasından gitmişti.¹⁴⁹

Böyle olduğu halde Bayezid'in neye karar verdiği henüz kesinlikle anlaşılmamıştı. Kendisinin "akıbeti tedarikinde" olduğu açıkça görülüyordu. Ancak babasının sağlığında bir eyleme geçemeyeceği sanılıyor, fırsat bulursa Selim'e saldırmak isteyeceği düşünülüyordu. Nitekim Ankara'da onunla konuşan Beylerbeyi Cenabi Ahmet Paşa, Bayezid'in ilkbaharda Selim üzerine yürümeye hazırlandığını Kanuni'ye bildirmişti. Ancak

147 TA, E. 6027. Ek: IV.

148 TA, E. 6058/13. Ek: VIII.

149 TA, E. 1966 ve 5492 No.lu arz tezkereleri.

onun Amasya'ya varışından sonra durum kısa sürede değişmişti. Bayezid, muradlarının yerine getirilmeyeceğini anlayıp, babasının kendisini aldattığı, dahası "yaramaz bir kasdi" olduğu kanısına vardıktan sonra, asker toplamaya daha büyük bir hız vermişti.

Osmanlı kaynakları, Bayezid'in etrafında toplananları bir sürü "eşkıya" diye niteleyerek olayın niteliğini ve önemini küçültmek istemektedirler. Âli, yaradılışı gereği eşkıyalığa ve zarar vermeye eğilimli olan Bayezid'in soyu sopu bilinmeyen binlerce yolkesen kişiyi ve sayısız eşkıyayı yanına topladığını öne sürmektedir. Âli gibi Selim'in hizmetinde bulunan *İtaatnâme* yazarı da aynı nitelemeleri yapmakta, Kınalızade Hasan ise bu kişileri "birkaç battal ve câni" olarak göstermektedir. Gerçekte, soygunculuğa da yöneldikleri için kendilerine "eşkıya" gözü ile bakılan boş gezen levendler değil, Anadolu'da merkezî yönetimden memnun olmayan grupların hemen hepsi Bayezid'in etrafında toplanmaya başlamışlardı. Bunlar da evvelce Şehzade Mustafa'nın hizmetine girmiş ve ondan sonra Düzme Mustafa olayında etken olmuş bulunan aynı gruplar, yani tımarlı sipahilerle, boş gezen levendler ve sonradan bunlara katılan aşiret mensupları idi. Şehzade Mustafa ile Düzme Mustafa olaylarından söz ederken, Kanuni Süleyman'ın bu ayaklanmayı doğuran nedenleri dikkate almadan yalnızca harekete katılanları cezalandırmak ve sipahilerin tımarlarını ellerinden almakla, yönetim karşıtlarının sayısını artırmaktan başka bir şey yapmadığını belirtmiştik. İşte Bayezid ile Selim arasında başlayan savaşım, bu gibi gruplara, yeni bir hamle için beklemekte oldukları fırsatı vermişti.

Bayezid, Anadolu'daki merkezî yönetim aleyhindeki bu olumsuz havayı ve tımarlı sipahiler ile boş gezen levendlerin ne istediklerini yakından görüp anladığı için, onlardan alabildiğince yararlanmayı gayet iyi bilmişti. Etrafa adamlar gön-

dererek isteyenlerin gelip kendi ordusuna katılmalarını ilan etmişti. Bunun karşılığında ulufe verileceğini ve kendilerinin ileride yeniçeri ocağına alınacaklarını bildirmişti.¹⁵⁰ Bu ilan, tımarlı sipahiler ile çiftbozan reâyayı yani levendleri Bayezid'in bayrağı altında toplamaya yetmişti. Çünkü ekonomik bunalım içinde olan bu gruplar, yıllardır ulûfeli kul olmak, Kapıkulu Ocakları'na girmek istiyorlardı. Bu yüzdendir ki "memkeket ayağ üzerine kalkmış", Kütahya, Afyon, Konya, Eskişehir, Ankara, Bozok (Yozgat), Çorum, Kastamonu, Şarki-Karahisar ve Yeşilırmak bölgelerinin sipahileri, topladıkları levend gruplarıyla birlikte Bayezid'in ordugâhına gelmeye başlamışlardı.¹⁵¹ Bayezid'in ayaklanmasında oldukça büyük bir rol oynayan, hatta bazı kaynaklarda olayın başlıca kışkırtıcılarından olarak gösterilen Aksak Seyfeddin de, Turgutoğlu Pir Hüseyin, Şah Veli ve Divane Yakub adlarındaki üç "boybeyi" de işte bu sırada şehzadenin hizmetine girmişlerdi. Kaynakların bir kısmı Aksak Seyfeddin'i zeamet sahibi (zaim) olarak gösteriyorsa da onlarla ilgili bir arz tezkeresi'nde bu dört kişinin de dirlik sahibi değil boy adamları yani aşiret mensupları oldukları belirtilmektedir. Bundan ötürü her birinin yanında 70-100 kişilik adamları da bulunmaktaydı.¹⁵² Bozok'ta Karadere nahiyesinde tımara tasarruf eden Ağa Veli oğlu Çalap Verdi ile Tanrıverdi adında iki kardeş de "hayli" adam toplayarak Bayezid'in yanına koşmuşlardı. Zeamet sahiplerinden Dukakinoğlu Hasan Kethüda ise Halep ve Şam yörelerinde adam toplamaya başlamıştı.

Tımar ve zeamet sahipleri 100-200 kişilik kuvvetlerin başında olarak her taraftan Bayezid'in hizmetine koşar ve onun ordusunun subaylıklarını üstlenirlerken, Bozkırlı, Turgutlu,

150 TA, E. 1966 ve 5492 No.lu arz tezkereleri.

151 BA, Mh. III, Vs. 1258.

152 TA, E. 4777.

Dukakinli, Darendeli ve Dulkadirli gibi öteden beri devlete muhalefet etmiş olan boy ve aşiret mensupları da onlara katılmışlardı. Örneğin, Bozkırlıoğlu Hüseyin ile Ymanoğlu Ali ve kardeşleri Kubad ile Emir Ali, her biri sipahiler gibi küçük birer grupla Bayezid'e katılmışlardı. Kanuni Süleyman'ın tahta çıkışı sırasında Bozok'ta ayaklanmış olan Celal'in oğlu olup Kırşehir'e bağlı Yürük kazasında oturan ve Teklitçi adıyla anılan bir kişi de, Bayezid'in hizmetine girdikten sonra yöreyi gezip şehzade lehinde propagandaya girişmişti. Bayezid'in yanına gelenler arasında yalnız Türk boylarından olanlar değil, Kürt aşiret mensupları da bulunmaktaydı. Hatta, Van çavuşlarından biri de görevini bırakıp uzun bir yolculuğu göze alarak Amasya yolunu tutmuştu.¹⁵³

Bütün bunlardan başka, bazı kadılarla beyler de Bayezid'in yanında yer almışlardı. Kütahya Kadısı Halil ile Anadolu Kethüdası Ferruh Bey, Diyarbakır Kethüdası Osman Paşaoğlu ve eski İskenderiye Sancakbeyi Faik bunlar arasında idi. Ancak o yıllarda kimi 'fesad' hareketlerine karışan suhtelerin yani medreselilerin Bayezid'in ordusuna katılmamaları dikkati çekmektedir. Böylece denebilir ki, şehzadeler arasındaki taht kavgasında medreseliler genelde merkezi hükümetten, Selim'den yana bir tavır takınmışlardır.

Bayezid, hizmetine giren dirlik sahiplerinden bazılarını yüksek görevler ve sanlar vermişti. Aksak Seyfeddin'i Azablar Ağalığı'na, Kuduz Ferhad'ı Sipahiler Ağalığı'na ve Turgutoğlu Hüseyin'i de Silahdar Ağalığı'na atamıştı. Ordusuna katılanlara da ulufe vermeye başlamıştı.

Yazılı kaynaklarda ve o döneme ilişkin belgelerde, Bayezid'in ordusuna girenlerden hep "yevimlü" diye bahsedilmek-

153 Bayezid ordusuna katılmalarına ilişkin pek çok arşiv belgesi bulunmaktadır: TA, E. 6058/12, 6105, 6027 ve BA, Mh. III, Vs. 1419.

tedir. Âli, bu deyimini kökenini açıklamamakla birlikte, bunun bir “Anadolu ıstılahı” (terimi) olduğunu kaydetmektedir. Gerçekten de bu deyimini daha Yavuz Selim döneminde kullanıldığı görülmektedir. Yavuz’un tahta çıkışını izleyen kardeş kavgalarından söz eden bir belgede, Şehzade Ahmed’in oğlunun bazı aşiret mensupları ve bazı yevimlüler ile Bursa’ya geldiği belirtilmektedir.¹⁵⁴ Bu deyimini “yevm (gün)”den türetilen bir adlandırma olduğu ve “yevmiyeli/gündelikçi” anlamına gelip ulûfeli karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yevimli olanlara, deftere yazıldıktan sonra özel bir törenle kaftan giydiriliyordu. Bayezid, yanına gelen herkesi, savaşa yararlı olup olmadığını düşünmeden deftere yazıyordu. Çünkü bazılarını kabul etmeyecek olursa, bunların, yerlerine döndüklerinde kendi aleyhinde propaganda yapacaklarını ve bu yüzden gelenlerin sayısının azalacağını biliyordu. “Eger her geleni yazmayub bazını red idersek, kulûb (kalpler) bizden nefret eyler, sonra yanımıza kimse gelmez olur” diyordu.¹⁵⁵ Böylece yevimlülerin sayısı kısa sürede 10.000’i aşmıştı. Bayezid’in bu sayıdaki bir orduya düzenli olarak yevmiye veremeyeceği belliydi. Bunun için yeni gelenleri yanında durdurmayıp, “Var, yarağında ol (git, silahlanmaya bak)” diye geri göndermeye başlamıştı. Gereksinimi olan parayı sağlayabilmek için de, bir yandan babasını boyuna zorlayıp muradlarının yerine getirilmesine çalışıyor, öte yandan da bazı zenginlerden ödünç para alıyor, kentlere ve bezirgânlara salgun (salma) salıyordu.¹⁵⁶ Bunlarla da yetinmeyerek değişik kentlerde bulunan

154 TA, E. 5452. Gene Yavuz Selim döneminde Diyarbakır üzerine gönderilen Ustacluğlu kuvvetleri arasında 3.000 yevimli bulunduğu belirtilmektedir (*Selimnâme*, Süleymaniye Ktb. Esat Ef. No. 2146, Vr. 31 b).

155 Selim’in babasına mektubu: TA, E. 6058/4.

156 TA, E. 6572/3. Şarki Karaağaç’ta Behram adında bir yevimli de Bayezid adına halktan at toplamıştı: Mh. V, s. 183.

mallarının satılmasını da gerekli görmüştü. Babasına yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre, Karaman'da ve Bursa'da bulunan "nice bin" terekesinin satılması için oralara adamlar göndermişti.

Böylece Bayezid, istediğinden daha fazla sayıda bir kuvvet toplamış ve para sıkıntısını kısmen de olsa giderebilmişti. Fakat onun için en önemli sorunlardan biri de cephane sağlanması idi. Kendisine katılan beylerin ve sipahilerden birçoğunun kendi silahlarıyla gelmeleri, kimi kez de küçümsenmeyecek miktarda cephane getirmeleri bu sorunu çözmede en büyük etken olmuştu. Örneğin Diyarbakır Kethüdalığına atanmış olan Osman Paşaoğlu, oraya gitmeyip Bayezid'in yanına gelmiş ve Halep'ten aldığı cephaneyi de getirmişti. Bir başka yandaşı da Sivas kalesindeki cephaneleri ele geçirmişti.

Kanuni Süleyman, askerî hazırlığını artıran Bayezid'in girişimlerini gittikçe artan bir üzüntü ile izliyordu. Zaten Selim ve Anadolu'daki beyler Bayezid'in en küçük bir hareketini padişaha bildirmek için birbirleriyle yarış ediyorlardı. Bayezid ile Selim arasında savaş olasılığı yavaş yavaş kaçınılmaz bir hal alırken bir dış tehlike de belirir olmuştu. İran Şahı Tahmasb'ın bir iç savaşı ganimet bilip, birkaç yıl önce 1555'te yapılan Amasya Antlaşması'nı bozarak yeniden saldırıya geçebileceğini hesaba katmak gerekmişti. Gerçekten de Tahmasb daha şimdiden Osmanlı şehzadeleri arasındaki anlaşmazlıkla ilgilenmeye başlamıştı. Amasya'nın Sonisa kazasından İmam Ali Rıza'yı ziyaret için Horasan'a giden Ahmet, Kazvin'de Tahmasb ile görüşmüştü. Onun sadarete bildirdiğine göre, bir hafta boyunca yanında kaldığı şah, kendisinden "Padişahzadeler birbirine neden düştü?" diye sormuştu. Ahmet buna, anlaşmazlıkların nedenini bilmediği, ancak Bayezid'in "adam yazdırdığı" ve Konya'da bulunan ağabeyi üzerine yürümek istediği yolunda yanıt vermişti. Tahmasb'ın öğrenmek istediği

önemli bir başka nokta da, baba Kanuni'nin durumu ve "nazarının kangısından yana" olduğu yani oğullarından kimi tuttuğu idi. Ahmet buna da yanıt olarak Bayezid'in asker topladığını, bazı beylerbeylerinin ise Selim'in yanına gittiklerini söylemişti.¹⁵⁷ Dolayısıyla "Memalik-i Osmaniye'ye bütünüyle zarar verecek" olan bir İran saldırısı, gözden uzak bulundurulmayacak ciddi bir tehlike oluşturunuyordu.

Bu karmaşık duruma karşın Kanuni, Bayezid'i girişimlerinden vazgeçirecek ya da doğrudan doğruya harekete geçip onun ordusunu dağıtacak yerde, küçük oğluna karşı Selim'i güçlendirmek gibi yanlış bir yol tutmuştu. Her ne kadar Bayezid'e, şimdiye kadar olanları unuttuğunu bildirerek "adam yazmak"tan vazgeçmesini ve yanında bulunanları dağıtmasını önermişse de, el altından Selim'e de "gizli cebeler ve yaraklar (cephane ve silahlar)" göndermekten geri kalmamıştı. Aynı zamanda Anadolu, Karaman ve Maraş Beylerbeyilerine, kuvvetleriyle birlikte Selim'in yanına gidip Bayezid'in girişeceği bir harekete karşın onu savunmalarını emretmişti. Onlara, Bayezid'in hizmetine giren, onunla ilişki kuranları, her kim olursa olsun, "arz etmeyip siyaset etmelerini (öldürmelerini)" de bildirmişti.¹⁵⁸ Nitekim Halep Sancağı'nda bir zeamete tasarruf eden Dukakinoğlu Hasan Kethüda, Bayezid'e hizmet ettiği için öldürülmüş, Ankara ve Konya kadıları da onun adamlarıdır diye görevden alınmışlardı.

Kanuni'nin aldığı bu önlemler, Bayezid'i korkutup sindireceğine, onun hareketlerini daha da süratlendirmiş ve şiddetlendirmişti. Babasına, vaatlerini unutup kendisinin murad ettiği şeyleri yerine getirmediğini bir kez daha anımsattıktan sonra, Selim'e "bunca armağanlar ve terakkî'ler" verip mü-

157 TA, E. 5997.

158 Bayezid'in mektupları: TA, E. 3924/1 (Ek:IV), E. 6572/3 ve *Nâdiru'l-mehârib*, 6 a.

himmat göndermesinden ve beylerbeylerini cemiyetle ona yardımla görevlendirmesinden acı acı yakınmıştı. Kendisinin adam yazmaktan vazgeçebilmesi için, Selim'in de asker toplamaktan vazgeçmesini ve beylerbeyilerin "cemiyetleri"nin dağıtılmasını şart koşmuştu. Bundan başka, babasına ve ağabeyine herhangi bir kastı olmadığını yeminle belirterek, Selim'in hazırlığından ve beylerbeyilerinin emirlerindeki kuvvetlerle ona yardıma gitmelerinden kuşkulandığı için, kendini korumak amacıyla bazı önlemler aldığını öne sürerek şöyle devam etmişti: "Selim Han'a bunca lutfunuz ve in'amınız (armağanlarınız) olur; bana bunca sui-zan (kötü gözle bakma) ve kaskiniz var iken nice rahat olam, ya nice tesella olanı?.. Hem dirsiz ki geçenden geçdim deyü, amma ki bana münasebet idenleri ölürürsünüz! İmdi, nice bu asıllar vardır. Eğer evlerine gitmeğe icazet virsem cümlesini öldürürsünüz gerek; nice ben yanımda olanlara icazet virem? Bu Hasan Kethüda hususuna nihayet mertebe bî-huzuram. Hem, karındaşın ile senin aran ıslah için bu cemiyetlere sebep dirsiz; imdi ıslah böyle mi olur? Bu cemiyetlerin hatası nihayet mertebededir; son ucu külli (büşbütün) fesada sebep olur, sonra günah bende olmaz. Selim Han bunca adamlar yazub cemiyetler ider, meğer bana kasdi var ola!.. Madem ki Selim Han adam yazar ve yanında ve etrafında beylerbeyiler cemiyet üzre olalar, ben dahi canım tedarikini etmek lâzımdır, bana dahi gaflet caiz değildir."¹⁵⁹

Böylesi bir kuşkuya dayanarak ordusunu daha da güçlendirmeye koyulan Bayezid, oğulları Orhan'ı ve Osman'ı sünnet ettirmeyi düşünmüşken, ağabeyinin ve babasının kendisine "hayır niyetleri yoğ imiş deyü" bundan bile vazgeçmişti.

Görülüyor ki Bayezid, asker toplamayı kendini savunmak açısından bir zorunluluk olarak kabul ediyordu. Babasının,

159 TA, E. 3924/1. Metin: Ek: VI.

“her kişinin”, doğal olarak başta Selim’in yalan sözlerine inanarak kendisine zulüm ettiğine, şimdi de ağabeyini kuvvetlendirerek kendi üzerine göndermek istediğine inanıyordu. Babasına yazdığı mektupta, “Karındaşıma gizli hazine ve cebehane ve sâir levazım ne ise gönderirsiniz ve yanına bunca askerler cemiyet iderler. Meğer karındaşımı böyle kuvvetlendirüb benim üstüme göndermek muradınız ola!” diye bunu açıkça dile getiriyordu. Rüstem Paşa’dan da “Eğer muradınız anı (Selim’i) bize havale idüb bizi ana mağlub etmek ise bize hayf (yazık) değil midir?” diye soruyordu.¹⁶⁰ Halk arasında da padişahın Bayezid üzerine göndermek amacıyla beylerbeyilerine kuvvetlerini toplamak emri verdiği yolunda bir söylenti başlamıştı. Bayezid’e göre bütün bunlar, kendisini bir an önce gereken savunma önlemlerini almaya zorluyordu. “Böyle ide ide zaruri güc ile bana hareket etmeğe sebep olursuz” diyerek de bunun günahını babasına ve Selim’e yüklüyordu. Fakat kimin günahkâr olduğu pek de belli değildi; daha doğrusu ortak olan günahı her iki taraf da karşıya yüklemeye çalışıyordu. Bununla birlikte Bayezid, bu “cemiyetler”in yani askerî hazırlıkların, sonunda “külli bir fesada”, büyük bir kargaşaya yol açacağına dikkat çekmekte tamamıyla haklı ve o oranda samimi idi.

Bunun içindir ki, bir yarar sağlamayacağını bile bile, salt “ahvali söylemeden sabr edemediğinden”, bir kez daha Rüstem Paşa’ya başvurmuştu. Avlanmak için gittiği Katarsarayından gönderdiği mektupta, babasının “Selim tarafına meyl (eğilim) ve muhabbeti fazla” olduğuna şüphe bulunmadığını, bunun bütün halk arasında da yayıldığını belirterek, beylerbeyilerinin kuvvetlerini toplamalarındaki amacın ne olduğunu soruyordu. Eğer kendisinin Amasya’da bulunması hoş karşılanmıyorsa başka bir yere gitmeye hazır olduğunu bildi-

160 TA. E. 3924/24.

riyordu. Bu arada “Ve illâ, yok heman bu vaz’dan mücerred (durumdan yalnızca) anı bize galib idüb ve bizi mağlub itmek ise v’allahü’l-azim ana mütehammil değilim. Er didikleri bir nâmım kalmışdır, ana mağlup olub kendimi bednam (kötü şöhretli) idemezem” diye, Selim’e mağlup olmamak için hazırlandığını açıkça ilan ediyordu. Bu, kuşkusuz mert ve cesur bir ruhun feryadı idi. Böyle bir yaradılıştaki olan Bayezid, yenilgiyi kabul etmek şöyle dursun, en küçük bir hakareti kendini kamuoyunda aşağılayan bir davranış sayarak buna bile katlanamayacağını belirtiyordu. Bu nedenle Sadrazam Rüstem Paşa’dan, kendisine dil uzatan Samsun Kadısı’nın başka yere gönderilmesini istiyor, dileği kabul edilmezse kadı üzerine “adam gönderüb yerine oturduğu yerde katl” ettireceğini söylüyordu. En sonunda da, bunca başvurularının sonuç vermediğine değinerek, “Şimden girü Padişaha dahi ve size dahi kâğıt göndermezem. Zira kim kâğıdım alınub ırzım va namusum yıkılmakdan ölüm yeğdir” diye babasıyla ve sadrazamla yazışmaya son verdiğini açıklıyordu.¹⁶¹

Rüstem, kuşkusuz Kanuni’nin de bilgisi çerçevesinde Bayezid’e verdiği yanıtta, babasının kendisine “yaramaz kasdı” olmadığına yemin ediyordu. Ona göre Kanuni her fırsatta, “Eğer Selim Handır, eğer Bayezid Handır; ikisi dahi oğullarım ve ciğer köşelerimdir; mabeynde (arada) fark yokdur. Allah saklasın, olmaya ki mabeynlerinde fitne ve fesad vaki olub ırza halel gelmekbir olsun, akabinde nedamet-i külli (sonunda büyük pişmanlık) fayda vermez” diye düşünüyordu. Ancak iki kardeşin asker toplamaları karşısında Rumeli Beylerbeyinin askerlerini İpsala’da toplaması, kendisinin de Sahibin Karahisarı’nda (Afyon) cemiyet etmesi için emir vermek gereğini

161 Rüstem Paşa’nın arz tezkeresi: TA, E. 3924/24 ve babasına mektubu, TA, E. 1397.

duymuştı. Rüstem, cemiyetlerin iki kardeş arasında “saltanat namusuna zarar verecek” bir davranışın meydana gelmemesi için alınmış bir ihtiyat önlemi olduğunu vurguluyordu. Ayrıca hiç kimseye güven duyulamayacağını anımsatarak, arada fesat çıkartanların sözlerine inanmamasını ve doğru yoldan ayrılmamasını diliyordu. Sadrazam, “Kızılbaş bed-maaş”ın yani İran Şahı’nın Osmanlı şehzadeleri arasındaki bu çekişmeyle yakından ilgilendiğinin ve ordusuna, “Osmanoğullarının mabeyninde birbirine bazı adavetleri (düşmanlıkları) olub muharebeleri var; fırsat mahallidir, hazır olunuz!” yollu emirler verdiğinin haber alındığını bildirerek, beliren bir büyük dış tehlikeye de dikkat çekiyordu. Bütün bunlardan sonra Rüstem, Bayezid’den, Osmanlı ülkelerine büyük zararlar verecek bir ihtilale neden olmamasını diliyordu. Eğer böyle bir karışıklık başgösterirse toplumun her kesiminin nefretini çekeceğini de anımsatarak, ona eskiden olduğu gibi padişah babasına mektup göndermeyi sürdürmesini öğütlüyordu.¹⁶²

Bayezid, Rüstem Paşa’nın yalnızca bu son önerisini kabul ederek babasına saygılı davranıp ona mektup göndermeye devam etmişti. Çünkü eskiden beri yakındığı “müfsid”lerin, padişahla ilişkiyi kesmeyi bir ayaklanma hareketi gibi göstereceklerini ve kendisini babasına kötülemek fırsatı bulacaklarını anlamıştı. Ağızdan ağıza aktarılan bir habere ne denli eklemeler yapıldığını da çok kez gözlemlemişti. Bu nedenle, babasından İstanbul’a gönderdiği Arpa Emini’ni huzuruna çağırıp dinlemesini ya da kendisinin işitebileceği yakın bir yerde söyletmesini rica etmişti. Ancak kendi bildiği doğru yoldan da ayrılmamıştı. Adamlarından Hasan Kethüda bir bahane ile öldürülünce o da Selim taraftarlarını yakalatmaya başlamıştı. Bu amaçla Aksak Seyfeddin’i “300 askere baş” edip, Kara

162 TA, E. 6558. Metin: Ek: IX.

Sıdıkoğulları diye tanınan Karamanlı Haydar ve Kemal adındaki zeamet sahipleri üzerine göndermişti. Evi basılan Kemal yakalanıp Bayezid'e getirilmiş, fakat Haydar, Selim'in yanında olduğu için bu baskından kurtulmuştu.¹⁶³

Bu sırada Bayezid ansızın Amasya'dan Tokat'a gitmişti. Onun bu hareketi çok büyük bir heyecan ve telaş yaratmıştı. Kendi ifadesine göre Tokat'a keklik avına gitmişti ve 4-5 gün kalıp yine Amasya'ya dönecekti. Tokat'tan yazdığı mektuplarda da, "Kul hatasız olmaz, cümle hatalarımıza peşimanım. İmdi kangı fiilimden (eylemimden) incinürseniz bu mektub cevabiyle ilam idesiz (bildirin) kabul iderem. Ben hatamı bildim, peşiman oldum. Sultanıma lâyıık ne ise öyle idesiz" diyerek babasından affını dilemişti.¹⁶⁴ Aynı zamanda, Selim ve yandaşlarının, kendisinin Amasya'dan çıkışını yanlış yansıtacaklarını tahmin ettiğinden, "Tokat'a birkaç gün şikâra (avlanmaya) geldim; hele Karaman uzaktır, yine Selim Han bahane bulub iftira itmesün. Sultanımın hâkipay-ı şeriflerinden muradım budur ki, şimdiden girü eğer karındaşımın ve eğer sâir münafıkların sözlerin istimâ etmiyesiz (dinlemeyiniz)" diye de ekliyordu. Böyle olmasına karşın Tokat gezisi kuşku ile karşılanmıştı.

Âli, onun Amasya'dan Tokat'a gitmesini, ayaklanmasına bir başlangıç olarak nitelemekte ve aynen şöyle demektedir:

"Bayezid, bî-sebebe (bir neden olmaksızın) yerinden hareket ve Tokat câbinine azimet etdi ve Rum Beğlerbeği Ali Paşa'ya ve defterdarına; beni istikbal idesiz (karşılaysın), Sivas etrafını benimle avlayıp yine yerlerinize gidesiz deyü emir gönderdi. Yâni ki bu tedarikle Sivas kalesini zabtına alub, mukaddemat-ı isyana mübaşeret sadedinde oldu (ayaklanmaya başlamak girişiminde bulundu). Fakat Ali Paşa, av mevsimi

¹⁶³ Aynı mektup.

¹⁶⁴ TA, E. 3924/15.

olmadığını bildirerek, kable'l-vakt (vakti gelmeden) hareketle bizi ve kendünüzü dām-ı bend-i kazāya giriftār etmiyesiz (kaza tuzağına düşürmeyiniz) deyü haber gönderdiler. Ba'de, Paşa ve defterdar ihtiyaten kendü adamlarıyla kaleye tahassunu evlâ (sığınmayı daha uygun) gördüler.”¹⁶⁵

Gerçekten de Âli'nin belirttiği gibi Beylerbeyi Ali Paşa, Bayezid'in Sivas üzerine yürüyeceğinden kuşkulanmış ve kaleye çekilip savunma hazırlıklarına koyulmuştu. Ama Bayezid'in böyle bir düşüncesinin olmadığı anlaşılıyor. O, yandaş toplamak ve aynı zamanda Selim'in ve Kanuni'nin tepkilerinin ne olacağını sınamak amacını da gütmüş olsa şimdilik avlanmak üzere Tokat'a gitmişti. Aynı amaçla Sivas'a gitmede de bir sakınca görmüyordu. Ancak Ali Paşa'nın davranışı karşısında Amasya'ya dönmeyi yeğlemişti. Buradan babasına gönderdiği mektupta bunu belirtmişti.

Aynı mektuptan, olayın Âli'nin aktardığından çok daha başka biçimde geliştiği görülmektedir. Bayezid, Ali Paşa'yı avlanmaya çağırdığına ilişkin hiçbir şey söylememektedir. Aksine, Paşa'nın halkı kendi aleyhine kışkırttığından ve bir mektup göndererek eğer Sivas'a gelecek olursa buna kuvvetle karşı koyacağını bildirdiğinden bahsetmektedir:

“Geçende Tokat canibine şikâra gitdim idi. Vallah, billah bende hergiz (asla) yaramazlık yok idi. Amma ki Sivas Beğlerbeğisi olan Ali Paşa envai (çeşitli) fesadlar idüb, Tokat halkını izlal idüb (aldatıp) şehzade Tokat'a gelürse cümle Tokat'ı yağma ider, gâh cümle şehirlüye, bazirgânlara salgun (salma) salur. Padişahın muhkem incinmesi vardır, işte cümle etrafı cemiyetler eylediler. Nihayet bir iki aya dek Bayezid Han bu vilayetde sağ durur ola.

165 Nâdiru'l-mehârib, 5 b.

Be-herhal Padişah hazretleri tedarik eylemiştir, birkaç günden Bayezid'e kasd iderler. Heman siz esbablarınızı saklayasız deyü izlâl idüb, muhkem fetret (karışıklık) eylemiştir. Kendüsi dahi Sivas hisarına metrisler (siperler) yapub Sivas halkını izlâl idüb, 'kaçun gidün' ve Sivas ile Tokat mabeyninde olan köylü taifesini ürküdüb, kaçun, gidün!' deyüb; kendüsi Sivas hisarına girüb etrafında levendata (leventlere) enva'ı vadeler virüb, tımarlar ahd idüb bî-had (hadsiz) fesada sebep oldu. Bana dahi mektub gönderüb, Sivas'a gelmiyesiz, gelirsenez hisara girüb cenk iderem; bana Padişahın emri gelmişdür deyü bed-asl (asılsız, kötü) sözler yazmış."166

Ali Paşa'nın bu davranışı ve sözleri, Bayezid'in babasına olan güvenini tümüyle kaybetmesine neden olmuştu. O artık çok yakında kendisine "kasd" edileceğine inanmaktaydı. Bunda da haksız sayılmazdı. Padişah'tan emir aldığını söyleyen Ali Paşa, Bayezid'in üzerine yürüyeceğini, kendisinin katledileceğini haber veriyordu. Eğer Kanuni'nin oğluna kasdı olmasaydı, bir beylerbeyinin bir şehzadeye böyle bir dil kullanmasına olanak yoktu. Babasına yazdığı mektupta bu gerçeğe parmak basmaktan çekinmemişti: "Ben, Tokat'a, Sivas'a varmakta ne hata vardır ki Sivas Beğlerbeğine ısmarlarsız, cenk idesin deyü?.. Eğer Padişahımın gerçekten bana kasdı olmasa Beğlerbeğinin ne haddidir ki bu asl fitneler ide?" diye sormuştu. Ayrıca, Ali Paşa'nın hakkından gelmek çok kolay iken, salt padişahın "ırzını" sakındığı için bundan vazgeçtiğini söyleyerek babasından Paşa'nın şiddetle cezalandırılmasını istemişti. "Ya onu kabul eylen, ya ben kulunuzu makbul eylen" diye de babasının kesin bir tavır takınmasını dilemişti. Beylerbeyilerin davranışlarından son derece ürktüğünü belirten Bayezid, kendisinin topladığı askerleri geri gönderebilmesi için, öncelikle

166 TA, E. 6572/3.

Selim'in yanında bulunan kuvvetlerin dağıtılmasını bir kez daha yinemişti.¹⁶⁷

Fakat Kanuni Süleyman, Bayezid'in bu son isteklerini de yerine getirmemişti. Ne Ali Paşa'yı cezalandırmış, ne de Selim'in yanındaki askerleri dağıtmıştı. Yani Bayezid'e göre, Ali Paşa kendisinden daha "makbul" tutulmuş ve Selim'i "kuvvetlendirip" kendi üzerine göndermek düşüncesinden vazgeçilmemişti. Bu durumda, ağabeyinin hazırlıklarını tamamlayıp kendisine "kasd" etmesini beklemektense, önce davranıp Selim'i basmak çok daha iyi olacaktı. Çünkü böylece Bayezid, -ısrarla belirtmeye çalıştığımız gibi - hem başını kurtarmış, hem de ağabeyi engelini ortadan kaldırarak babasından sonra tek vâris olarak imparatorluk tahtına geçmeyi sağlamış olacaktı.

167 "İmdi muhkem ürkdüm. Ne belâdır çekerim? Bana dahi yazıktır. Velhasıl Beglerbeğinin böyle bedbahtlık eylediğünden muhkem şüphelendim. Hele karındaşımın bunca belâsını çekdim, mütehammil oldum, amma ki bu ne belâdır?" (Aynı mektup).

2- SELİM'İN TELAŞI VE KANUNİ'NİN ONDAN YANA OLMASI

Bayezid, ister saltanat tahtını silah gücüyle ele geçirmek, isterse kendisini savunmak, başını kurtarmak amacıyla olsun, büyük bir ordu kurmaya çalışırken Selim de, kardeşine paralel denilebilecek bir biçimde askerî hazırlığa koyulmuştu. Ancak o, Bayezid'in aksine savunma siyasasını seçip tamamıyla babasının korumasına sığınmış olduğundan, hazırlıklarını Kanuni'nin emirlerine ve iznine göre sürdürmekteydi. Bundan dolayı da Bayezid'in asker toplaması, heyecanla izlenen önemli bir sorun oluşturmuşken, Selim'in askerî hazırlığı daha sessiz ve doğal olarak da daha kolay olmuştu.

Daha Manisa'da iken, Bayezid'in olası bir saldırısına uyan korkan Selim'in, yolunu değiştirerek Bursa'ya geçtiğini ve ancak kardeşinin Ankara'dan ileriye yoluna devam ettiğini haber aldıktan sonra Konya'ya hareket ettiğini belirtmiştik. Aynı zamanda, kendisini böyle bir saldırıya karşı koruyabilmek için İzmir'deki gemilerin toplarını getirtmek gibi bazı girişimlerde bulunduğu işaret etmiştik. Selim'in bu korku ve kuşku

Konya'ya geldikten sonra da sürmüştü. Hele Cenabi Ahmet Paşa'nın, Bayezid'in ilkbaharda saldırıya geçmesinin beklenmekte olduğuna ilişkin haberi, onun kuşkularını büsbütün artırmıştı. Kuvveti giderek artan Bayezid'e karşı koyamayacağını biliyordu. Onun için tek çıkar yol, iş işten geçmeden önce babasının, kendisini savunacak güçte bir kuvvet göndermesini sağlamaktan ibaretti. Aslında Kanuni de bu "uysal" oğlunun her arzusunun yerine getiriyor, onun adamlarını istediği yerlere atıyordu. Nitekim Konya Kadısı Hacı Ali Ağa'yı görevden alarak yerine Selim'in adamlarından Molla Çelebi'ye vermiş, onun eski lalası Ali Paşa'yı Maraş Beylerbeyliğine ve yeni lalası Mustafa Paşa'nın kardeşini de Manisa Sancakbeyliğine atamıştı. Babasının kendisine olan eğiliminden olabildiğince yararlanmasını bilen Selim, şimdi de kardeşine karşı korunmasını diliyordu. Dahası Âli'nin yazdığına göre, kardeşinin kendisine yazdığı "hakaret edici" mektupları da olduğu gibi babasına göndermişti. Ancak elimizde böyle bir mektup olmadığı ve Selim de babasına, Bayezid'in kendisine aşağılayıcı mektuplar gönderdiğinden hiç söz etmediği için, Âli'nin bu kayıtlarını ihtiyatla karşılamamız gerekmektedir. Ne ki Bayezid'in, ağabeyinin korkaklığı ile alay etmekten ve bunu babasına ya da Rüstem Paşa'ya yazdığı mektuplarda dile getirmekten çekinmediği görülmektedir. O, Selim'in kendisinden korkmasını "kölelik" olarak niteliyor ve babasına "Şimden girü dahi korkarsa, birkaç Sancakbeylerin, sipahisiyle yardıma koşasız; Konya'da korkarsa nöbetçi beğler gönderesiz, nöbetçe beklesinler!" diyordu.¹⁶⁸

Bayezid, sırf "istihza ve tahkir" (alay ve hakaret) için bunları söylerken, farkına varmadan, babasına ve ağabeyine, kendisine karşı alınacak önlemler hakkında fikir vermiş, yol göstermişti. Çünkü Selim de babasından, Bayezid'in saldırısı

168 Çorum'dan yazdığı mektup: TA, E. 3924/9.

karşısında Anadolu'daki beylerin kendine yardım etmelerini istemeye başlamıştı. Bir mektubunda, "Saadetlü padişahın bu kemter (alçak halli) kullarına olan şefkat ve merhametleri muktezasınca sâbika defaatla vârid olan mekâtib-i şerifleri maznunlarından şöyle fehm olunmuşdu ki (merhametleri gereğince bundan önce gelen mektuplarındaki anlatımdan şöyle anlaşılmıştı ki), öte câniblerin, adaletlü padişahın rızay-ı şeriflerine muhalif, baharda eğer bir fitne ve fesada mübaşeret olup (başlayıp) bu cânibe (tarafa) teveccühleri olursa, Karaman Beylerbeyisi Ferhad Paşa bendeleri, emr-i şerifleri üzere vilayet sipahisiyle fesadın def'i ve ırz-ı saltanatı siyaneti (koruması) içün bu kullarına mu'avenet (yardım) edeceği" ümidinde olduğunu belirtmişti. Bu arada Ferhad Paşa'nın emrindeki kuvvetlerle deniz seferine gönderileceğine ilişkin haberlere de değinerek seçkin askerlerin yokluğunda kendisine gerekli yardımın yapılamayacağına dikkati çekerek Ferhat Paşa'nın kendi yanında kalmasını istemişti.¹⁶⁹

Kanuni de, Selim'in tek başına Bayezid'e karşı koyacak durumda olmadığını biliyordu. Bu yüzden onun isteğini kabul ederek Ferhad Paşa'yı derya seferine göndermekten vazgeçmişti. Fakat Bayezid'in onbinleri aşan ordusuna, yalnız kapıkulları ve Karaman'ın zeamet ve tımar güçleri ile "sadakatleri şüpheli" sipahilerle karşı durabilmek gene de olanaksızdı. İşte bunu dikkate alan Kanuni, Selim'in de Bayezid gibi "adam yazma"sını, yani ordu kurmasını emretmişti. Yalnız ona, kardeşi gibi çiftbozan reâyayı değil, daha üstün savaş yeteneği olan, "ata biner, don'a kadir" kimselerden yevimlü yazmasını bildirmişti. Gerekli harcamaları karşılamak üzere de "altı kere yüz bin akçelik terakkı" vermişti.¹⁷⁰

169 TA, E. 2397/3.

170 *İlaatnâme*, 36 b; Mustafa Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, 75.

Kanuni'nin bu kararı, kardeşler arasındaki taht kavgasının bundan sonraki gelişmesi bakımından çok önemli bir nitelik göstermektedir. Çünkü o, Selim'i asker toplamaya yöneltirken, oğulları arasındaki anlaşmazlığı gidermiş olmuyor, aksine, yakında patlak verecek olan saltanat savaşımını körüklemiş duruma düşüyor ve bu iç savaşta kesin olarak Selim tarafında yer almış oluyordu. İlerlemiş yaşına karşın kendisinin verdiği kararın ve verdiği emirlerin nereye varacağını anlamamış olması kolay kolay kabul edilemez. Ancak, yaşlılık ondaki saltanat hırsını daha da artırmış olmalıdır.

Kanuni, kendisini tahtından edecek saltanat mücadelelerinin başgöstermesinde büyük rol oynayan ihtiyarlığından yakınırken, Venedik baylo'su Marino de Cavalli'nin bir girişimiyle birazcık da olsa teselli bulmuştu. Gerçekten, ünlü düşünür Cicerone'nin *De Senectute* adlı yapıtını *Kitâb-ı der-medh-i pîrî* (Yaşlılığa Övgü Kitabı) adıyla Türkçeye çevirterek padişaha sunan M. Cavalli, bununla "pirlik" in yani ihtiyarlığın bir zaaf değil, aksine bir erdemlilik olduğu hakkında Kanuni'ye kuvvetli bir destek vermek istemişti.¹⁷¹

Bunun için Şehzade Mustafa olayında olduğu gibi, şimdi de tahtını tehlikede gören padişah, bir iç savaşa yol açacağını bile bile bu biçimde hareket etmekten çekinmemiştir. Aslında, Hammer'in de belirttiği gibi "her şeyde güç olan, ancak ilk adımı atmak" idi. Vaktiyle oğlu Mustafa'yı kendi otağında ortadan kaldırtmıştı. Şimdi Bayezid, boğazlatılan ağabeyinden daha başka bir yol tuttuğu için, ona karşı alınacak önlem de elbette biraz farklı olacaktı. Bayezid, tahta tek vâris olarak kalmak için ilk önce ağabeyi Selim'i aradan çıkarmak amacını güttüğüne göre, ona karşı Selim'i güçlendirmek çok

171 Ettore Rossi, *Parafrasi Turca del De Senectute presentata a Solimano il Magnifico dal Bailo Marino de Cavalli* (1559), Roma, 1937.

daha iyiydi. Eğer Bayezid, bu hazırlıklardan çekinip ağabeyine saldırmaktan vazgeçecek olursa, -kendisinden sonra Bayezid-Cem mücadelesine benzer bir kardeş savaşının başgöstermesi kaçınılmaz olmakla birlikte- Kanuni, ölünceye kadar saltanat sürmekte devam edecekti. Yok eğer Bayezid, mücadeleden çekilmeyecek olursa, o zaman da Selim aracılığı ile ortadan kaldırılacaktı.

Böylece Selim, Bayezid'e karşı hazırlanmak olanağını bulmuştu. Bayezid yevimlü yazarken, tımarlı sipahilerin kapıkulu olmak istemelerinden son derece yararlanmış, onlara vaatlerde bulunmuştu. Şimdi Selim de kardeşinin yöntemine uyarak kendi ordusuna katılanlardan kimilerine ulûfe dağıtıyor, kimilerine de tımarlar ya da terakkiler veriyordu. Yanına geleceklerin ileride kapıkulu ocaklarına alınacaklarını ilan ediyordu. Bununla birlikte Selim'in bu davranışıyla, kapıkullarını ve ocak ileri gelenlerini darıltması olasılığı vardı. Çünkü onların ocağa "yabancı"ların alınmasını iyi karşılamayacakları kuşkusuzdu. Ancak onlar bu anda bunu düşünecek durumda değillerdi. Çünkü Bayezid'in etrafında toplanan çiftbozan reâya ve tımar erbabının kendilerini kışkandıklarını ve lehlerine işleyen bir sistemi ortadan kaldırmak istediklerini anlamışlardı. Şehzadelerin ordularına katılma, bu yönüyle Selim ile Bayezid arasında bir taht kavgası olmaktan çıkarak, Anadolu halkı ve özellikle tımarlı sipahiler ile kapıkulları ve ocak ileri gelenleri arasında siyasal bir hak davası biçimini almıştı. Akdağ'ın belirttiğı gibi, Bayezid'in yanında toplanan tımarlılar ile Türk aristokratik düşüncesinin temsilcileri, yüksek devlet görevlerinin kendilerine açılmasını, yani kendilerinden alınıp kapıkullarının tekeli altına girmiş olan haklarının geri verilmesini istiyorlardı. Bu durumda eğer kardeşler savaşımı Bayezid lehine sonuçlanacak olursa, Selim veliahtlığı ve saltanat umudunu, Kanuni Süleyman tahtını, kapıkulları ile ocaklılar da ayrıcalık-

larını yitireceklerdi, işte bu yüzden ocaklılar, bir ölüm-dirim mücadelesi gözü ile baktıkları bu savaşta, Selim'in kapıkulluğu vaadi ile halktan asker toplamasına itiraz etmemişlerdi.

Selim, babasının buyruğu gereğince, bir taraftan Karaman halkından cesur kimseler toplarken, öte yandan "yarar yiğitler" yazmak için etrafa adamlar göndermişti. Örneğin, Dulkadirîliler'dan Şemseddinoğlu diye tanınan birini Maraş taraflarına yollayarak boy beyleri ile zeamet sahiplerini kendi hizmetine davet etmiş, başka birini de aynı amaçla Teke İli'ne göndermişti. Konya'ya yakın beylerbeyilerden de "cebehane ile yarar yiğitler" istemişti. Bu arada Larende (Karaman) kalesinden de "bazı mühim olan esbab", silah ve mühimmatın Konya'ya gönderilmesi yolundaki isteği kale dizdarı tarafından yerine getirilmemişti. Durumu haber alan Bayezid, bunu babasına şikâyet etmişti. Ancak onun aktardığına göre Şam Beylerbeyi Ahmet Paşa Selim'e pek çok silah ve mühimmat göndermişti. Sivas Beylerbeyi Ali Paşa ise Selim adına çiftbozan reâyadan asker toplamaya koyulmuştu.¹⁷²

Bayezid, taraftarları aracılığıyla Selim'in girişimlerini haber alıyor ve ağabeyinin, babasının emriyle hareket ettiğini de biliyordu. Bunun için "Selim Han'a gizli gizli bunca terakkiler, gizli cebeler ve yaraklar (silahlar)" verilmesini Kanuni katında şiddetle eleştirmişti. Buna karşın Selim durmaksızın asker yazmayı sürdürmüştü, ancak Bayezid'in ordusunun yarısı sayısında bir kuvvet toplayabilmişti. Kanuni Süleyman, Selim'in asker toplamakta güçlüklerle karşılaştığını öğrenince, Konya'ya yakın beylerbeyilerine, kuvvetleriyle birlikte Selim'in hizmetine girmek için hazırlanmalarını emretmişti. Buna göre Anadolu Beylerbeyi Cenabi Ahmet Paşa, eyalet askerleriyle Afyon-Ka-

172 Rüstem Paşa'nın arz tezkeresi: TA, E. 3924/24; Selim'in mektubu: TA, E. 2263; Bayezid'in mektubu: TA, E. 6572/3.

rahisar'a; Dulkadriye Beylerbeyi Ali Paşa Kayseri'ye geçecek, Karaman Beylerbeyi Ferhad Paşa ile Adana Valisi Ramazanoğlu Piri Paşa ise Selim'in emrine göre hareket edeceklerdi. Bu arada Erzurum, Rum (Sivas), Van, Halep ve Şam Beylerbeyilerine de askerlerini toplayıp hazır bulunmaları için emirler gönderilmişti.¹⁷³

Kendisine karşı alınan bu önlemleri öğrenen Bayezid, babasına yaptığı şikâyetleri daha da artırmıştı. Kanuni, ona verdiği yanıtta, "Sen de bana inan. Yaramaz kasdım yoktur" diye güvence vermeye çalışmıştı. Bayezid ise "Sultanıma inandım" demiş, ancak mektubuna şöyle devam etmişti: "Ammaki etrafta beğlerbeğiler cemiyet idince ve Selim Han dahi böyle fitnelikler itmek ile, âlem yaramaz olmuştur. İle bahane gerek. Cümle âlem dirler ki: Padişah hazretlerinin Bayezid'e yaramaz kasdı vardır."¹⁷⁴

Kanuni, beylerbeyilerine gönderdiği fermanda, Selim'i onlara serdar atadığını bildirmiş ve onun vereceği her türlü mansıp ve mertebelerin, görevlerin kendisince verilmiş gibi kabul etmelerini emretmişti. Selim de babasının verdiği bu yetkiye dayanarak, beyleri ve sipahileri kendisine bağlayabilmek için beylerbeyilerine 100.000'er, sancakbeylerine 30.000'er, zeamet sahiplerine % 3, ve sipahilere % 2 akçe terakkî'ler vermişti. Ayrıca, başta Lala Mustafa Paşa'nın oğlu olmak üzere Ferhad ve Piri Paşaların oğulları ile diğer birçok kimseye uygun sanlar vermişti.¹⁷⁵

Artık yalnız Selim ile Bayezid arasında değil, Bayezid ile babası Kanuni Süleyman arasında güven duygusu tümüyle yi-

173 Âli, Bayezid'in Amasya kalesini zapt etmesi üzerine padişahın bu cemiyetleri emrettiğini söylüyorsa da (*Nâdiru'l-mehârib*, 6 a) aşağıda açıklanacağı gibi Bayezid'in Amasya dizdarını kaleden çıkartması bu hazırlıklardan daha sonradır.

174 TA, E. 1397.

175 TA, E. 5234.

tirilmiş demektir. Ne ki Selim durumunu güçlendirmişti. Artık Bayezid'e karşı kendisini babasının gönderdiği imparatorluk kuvvetleri savunacaktı. Ü'lü'l-emr olan, yani emirlerine uyulması gereken padişaha karşı hıyanet edenin kendisi değil, kardeşi Bayezid olduğuna inanıyordu. Bu inançla babasına, "Saadetlü padişaha hıyanet iden her kim ise Hüda anı rüsvay eyliye!" diye yazıyordu. Üstelik Kanuni, Anadolu'daki beylerbeyilerden sonra Rumeli Beylerbeyi Kızıl Ahmetli Mustafa Paşa'ya, askerlerini İpsala'da toplamasını ve Sadrazam Rüstem Paşa'ya da, durumu yakından izleyebilmek için cemiyet ile Afyon-Karahisar'a gitmesini emretmişti.

Görülüyor ki Kanuni, büyük bir sefere hazırlanıyor gibiydi. Rüstem Paşa'nın, Bayezid'e bu cemiyetleri salt Selim ile aralarında olası bir çarpışmayı önlemek için alınmış bir önlem olarak göstermesi, gerçeği yansıtmaktan çok uzaktı. Çünkü bir ihtiyat önlemi için bu kadar geniş çapta hazırlığa, Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan bir seferberliğe hiç de gerek yoktu. Nitekim bu hazırlık, halk kitlelerinin de gözünden kaçmamış ve "sefer-i hümayun"un, Şehzade Bayezid'e yönelik olduğu anlaşılmıştı. Oğluna karşı sefere çıkan bir padişah olarak görünmek istemeyen Kanuni, halk arasında böyle bir kanının yayılmasına bayağı üzülmüş, fakat Rüstem Paşa, "Halkın sözleri çoktur, her kişi bir dürlü söyler... Anların sözlerine itibar yoktur" diyerek padişahı sakinleştirmeye çalışmıştı.¹⁷⁶ Âli'nin aktardığına göre Kanuni, "Bayezid'in aklının azlığını ve saltanat tahtına çıkma yeteneğinden yoksun bulunduğunu ve ihmal edilecek olursa bir büyük fitneye girişeceğini" dikkate alarak ona önce uyarıcı öğütler içeren mektuplar göndermiş, bunların etkisi olmadığını görünce de sefere çıkmaya karar vermişti.

176 Bayezid'in mektubu: TA, E. 3924/18. O, bu mektubunda adamlarının yakalanıp hapsedilmelerinden ve Mekke'de bulunan Kara Şahin adlı adamının başının kesilmesinden şikâyet ediyordu.

Ancak Rüstem Paşa daha İstanbul'dan hareket etmeden önce Bayezid'in Amasya'dan çıkarak Ankara yakınlarına geldiği haber alınmıştı. Bunun üzerine Kanuni, Üçüncü Vezir Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı, Rumeli askerlerine ek olarak 2.000 yeniçeri ve bir miktar sekban ile Selim'in yanına göndermişti (8 Mayıs 1559 / 30 Receb 966).

V
KONYA SAVAŞI

1- BAYEZİD'İN ASİ İLAN EDİLMESİ VE KATLİNE FETVA ALINMASI

Kanuni'nin beylerbeyilerine, Bayezid'in olası bir hareketine karşı hazır olmalarını emretmesi üzerine, Amasya'da bulunan şehzade, aşağı yukarı bir çember içine alınmış oluyordu. Bu çemberin yalnızca kuzey tarafı açık kalmıştı. Ancak Bayezid'in bu yönde girişeceği herhangi bir saldırı kendisi için bir yarar sağlamaktan çok uzaktı.

Bayezid de, etrafındaki kıskacın günden güne daraldığını ve cemiyetlerin çoğalması oranında gittikçe kuvvetlendiğini görüyordu. Kendisi için serbestçe hareket edebileceği alan, Amasya, Tokat, Çorum ve Ankara bölgesiyle sınırlanmış demektir. Bu alanın dışına çıkan adamları, kendi haslarının geliri toplamak için gönderilmiş de olsalar, tutulup hapsedilmekte, dahası bir kısmı da öldürülmekte idi. Fakat bu önlemler ve baskılar bile Kanuni ile Selim'in umut ettiklerinin aksine, Bayezid'i korkutup sindirmeye yetmemişti. O, "ırzının pâyimal olduğu", yani onurunun ayaklar altına alındığı kanısıyla sonuna kadar dayanmaya niyetli idi. Bu amaçla da Selim'in padişah

babasının yardımıyla imparatorluk güçlerini toplayıp kendi üzerine saldırmasını beklemektense, etrafındaki çember daha da daralmadan onu parçalayıp dışarı çıkmaya karar vermişti. Öncelikle de Amasya'yı tamamıyla kendi yönetimi altına almak gereğini duymuş ve padişaha bağlı kaldığı anlaşılan kale dizdarını uzaklaştırarak yerine kendi adamlarını yerleştirmiş ve kaleyi savunacak önlemler almıştı.

Öte yandan Bayezid, ordusu günden güne büyüdüğünden yeni gelenleri Amasya'da yerleştirmekte güçlüklerle karşılaşmıştı. Babasına haber vermeden böyle bir kuvvetin başında şehirden çıkacak olursa, Selim'in etrafında toplanmış olan beylerbeyilerin kendisine karşı koymaları olasılığı da vardı. Oysa, askerlerden bir kısmını silahlanmaları için yakın bölgelere göndermiş olduğundan, onları derleyip toparlamak ve son hazırlıklarını tamamlayabilmek için biraz zaman kazanmak zorunda idi. Bu yüzden babasına, Amasya'ya sığmadığını ve askerini besleyebilmek için dışarıya çıkmak gereğini duyduğunu bildirmiş ve “muradım yaramazlık değildir” diye de eklemişti.¹⁷⁷

Kanuni, Bayezid'in bu başvurusunu Sadrazam Rüstem Paşa'ya göndererek onun görüşünü almak istemişti. Sadrazamın kanısına göre Bayezid, askerlerini Amasya'da rahatlıkla besleyebilirdi. Çünkü yıllar önce Yavuz Selim ve son olarak Kanuni de İran Seferi dönüşlerinde ordu ile orada kışlamışlardı. Doğrudan doğruya Bayezid'den kötü bir hareket beklenmese de, etrafında toplanan bazı kimseler onu kötülüğe kışkırtmakta, “âlemi fesada vermek” istemektedirler. Bunun önüne geçebilmek için gerek Bayezid'e gerekse yıllardır “Padişah

177 TA, E. 8531. Bir arz tezkeresi olan bu belgeden, kendilerine uyarı niteliğinde hükümler gönderilen Bayezid'in defterdarı ile kapıcıbaşının onu desteklemekten vazgeçtikleri anlaşıyor. Ancak, Bayezid Selim yanlısı davranışları yüzünden onları idam ettirmiştir.

hazretlerinin dirliğini yiyen,” devlet hizmetinde saçlarını ve sakallarını ağartmış olan lalasına, defterdarına ve öteki adamlarına mektup ya da “Hükm-i şerif (padişah buyruğu)” gönderilip kendilerine gerekli uyarılarda ve öğütlerde bulunulmalı idi.¹⁷⁸

Rüstem Paşa'nın bu önerisi, onun olayı ne kadar dar bir açıdan değerlendirdiğini göstermesi bakımından işaretlenmeye değer. Kardeşler çatışması bu denli alevlenmiş, ok yaydan çıkmışken o zamana kadar denenmiş olan yöntemin sürdürülerek Bayezid'e mektuplar ve padişah emirleri gönderilmesi- nin hiçbir olumlu sonuç doğurmayacağı kuşkusuzdu. Nitekim padişahın, sadrazamının bu önerisi üzerine yazdığı mektup da bir yarar sağlayamamıştı.

Bayezid, 14 Nisan 1559'da (6 Receb 966) 15.000 kişilik bir kuvvetle Amasya'dan hareketle 4. konakta Çorum'a varmış, orada da fazla kalmayarak Ankara'ya gelmişti. Bu sırada babasına mektup yazmaya devam etmişti. “Kulunuzam, kurbanınızam, ayağınız türabıyam. Canım ve başım yolunuza fedâ ola!” diye çok içtenlikli ve saygılı bir ifade taşıyan mektubunda kendisinin kötü bir maksadı olmadığını bir kez daha yineliyordu. Ama sözlerini şöyle sürdürüyordu: “Amma ki şüphelendim, karındaşımin yanında bunca beylerbeyiler cemiyet-i asker ile benim kasdıma envai tedarikler eylediler. Ben Sultanıma nice kere dimiş idim ki, bu cemiyet'lerin sonu bir fesada varur deyu... Nice idem, neyliyem? Bana envai zulümler eylediniz, ben ne denlü eyiliğe kasd eyledim ise beni halime komadınız; zaruri beni ürküddünüz. Karındaşımin yanına bunca beylerbeyiler ve sipahiler icazet virirsünüz, benim yanıma bir ma'zul (görevden alınmış) sipahi geldiğine razı değilsiz!” Böylece ba-

178 Aynı belge. Rüstem'in bu kanaati Kanuni tarafından da benimsenmiştir. Öyle ki Şah Tahmasb'a yazdığı mektuplarda da Bayezid'in etrafındaki fesadçıların kıskırtmasıyla hareket ettiğini belirtmiştir.

basının Selim'i tutmasından yakının Bayezid, ağabeyinin bir saldırısından kuşkulandığı için, bir önlem olarak Amasya'dan çıkıp Çorum'a gittiğini, fakat kuraklık yüzünden orada yeterli çayır bulamadığından Ankara taraflarına geldiğini belirtiyordu. Burada "bir ay mikdarı eğlenmek" niyetinde olduğunu da açıklıyor, babasından bu hareketinden ötürü incinmemesini diliyor ve "muradım üzre ben kulunuzu teselli iderseniz emri şerifinize muhalefetim yokdur" diyordu. Bayezid, babasının şarap içiyor diye kendisinden şikâyet etmesine, "Ben şarap içmezem, şarap içeni dahi sevmezem. Lanet şaraba ve şarap içene!.." diye yanıt veriyordu. Ve mektubunu "Gerçi günahım çokdur amma ki Padişahımın lutfuna ve keremine ve şefkatine itimadım tamdır. Ümmiddir ki cümle günahımı af idesiz. Kulunuzam kurbanınızam, ayağınız tûrabıyam" diye bitiriyordu.¹⁷⁹

Bayezid'in o zamana kadar yazdığı mektupların aksine bu kez kullandığı yumuşak ifade çok çarpıcıdır. Bununla birlikte onun, asker toplamasına neden olan eski şikâyetlerini yinelediği de görülmektedir. Mektubun ağırlık noktası da, herhalde "murad"ları yerine getirilip teselli edilecek olursa, bundan sonra babasının buyruklarına karşı çıkmayacağını, muhalefeti kalmayacağını belirten tümce olmalıdır. Ona göre sonunda büyük bir karışıklığa, fesada yol açacak olan askerî hazırlıklar, cemiyetler hemen dağıtılmalı ve Amasya'ya giderken tekrarlayıp durduğu muradları yerine getirilmeliydi. Bunlar gerçekleşirse kendisi de askerlerini dağıtacak ve padişah buyruklarına uyacaktı. Yok umdukları olmazsa, öteden beri vurguladığı gibi kendi geleceğini düşünmek zorundaydı; kendini savunmak için de her hareketi doğal ve yasal görüyordu.

Denilebilir ki Bayezid'in Ankara'dan babasına gönderdiği bu son mektup bir silah bırakışma önerisi niteliğindeydi. Öne-

179 TA, E. 3924/18.

ri kabul edilirse cemiyetler dağıtılacak, başgösteren iç savaş önlenebilecekti. Fakat Kanuni, oğlunun bu önerisini kabul etmemişti. Çünkü Bayezid'e güvenemiyordu. Aslında gerek baba, gerekse oğul birbirlerine karşı içtenlikli davranmıyorlardı ve geri çekilmek niyetinde de değillerdi. Böylece tarafların savaş alanında karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Nitekim Bayezid Çorum'a geldiğinde, kendisine bu girişimlerinden vazgeçerek ordusunu dağıtmasını tavsiye eden Şehzade Mustafa'nın ağalarından Veli'yi idam ettirmekten ve gene aynı nedenle Ankara'da kadiyı hapse attırmaktan çekinmemişti. Öte yandan ulufe konusunda boyuna kendisini sıkıştıran askerlerini susturabilmek için Amasya, Sinop, Tokat, Sonisa (bugünkü Taşova), Niksar, İskilip ve Ankara halkından "borç ve yardım diye nice bin filori" toplamak gereğini duymuştu. Bu sırada adamlarının bazı yerlerde halka baskı yapmalarının, zor kullanmalarının da önüne geçememişti. Bütün bunlara karşın onun yanına gönderilen bir casusun getirdiği habere göre, ulûfeleri tam olarak ödeyemediği için ordusunda yakınmalar başlamıştı.¹⁸⁰

Kanuni Süleyman, bunları haber alınca "Bayezid üzerine varmayı" kararlaştırmıştı. Padişah, Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı bir miktar kuvvetle hemen Selim'in yanına göndermiş, Anadolu'daki beylerbeyilerine de Konya'da toplanmalarını emretmişti. Anadolu, Karaman ve Maraş Beylerbeyilerinden başka Sivas Beylerbeyi Ali Paşa'nın da Selim'in yanına gitmeleri öngörülmüştü. Sivas'ın savunmasız kalmaması için de Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'dan, kendi kardeşi Şarki-Karahisar Beyi Mahmud komutasında "300 kul ile bir miktar tüfekçi" göndermesi istenmişti.

Bundan başka Kanuni, Selim'e bir savunma savaşını kabul etmesini, yani Konya'da kalıp Bayezid'in saldırısına kar-

180 *Nâdiru'l-mehârib*, 6 b; *İtaatnâme*, 38 b.

şı koymaya hazırlanmasını buyurmuştu. Çünkü “Konya tahtı, ulu âdil padişahlar tahtı” idi; başta Mevlana Celaleddin Rumi olmak üzere “anda yatan ehlü’l-lahın” ruhsal güçleri padişah taraftarları için en büyük manevi bir destek olacak, asilerin gözlerini kör edecekti. Padişah bu konuda gönderdiği hükümde, savaşta ölecek Selim yandaşlarının şehit, Bayezid taraftarlarının ise eşkıya sayılacağını bildirmiş, din bilginlerinin Bayezid’in ve onun askerlerinin katledilmelerinin helal olduğuna ilişkin fetva verdiklerini de açıklamıştı.¹⁸¹

Kanuni Süleyman’ın, oğlu Mustafa’dan sonra Bayezid’i de öldürmeye karar verip buna ilişkin fetva alması, üzerinde önemle durulması gereken noktalardan biri olsa gerektir. Tarihçi Âli ve olayı ona dayanarak aktaranlar böyle bir fetvadan hiç söz etmedikleri için, Bayezid’in İran’da katledilmesi sorununu ve onun taraftarlarına karşı girişilen kovuşturmaları açıklamada güçlük çekmişlerdir. Oysa yalnız *İtaatnâme* yazarı değil, *Vekayi-i Sultan Bayezid maa Selim Han* adıyla Farsça manzum bir yapıt yazan Ârifi ile Konya Savaşı’na ilişkin *Cengnâme* adını taşıyan bir yapıtı bulunan Derviş Çelebi de, Kanuni’nin Bayezid ve yandaşlarının öldürülmelerinin din yönünden “vâcib” (gerekli) olduğu hakkında Fetva aldığından söz etmektedirler.¹⁸² Ancak bu yazma eserler, şimdiye kadar yararlanılmadan kaldıkları gibi, Busbecq’in basılı kitabında bu konudaki kaydına da her nedense dikkat edilmemiştir.

O dönemi yaşamış kişilerin birbirlerinden bağımsız olarak verdikleri bilgiler Kanuni’nin asi saydığı oğlunu ortadan kaldırmaya karar verdiğinde bunu yasallaştırmak için fetva aldığında kuşku bırakmamaktadır. Kaldı ki bunun en sağlam kanıtı

181 TA, E. 5492; *İtaatnâme*, 39 a; Savaştan sonra Selim’in babasına mektubu: Feridun Bey, *Münşeatü’s-Selatin*, II, 21 vd.

182 Ârifi’nin yapıtı: Topkapı Sarayı Ktb. Revan, Mk. 1540; Derviş Çelebi’nin yapıtı: Dizfuli Münşeatı, 119 a-122 a.

olan fetva örnekleri de “Sultan Bayezid nam Şehzade hakkında mevâlinin virdikleri Fetvadır” başlığı altında toplu halde bulunmaktadır.¹⁸³

Bu fetvalara göre Kanuni, oğlu Bayezid'i artık asi olarak görmektedir. Çünkü şehzade, padişahın buyruklarına uymayarak asker toplayıp bazı kaleleri ele geçirmiş ve borç alma biçiminde de olsa reâyanın, halkın mallarına zorla el koymuştu. Bundan ötürü Kanuni, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin görüşünü almak için ona başvururken, evvelce Mustafa olayında olduğu gibi, oğlunun suçunun karşılaştırılacağı kurgusal bir olaydan değil, doğrudan doğruya olgulardan söz etmek gereğini duymuştu. Fetvayı kendi oğlu için istediğini belirterek sorunu şöyle anlatmıştı:

“Adaletle davranan bir sultanın oğullarından biri, onun buyruklarının dışına çıkarak bazı kaleleri ele geçirse, kimi yerlerde halka salma salıp zorla alsa ve asker toplasa, onların herhangi bir yolla ortadan giderilmesi olanağı bulunmadığı için de adam öldürmeye başlasalar, sınıp toplulukları dağılıncaya değin katileri şer'an helâl olur mu?”

Bu soruya dönemin ünlü müftüsü Ebussuud:

“El-cevap: Helâldir. Kur'an'daki hükümlerle belirlenmiştir, şeriatın bir hükmüdür ve yüce din bilginlerinin görüşleri de böyledir. Katle girişenleri katlederek, zayıf durumdakileri de Allah'ın buyrukları ve hayır dua ile yola getirip fitne ve karışıklığı gidermek için çalışmak gerekir” diye fetva vermişti.¹⁸⁴

Bununla birlikte Kanuni, fetvanın kapsamını Bayezid yandaşlarını da içerecek biçimde genişletebilmek için yeniden Ebussuud'a ve başka din bilginlerine başvurmak gereğini duymuştu. Gerçi müftüye başvururken “sınıb cemiyetleri dağılın-

183 Fetvalar, Bayezid-Veliyüddin Ef. Ktb. no. 3216'daki Mecmuanın 6. bölümünü oluşturmaktadır (Vr. 67 b - 69 b). Metin: Ek: X.

184 Fetva'nın özgün metni: Ek: X.

caya değin” diyerek yalnız Bayezid’in değil onun yanında toplananların da katledilmelerinin şeriat açısından “vâcib” (gerekli) olup olmadığını sormuştu. Ama şeyhülislamın buna ilişkin yanıtı olumsuz olmamakla birlikte tamamıyla açık da değildi. Bu yüzden padişah, müftü ile birlikte kazaskerlere ve öteki din bilginlerine yaptığı ikinci başvuruda Bayezid’i tutanlardan, ona yardım eden tayfadan söz ederek sorunu şöyle belirlemişti:

“Bir tayfa, adaletle davranan bir sultanın buyruklarına uymaktan ayrılarak bazı kaleleri ele geçirse, kimi yerlerde halka salma salıp zorla alsa ve adam öldürmeye girişseler, onlara kendi istekleriyle mal verip yardım edenler ya da bunlara kılıç çekmek helal değildir diyenler de, onlar gibi kabul edilip öldürülmeleri şer’an helâl olur mu?”

Padişahın bu yoldaki fetva isteğine, Rumeli Kazaskeri Hamid, Anadolu Kazaskeri Mehmed, eski kazaskerlerden Abdurrahman Çelebi ile Sinan Efendi, İstanbul Kadısı Mustafa ve diğer bazı kadı ve müderrisler hükümdara itaatten ayrılıp “bâği” yani asi olan bir tayfanın katledilmesinin şeriat yönünden vâcib olduğu yanıtını vermişlerdi.

Ebussuud Efendi ise bu konuda kendisine yöneltilen soru karşısında Bayezid’e yardım edenleri iki gruba ayırmayı yeğlemişti. Şehzadeye eylemli olarak mal vererek ya da sözle yardım edenler, eğer onun askerleri arasına girmemişlerse, tövbe edip doğru yola girinceye kadar hapsedilmeli. Bayezid etrafında toplananlara karşı savaşılmaz, onlara kılıç çekilmez diyenler ise, Kur’an’ın açık hükmünü inkâr edip kâfir oldukları için katledilmelidir.¹⁸⁵

Alınan fetvalar, asi kabul edilen Bayezid ve taraftarlarına karşı açılan savaşın din yönünden meşru saymakla kalmıyor, aynı zamanda aslında kardeşler arasında bir taht kavgası olan

185 Metin: *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, 965, mesele, s. 191.

olayı, adaletli bir padişaha karşı başgösteren ayaklanma niteliğine de dönüştürüyordu. Böyle bir ayaklanmaya kalkışanlar, padişah oğlu da olsalar, kuşkusuz ki bunun cezasını çekmeli idiler. Dolayısıyla Bayezid daha çarpışmadan önce kuramsal olarak savaşımı yitirmiş, şeriat bakımından mahkûm edilmişti. Bundan sonra, sorun, bu hükmün yerine getirilmesinden ibaretti. Bunun zamanını da onun gerçekte göstereceği dayanıklılık belirleyecekti.

2- BAYEZİD'İN YENİLGİSİ

Selim, babasının, Konya'dan ayrılmaması yolundaki emrini alınca, bir savunma savaşı için hazırlanmaya başlamıştı. Öncelikle değişik yerlerde kuvvetlerini toplamış olan beylerbeyilerin kendi yanına gelmeleri için hükümler göndermiş ve lalası eski Maraş Beylerbeyi Ali Paşa'yı birkaç bin kişilik bir kuvvetle Bayezid'in olası bir saldırısını durdurmakla görevlendirmişti. Kendisi de otağını kent dışındaki Cembağı'nda kurdurtmuştu. Bununla birlikte hâlâ umutsuz görünüyor, küçük kardeşinin karşısında başarılı olamayacağından korkuyordu. Bu yüzden emrindeki adamları kendisinin korkusunu gidermeye, moralini düzeltmeye; "remil ilmi"ne başvurarak ve birçok da Hadis aktararak Bayezid'e üstün geleceğine inandırmaya çalışıyorlardı. Bu çabalar ve desteklemelerle bir dereceye kadar heyecanını gideren Selim, Mevlana'nın türbesini de ziyaret edip zafer için dua ettikten sonra, büyük bir törenle Konya'dan çıkıp otağına girmişti.¹⁸⁶

186 Âli, *Nâdiru'l-mehârib*, 6 b; KA, 76 a; Derviş Çelebi, 120 a. Bu konuda bir remilci tarafından saraya sunulan "tebşirnâme" (müjde): TA, E. 1698.

Diğer taraftan Bayezid, babasının kendisini asi ilan edip katline karar verdiğini öğrenince, artık her şeyin yalnız kuvvetle çözülebileceğini anlamış ve Selim son hazırlıklarını tamamlamadan önce süratle hareket edip sonuç alabilmek için hemen Ankara'dan Konya üzerine yürümüşü. Selim'in kara-kolla görevlendirdiği Ali Paşa onun ilerleyişini durduramamıştı. Böylece Bayezid, Akşehir-İlgın üzerinden 29 Mayıs 1559'da (21 Şaban 966) Konya'ya bir konak uzaklıktaki Keykuş mevzi-ine gelmişti.¹⁸⁷

Kardeşler arasındaki taht kavgası, onu izleyen 30 Mayıs Salı günü bir iç savaşa dönüşmüştü. Görünürdeki koşullar Selim'in lehine idi. Çünkü ordusu, 30.000 kişi olarak gösterilen Bayezid kuvvetlerine sayıca çok üstündü. Aynı zamanda vezir ve beylerbeyi gibi deneyimli komutanların emrinde bulunan bu ordu, düzenli kapıkulu ve eyalet askerlerinden oluşmuştu. Bu nedenle de Bayezid'in genellikle düzenli eğitim görmemiş, teçhizatları noksan ve disiplinden yoksun askerlerine karşı daha iyi savaşılabileceği düşünülüyordu. Bundan başka Selim, kendisi için en uygun bir yerde ordugâhını kurmuş ve ordusunu istediği düzene sokmuştu. Lala Mustafa Paşa'nın önerisi gereğince sağ kola Anadolu Beylerbeyi Cenabi Ahmet Paşa'yı, sol kola Karaman Beylerbeyi Ferhad, Maraş Beylerbeyi Ali ve Adana Hakimi Ramazanoğlu Piri Paşaları koymuş, kendisi de lalası ile birlikte merkezde yer almıştı.¹⁸⁸

187 Selim'in mektubu: Feridun, *Münşeâtü's-selâtin*, II, 22 (Burada tarih, sitte ve seb'in ve tis'amie diye 976 olarak gösterilmişse de bunun bir okunuş yanlışlığı olduğu anlaşılıyor, 966 olmalıdır). Krş. İtaatnâme, 45 a; KA, 76 a; Derviş Çelebi, 119 b.

188 Selim'in mektubu, Feridun, II, 22; *İlaatnâme*, 46 a. Peçevi, Sokullu Mehmed Paşa'nın da bu savaşta Selim tarafında yer alıp alay düzenlediğini öne sürüyorsa da (I, 392), aşağıda görüleceği gibi Sokullu savaştan çok sonra Selim'le buluşmuştur.

Bayezid de, Selim kuvvetleriyle karşılaşınca hemen savaş düzenine geçmişti. İnsan, silah ve malzeme koşullarının tamamıyla Selim'in lehine olmasına karşın Bayezid'de de, ağabeyinde bulunmayan manevi bir üstünlük, büyük bir istenç ve cesaret vardı. Selim zafer kazanmayı remilden beklerken, o, sonuçtan emin bir halde savaşa girişiyordu. Nitekim "Başkomutan"ın bu yetenekleri askerlerine de yansımış ve daha savaşın başlangıcında büyük bir başarı kazanılmıştı. Bayezid, ilk hamlede Selim'in sol kanadı üzerine yüklenmiş ve burada bulunan Karaman askerleri karşı duramayıp kente, Konya'ya doğru kaçmaya başlamışlardı. Böylece Selim'in ordusunda başgösteren bozgun güçlkle önlenebilmişti.

İlk günkü savaş öğleye kadar sürmüştü ve bu arada tarafların kayıpları 8.000'e ulaşmıştı. Bundan sonra her iki ordu da mevzilerine çekilmişti. Ertesi 31 Mayıs Çarşamba günü sabahı Bayezid, "top ve tüfeng iriştiği" yere kadar ilerleyerek gene Selim'in sol kanadına karşı büyük bir saldırıya girişmişti. Fakat buradaki Piri Paşa iki yerinden yaralandığı halde geri çekilmemiş, Lala Mustafa Paşa da bir miktar kuvvetle bu kola yardıma koşmuştu. Bunun üzerine Bayezid, sağ koldan hücumu durdurup, soldan Selim kuvvetlerinin sağında bulunan Anadolu askeri üzerine saldırmıştı. Ancak, o gün gerçekten büyük bir kahramanlık gösteren Lala Mustafa, buraya da yetişmeyi başarmış ve Bayezid'i geri çekilmek zorunda bırakmıştı. Bu durumda üstünlük Selim tarafında kalmıştı. Fakat ona yardım eden Ankara Sancakbeyi Yahya Bey ile Tarsus Beyi Ferruh Bey ve zeamet sahiplerinden birçoğu hayatlarını yitirmişlerdi. Karaman ve özellikle Anadolu askerleri de bir hayli zayıt vermişlerdi.¹⁸⁹

189 Ayrıntılı bilgi: Derviş Çelebi, 120 b vd. Selim, babasına gönderdiği mektupta Lala Mustafa'nın hizmetini övgüyle anmaktadır (Feridun, II, 23); *Nâdiru'l-mehârib*, 8 b.

Bayezid ise “mirahuru” Hasan Ağa da dahil olmak üzere askerlerinden büyük bir kısmını kaybetmişti. Kendisi de ordusunun bozulduğunu görünce, daha fazla direnmeden toplayabildiği kuvvetlerle derhal savaş alanından çekilmişti. Bunun üzerine Selim kuvvetleri pek çok teçhizat ve mühimmat ele geçirmişlerdi. Âli'nin anlatımına göre, savaş meydanı öldürülen Bayezid kuvvetlerinin kellelerinden yapılmış “nice yüz burç ve bedenler”le dolmuştu. Sarı Abdullah Efendi'nin kaydına göre de 10 sancaktan oluşan “aday-ı pür-nifak” yani Bayezid ordusunda 7 sancak kırılmış, 3'ü de püskürtülmüştü.¹⁹⁰

Şehzadeler arasındaki taht kavgasını, hizmetinde bulunduğu Selim'den yana bir dille anlatan Gelibolulu Âli'ye göre Bayezid, kutsal evliyalar diyarı olan Konya'yı kana bulamakla, suçunu ve günahını bir kat daha artırmıştı. O, asi Bayezid'in suçlarını şöyle sıralıyor:

“Öncelikle babasına isyan etti. İkinci olarak büyük kardeşi-ne kılıç çekti. Üçüncüsü, yolkesen çapulcuları yanına toplayarak onların kötülüklerini kendisine de bulaştırdı. Dördüncüsü, evliya mezarlıklarının topluluğu olan Konya kentinin temiz toprağını hiç duraksamaksızın âsilerin leşleriyle kirletti.”¹⁹¹

190 Vr. 297 b.

191 KA, 77 a.

VI
BAYEZİD'İN İRAN'A SIĞINMASI VE
ÖLDÜRÜLMESİ

1- BAYEZİD'İN AMASYA'DAN AYRILIŞI

Selim, Bayezid karşısında ummadığı bir yengi kazanmıştı. Babasına zafer müjdesini, savaştan iki gün sonra, 2 Haziran'da (25 Şaban) bildirmişti. Bayezid'e artık bir oğul olarak değil, bir asi diye bakan Kanuni kuşkusuz ki bu muştudan memnun kalmıştı. Bunun bir belirtisi olarak da Konya Savaşı'nda yararlıkları görülen yeniçerileri gönendirmek için 300 akçe göndermişti.¹⁹² Bununla birlikte taht kavgası henüz tam anlamıyla kazanılmamıştı. Gerçi Bayezid savaşı kaybetmişti ama kuvvet toplayarak yeniden mücadeleye girişmesi de mümkündü. İşte bunu dikkate alan Kanuni Süleyman, Bayezid'in hareketini daha yakından izleyerek gerektiğinde doğrudan doğruya bu mücadeleye katılmak için Anadolu yakasına geçmeye karar vermişti. Bu amaçla da 5 Haziran 1559'da Sadrazam Rüstem Paşa ile birlikte Üsküdar'da kurulan otağ-ı hümayuna girmişti. Bayezid, oğlu Orhan'la birlikte savaş alanından süratle ayrılmış ve yanında kalan 40-50 kişi ile Amasya'ya dönmüş-

192 BA, Mh. III, Vsk. 54 ve 56.

tü.¹⁹³ Başta Âli olmak üzere kaynaklarımızın birçoğu, onun Amasya'ya döndükten sonra, babasına mektup yazarak bağışlanmasını dilediğini, fakat bu mektubun yolda Lala Mustafa'nın adamları tarafından ele geçirildiğini ve İstanbul'a ulaşmadığını yazmaktadırlar. Hatta Peçevi, bu af mektubunda Lala Mustafa'nın hainliğinden söz edildiğini de eklemektedir. Aslı elimizde olmadığından Bayezid'in babasından ne biçimde af dilediğini saptayamıyoruz. Bununla birlikte o, Rüstem Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, "Allah'ın iradesiyle beliren cesareti"nden ötürü babasına birbiri arkasına "tazarrunâmeler" yani özür dileyici mektuplar gönderdiğinden bahsetmektedir. Ancak Kanuni'nin ifadesinden de bu mektupların onun eline geçtiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada da Lala Mustafa'ya yükletilen yük oldukça abartılı görülmektedir.

Bayezid'in özür dilemesine ve pişmanlığını belirtmesine acıyan Kanuni, ona, kendisini kandırıp aşağılayıcı bir yola sürükleyen etrafındaki fesadçı adamlarını katlettirmesi gerektiğini bildirmiş ve ancak o zaman hatasından ve yanlışından vazgeçip affedebileceğini vurgulamıştı.¹⁹⁴ Bunun üzerine Bayezid, Selim'le mücadelesinde ondan ve dolayısıyla padişahтан yana tavır takındıklarından ötürü kendisince "fitne ve fesad ehli" olan defterdarı ve kapıcıbaşı ile gene kendi adamlarından üçüncü bir kişinin başlarını kestirtmişti. Böylece görünüşte babasının buyruğuna uyduğunu göstermek istemişti. Fakat ordusunu dağıtmadığı gibi, kuşkusuz yanında kalanları besleyebilmek için "halka salgun (salma) salub, davarların alub," mallarını ve ellerindekini "yağma" etmeyi sürdürmüştü. Ancak öte yandan da Amasya Müftüsü Muhiddin Cürcânî ve Vaiz Hayreddin İcadî'yi babasına yazdığı bir mektupla İstanbul'a

193 TA, E. 5997.

194 Kanuni'nin mektubu: Feridun, II, 26 vd.

göndermek gereğini de duymuştu.¹⁹⁵ Bunlar Rüstem Paşa'nın da yardımıyla kendisinin affedilmesine çalışacaklardı.

Kanuni'ye gelince, o artık "fiili kavline muvafık ve bâtını zahirine mutabık", yani eylemi sözüne uygun olmayan ve içi dışına uymayan Bayezid'i şeriatın gereğince artık affa layık görmüyordu. Kendisine gönderilen padişah buyruklarına göre davranmadığı için de hakkından gelmeyi "mühimmat-ı din ve devletten (devletin ve dinin en önemli işlerinden)" sayıyordu.¹⁹⁶ Bu nedenle asi oğlunun katli için almış olduğu fetvayı uygulamak kararında idi. Çünkü Âli'nin de belirttiği gibi, Bayezid yalnızca babasına karşı çıkmakla kalmamış, aynı zamanda büyük kardeşi olan Selim'e kılıç çekmiş, evliyalar kenti sayılan Konya sokaklarını savaşta ölenlerin kanlarıyla kirletmişti. Bütün bu nedenlerle Kanuni Süleyman büyük oğlu Selim'e, kardeşi Bayezid'i ele geçirmesini emretmişti.¹⁹⁷ Aynı zamanda ona, "1 akçe dirlik'ten beylerbeyiliğe, belki vezaret rütbesine varınca" uygun gördüğü kimselere görevler ve sanlar verme yetkisini de tanımıştı ki o tarihe gelinceye kadar hiçbir şehzadeye ve serdara, bu denli yüksek sanlar dağıtma yetkisi verilmemişti. Bu sırada Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa, Hacıbektaş'ta bulunan Selim'in yanına varmışlardı. Bunun üzerine Selim, babasının buyruğu gereğince 13 Haziran'da (7 Ramazan) Amasya'da bulunan Bayezid'in üzerine yürümüşü.¹⁹⁸

Bu arada Bayezid'in "at ve katır ve asker" toplayabilmek için halka yeni salmalar uyguladığı, bu yüzden de Amasya

195 H. Hüsameddin bu heyetin İstanbul'a gönderilmesini Konya Savaşı'ndan önce göstermekte (III, 318) yanlışmış olmalıdır. Çünkü 16 Temmuz 1559 (10 Şevval 966) tarihli bir hükümde gelecek kişiler için bir ev hazırlanması emredilmektedir (Mh, III, 119) ki Bayezid'in Amasya'dan ayrılmasından sonraya rastlamaktadır.

196 Selim'in Tahmasb'a mektubu: Feridun, II, 34 vd.; *Nâdiru'l-mehârib*, 11 a.

197 Mh, III, Vsk. 1, 37 (Metin: Ahmet Refik, TOEM, 36, s. 707 vd).

198 *Nâdiru'l-mehârib*, 11 b.

halkının göç etmeye başladığı haber alınmıştı. Bunun üzerine Kanuni, onun yakalanması ya da firarına engel olunması için yeni önlemler almak gereğini duymuştu. Sokullu Mehmed Paşa'ya gönderilen yeni hükümlerde, eğer Bayezid "yukarı câniblere teveccüh ederse", yani Karadeniz'e ya da Kafkaslar'a yönelecek olursa önünü kesip ele geçirmesini, yok eğer Amasya'dan çıkmayacak olursa Selim'in etrafında toplanan tüm kuvvetlerle üzerine yürüyüp "hakkından gelmelerini" buyurmuştu. Buna koştut olarak sınır boylarındaki beylerbeyilerine de Bayezid'in kaçmasına engel olmaları için hükümler gönderilmişti.¹⁹⁹ Çünkü Rum Beylerbeyi Ali Paşa, onun Şirvan taraflarına gitmesi olasılığından söz etmişti. Gerçekten de Bayezid'in İran'a ya da Arabistan'a kaçması, veya büyükbabası Yavuz Selim'i taklit ederek Kırım'a geçmesi olasılığı vardı. Bunu önlemek için Sivas Beylerbeyi Ali Paşa, Bayezid'in yolunu kesmekle görevlendirilmişti. Aynı amaçla Diyarbakır, Van, Şam, Basra ve Erzurum Beylerbeyilerine de gerekli hükümler yazılmıştı. Aynı zamanda Karadeniz yalılarının korunması için Trabzon Sancakbeyine ve Sinop'tan Trabzon'a kadar yalılarda bulunan kadılara ve ayrıca Kefe Beyi ve Kadısı ile Kırım Hanı Devlet Giray'a da birbiri arkasına hükümler gönderilmişti.²⁰⁰

Padişah, Diyarbakır Beylerbeyine verdiği buyrukta, Bayezid'in Selim üzerine yürüyüp "İslâm ehli ile ceng idüb", firar ettiğini bildirerek ondan, kuvvetlerini toplayıp Malatya geçidine gelmesini ve uygun bir yerde etrafı gözetmesini ve Bayezid'in davranışlarını kollayarak eğer herhangi bir tarafa yönelecek olursa "arkuru yoluna varıp" yani ansızın yolunu kesip hakkından gelmesini istemişti. Devlet Giray'a gönderdiği hükümde ise, Bayezid'in gemi ile Kefe ya da Çerkes taraflarına gitmesi

199 Mh. III, 34, 38.

200 Söz konusu kişilere gönderilen hükümler: Mh. III, Vsk. 1, 28, 3, 28, 35, 38, 44.

olasılığının bulunduğunu belirterek, o yöreleri ve Çerkeslerin bulunduğu semtleri gereği gibi gözetmesini ve eğer şehzade, yanındaki çete ya da gemi ile o yöreye gelecek olursa “mecal vermeyip ele geçirmesini” emretmişti.

Bundan başka Kanuni, Sokullu Mehmed Paşa'ya, asilerin izlenmesinde yararlığı görülen yeniçeri, bölük halkı ve öteki askerlere armağanlar ve terakkiler verileceğini de bildirmişti. Bununla birlikte padişah özellikle Bayezid'in diri olarak yakalanmasına büyük önem veriyordu. Dahası onu yakalayacak olana armağanlar bile vaat etmişti. Örneğin, taslağını Selim'in hazırladığı ve Divan-ı Hümayun'da okunup kabul edilen bir hükümde, asi şehzadeyi ele geçirecek veya ele geçirilmesine yardım edecek kimseye, eğer sancakbeyi ise beylerbeyilik, zeamet sahibi (zaîm) ise sancakbeyliği, raiyyet (tebaadan biri) ise “ağır zeamet” vermeye ve eğer aşiret ve kabile mensubu olup dirlik kabul etmeyecek bir kişi ise bütün gelecek kuşakları için geçerli olmak üzere “âvânz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye”den, yani bütün düzenli ve düzensiz vergilerden bağışık (muaf) kılmaya hükümdar olarak ahdettiğini ilan etmişti.²⁰¹

Bayezid, affedilmesini beklerken durumunun gittikçe kötüleştiğini anlamıştı. Babasına gönderdiği Muhiddin Cürcânî ile Hayreddin İcadî henüz İstanbul'a varmamışlardı. Ama öte yandan Selim, Sokullu ile birlikte Amasya'ya doğru ilerlemekte idi. Bu durumda Bayezid için Amasya'da kalmak, çok üstün bir kuvvet karşısında son savaşı kabul etmek ve kaçınılmaz görünen bir yenilgi sonunda ölümü beklemek demekti. Bu nedenle kurtulabilmek için kentten ayrılmaya karar vermişti. 1559 Temmuz'unun Ramazan Bayramı'nın ilk gününe rastlayan 7. Cuma sabahı (gurre-i şevval) oğulları Orhan, Mahmut, Meh-

201 Mh. III, Vsk. 59. 27 Haziran tarihli bu hükmün, özellikle Bayezid'in kaçması olasılığı bulunan Halep, Şam ve Bağdat Beylerbeyiliklerine bağlı sancakbeyleri ile aşiret beylerine gönderildiği anlaşılmaktadır. Metin: Ek: XII.

met ve Abdullah ile birlikte kendisini uğurlayan halkın gözyaşları arasında Amasya'dan hareket etmişti. Ailesiyle yeni doğmuş olan küçük oğlu Murad'ı ve dört kızını orada bırakmıştı.

Bayezid, Amasya'dan ayrıldığında yanında 10.000 kişilik bir kuvvet bulunuyordu.²⁰² Ayrıca her tarafta yaptırttığı duyurular, hatta evlerin kapılarına yapıştırttığı bildirilerle ordusuna katılacak olanlara iki misli ücret vereceğini açıklamıştı. Bunun sonucunda özellikle Karamanlı, Turgutlu, Tekeli ve Dulkadirli gibi aşiretlerden kendisine katılanlar olmuştu. Askerlerini besleyebilmek için de geçtiği yerlerde borçlanma adıyla halktan para, hayvan ve mühimmat toplamak zorunda kalmıştı.

Bayezid'in yolunu kesmekle görevlendirilmiş olan Ali Paşa, tek başına buna cesaret edememiş ve Sivas kalesine kapanıp kalmıştı.²⁰³ Asi şehzade de, üzerine yürüyen kuvvetlerden kurtulup "uygun bir yerde eğlenmek (durmak)" amacıyla doğuya doğru ilerlemeye devam etmişti.

202 Kanuni'nin Tahmasb'a mektubu: Feridun, II, 26 vd.

203 KA, 78 b; Kâmil Paşa (*Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, I, 231) ve Hammer (VI, 81). Bayezid'in Ali Paşa'dan 30.000 altın borç aldığını öne sürüyorlar. Ancak paşanın öteden beri Bayezid'e karşıt olduğu ve bu kez onu durdurmakla görevlendirildiği dikkate alınırsa onun borç vermesi düşünülemez. Ne ki Bayezid, Sivas eyaleti içinde para toplamış olabilir.

2- ARAS SAVAŞI VE BAYEZİD'İN İRAN'A SIĞINMASI

Bayezid'in Amasya'dan ayrılması, İstanbul'daki ortamı daha da heyecanlandırmıştı. Kanuni Süleyman, oğlunun hareketini gittikçe artan bir kırgınlık ve kızgınlık içinde izliyordu.

Selim ve Sokullu, Rumeli askerleri, 2000 yeniçeri, silahdar, ulüfeci ve “garib yiğitler”den oluşan bir kuvvetle Bayezid'in arkasına düşmüşlerdi.²⁰⁴ Ancak Bayezid'in maksadının ne olduğu, nereye gitmek istediği henüz anlaşılamamıştı. Bir ara, Şirvan yöresine gitmek ya da Gürcü içinden Çerkes vilayetine girmek düşüncesinde olduğu sanılmış, fakat çok geçmeden Arabistan'a kaçmak üzere olduğu söylentisi yayılmıştı. Bütün bu olasılıklar göz önüne alınarak sınırdaki beylerbeyilerine yeniden emirler gönderilip hazırlıklı bulunmaları bildirilmişti.

Bu sırada Bayezid Bayburt'a doğru yönelmiş bulunuyordu. Şarki-Karaağaç Dizdarı, kaleden inerek kendisini karşılayıp elini öpmüş ve ordusu için gerekli at nalı ile un ve arpa vermişti. Şehzadenin buradan doğuya İran'a doğru yoluna

204 Mh. III, Vsk. 1, (Metin: A. Refik, göst.yer. 707 vd).

devam edeceği anlaşıyordu. Bunun üzerine Kanuni, hemen Karaman Beylerbeyi Ferhad, Rum Beylerbeyi Ali ve Diyarbakır Beylerbeyi İskender Paşalara, Erzurum'da Ayas Paşa ile buluşup birlikte Bayezid'in yolunu kesmeleri emrini vermişti. Hatta Bayezid'in İran'a sığınması halinde geri verilmesi için Şah Tahmasb'a gönderilecek mektubu bile hazırlayıp Selim'e yollamıştı. Sivas'ta bulunan Selim ise, Sokullu Mehmed Paşayı önden Erzurum'a doğru yola çıkarmış, arkadan da kendisi hareket etmişti.²⁰⁵

Ancak hızla yoluna devam eden Bayezid, beylerbeyiler henüz toplanmadan Erzurum'a varmış ve Pasin (Hasankale) düzlüğünde konaklamıştı. Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa, onu yalnız kendi kuvvetleriyle durdurmayı başaramayacağını anladığından Bayezid'i iyilikle karşılamıştı. Hatta babası ile arasını bulup affettirmek için girişimde bulunmaya karar vermişti. Böyle aracı bir rol oynamak istediği için de Bayezid kuvvetlerinin nal ve mih gibi eksiklerini gidermekten çekinmemişti.²⁰⁶ Ayas Paşa Bayezid'i bağışlaması için padişaha başvurmak üzere iken, Diyarbakır, Karaman ve Rum (Sivas) Beylerbeyileri Erzurum'a varmışlar ve onun arabulucuk girişimini kabul etmeyerek Kanuni'nin birbirini izleyen buyrukları gereğince asilerin hakkından gelmek konusunda ısrar etmişlerdi.²⁰⁷

205 Selim'in Tahmasb'a mektubu: Feridun, II, 34 vd.; *Nâdiru'l-mehârib*, 12 a.

206 Âli ve ona dayanan Peçevi, Ayas Paşa'nın bu davranışını padişaha karşı bir hiyanet olarak nitelendiriyorlar. (KA, 79 a; Peçevi, I, 394). Ancak Âli'nin bu suçlamada samimi davranmadığı görülüyor. Çünkü bir yandan paşayı hain, namert diye suçlarken, Kanuni dönemi devlet adamlarından söz ederken de onun "günahsız" olarak öldürüldüğünü söylemektedir. Ayas Paşa'nın Bayezid'e dostça davranması kuşkusuz ki padişahın emrine aykırı idi. Ancak vakitiyle Şehzade Mustafa ile işbirliği yaptığını bildiğimiz Paşa'nın Mustafa'dan sonra Bayezid'den yana eğilim göstermesini doğal karşılamak gerekir. Nitekim Bayezid de babasından son kez affını dilerken kendisini Amasya'ya götürerek vezirlerin arasında Ayas Paşa'nın adını da anmaktadır.

207 Bayezid'in mektubu. TA, E. 5485. Metin: Ek: XI.

Bayezid, bu durum karşısında Çoban Köprüsü'ne doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Onu kovalayan beylerbeyileri de kendisini izlemekten vazgeçmemişlerdi. Bunlar ancak Aras kenarında Karadere mevkiinde şehzade kuvvetlerine yetişebilmişlerdi. Ferhad, Ali ve İskender Paşalar, Bayezid'i diri ya da ölü ele geçirip hakkından gelmek amacıyla hemen saldırıya geçmişlerdi. Fakat o, koşulları kendisi için uygun görmediğinden boş yere zayıat vermemek için savaşmayı kabul etmemiş ve nehri geçerek doğuya, Kağızman'a doğru uzaklaşmıştı. Beylerbeyiler çok hızlı hareket eden Bayezid'e bir kere daha yetişemeyeceklerini anlayınca Malatya Beyi Mustafa Paşa ile Ayıntab Beyi Hüsrev Paşa'yı bir miktar askerle şehzadenin arkasından göndererek kendileri geriye dönmüşlerdi.²⁰⁸

Başını kurtararak uygun bir yerde durmak amacıyla Amasya'dan ayrılan Bayezid artık yolun sonuna gelmiş bulunuyordu. Bundan sonra, ya 12.000 kişiyi bulan ordusuna çekidüzen verip kendisini izleyen Mustafa ve Hüsrev Paşalar ile savaşa girişmek, ya da sınırı aşip İran'a sığınmak gibi iki seçenekten birini yeğlemek zorunda idi. Ancak yeni bir savaş kendisi için iyi sayılabilecek bir sonuç sağlamaktan çok uzaktı. Çünkü iki sancakbeyinin kuvvetlerini yenilgiye uğrassa bile, Erzurum'da beylerbeyiler, daha arkada Selim ile Sokullu Mehmed Paşa ve en geride de Üsküdar ordugâhında Sultan Kanuni, "asilerin hakkından gelmek" için hazır bulunuyorlardı. Bayezid'in 12.000 kişilik bir askerle, seferber edilen bütün bu kuvvetlere karşı koyması ve geri dönüp Anadolu'yu bir baştan öteki-ne hem de savaşa savaşa geçmesi çok zor olmanın ötesinde olanaksızdı. Amaç, davayı kazanmak olduğuna göre, yabancı hatta dost sayılamayacak bir ülkeye sığınmak da, güdülen davadan vazgeçmek anlamına gelmese de, kuşkusuz ki ortaya

208 Aynı mektup. Van Beylerbeyine hüküm: Mh. III, Vsk. 228 (Metin. A. Relik, göst. yer. 722).

çıkacak fırsat ve olanaklardan uzaklaşmak demektir. Bundan ötürü, şimdi Bayezid için en uygun davranış, hiç olmazsa Konya Savaşı'ndan önceki ortamı yeniden sağlayabilmek yani tekrar sancağı başına geçebilmektir. Bu durum gerçekleşirse, Anadolu'da kendi lehinde olan koşullardan yararlanarak yeniden harekete geçmesi ve artık babasının sağlığında olmasa bile, onun ölümünden sonra tahtı ele geçirmek için şansını bir kez daha denemesi mümkündür.

Aslında Bayezid de Konya Savaşı'ndan sonra suçunu affettirmek için çalışmış, fakat babasına gönderdiği bir dizi mektuptan olumlu bir sonuç alamamıştı. Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın arabuluculuk düşüncesi de eyleme dönüşmemişti. Bunun için Bayezid babasından affını bir kez daha dilemek gereğini duymuş ve bu konuda kendisine yardım etmesi için de Sadrazam Rüstem Paşa'ya yeniden başvurmuştu. Mektubunda, kendisinin birçok kez babasına mektup gönderdiğine ve Ayas Paşa'nın arabuluculuk girişimine değindikten sonra, "Cihan Padişahına karşı isyan ve muhalefet ve memleketlerine zarar vermek" niyetinde olmadığını vurguluyor ve bundan önceki ve şimdiki olaylarda salt "kişisel kızgınlık"tan (tehevvür-i nefsanî) ötürü hata ettiğini öne sürerek bütün kalbiyle tövbe ettiğini belirtiyordu. Bu nedenle Rüstem Paşa'dan affedilip Amasya'ya sancağına dönebilmesi için padişah katında aracı olmasını rica ediyordu. Ona göre böylece bu fitneye ve karışıklığa yol açan nedenler ortadan kalkacak, cemiyetler dağılıp beyler ve askerler yerlerine dönecekler ve bütün reaya, Osmanlı tebaası huzura ve sükûna kavuşacaklardı.²⁰⁹

209 Bayezid'in babasına yazdığı bu son mektuplar arşivde bulunmamaktadır. Ancak onun Rüstem Paşa'ya yazdığı mektuptan (Ek: XI) bunların içeriği anlaşılabilir. Onun olduğu bilinen "Baba" redifli ünlü manzum afnamesi ile Kanuni'nin ona yanıt olan "Oğul" uyaklı şiirinin bu döneme ait olduğu sanılmaktadır. Çünkü Bayezid, "Ayrılab bi'l-cümle mal ü mülkden düşdüm irak" de-

Bayezid affını dilerken bile gururunu yitirmemişti. Mektubunda, padişah tarafından affedildiğine inanabilmesi için kendisine bir “ahidnâme-i hümayun” gönderilmesini de istemişti. Bununla da yetinmemiş, “padişah oğlu” olduğuna göre, tek başına sancağına dönmesi hoş karşılanmayacağı için, ya doğrudan doğruya sadrazamın veya Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa’nın, onlar olmazsa Kanuni’nin uygun göreceği bir vezirin gelip, gerekli bir törenle kendisini alıp kış günleri erişmeden Amasya’ya götürmesini de dilemişti.

Bayezid, Rüstem Paşa ile birlikte padişah üzerinde etki yapabilecek başka yakınlarından da yardım dilemişti. Bu arada kızkardeşi Mihrimah’a da bir mektup göndermişti. “Canımdan yeğ sevgilü, saadetim karındaşım Sultanım Bulanı” diye başlayan mektubunda, Gürcüboğazı’nda bulunduğunu ancak “bu taraflara gelmekten yad (yabancı) vilayete gitmeyi” düşünmediğini söylüyordu. Ağabeyinin büyük bir kuvvetle Amasya üzerine yürümesi karşısında, “kendi canı tedariki” için oradan ayrıldığını belirten Bayezid, “eğer Padişah hazretleri günahımı gerçekten affeder ve yemin edip beni inandururlarsa vallah billah hergiz yabana gitmem” diyordu. Yanına gönderilecek bir görevlinin önünde padişahın buyruklarına uyacağına and içip Amasya Sancağı’na dönmeye hazır olduğunu da açıklıyordu. Sonunda ablasından, kendisine zulmedilmeyip günahının affı için “Padişah hazretlerine muhkem yalvarmasını” diliyordu. Ayrıca “Lalam Paşa hazretleri” dediği Rüstem ve yeğeni Ayşe Sultan’a selamlar gönderiyor, kendi oğlancıklarının halalarının ayağını öptüklerini bildiriyor ve mektubunu “bu hasret kıyamete kalmıya!” diye bitiriyordu.²¹⁰

didiğine göre, İ.H. Danişmend’in belirttiği gibi (Kronoloji, II, 324), bu af dileği onun Amasya’dan ayrıldıktan sonraki döneme ilişkin olmalıdır (Söz konusu şiirlerin metinleri: Ek: XIII ve XIV).

210 TA, E. 6057.

Bayezid, İstanbul'a bu mektupları gönderirken, kendisini kovalayan kuvvetlerin önünden ilerleyerek İran sınırı üzerindeki Sa'd-Çukuru'na gelmişti. Burada af dileğinin sonucunu beklemek kararında idi. Fakat Mustafa ve Hüsrev Paşalar Sa'd-Çukuru'na varır varmaz Bayezid kuvvetleri üzerine saldırmaya başlamışlardı. O da ister istemez savaşı kabul etmek zorunda kalmıştı. Bir saat süren bir çarpışma sonucunda da Mustafa ve Hüsrev Paşaları yenilgiye uğratmıştı.²¹¹ Bununla birlikte Bayezid için artık Sa'd-Çukuru'nda beklemek olanağı da kalmamıştı. Çünkü o zamana kadar yaptığı af girişimleri gibi bu son girişiminin de olumlu sonuç vereceği çok şüpheli idi. Kaldı ki kendisini izleyen kuvvetleri yeni bir yenilgiye uğratması, doğal olarak Kanuni'nin gazabını daha da artırmıştı. Bundan başka, kış yaklaşmakta olduğundan 12.000 kişilik kuvvetini bu dar sınır bölgesinde besleyebilmesine de olanak yoktu. Bu yüzden onun için kurtuluşa giden yol İran'dan geçer gibi görünüyordu.

Safevi ailesinin Anadolu'da Şiiliği yayma girişimlerinin bir sonucu olarak, XVI. Yüzyıl başlarından sonra Osmanlı yönetimine cephe alan Şii gruplar sıkıştıklarında İran'a sığınmaya yönelmişlerdi. "Şah'a gitmek" onlar için bir slogana dönüşmüştü. Bu, onlar için bir kurtuluş yolu olarak izlenirken, sığınmaları Osmanlılara karşı bir koz olarak kullanmak isteyen İran yönetimi de sığınmacılara sınırlarını sevinerek açmışlardı. Giderek doğudaki kale muhafızları da herhangi bir nedenle Osmanlı yönetimine ters düştüklerinde İran'a kaçmaya başlamışlardı. Örneğin, 1557 sonbaharında Erzurum kullarından bazı kimseler "Kızılbaş tarafına firar" etmişlerdi. Safevi yöneticiler onları hoş karşılayıp kendilerine Şiiliğin simgesi olan birer tac vermişlerdi. Olay İstanbul'da haber alındığında şaşkınlık yaratmış ve böyle bir kabulün doğru olup olmadığının araştırılması gereği duyulmuştu.

211 Nâdiru'l-mehârib, 12 a.

İran'ın bu davranışını çok iyi bilen Bayezid başka bir çare bulamayınca Revan Valisi Nizamüddin Şahkulu'na başvurarak İran'a sığınmak istediğini bildirmiş ve daha fazla beklemeden Ağustos ortalarında sınırı geçip Safevi topraklarına girmişti.²¹²

212 Ahmet Relik (TOEM, 36, s. 723) ve İ.H. Uzunçarşılı (*Osmanlı Tarihi*, II, 397) Bayezid'in İran'a sığınmasını Ocak 1560 (Rebiyülâhir 967) olarak gösteriyorlarsa da bu tarih yanlıştır. Çünkü Bayezid'in bu tarihten çok önce 23 Ekim 1559'da Kazvin'de Şah Tahmasb tarafından kabul edildiğini biliyoruz (Gaffari, 304). Van Beylerbeyi Kubad Paşa'nın bir mektubunda da (TA, E. 4745/2) Bayezid'in durumunu kontrol için 1 Eylül 1559'da İran'a casus gönderildiğinden söz edilmektedir ki, buna göre Bayezid'in bu tarihten önce ve Aras Savaşı Ağustos başlarında olduğu için de o ayın ortalarında İran'a sığınmış olması gerekir.

3- TAHMASB'LA MEKTUPLAŞMALAR VE PAZARLIKLAR

Nizamüddin Şahkulu, Osmanlı şehzadesi Bayezid'e kuşku ile karışık bir kabul göstermişti. Çünkü, küçümsenemeyecek bir kuvvete sahip bulunan Bayezid'in İran topraklarını yağma ve tahrip ederek çekilip gitmesi ya da Bağdat'a, Şirvan'a doğru ilerlemesi mümkün olduğu gibi, onu izleyen Osmanlı ordusunun da kovalamasını sürdürerek sınırdan içeriye girmesi olasılığı vardı. Her iki durumda da İran büyük bir zarara uğrayabilirdi. Bunu dikkate alan Şahkulu, durumu hemen Şah Tahmasb'a bildirerek nasıl davranacağı hakkında onun buyruğunu almak istemiş ve haber gelinceye kadar da Bayezid'i oyalamaya koyulmuştu.

Bayezid, yanındaki askerleriyle birlikte Revan yakınındaki Germi çayırında konaklamıştı. Nizamüddin Şahkulu, kendisine bir çadır ile bir sayeban (gölgelik) vermiş ve ordusunun yiyeceğini sağlamıştı.²¹³

213 TA, E. 5997 No.lu arz tezkeresi.

Tahmasb, büyük komşusu ve aynı zamanda büyük rakibi olan Osmanlı Padişahının oğulları arasındaki taht savaşımını haber aldığında bununla yakından ilgilenmiş ve Bayezid ile Selim mücadelesini izlemek üzere Anadolu'ya casuslar göndermişti. Osmanlı vatandaşı Sonisal Ahmed, Kazvin'de şahın sarayında iken, Amasya'dan gelen casus, Bayezid'in Konya Savaşı'nda yenilip kaçtığını ve "üstüme asker gönderilirse şaha giderim!" dediği haberini getirmişti.²¹⁴

Bayezid'in İran topraklarına girdiği sıralarda Esterabad taraflarında bulunan Tahmasb, onun sığındığını haber alınca son derece sevinmiş ve Nizamüddin Şahkulu'na şehzadenin parlak bir törenle karşılanmasını emretmişti. Buna göre Şahkulu, Bayezid'i Nahcivan'a göçürüp orada "peşkeşleyecek" yani kendisine armağanlar sunacaktı. Oradan da Tebriz'e getirip 5 günlük konuk edecekti. Şah da Bayezid'i İran başkentine getirmesi için ok-yay korucusu Hasan Beg Yüzbaşıyı Tebriz'e gönderecekti.²¹⁵ Tahmasb bu yolda gereken buyruğu verdikten sonra hemen başkent Kazvin'e dönmüştü. Oradan Hasan Beg ile Bayezid'e kıymetli armağanlarla birlikte bir mektup göndererek, memleketine gelmesinden ötürü duyduğu memnuniyeti belirtmişti.²¹⁶ Ayrıca Azerbaycan Veziri Ataullah'ı şehzadeye mihmandar olarak atamıştı.

Tahmasb, Bayezid'in sığınmasını, "Bu bize Elkas karşılığında Allah'ın bir büyük armağanıdır" diyerek, vaktiyle kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlı topraklarına sığınmasına benzetmişti. Gerçekten de Şirvan Valisi olan Elkas Mirza, şahlık iddiasıyla ağabeyi Tahmasb'a karşı ayaklanmıştı. İlk girişiminde başarılı olamayınca affedilmişti ama ikinci girişiminde de ye-

214 Aynı belge.

215 Adilcevaz Beyi Haydar'ın mektubu: TA, E. 4745/1.

216 Farsça olan mektubun metni: Feridun, II, 42 vd. krş. Gaffari, 207 b; Hasan Rumlu, I, 409.

nilince kaçıp Kırım üzerinden Osmanlılara sığınmıştı (1547). İstanbul'a geldiğinde de kendisine büyük ilgi gösterilmişti. Elkas, Tahmasb'ın eline geçmiş olan Van ve yöresindeki yerleri geri almak isteyen Kanuni Süleyman'ı ağabeyi aleyhine teşvik ederek 1548 İran Seferi'nin açılmasında etkili olmuştu. Kendisi de savaşa katılarak emrine verilen kuvvetlerle Hemedan'a kadar ilerlemişti. Ancak Osmanlı ordusunun geri dönüşünden sonra Tahmasb, Elkas Mirza'yı ele geçirip Kahkaha kalesine hapsedtirmiş, arkasından da idam ettirmişti.

Bayezid'in sığınmasıyla 1547'deki durum tümüyle tersine dönmüş görünüyordu. Tahmasb, Bayezid ile birleşerek Kanuni Süleyman'dan öç almak isteyebilir, ya da hiç olmazsa şehzadeyi elinde bulundurduğu sürece Osmanlı sultanını tehdit ederek bundan olabildiğince yararlanabilirdi. Aslında şah, daha başlangıcından itibaren Bayezid'in hareketini yakından izlediği için sınırdaki beylerine, "Osmanoğullarının aralarında birbirlerine karşı kin ve düşmanlıkları olup savaşmaları var. Fırsat zamanıdır, hazır olunuz!" yollu emirler vermişti.²¹⁷ Konya Savaşı'ndan sonra Amasya'ya dönen Bayezid'in, üzerine asker gönderilecek olursa İran'a sığınmayı düşündüğünü de öğrenmiş olduğundan, onun oldukça büyük bir kuvvetle İran topraklarına girmesinden fazla kuşkulanmamış ve kendisini başkentine çağırmıştı.

Tahmasb'ın buyruğu gelinceye kadar Revan'da beklemek zorunda kalan Bayezid, şahın çağrısı üzerine Nizamüddin Şahkulu ile birlikte Kazvin'e doğru hareket etmişti. Şahkulu Sultan Nahcivan'dan geriye dönmüş ve buradan sonra kendisine Azerbaycan Veziri Gıyaseddin Ataullah eşlik etmişti. Osmanlı şehzadesi Tebriz'de 5 gün kalmış ve Tahmasb'ın gönderdiği "hıl'at"ler burada kendisine sunulmuştu. Nihayet şahın temsilcisi Hasan Beg Yüzbaşı ile birlikte Tebriz'den ayrılan Baye-

217 Rüstem'in Bayezid'e mektubu: TA, E. 6558. Metin: Ek: IX.

zid, Kazvin önlerine varmıştı. İran yönetiminin ileri gelenleri Kanuni Süleyman'ın oğlunu karşılamaya çıkmışlardı. Bayezid, 23 Ekim 1559'da (21 Muharrem 967) düzenlenen görkemli bir törenle Safevi başkentine girmişti.²¹⁸

Kınalızade Hasan'ın belirttiği gibi, takma adı "Şâhî" olan Bayezid, talihinin garip bir yansıması olarak şaha sığınırken, Selim de Karahisar, Koyulhisar, Akşehir, Suşehri yolu ile Erzurum yakınındaki Çermik alanına varmıştı. Burada yararlıkları görülen beylere terakkiler ve hıl'atler dağıtmış ve Ağustos ortalarında Hınıs ovasında ordugâhını kurmuştu. Aras Savaşı'nda Bayezid'i durduramayan beylerbeyileri de Pasin ovasında toplanmışlardı. İşte bu sırada Bayezid'in İran'a sığındığı öğrenilmişti. Bunun üzerine Selim, durumu babası Kanuni'ye bildirerek onun talimatını almak istemişti. Aynı zamanda kendisine gönderilmiş olan padişahın mektubunu, yazdığı ikinci bir mektupla birlikte Tahmasb'a yollayarak sığınmacıların geri verilmesini istemişti.²¹⁹

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kanuni'nin mektubu, çok önceden ve Bayezid'in İran'a sığınmasının olası bulunduğu düşüncesiyle hazırlanmıştı. Padişah bu mektubunda, Bayezid'in "gençlik gururu ve yakınlarının kışkırtması (gurur-ı şebâb ve

218 Bayezid'in Kazvin'e varış tarihine ilişkin kayıtlar birbirini tutmamaktadır. Âlî ve ona dayanan yazarlar, 24 Kasım 1559 (23 Safer 967) tarihini vermektedirler. Münecceimbaşı ise 12 Ocak 1560 ve 13 Ekim 1559 diye iki ayrı tarih göstermektedir (III, 512 vd). Bayezid'in Safevi başkentine varışına tanık olan Gaffari, onun 11 Mart 1560'da (13 Cemaziyü'lâhir 967) Kazvin yöresine vardığını ve 23 Ekim 1559'da (21 Muharrem 967) da şehre girdiğini söylemektedir (s. 304). Ancak bunda çelişkiye düştüğü açıktır. Çünkü girişin o yöreye varıştan önce olmasına olanak yoktur. Aşağıda görüleceği gibi 1560 başlarında Tahmasb'ın Kanuni'ye elçi göndermesi söz konusu olduğuna göre Bayezid'in Ocak 1560'tan önce oraya varmış olması gerekir. Bu nedenle Bayezid'in 23 Ekim'den önce başkent önlerine geldiğini ve o tarihte Kazvin'e girdiğini kabul etmek gerekmektedir.

219 *Nâdiru'l-mehârib*, 12 b.

iğvâ-y-i eshab)” yüzünden ağabeyi Selim üzerine yürüdüğünü, bozguna uğrayınca da doğuya doğru kaçtığını bildiriyordu. Eğer İran topraklarına sığınmak isterse, aradaki dostluk gereği kendisine izin verilmemesini ve herhangi bir biçimde sınırı geçmeyi başaracak olursa “mecal vermeyip yarar adamlar ile” Selim’e teslim edilmesini istiyordu. Böyle yapılmazsa asi şehzadeyi yakalamakla görevlendirilen Osmanlı kuvvetlerinin İran topraklarına girmek zorunda kalacaklarını da ekliyordu.²²⁰ Kanuni, bu mektubu yazarken Ardahan Sancakbeyi Sinan’ı gerektiğinde bunu şaha götürmekle görevlendirmiş ve kendisine bu yolda bir yönerge de göndermişti.

Selim de Mirahur Turak Ağa ile Tahmasb’a gönderdiği mektupta Bayezid’in ayaklanmasının aşamalarını aktararak, kendi babasına ve ağabeyine hayrı olmayan bir kimseden hiçbir yarar sağlanamayacağını belirtmeye çalışıyordu. Aslında Bayezid’in şahı dost saymadığını anlatmak için de onun evvelce İran’dan gelen kervanları yağmalatmış olduğunu öne sürüyordu. Sonuç olarak da Bayezid’in ve yanındakilerin geri verilmelerini diliyordu. Ayrıca Sokullu Mehmed Paşa ile Lala Mustafa Paşa da Tahmasb’a aynı içerikte mektuplar göndermişlerdi. Sokullu, sığınmacıların geri gönderilmelerinin iki devlet arasındaki dostluğun kaçınılmaz bir gereği olduğunu belirtmeye çalışmıştı. Lala Mustafa ise, Bayezid’in katlinin şeriat açısından gerekli (vâcib) olduğuna ilişkin fetva alındığını vurgulamış ve eğer asiler teslim edilmeyecek olursa, sınırda toplanmış olan Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekete devam etmek zorunda kalacaklarına dikkat çekmişti.²²¹

Bayezid’in İran’a sığındığı haberi İstanbul’da bir dizi yeni kuşkular doğurmuştu. Çünkü Bayezid’in yanındaki askerlere

220 Metin: Feridun, II, 45 vd.

221 Selim’in mektubu: Feridun, II, 34 vd; Sokullu’nun mektubu: göst.yer, II, 23-25; Lala’nın mektubu, ayn. ypt., II, 35 vd.

çekidüzen verdikten sonra geriye dönerek, sınır boylarındaki aşiretlerin de yardımıyla yeniden mücadeleye girişmesi olası-
lığı vardı. Bundan daha kötüsü, Tahmasb ile anlaşması ve İran
ordusunun desteği ile saldırıya geçmesi de pek uzak bir ola-
sılık değildi. Bu durumda, bir yandan Tahmasb'ın Bayezid'e
eylemli olarak yardımda bulunmasının önüne geçmek, öte
yandan da şehzadenin olası bir saldırı girişimine karşı hazır
bulunmak gerekiyordu. Bu nedenle Kanuni Süleyman, her ola-
sılığı düşünerek Şah Tahmasb'dan yarı rica, yarı tehdit dolu
bir ifadeyle sığınmacı oğlunun teslimini isterken, Osmanlı
kuvvetlerinin de sınır boyunda kışlamasını emretmek gereği-
ni duymuştu. Bu amaçla, Bayezid'in durumu hakkında “doğru
haber alınincaya kadar” askeri dağıtmamak için, Selim'den ka-
pıkulları'nı alıp Sokullu Mehmed Paşa ile birlikte Kara Amid'e
(Diyarbakır) gitmesini, fakat yanındaki sol bölük ulüfecileri ile
500 yeniçeri'yi Bağdat'ın korunması için oraya göndermesini
istemişti. Erzurum'da bulunan beylerbeyilerinin cemiyet üzere
orada beklemeleri, Diyarbakır Beylerbeyinin Muş ovasında,
Anadolu Beylerbeyinin Tercan'da ve Dulkadriye Beylerbeyi-
nin de Bitlis taraflarında konaklamaları için hükümler gönder-
mişti. Bu arada Van ve Bağdat eyaletlerine bağlı beylerin ge-
rekecek hizmeti görebilmeleri için yerlerine dönmeleri uygun
görülmüştü. Sınır boyunca bu önlemler alınırken buradaki yö-
neticilere Bayezid'in nerede ve ne durumda olduğunu araştı-
rarak elde edecekleri bilgileri gecikmeksizin merkeze iletmele-
ri de buyurulmuştu.²²²

Kanuni'nin bu denli ciddi önlemler alırken “münhezim ve
makhur” oldukları öne sürülen yani yenilen ve yok oldukları sa-
nılan Bayezid ve adamlarının İran'dan sınırdaki Osmanlı ülke-
lerine olası bir saldırısını hesapladığı anlaşılmaktadır. Nitekim

222 Bu konuda gönderilen hükümler: Mh. III, Vsk. 225, 227, 264, 332, 574.

Selim'e, Diyarbakır'da kışlaması yolundaki kararını yinelerken, asilerin herhangi bir saldırısı karşısında hazırlıklı bulunup Hakkın inayeti ile "haklarından gelinmek" emrini de hatırlatmıştı.²²³

Selim, babasının buyruğu gereğince 4 Eylül 1559'da (Gurre-i Zilhicce 966) Erzurum'dan hareket etmiş ve Kurban Bayramı'na rastlayan 12 Eylül'de Diyarbakır'a varmıştı. Bu sırada Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa görevden alınarak yerine Bayezid'in takibinde yararlığı görülen Malatya Sancakbeyi Mustafa Paşa atanmış, Pasin Sancağı da Ayıntab Beyi Hüsrev Bey'e (Paşa) verilmişti. Ayas Paşa, asi şehzadeye nal ve mih verdiği için Bayezid yanlısı olarak suçlanmıştı. Yukarıda onun bu davranışının nedenlerini ve padişah ile oğlunun arasını bulmak için girişimlerde bulunmak istediğini belirtmiştik. Fakat bu arabuluculuk isteği eyleme dönüşmeden kaldığı için asiye yardım etmesinden ötürü cezalandırılması çok olasıydı. Bundan dolayı olacak Ayas Paşa da başını kurtarabilmek kaygısıyla birdenbire Bayezid karşıtı kesilivermişti. Bu kez de onu katlettirebilmek için harekete geçmişti! Sadarete sunduğu bir arizasında, bundan önce "Sultan Bayezid'in beklenmedik bir biçimde hakkından gelinmesi" umuduyla Sarihi tayfasından 10 fedai seçip kendilerine pek çok para verdiğini ve "ol canibe" yani İran'a gönderdiğini anımsatmıştı. Bu kez de bir başka aşiretten gene 10 kişi seçip bol para ile yine o tarafa gönderdiğini ekleyen paşa, ilk önce gidenlerin Bayezid'in yanına vararak ulûfeye yazıldıklarını yani şehzadenin ordusuna katıldıklarını ve onun hakkından gelmek için fırsat kolladıklarını belirtmişti. Aynı zamanda umulan sonuca hayırlısı ile ulaşmayı umut ettiğini de ekleyerek o zalimin şerrinden kurtulup fitne ve fesadın ortadan kalkması için düzenlediği suikastin başarılı olmasını dilemişti.²²⁴ Ancak bu dileğinde içtenlikli davranmadığını gös-

223 18 Eylül 1559 (15 Zilhicce 966) günlü hüküm: Mh. III, 329.

224 TA, E. 6463.

teren bir ifadeyle -belki de istemeye istemeye girdiği bu suikast olayında kendisini suçlayacaklara bir kanıt bırakmamak için- bu haberin duyulmamasını istemiş ve sadrazamdan bu mektubu okuduktan sonra yakılmasını rica etmişti. Fakat yine ve mevkiini yitirmekten kurtulamamış ve görevine dönmek ümidiyle Diyarbakır'a Selim'in yanına gittiğinde onun gazabına uğrayarak öldürülmüştü.

Selim Diyarbakır'da çok kalmamıştı. O yörede ordu ile kışlamanın güçlüğü nedeniyle babasının emri uyarınca Sokullu Mehmed Paşa ile birlikte Halep'e hareket etmişti. Aslında eskiden beri ve en son Nahçıvan Seferi'nde olduğu gibi, sınır boyunda bekleyecek olan ordunun Halep'te kışlaması gelenek halini almıştı. Ancak Şah Tahmasb'ın nasıl davranacağı belli olmadan Osmanlı kuvvetlerinin İran topraklarına girmeden sınırda konaklaması daha uygun görülmüştü. Ardahan Beyi Sinan'a gönderilen yönergede de, Tahmasb'ın padişahın mektubuna vereceği yanıt belli olmadan Şehzade Selim komutasındaki kuvvetlerin İran'a girmeyeceklerini şaha iletmesi istenmişti. Kanuni, Selim'e Halep'e gitmesini bildirirken Bağdat'ı olası bir saldırıya karşı koruyabilmek için sol bölük ulûfecileri ile 500 yeniçerinin gönderilmesi yolundaki emrini yinelemişti. Ayrıca derbentler ile gidiş geliş elverişli öteki mevzileri gerektiğince koruyabilmek için Van, Bağdat ve Diyarbakır Beylerbeyileri ile onlara bağlı olan bütün beylere hükümler göndermişti. Böylece Osmanlı ordusu, Bayezid'in olası bir hareketine karşı, Erzurum'dan başlayıp Muş-Bitlis-Diyarbakır-Halep ve Bağdat'a varan bir çizgi üzerinde mevzi almış bulunuyordu. Bu durum, Bayezid'in ayaklanmasının doğurduğu kargaşa ve korkunun, onun yabancı bir ülkeye sığınması ile ortadan kalkmadığını ve başta Padişah Kanuni'nin bulunduğu merkezi yönetimin duyduğu kuşkuyu göstermesi bakımından dikkate değer. Ancak, bir süre sonra Bayezid'in Tahmasb tarafından kabul edildiği

haberi alınıp şehzadenin teslim edilmesi için şah ile yazışmalara girilince, artık Selim'in sınır boyunda beklemesine gerek kalmamıştı. O da Kasım ayı başlarında Halep'ten ayrılarak 4 Aralık 1559'da Konya'ya varmıştı. Sokullu Mehmed Paşa ise bir süre daha bekledikten sonra ilkbaharda İstanbul'a, öteki beyler de kendi sancaklarına dönmüştü.²²⁵

Görgü tanığı olan Gaffarî'nin verdiği bilgilere göre Bayezid, 23 Ekim 1559 Çarşamba günü ikindi namazından sonra, yanındaki silahlı adamlarıyla birlikte düzenlenen büyük bir törenle Kazvin'e girmiş ve Saadet-âbâd meydanında Şah Tahmasb tarafından karşılanmıştı. Şah ile şehzade bir baba-oğul sevgisiyle kucaklaşmışlardı.²²⁶ Gelibolulu Âli'nin aktardığına göre, bu sırada şehzadenin en yakın adamlarından olan Kuduz Ferhad, İranlıların hazırlıksız bulunmalarından yararlanarak hemen onların üzerlerine saldırılıp kılıçtan geçirilmelerini ve böylece "Acem mülküne" hakim olunmasını önermişti.²²⁷ Bir Osmanlı şehzadesinin, yanına sığındığı bir hükümdarı suikaste benzer bir girişimle öldürterek onun tahtını ve ülkesini ele geçirmesi, kuşkusuz ki çok cesaret isteyen bir hareket olacaktır. Bayezid'in yanındaki 12.000 askerle, kendisini karşılayan ve herhalde sayısı çok fazla olmayan bir tören kıtası üzerine saldırarak Tahmasb'ı ve ileri gelen Safevi yöneticilerini öldürtmesi belki mümkündür. Fakat iş bununla bitmiş sayılmaz ve salt bu girişimle Acem mülkü zaptedilmiş olmazdı. Bunun içindir ki Bayezid, Kuduz Ferhad'ın önerisini, "Bundan böyle ağzına

225 KA, 79 b; Peçevi, I, 395.

226 208 a. *Nuhbetü't-tevârih* yazarı Mehmed'in verdiği bilgiye göre Şah Tahmasb ile Bayezid at üzerinde baba-oğul gibi birbirleriyle söyleşerek kente girmişlerdi (s. 99).

227 KA, 80 a; Peçevi, I, 397. Hammer, Kuduz Ferhad'ın bu öneriyi Bayezid'in şaha verdiği ziyafette yaptığını kabul etmektedir (VI, 84). Münecimbaşı ise (III, 513), bu olayı Bayezid'in tutuklanmasına neden olan bundan sonraki suikast itibarıyla karıştırmıştır.

alma, yoksa kendi elimle söyleyeni katlederim” diye şiddetle reddetmişti. Kimi Osmanlı tarih yazarları, örneğin Karaçelebizade Abdülaziz, Bayezid’in bu öneriyi kabul etmemekle yanlış davrandığını ve fırsatı elden kaçırdığını öne sürüyorlarsa da, Peçevi’nin de belirttiği gibi bu girişimin başarıya ulaşması “akla ve nakle çok uzaktı”. Çünkü Şii İran halkı genellikle Sünni Osmanlılara karşıt olduklarından bunların her yandan başlayacak saldırıları karşısında Bayezid askerlerinin er ya da geç yenilgiye uğratılacakları kuşkusuzdu.²²⁸

Kuduz Ferhad’ın önerisinden habersiz olan Tahmasb, sarayında Bayezid’in onuruna büyük bir tören düzenlemişti. Osmanlı şehzadesinin geçeceği yerlere kumaşlar döşenmiş, içeri girişinde başına tabaklar dolusu inci, altın vb... saçılmıştı. Ziyafetten sonra da şah, kıymetli bir takkeyi kendi eliyle Bayezid’in sarığına yerleştirmiş, ayrıca takımlarıyla birlikte 9 at armağan etmişti.²²⁹ Bu ikramın altında kalmak istemeyen Bayezid de, aynı zamanda Osmanlı görkemliliğini göstermek için Tahmasb’ı konuk edildiği konağa davet etmiş ve söylentilere göre kendisine “50 at, birkaç kese altın ve gümüş, hokka hokka inciler, mücevherli bir kılıç, kıymetli bir hançer ile elbiselik kumaşlar” vermişti.²³⁰ Tahmasb ile Bayezid arasında ilk günlerde başlayan bu samimiyet gittikçe artmış, karşılıklı ziyaretler ve ziyafetler birbirini izlemişti. Öyle ki Bayezid’in yanında bulunan oğullarından Orhan ile şahın kızlarından birinin evlenmeleri bile söz konusu olmuştu.

Taht savaşını kaybederek yabancı bir ülkeye sığınan ve artık Osmanlı sultanlığına ulaşamayacağını anlayan Bayezid, İran’daki bu sıcak karşılanmanın sevinciyle kendini avutma-

228 I, 397.

229 Ayrıntı: Gaffari, 305. Hasan Rumlu ise şahın Bayezid’e birçok armağanla birlikte, büyük bir para ‘10.000’ tümen verdiğini söylemektedir (I, 411).

230 Busbecq, 217.

ya çalışıyordu. O günlerde yazdığı bir şiirde duygularını şöyle dile getiriyordu:

“Reddettiler ger bizi Osman erenleri.
Etti kabul-i dil Acemistan erenleri.

İki cihanda nola şefi' olsalar bize
İran erenleri ile Turan erenleri.

Ol server-i dü âlem ü ashab-ı Ali'çün
K'anlardürür şefaât ü gufran erenleri.

Bu Şâhî'nin günahını affetseler nola?
Sultan-ı Rum u milket-i Osman erenleri.”²³¹

Böylece Bayezid; “Rum Sultanı” olan babasından affedilmesini umarken Ardahan Beyi Sinan ile Turak Ağa Kazvin'e varmışlar ve Kanuni ile Selim'in mektuplarını şaha sunmuşlardı. Tahmasb, bu mektupları Bayezid'e okuyunca o, günahları bağışlanmadan geri gönderilecek olursa, padişah babasının gazabının daha da artacağına ve merhum kardeşi Mustafa gibi katledileceğine inandığını söyleyerek şahtan, affedilmesi için Kanuni katında aracı olmasını dilemişti. Bunun üzerine Tahmasb şehzadenin affını dilemeye karar vermiş ve bunu içeren birer mektupla Ali Ağa'yı Kanuni Süleyman'a, Seyfüddin İrişdi Ağayı da Selim'e göndermişti.²³²

İran elçilik heyeti 300'ü aşan kalabalık bir grup halinde Kazvin'den hareket etmişti. Grup Erzurum'a vardığında, uygulanan yöntem uyarınca Osmanlı topraklarına girildikten sonra hazinece ödenecek her türlü yol giderinin çok fazla olacağı

231 Şiirin tümü: Rüştü Şardağ, *Şair Sultanlar*, Ankara, 1982, s. 188.

232 Erzurum Beylerbeyine hüküm (23 Ocak 1560). Mh. III, Vsk. 725.

ve aynı zamanda böylesi bir Şii grubunun halk üzerinde doğurabileceği tepkiler dikkate alınarak elçilik heyetinden bir kısmının orada alıkonulması uygun görülmüştü. Bununla birlikte Osmanlı görkemliliğinin bir göstergesi olarak elçilere ve heyette bulunanlara Erzurum'da hıl'atler, elbiselik kumaşlar armağan edilmişti. Şehzade Selim'e gidecek olan Seyfüddin İrişdi Ağa'ya harçlık olarak '15.000' akçe verilerek Konya'ya doğru yola çıkarılmıştı, öteki elçi Ali Ağa ise, Kazvin'den dönen Ardahan Sancakbeyi Sinan'ın eşliğinde 2 Şubat 1560'da (5 Cemaziyülevvel 967) Osmanlı başkentine hareket etmişti.

İran elçilik heyetinin Anadolu'yu bir uçtan ötekine geçip İstanbul'a ulaşması başlıbaşına bir olay olmuştu. Osmanlı hazinesi de büyük bir harcamada bulunmuştu. Bayburt - Şarki Karaağaç - Ladik - Merzifon - Tosya - Gerede - Bolu - Göynük - Geyve üzerinden Üsküdar'a varan yolculuk 11 Mart'ta sona ermişti. 40 gün süren yolculukta Ali Ağa elçilik heyeti ile ona eşlik eden Osmanlı görevlileri ve korumaları için toplam '154.995' akçe harcanmıştı.²³³ O tarihlerde bir altın '60' akçe olduğuna göre bu para 2583 altın demektir. Selim'e giden Seyfüddin İrişdi Ağa ve yanındakiler için de Erzurum'dan Konya'ya kadar en aşağı 1.500 altın harcandığı düşünülürse, salt bu İran elçilik heyetinin yol giderleri devlete 4.000 altına mal olmuş demektir.

Böylece İstanbul'a ulaşan Ali Ağa, şahın mektubunu 1560 Mart'ı ortalarında Kanuni'ye sunmuştu. Tahmasb bu mektubunda, "atalık-oğulluk" ilişkileri gereğince kötü durumda bulunan (şüride-hal) Bayezid'in geçmişteki eylemlerine bir "af kalemi çekip" olanların unutulmasını ve öç alınmasından vazgeçilmesini rica ediyordu. Kendisine sığınan şehzadenin, güven içinde sancağı başına dönebilmesi için de, ona bağış-

233 Ş. Turan, "İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXII, Sa. 3-4, s. 275 vd.

landığına ilişkin bir padişahlık belgesi (menşur) gönderilmesini diliyordu.²³⁴

Öte yandan Seyfüddin İrişdi Ağa da o sıralarda Konya'ya varmıştı. Tahmasb, Selim'e gönderdiği mektupta, Bayezid'in gençlik, deneyimsizlik, baba ve kardeş hukukunu gözetmeyi bilmezlik yüzünden işlediği kötülükleri kabul etmekle birlikte, onun, üzerine gönderilen askerlerden ve babasının gazabından korktuğu için, aradaki dostluğa güvenerek ve günahlarının affedilmesine aracı olunacağı umuduyla İran'a sığındığını bildiriyordu. Bir sığınmacıyı tutup teslim etmenin doğru olmadığını da vurgulayarak Bayezid'in günahının affedilmesini istiyor ve bu konuda Padişah Kanuni'ye de mektup yazdığını ekliyordu.²³⁵ Şahın dışında İran yöneticilerinden İmam Kulu Han da Selim'e bir mektup göndererek Bayezid'in durumuna ilişkin bazı bilgiler vermişti. O, mektubunda -kuşkusuz kimi söylentileri dikkate alarak- Bayezid'in öldürülmediğini, Bağdat'a kaçırılmadığını ve kendisine “çiftlik ve tayinat” verilip yiyecek içeceğinin sağlandığını ve padişahın kararının beklendiğini açıklamak gereğini duymuştu.²³⁶

Tahmasb'ın Bayezid hakkındaki şefaath dileği, Kanuni'nin hiddetini az çok yatıştırmış, “atalık” duygularını harekete geçirmişti. Ancak bu konuda Selim'in de görüşünü almak istemişti. Ne ki artık kendini tahtın biricik vârisi olarak gören Selim'in yanıtı pek de olumlu olmamıştı. Şahın mektubunu getiren İrişdi Ağa ile görüşüğünü, fakat şahın gerçek amacı hakkında fazla bilgi edinemediğini söyleyen Selim, babasına Tahmasb'ın şefaath dileği Osmanlılar yararına bir şeyler sağlayacaksa kabul edilmesini önermişti.²³⁷

234 Tahmasb'ın Selim'e mektubu: Feridun, II, 36 vd.

235 Metin: Feridun, II, 36-38.

236 TAE. 8920.

237 TA, E. 6319/3

Selim'in bu açık olmayan görüşüne karşın Kanuni Süleyman kimi koşullarla da olsa Bayezid'i affa yönelmişti. 27 Nisan 1560'da (1 Şaban 967) Şah Tahmasb'a ılımlı bir dille yanıt vermişti. Mektubunda Konya Savaşı'ndan sonraki olayların bir özetini yapıyor ve Bayezid'in doğru olmayan bir yola girmesinin Allah katında da "ulu günah" olduğunu ve bunca kişinin ölümüne, kan dökülmesine neden olduğu için de cezalandırılması gerektiğini vurguluyor, fakat şahın şefaati üzerine onun suçunu bağışladığını (cürmünden güzâr ettiğini) açıklıyordu. Bununla birlikte onun yanında bulunan müfsidlerden Ferruh, Abdülganioğlu, Dursun ve Aksak Seyfeddin'in katledilmelerini, öteki adamlarının da İran'da alıkonulmasını diliyordu. Bayezid'in de eski kullarından birkaç kişi ve oğullarıyla birlikte, yarar sultanlara koşup sınıra gönderilmesini istiyordu. Buradan görevlendirilecek bir beylerbeyi asi şehzadeyi alıp eski sancağı olan Amasya'ya götürecekti.²³⁸

Bu mektuba göre Kanuni Süleyman, katline fetva almış olmasına karşın Bayezid'i affediyordu. Ancak onu, etrafına topladığı askerlerden, yönetim karşıtı gruplardan tümüyle soyutlamak istiyordu. Kendisini ayaklanmaya sürüklediği kabul edilen fesatçılar öldürüldükten, onunla birlikte İran'a sığınmış olan ordusu mensupları da şah tarafından alıkonulduktan sonra oğullarıyla birlikte geri dönecek olan Bayezid'in yeniden bir güç denemesine girişemeyeceğini düşünüyordu. Ama yine de onu, ulaşma yönünden tahta uzak olan eski sancağına göndermeyi yeğliyordu. Böyle olduğu halde gerek Tahmasb'ın gerekse Selim'in takındıkları olumsuz tavırlardan ötürü bu af gerçekleşemeyecekti. Çünkü Kanuni'nin mektubu Kazvin'e ulaşınca kadar, olaylar beklenmedik bir yönde gelişmiş ve Bayezid, oğulları ile birlikte tutuklanmıştı. İlk günlerin biribi-

238 Metin: Feridun, II, 26-28.

rini izleyen ziyaret ve ziyafetlerinden sonra, Tahmasb, çok uzak yerlerden geldikleri için doğal olarak yorgun düşen Bayezid'in askerlerini dinlendirmek bahanesiyle küçük gruplara ayırıp Kazvin yakınındaki yerlere göndermişti. Şahın böyle bir önleme başvurmasında, sayıları binleri aşan büyük bir ordunun kent içerisinde yerleşme ve yiyecek içeceklerinin sağlanmasında başgösteren zorluğun kuşkusuz ki büyük payı vardır. Ancak öyle de olsa, düne kadar düşman olduğu ve arada mezhep ayrılık ve çekişmelerinin bulunduğu Sünni bir ülkenin şehzadesine karşı ihtiyatlı davranmak isteyişinin de rolü olsa gerektir. Bundan başka şahın, Kuduz Ferhad'ın suikast önerisini haber almış olması da düşünülebilir. Bütün bunların dışında Solakzade'nin aktardığına göre, Bayezid'in daha Konya Savaşı'ndan önce yazmış olduğu "Eğer Padişah olursam Tahmasb'ın başını bir kılıç darbesiyle gövdesinden ayırırım" anlamındaki Farsça şiir de Tahmasb'ın eline geçmiş ve şah bu yüzden Bayezid'i azarlamıştı.²³⁹

Tahmasb, yalnızca Bayezid'in ordusu mensuplarını etrafa dağıtmakla yetinmemişti. Bir süre sonra, Esterâbâd tarafında asilerle uğraşırken kendisini karşılamak için Kazvin'e döndüğünü belirterek o bölgedeki ayaklanmayı bastırabilmek için Bayezid'den askerlerinden bir kısmını kendi emrine vermesini istemişti. O da ister istemez, Kapıcıbaşı Arap Mehmed'i sekban ve sipahilerinden bir gruba komutan atayıp şahın ordusuna göndermek zorunluluğunda kalmıştı. Söz konusu ayaklanma böylece bastırılmış ve Bayezid'in askerleri yeniden Kazvin'e dönmüşlerdi.

İran'da bunlar olup biterken Osmanlı yöneticileri de Bayezid ve adamlarının durumlarını yakından izleyebilmek için her

239 "Eğer tâc-ı cihandârî müyesser mişevd marâ / Ki tîğ-i kahramanî ber-küşâyem rûy-ı dünyarâ / Ser-i Tahmasb ez-ten be-darbet-i tîğ ber-darem / Be-zîr-i hükm-i hîş ârem Semerkand u Buharâ-râ" (*Solakzade Tarihi*, 566).

yola başvurmak gereğini duymuşlardı. Sınırdaki Erciş Sancak-beyi Hacı Hüsrev'ini bu amaçla İran'a gönderdiği casus, şehzadenin Şürur denen menzilde konakladığı ve adamlarının sayısının 3.700'e indiği haberini getirmişti. Onun verdiği bilgilere göre şahın adamları, şehzadenin herhangi bir hareketini ya da firar etmesini önlemek için ordugâhını sıkı bir denetim altına almışlardı. Kendisi ancak av amacıyla ordugâh dışına çıkabiliyordu. Ancak bu önlemlere karşın ordugâhtan kaçanların önüne geçilememişti. Üstelik İranlılar ile Bayezid'in adamları arasında kavgalar da başlamıştı. Şahın adamları, Bayezid'in Karamanlu ve Turgutlulu aşiretlerinden olan askerlerine laf atmışlar, böylece başlayan kavgada her iki taraftan da yaralananlar olmuştu. Bunun üzerine Bayezid'in askerleri, "Çünkü bizi kırdırmaya niyetin vardı, niçin bizi bu mülahidenin (sapkınların) arasına getürdün?" diye sızlanmaya başlamışlardı.²⁴⁰

Öte yandan Bayezid'in adamlarından Arap Mehmed ile daha başkaları İran paralarıyla aldatıldıkları için o tarafa eğilim göstererek şehzadenin aleyhine çalışmaya başlamışlardı. Örneğin, olayları yaşayan İranlı tarihçilerinden Gaffâri'nin ve Hasan Rumlu'nun kaydettiklerine göre, Bayezid'in adamlarından Nişancı Mustafa Kara Ağızlı ve Çerkez Mahmud, şehzadenin bir suikast hazırladığını şaha haber vermişlerdi. Bunun üzerine Bayezid onların ikisini de öldürtmüş, fakat bu yüzden iki taraf arasında zıtlık başgöstermişti.²⁴¹ Bundan başka, Tahmasb'ın verdiği bir ziyafette Arap Mehmed, ona yaklaşarak, "Sakin Şahım, gâfil olman. Babasına ve büyük kardeşine karşı ayaklanan bu kötü yaradılışlı kişi, bir iki tüfenkçiyi size ölümcül bir darbe indirmeleri için görevlendirmiş ve kendilerine çeşitli vaatlerde bulunmuştur" diyerek Bayezid'in ona karşı bir suikast düzenlediğini öne sürmüştü. Bu haberden ürken

240 Van Beylerbeyi Kubad Paşa'nın mektubu: TA, E. 4575/2.

241 *Ahsenü't-tevârih*, I. 412; *Cihanârâ*, 305

Tahmasb rahatsızlığını bahane ederek ziyafeti bırakıp sarayına çekilmişti. Bayezid bunu öğrenince hemen o gece Arap Mehmed'i katlettirmişti. Ama şehzadenin gazabından korkan en yakın adamlarından Aksak Seyfeddin ile diğer birkaçı şaha sığınarak, Bayezid'in bir gün kendilerini de öldürtmeyi tasarladığını söylemişlerdi.²⁴²

Bütün bunlar doğal olarak Tahmasb'in kuşkusunu daha da artırmıştı. Sonunda da şah, Bayezid'in affedilmesine aracılık etmekten vazgeçerek onu ortadan kaldırmanın daha iyi olacağını düşünmeye yönelmişti. Nitekim ertesi Cuma, akşam namazından sonra şahın bilgisi çerçevesinde düzenlenen bir eylemle Şiiler Bayezid'in oturduğu binaya saldırmaya başlamışlardı. Kuduz Ferhad, yanındaki askerlerle karşı koymaya çalışmıştı fakat bunun uzun süre devam edemeyeceği belliydi. Bunun için Bayezid, kendisi için ölüm ânının yaklaştığını sanarak oğullarını yanına toplamış ve onları Şiiler'in eline bırakmaktansa kendi elleriyle öldürmeye karar vermişti.²⁴³ Ancak bu sırada Tahmasb saldırıyı durdurtmuş ve Bayezid'e adamlar göndererek görünüşte ondan özür dilemişti. Aynı zamanda saldırganlardan bir ikisini idam ettirmiş ve şehzadeyi ertesi günü bir ziyafete çağırmıştı. Ne ki Bayezid ikinci zamanı Tahmasb'in sarayına girerken, 10-15 kişi ansızın üzerine saldırıp yakalamışlar ve Dârü'l-imâre denen yere hapsedmişlerdi. Kendisinden sonra oğulları da İranlı yöneticilerden bazı kimselere teslim edilerek ayrı ayrı yerlerde hapsedilmişlerdi. Bayezid'in büyük oğlu Orhan, Hasan Beg Yüzbaşı'ya; Mahmut,

242 Âli, Bayezid'in olayı iyice araştırmadan Arap Mehmed'i öldürtmesinin doğru olmadığını belirtmektedir (KA, 81 b). Gerçekten de eğer Tahmasb'a karşı böyle bir suikast hazırlanmamış idiyse bunu kanıtlaması gerekirdi. Yoksa, iharbarcının öldürülmesi böyle bir suikastın hazırlanmadığını göstermez, aksine şüpheleri daha da artırır.

243 KA, 82 a; Peçevi, I, 406.

Masum Bey'e; Mehmet, Korucubaşı'na ve Abdullah ise, Seyyid Şerife teslim edilmişti.

Bayezid'in mevcut parasına ve mallarına da el konulmuştu (19 Nisan 1560 / 23 Recep 967). Şehzadenin, sayılan 3.000'nin altına inmiş olan askerlerinden karşı koyanlar öldürülmüş, aslen Dulkadırlı, Karamanlı ve Turgutlulu aşiretlerinden olanları ise İran'da bulunan kendi aşiret mensuplarının yanlarına dağıtılmışlardı.²⁴⁴

Bayezid'in hapsedildiği İstanbul'da haber alındığında gerek saray ve çevresinde gerekse Selim'de büyük bir rahatlık doğmuştu. Olayın doğru olup olmadığını saptayabilmek için Van Beylerbeyi Kubad Paşa'nın Kazvin'e gönderdiği adamları, görgü tanıklarına dayanarak şehzadenin hapiste olduğunu bildirmişlerdi.²⁴⁵ Bu tutuklamalardan sonra Bayezid'in adamlarından bazıları da kaçarak Osmanlı topraklarına geri dönmüşlerdi. Örneğin Çavuş Yakup 1560 Ağustos'u sonlarında Kazvin'den kaçıp Erzurum Beylerbeyiliğine sığınmıştı.

İşte Erzurum Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın 2 adamı, bu olaylardan sonra Kazvin'e ulaşarak padişahın mektubunu Şah'a sunmuşlardı. Ancak Bayezid'in hapsedildiğini gören Osmanlı elçileri, Kanuni'nin mektubunda bulunmamasına karşın, şaha şehzadenin "memâtının (ölümünün) hayatından daha uygun" olduğunu söylemekten de çekinmemişlerdi. Öte yandan Selim de şaha gönderdiği mektupta, kardeşinin affedilmesini, kendisine çok yararlı olacak bir işe ertelemeyi uygun gördüğünü belirterek hemen bağışlamadan yana olmadığını bildirmişti.²⁴⁶

Bundan sonradır ki Tahmasb da, Bayezid'in affı için arabuluculuk yapmaktan vazgeçmiş ve kendisine sığınan şehza-

244 Gaffari, 306; Hasan Rumlu I, 412.

245 TA, E. 2584.

246 Babasına mektubu: TA, E. 6319/3. Tahmasb'a yanıt olarak gönderdiği mektup: *Düstûru'l-inşâ*, 252 b - 254 a. 247 Hammer, VI, 84.

de ile oğullarının Osmanlılara teslim edilmesini karmaşık bir soruna dönüştürerek bundan olabildiğince yarar sağlamak amacını gütmeye başlamıştır. Böylece Tahmasb ile Kanuni Süleyman ve Selim arasında, birbiri arkasına elçiler ve mektuplar gönderilmiştir ki Osmanlı tarihinde padişahlarla yabancı hükümdarlar arasında bu kadar sık haberleşme pek görülmuş değildi. Aynı zamanda bu yazışmalar ve görüşmeler, Kanuni ile Selim'in, "bir oğul ile bir kardeşin hayatına susamış", şahın da "konuğunun hayatını satmaya hazır" olduğunu göstermektedir.²⁴⁷

Tahmasb, Kanuni'ye verdiği yanıtta, mektupta yazılanlarla elçilerin söyledikleri arasındaki çelişkiye dayanarak mektubu kuşku ile karşıladığını açıklıyordu. Bayezid'in ve oğullarının hapsedildiklerini de belirterek, onların katledilip edilmemeleri konusunda padişahın iradesine uymaya hazır olduğunu söylüyordu. Selim'e gönderdiği mektupta ise, puta tapıcıların ve asilerin idam edilmelerinin gerektiği hakkında bir ayetin bulunduğunu hatırlatıyordu. Devamla, Osmanlı elçisinin açıklamalarını dinledikten sonra Bayezid'in affedilmesinin değil, padişahın adamlarına teslim edilmesinin ya da katledilmesinin hakkaniyete daha uygun olduğuna kanaat getirdiğini bildiriyordu.²⁴⁸

Burada özellikle, şahın Kanuni'ye ve Selim'e gönderdiği mektuplarda birbirinden farklı bir dil kullandığı göze çarpmaktadır. Padişaha yazdığında Bayezid hakkında ne emrederse onu yerine getireceğini bildirmesine karşın, Selim'e Bayezid ve oğullarının katlinin doğru olacağını öne sürmekte ve böylece onu da ölüm kararı verilmesi yönünde etkilemeye çalışmaktadır. Tahmasb böylece Selim'i memnun edecek bir eğilim

247 Hammer, VI, 84.

248 Farsça metin: Feridun, II, 46-48; *Düstûru'l-inşâ*, 254 a - 256 a.

gösteriyordu. Peçevi'nin de çok güzel belirtmiş olduğu gibi, artık ömrünün sonuna yaklaşmış olan Kanuni'yi kızdırmadan, geleceğin padişahı Selim'e yanaşmak ve ilerisi için ondan gerek şahsı gerekse devleti yararına çıkar sağlamak, vaatler almak siyasasını güdüyordu.

Şahın belli bir neden göstermeden birtakım sözcük oyunları ile Bayezid'in teslimini geciktirmesi, Kanuni'nin canını sıkmıştı. Çünkü Tahmasb'ın sığınmacıları serbest bırakması ya da aksine öldürmesi de beklenebilirdi. Nitekim bir ara Bayezid'in Bağdat'a kaçırıldığı söylentisi yayılmıştı. Bu nedenle padişah Kazvin'de olup bitenleri öğrenmek için durmadan sınırdaki beyleri, özellikle de Van ve Erzurum Beylerbeyilerini sıkıştırıyor, hatta "öte cânibden haber" vermeyecek olurlarsa görevden alınacakları tehdidinde bulunuyordu. Bundan öte, bütün bu olaylara yol açtığından ötürü Selim'i de azarlamaktan geri kalmıyordu. İşte bu sırada, öteden beri Lala Mustafa'dan öğ almak isteyen Sadrazam Rüstem Paşa, asıl olayları düzenleyen ve kışkırtanın o olduğunu öne sürünce, Mustafa Paşa Selim'in lalalığından alınarak Pojega Sancakbeyiliğine atanmıştı. Lalalığa da Sancakbeyi Tütünsüz Hüseyin Paşa getirilmişti. Selim, sevgili lalasının kendisinden uzaklaştırılmasına üzüldüğünden babası katında onu savunmak gereğini duymuştu. Bunun üzerine de Lala Mustafa'nın görevi sancakbeyiliğinden Tamşvar Beylerbeyiliğine yükseltilmişti. Ancak Selim bunu da yeterli bulmamış, en sonunda Lala Mustafa Paşa, Bayezid'in olası bir hareketine karşı gereken önlemleri alması amacıyla Van Beylerbeyiliğine gönderilmişti.²⁴⁹

Kanuni Süleyman, en sonunda Bayezid'in hapiste bulunduğu kanaat getirmişti. Onu ve oğullarını teslim almak için

249 KA, 79 b - Lala Mustafa 9 Kasım 1560 (19 Safer 968)'da Van Beylerbeyliğine atanmıştı. Eski beylerbeyi Kubad Paşa'ya hüküm: Mh. III, Vsk. 1626.

de Dulkadriye Beylerbeyi Ali Paşa ile Kapıcıbaşı Hasan Ağa'yı Tahmasb'a yazdığı bir mektupla Kazvin'e göndermeye karar vermişti (4 Aralık 1560). Elçilerle birlikte şaha kılıç, kemer, altın ve gümüş tepsiler, sürahiler ve kadife, diba, çatma gibi değişik kumaşlardan oluşan çeşitli armağanlar da gönderilmişti.²⁵⁰ Değerleri toplamı çok büyük bir rakama ulaşan armağanlar listesi şöyleydi:

Sırtı kadife kınlı iri la'l murassa bendli ve altın örme bağlı bir kılıç. Baştan başa altın işlemeli, yakut ve firuze kınlı bir kılıç. Altın işlemeli kemer: 5 adet la'l ve 5 adet gök yakut takılı. Baştan başa sırma kaftan: 1 la'l ve 8 la'l düğmeli. Altın 7 tepsi. Ağırlığı: 4263 dirhem, 2843 miskal. 6 adet altın sürahi. Ağırlığı: 5074 dirhem, 3382 miskal. Değişik altınlar. 9337 dirhem. 46 adet altın yaldızlı gümüş kupa: 40.795 dirhem. 30 adet gümüş tepsi: 14.860 dirhem. 55.655 dirhem gümüş. Putraklı a'la Kadife: İşlemeli, 10 takım. Firengi a'la şeyb: İşlemeli, 10 takım. Firengi a'la diba: İşlemeli, 20 takım. Firengi a'la kadife: 20 takım. Firengi a'la çatma kadife: 20 takım. Firengi a'la yenik kadife: 20 takım. A'la Bursa çatması: 20 takım. Seraser işlemeli: 20 takım. Sade Firengi kadife: 20 takım. Alaca Bursa kadifesi: 20 takım. Çuha sıkarlata: 20 donluk (elbiselik). Akmeşe (Kumaşlar). Yekün: 200.²⁵¹

'Yükte hafif, pahada ağır' olan bu çeşitli armağanlar kolayca anlaşılacağı gibi yalnız Şah Tahmasb'a verilmek için değil, tüm şah ailesine dağıtılmak amacıyla düzenlenmişti. Böylece

250 Kanuni'nin mektubu. Feridun: II, 42 vd. Âli, padişahın bu mektupta Bayezid'in katledilmesini bildirdiğini söylüyor (*Nâdiru'l-mehârib*, 20 a). Fakat mektubun metninde böyle bir istek bulunmamaktadır. Olayların akışı da Kanuni'nin asi oğlunun katli için evvelce fetva alınış olmasına karşın, onun İran'a sığınmasından sonra Tahmasb'dan şehzadenin katlini değil, ısrarla teslim edilmesini istediğini göstermektedir.

251 Armağanları belirten liste: TA, E. 673/2.

Tahmasb'ı memnun etmenin yanıbaşında Osmanlı İmparatorluğu'nun zenginlik ve görkemliliği de gösterilmek istenmişti!

Ali Paşa, 8 Nisan 1561'de (22 Receb 968) Kazvin'e varmıştı. Fakat Tahmasb, bu kez de yeni bir oyalamaya yönelmişti. Daha önce Selim'e yazmış olduğu mektubun yanıtını henüz almamış olmasından yararlanarak, Bayezid'i padişaha değil ancak Selim'e teslim edebileceğini bildirmiş ve bunu da bir yemine dayandırmak istemişti. İddiasına göre Bayezid, Sa'd-Çukuru'na geldiği zaman, Nizamüddin Şahkulu'na başvurarak kendisine güvence verilmeyecek olursa başını kurtarmak için başka tarafa gideceğini bildirmişti. Onun "Kürdistan ve Bağdad semtlerine varub fitne ve fesad" eyleyerek Osmanlıların başına yeni sorunlar açabileceğini düşünen Şahkulu Sultan da, Bayezid'i ve oğullarını padişaha teslim etmeyeceğine, onları öldürtmeyeceğine ya da gözlerine mil çektirtmeyeceğine yemin etmişti. Bununla da kalmamış Hüseyin Beg Yüzbaşı'yı Bayezid'e göndererek kendisine güvence vermişti! Dolayısıyla şimdi Bayezid'i, padişahın adamlarına teslim etmek, yemini bozmak olacağından buna o'lanak yoktu. Ancak onu Selim'e teslim edip etmemek konusunda herhangi bir biçimde güvence verilmediği ya da yemin edilmediği için Bayezid'i Selim'in adamlarına teslim etmek olanağı vardı.²⁵²

Tahmasb'ın öne sürdüğü bu itirazlar, görünüşte "anda bağlı kalmak (ahde vefâ)" gibi çok yüce bir niteliğe dayanmakta idi. Fakat gerçekte Erzurum Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın deyişiyle, o, "her an yeni bir hile düşündüğünden", bu savunması da samimi olmaktan çok uzaktı. Ali Paşa ile Hasan Ağa da bu davranışı Şah'ın yeni bir düzeni olarak değerlendirmişlerdi. Bu nedenle Bayezid'in kendilerine teslimi için ısrar etmişler,

252 Tahmasb'ın Kanuni'ye mektubu: *Dizfuli Münşeati*, 102 b vd. Selim'e mektubu: Ayn. Yer. 116 a vd. Erzurum Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın sadarete mektubu: TA, E. 6070.

hatta padişahın şehzadeyi ele geçirmek için gerekirse İran'a sefer açacağını bildirerek tehditte bile bulunmuşlardı. Buna karşın Tahmasb, Bayezid'in teslimine yanaşmamış ve eğer Kanuni savaş ilan edecek olursa bundan beklediği amacın gerçekleşemeyeceğini, aksine, o zaman Bayezid'in de hapisten kurtulup yeniden harekete geçebileceğini belirtmişti.²⁵³ Bu, karşı bir tehdit demektir. Ancak Tahmasb bu yola gidilmesinin gerekli olmadığı kanaatindeydi. Bu düşünceyle, eğer kendisine büyük armağanlar verilir ve ayrıca Kars kalesi de İran'a bırakılacak olursa Bayezid'i teslim edebileceğini de eklemiştir. Bunun üzerine Osmanlı elçileri 1 Temmuz 1561'de (17 Şevval 968) Kazvin'den ayrılmışlardır.

Tahmasb, durumu birer mektupla Kanuni'ye ve Selim'e de bildirmeyi gerekli görmüş ve bu mektupları kendi elçileriyle göndermeyi yeğlemiştir. İstanbul'a gönderilen elçi Cafer Sultan ile padişahın armağanlarına karşılık halı, Kur'an vb. gibi hediyeler de yollamıştır. Kanuni'ye yazdığı mektupta, onu övüp yücelten uzun bir girişten sonra Bayezid'in teslimine ilişkin yemin olayını aktarıyor ve onu teslim etmeye hazır olduğunu, ancak Selim'in elçilerini beklediğini söylüyordu.²⁵⁴ Mihmandarbaşı Allahveren Ağa ile Selim'e gönderdiği mektupta da aynı yemin olayını aktarıyordu. Arkasından Bayezid'in hayatına dokunulmamasını dileyerek "onun yaşaması dileğimiz ve kurtulması amacımızdır (ibkası murad ve tahlisi maksuddur)" diyordu. Şehzadenin teslim edilmesi için güvenilir birkaç kişinin gönderilmesini istedikten sonra, bu hizmetlerine karşılık olarak gerek Padişah Kanuni'den gerekse geleceğin padişahı Selim'den "büyük armağanlar (külli ihsan)" beklediğini de vurguluyordu. Tahmasb, ayrıca padişahın Bayezid'i zorla ele

253 Selim'e mektubu: Göst. yer.

254 Dizfuli, 102 b - 106 a; *Düsturu'l-işâ*, 256 b - 261 b.

geçirmek için girişeceği bir savaştan sonuç alamayacağını ve o zaman sığınmacı şehzadenin de amacına ulaşmak için bir “fırsat” bulacağını söyleyerek dolaylı da olsa Selim’in böyle bir savaşa engel olmasını sağlamaya çalışıyordu.²⁵⁵

Şah Tahmasb’ın Bayezid sorununda gözettiği amaç açıkça meydana çıkmış oluyordu: Sığınmacıyı tutuklayan şah, hapse koyduğunu yarar karşılığında elden çıkarmaya hazırdı. Onu teslim alacak olan şehzade de taht kavgasına girdiği rakinin ortadan kalkması ile huzur bulacak, babasından sonra saltanata kavuşacaktı. Asıl söz sahibi olan, olması gereken padişah baba ise kararsız görünüyordu. Önceleri asi saydığı oğlunun katli için fetva almıştı, fakat Şah Tahmasb’ın şefaati dileği karşısında bir ara onu affetmeye razı olmuştu. Arabulucu şahın af dileğinden vazgeçip katilden söz etmesi üzerine de, artık yalnızca Bayezid ve oğullarının geri verilmelerinden söz etmeye başlamıştı. Kuşkusuz ki Kanuni Süleyman öz oğlunu ve torunlarını diri olarak ele geçirmek istiyordu. Öyle ki bu konuda savaş açmaktan söz ederek Tahmasb’ı tehdit etmekten de çekinmemişti. Fakat Şah buna, Bayezid’i serbest bırakmak, açıkçası onu destekleyip Osmanlı topraklarına saldırtmak gibi karşı bir tehditle yanıt vermişti. Sorun gerçekten de karmaşık bir hal almıştı. Bayezid serbest kalır, hele Şah’ın da yardımını sağlarsa taht savaşı yeniden başlayacak demektir. Öte yandan bu sıralarda Anadolu’da ve Rumeli’de geniş ölçüde karışıklıklar sürmekte olduğundan, merkezî yönetime bağlılığı artık kuşku olan bir ordu ile tüm bunlara karşı koymak kolay olmayacaktı. Bunun için en iyisi Tahmasb’a karşı ılımlı davranmak ve gerekirse onun istediği ihsanlarda bulunarak, armağanlar vererek Bayezid’in teslim edilmesini sağlamaktır. Yalnız bu da

255 Metin: *Dizfuli Münşeati*, 116 a – 119 a. (Burada tarih Gurre-i Şaban 975 diye gösterilmişse de Şevval 968 olması gerekir). Türkçe çevirisi: TA, E. 3931.

Muhteşem Süleyman'ın, kendi ününe yakışmıyacak derecede ödünler vermesine, daha açık deyimiyle gururundan özveride bulunmasına neden olacaktı. Üstelik bu özverilere karşın Bayezid ve oğulları padişahın elçilerine değil de Selim'in adamlarına teslim edilecek ve gene ağabeyin arzusu gereğince hemen o anda katledileceklerdi.

4- BAYEZİD'İN VE OĞULLARININ ÖLDÜRÜLMESİ

Kanuni Süleyman, Şah Tahmasb'ın, Bayezid'i büyük armağanlar karşılığında Selim'in adamlarına teslim edebileceğine ilişkin mektubuna olumlu yanıt vermişti. Bayezid ve oğullarının geri verilmelerine karşılık olarak, kendisinin 900.000, Selim'in de 300.000 altın vereceğini, şehzadeler güvenilir adamlarla Erzurum'a kadar getirilecek olursa bu paranın orada ödeneceğini bildirmişti. Ayrıca şahın "iltimas" ettiği Kars Kalesi'ni de kendisine bırakacağını açıklamıştı.²⁵⁶

Özellikle bu son armağan, yalnız padişahın kişiliği yönünden değil, imparatorluk yönünden de küçültücü bir içerik taşıyordu. Eğer gerçekleşecek olursa, "cihan imparatorluğu" diye anılan Osmanlı Devleti, tarihinin en parlak dönemlerinde, düne kadar hor bir gözle baktığı rakibine savaşmaksızın top-

256 "Ve Kars iltimas olunmuş idi; vireler" (Metin: Feridun, III, 43). Tahmasb gerek Kanuni'ye gerekse Selim'e yazdığı mektuplarda Kars'ı istediğinden hiç söz etmemektedir. Buna göre bu önerisini sözlü olarak Osmanlı elçilerine yapmış ya da kendi elçileriyle iletmiş olmalıdır.

rak vermiş olacaktı. Kanuni Süleyman, II. Bayezid'i andıran bir ruhsal durum içinde, tehlikeyi ortadan kaldırmak için her şeye razı görünüyor, yerine getirmeyeceği ya da getiremeyeceği vaatlerde, ödünlerde bulunuyordu. Ancak uygulamada yerine getirmeyecek de olsa, Tahmasb'ın bu önerilerini kabul etmesi, kuşkusuz kendisi için hiç de iyi bir davranış değildi. Çünkü böylece, vaktiyle oğlu Bayezid'e karşı yaptığı gibi bir kez daha sözünde durmamış bir hükümdar durumuna düşecekti.

Selim'e gelince, o, Bayezid'in kendisine teslim edileceğinin anlaşılmasından ötürü memnundu. Bununla birlikte Tahmasb'a da fazla güvenmiyordu. Gülâbî Çavuş ile şaha gönderdiği yanıtta da bu kuşkusunu açıklayarak, vaktiyle böyle bir yeminden söz edilmemiş olmasına dikkati çekiyordu. Ahde vefasızlığın, toplumdaki her kişi için ayıp ve utanılacak bir davranış sayıldığını ve özellikle hanedan mensupları ile fetva verme yetkisine sahip olanlar için asla uygun görülmemen, din ve devletin namusuyla da bağdaşmayan bir durum olduğunu belirtiyordu. Fakat hemen arkasından, "yaşamayı fitneye ve karışıklıklara neden olan (İbkaşı ikaz-ı fitne ve şûr olan)" Bayezid'in katledilmesi gerektiği kararını verdiğini açıklıyordu. Devamla, bu hizmet hayırlısı ile sonuçlandırılacak olursa padişah tarafından kendisine çeşitli armağanlar verileceği de bildiriyordu. Nihayet kendisinin İran'la dost kalmaya önem verdiğini, bu amaçla birkaç yıl önce Amasya'da yapılan görüşmelerde barış için çalıştığını da anımsatıyordu.²⁵⁷

Kanuni'nin ve Selim'in çok büyük ödünler içeren mektuplarına karşın Tahmasb vaat edilenlerle yetinmemiştir. Osmanlı padişahını, Bayezid sorununu çözmek için maddi ve manevi her tür ödün vermeye hazır bulduğu için, bundan olabildiğince yararlanmaya çalışarak isteklerine yenilerini eklemiştir. Bu kez Hızır Sultan adlı bir elçiyle Kanuni'ye gönderdiği mektup-

257 Metin: TA, E. 937; Feridun, II, 38-42.

ta, en büyüğü 5 yaşında olan oğullarından birine Anadolu'da sınıra yakın bir Osmanlı Sancağının sancakbeyliği sanının verilmesini ve Şii İran halkı için çok önemli olan Kerbela ve Meşhed'deki hayır kurumlarının yönetimi için Bağdat'a 2 görevlinin gönderilmesine izin verilmesini istemişti. Daha da ileriye giderek, elçisi aracılığı ile Bağdat'ın kendisine bırakılması gerektiğini öne sürmüştü.²⁵⁸

Kanuni Süleyman, şahın bu isteklerini tümünden reddetmeyip bir kısmına olumlu yanıt vermeyi yeğlemiştir. Mustafa ve Hacı Hasan adlarında 2 çavuş ile Tahmasb'a gönderdiği mektupta, Bağdat'a 2 İran görevlisinin atanmasına izin verdiğini bildirmişti. Tahmasb'ın oğluna sancak verilmesi önerisini ise, çocukların yaşlarının küçük olmasını, Osmanlıların yürüttükleri gaza ve cihadın da Rumeli'de geçmesi nedeniyle doğu sınırlarındaki bir beyin bu seferlere katılmasının zorluğunu öne sürerek savuşturmak istemişti. Yine de Şah'ı gücendirmemek için, bu sorunun Bayezid'in teslim edilmesinden sonra ele alınabileceğini eklemiştir.²⁵⁹

Ancak Tahmasb, ileriye de yönelik olsa önerilerinde direnmeyi ve yeni isteklerde bulunma kararlılığını sürdürmüştü. Kanuni'ye yazdığı mektupta, öncelikle "İrak-ı Arap" diye anılan Bağdat yöresindeki İran kurumlarının onarımı ve bakımı için oraya 2 İranlı görevlinin gönderilmesini kabul ettiğinden ötürü duyduğu büyük memnunluğu belirtmişti. Sırasıyla 5, 3 ve 2 yaşlarında olan oğulları büyüdüklerinde padişahın yakın hizmetinde bulunmalarına izin verileceğini umduğunu da vurgulamıştı. Arkasından, Bayezid'i ve oğullarını Selim'e teslim edebileceğini bir kez daha yineleyerek, şimdiye kadar Selim'in adamlarının gelmediğini, padişahın gönderdiği elçilerin de güvenilir kişiler olmadığını öne sürmüştü. Ona göre

258 Peçevi, 402 vd.

259 Mektubun metni: Feridun; II, 28-30; Düsturu'l-inşâ, 267 a - 269 b.

Bayezid çavuş sanını taşıyan bu adamlara teslim edilemezdi. Ancak İstanbul'dan padişah sarayından yüksek rütbeli kişilerin gönderilmesi de uzun zaman alacaktı. Bu nedenle şah, şehzadeleri teslim almak için paşa unvanlı bir üst görevlinin Selim'in "20 nefer kullarıyla" birlikte gönderilmesini istemişti. Bundan başka İran'dan kaçıp Osmanlı topraklarına sığınanların hemen geri gönderilmelerini, bu konuda sınır boylarındaki beylere gereken emirlerin verilmesini dilemişti. Asıl önemlisi bütün bunların sözde kalmaması ve aynı zamanda övünülecek bir senet niteliğini alması için de bir Hatt-ı Şerif ile kendisine bildirilmesini de öne sürmüştü.²⁶⁰

Görülüyor ki Tahmasb, Bayezid'in teslimini geciktirirken boyuna yeni ödünler koparmaya ve vâdedilen şeyleri alabilmek için de bunları bir padişah senedi ile belgelemeye çalışıyordu. Bu maksatla, bu kez de Eşik Ağalarından Veli Bey'i Kanuni'ye, Beşaret Ağa'yı da Selim'e göndermişti.

Kanuni, Tahmasb'ın, şehzadelerin teslimini çeşitli bahane ve isteklerle geciktirmesinden son derecede hiddetlenmişti. Öyle ki, ordusu ile İran üzerine yürümeyi bile düşünmüştü. Gerçekten de Özbek Hanı Pir Mehmed ile Laz (Gürcistan) Hakimî Sultan İbrahim'e yazdığı mektuplarda Tahmasb'ın vaktiyle, 1555'te Osmanlılarla barış yapmak için çok uğraştığını belirterek, Bayezid'in İran'a sığınmasından sonra o barışa aykırı düşen ve asla kabul edilemeyecek olan tavırlar takındığını açıklamıştı. Bu yüzden "onun gibi bir fitne ve fesadçının" ortadan kaldırılması için üzerine yürümeyi düşündüğünü açıklamıştı.²⁶¹ Böyle olduğu halde, deneyimli padişah, o zamana

260 Mektubun Türkçe çevirisi: TA, E. 6537.

261 Pir Mehmet Han'a mektup: Feridun, II, 48 vd (Ağustos-Eylül 1561/Evâhir-i Zilhicce 968 tarihli). Sultan İbrahim'e mektup: Ayn. yer, II. 50 vd. Buşbecq, Kanuni'nin Gürcistan'a adamlar göndererek Gürcü kabilelerini İranlılar aleyhine kıskırttığından da söz etmektedir (s. 277).

kadar 3 kez denemiş olduğu gibi, İran'a karşı yeni bir savaşa girmenin pek kazançlı olmayacağını biliyordu. Üstelik öyle bir durumda şah'ın Bayezid'i serbest bırakacağı da kuşkusuz bulunduğundan, şehzadeleri ele geçirmek için Tahmasb'ı okşamayı sürdürmenin daha uygun olacağını düşünmüştü. Buna karar verince İran'dan izinsiz olarak gelenlerin kabul edilmeleri için sınır boyundaki beylere emirler göndermişti. Ayrıca Van Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'yı İranlılara karşı "edeb dışı" bazı tavırları yüzünden görevden alarak yerine Pasin Sancakbeyi Hüsrev Bey'i (Paşa) atamıştı.²⁶²

Bu sırada Konya'dan eski sancağı olan Kütahya'ya atanmış olan Selim, Tahmasb'ın elçisi Beşaret Ağa'yı burada kabul etmişti (Mart 1562 / Recep 969). şah, ona gönderdiği mektupta, genelde padişahtan istediği şeylerin yerine getirilmesine arabuluculuk etmesini rica ediyordu. Fakat yeni bir hileye de başvurarak, doğrudan doğruya kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu ikinci bir tezkere ile de Selim'e, Bayezid'in ve oğullarının katledilmelerini telkin ediyordu. Tahmasb'a göre, sorunun kökünden çözüme ulaştırılması için Bayezid'in öldürölmesi gerekmekte idi. Aslında Rüstem Paşa da öldüğu için, Bayezid'i koruyacak güçlü bir koruyucu da kalmamıştı. Bayezid'in oğullarına gelince, bunların hayatta kalmaları Selim için ileride büyük bir tehlike oluştururdu. Bu nedenle onların da babaları ile birlikte öldürölmeleri gerekirdi.²⁶³

Tahmasb'ın, Selim'in tek başına tahta vâris kalma sorunundaki arzusunu kamçıl原因, aynı zamanda Kanuni'den sonra Osmanlı tahtında kendisine dost ve hatta minnet duyan bir padişahın bulunması amacını güden kurnazca önerisi, umduğu sonucu vermişti. Selim, şahın bu tezkeresine verdiği yanıtta, "iki tarafın rahatı için" Bayezid'in ve oğullarının katledil-

262 Erzurum Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın şahkulu Sultan'a mektubu: TA, E. 31 18.

263 Mektup örneği: *Düsturu'l-inşa*, 273 b - 277 a.

melerinin kendisince de gerekli görüldüğünü ve Kanuni'nin de buna "rızası" bulunduğunu belirtmişti. Rüstem Paşa'nın ölümü ile "ortam da elverişli" olduğuna göre, sorunun çözümünün artık şahın "lutf"una bağlı kaldığını bildirmişti.²⁶⁴

Bunun dışında elçi Beşaret Ağa, Tahmasb'ın büyük emelini gerçekleştirerek, Selim'den, Bayezid'in teslimine karşılık olmak üzere bundan böyle İranlılara dost kalacağını vurgulayan yazılı bir senet, bir "ahidnâme" almayı da başarmıştı. Söz konusu ahidnâme'ye göre Selim, Allah'ın yardımıyla Osmanlı tahtına çıkması nasip olursa, İranlılar tarafından uyulduğu sürece, aradaki barışa bağlı kalıp, buna aykırı bir yola asla girmeyeceğine, o tarafa düşmanca bir gözle bakmayacağına, iyilik ve vefa yolundan sapmayacağına, Tanrı'yı tanık göstererek söz veriyordu. Bu ahidnâme sonsuza dek sürecek bir dostluk antlaşması niteliği taşıyacaktı. Her iki taraf reayasının mal ve can güvenliği içinde olmaları için Selim, kendisinden sonra tahta çıkacak oğullarının ve torunlarının bu ahde bağlı kalmaları hususunda kendilerine öğüt verecek, vasiyette bulunacaktı. Böylece bu ahidnâme "kıyamet gününe kadar" geçerli olacaktı.²⁶⁵

Böylece Tahmasb yapacağı hizmet karşılığında armağan olarak pek çok şey almayı sağlamış gibiydi. Bayezid'i ve oğullarını teslim almak için de Kanuni Süleyman tarafından Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Sinan Ağa, Selim tarafından da Çavuşbaşı Ali Ağa ile Müteferrika Firuz Bey, birer mektupla Kazvin'e gönderilmişlerdi. Padişah, şaha gönderdiği mektupta,

264 gös. yer.

265 Metin: *Dizfuli Münşeati*, 93 b - 98 a; *Düsturu'l-inşâ*, 283 a vd. DTCTF i. Saip Sencer yazmaları, No. 266, Vr. 31 a - 32 b (Yalnız bu son iki mecmuada, ahidnâme'nin hayli uzun olan giriş kısmı yoktur), bk. Ek: XV.

Âli böyle bir ahidnâme'den söz etmemekle birlikte, Tahmasb'ın Kanuni ile olan ahidini ve andını, ileride saltanata çıkacak olan Selim ile de yenilemek ve yinelemek istediğini belirtmektedir: KA, 83 b.

Bayezid ile oğullarının öldürölmelerinden hiç söz etmeksizin onların Osmanlı elçilerine teslim edilerek gönderileceklerini umduğunu belirtmişti. Bayezid ve oğulları Osmanlı sınırına ulaştırılınca kadar İran elçisi Cafer Sultan'ın İstanbul'da alıkonulacağı da açıklanmıştı. Kanuni bundan sonra, İran'dan Medine'ye gönderilecek nezir ve sadakaların oraya ulaştırılmasına müsaade edilmesi ve kendi oğullarına padişaha yakın olabilecek sanlar verilmesi yolundaki Şah'ın isteklerine değinmişti. Bayezid ve 4 oğlu teslim edilecek olursa aradaki dostluk gereğı bu istekler dikkate alınacaktı. Ancak Tahmasb da dostluğu gözetip ona aykırı davranışlara izin vermemeliydi. Taraflar arasındaki anlaşma ve barış ancak böylece pekişebilirdi. Dostluk sürdürölecek olursa iki ölkenin hacıları ve tüccarları komşu ölkede gece gündüz rahatça seyahat edebileceklerdi. Kale dizdarları ya da sınırları koruyanlar bunlara engel olmayacaklardı.²⁶⁶

Selim'e gelince, onun evvelce Tahmasb'ın tezkeresine verdiği yanıtta Bayezid ve oğullarının öldürölmelerinin kendisine "gerekli" olduğunu bildirmesine ve babasının da buna rıza gösterdiğini eklemiş olmasına karşın son mektubunda şehzadelerin katledilmelerinden söz etmemesi dikkati çekmektedir. O da Kanuni gibi kardeşinin ve yeğenlerinin teslimini istemektedir. Bütün bunlar, Kanuni Süleyman'ın asi oğlu için fetva almış olduğu ve büyük bir olasılıkla onu teslim aldıktan sonra fetva hükmünü yerine getirmeyi kararlaştırdığı halde, şehzadelerin İran'da öldürölmelerini uygun bulmadığını yansıtsa gerektir.

Dolayısıyla Bayezid ve oğulları Tahmasb ile Selim arasında varılan anlaşma uyarınca Kazvin'de katledilmişler demektir.

Bayezid ve oğullarını teslim almak amacıyla şahın önerisine uyularak bir paşanın başkanlığında ve 200 kişilik kalaba-

266 Metin: Feridun, II, 30-34.

lık bir grupla gönderilen Osmanlı elçileri, 16 Temmuz 1562'de (14 Zilkade 969) Kazvin'e varmışlardı.²⁶⁷ Öte yandan 19 Nisan 1560'tan beri hapislik yaşamı içinde acılar çeken Bayezid, Tahmasb ile babası ve ağabeyisi arasında sürüp giden yazışma ve pazarlıkların kapsamından haber alamamış da olsa gelişmelerin kendi lehine olmadığını kuşkusuz ki anlamıştı. Kendisinin yavaş yavaş yok olmaya sürüklendiğini, ölüme doğru yol aldığını da sezinlemişti. Nitekim yazdığı son gazelinde hapis hayatının sıkıntılarını dile getirirken artık yaşama hevesini yitirdiğini vurgulamıştı:

Nideyim zâyî idüb bu tül-i emelle nefesi?
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünya hevesi.

İztırabı kogul ey mürğ'i revân sabreyle
Eskiyüb işde haraba varıyor ten kafesi.

Kârban-ı reh-i iklim-i adem-menzilinün
Dokunur oldu dilâ sem'ime bank-i ceresi.²⁶⁸

Hüsrev Paşa, Tahmasb ile görüşmesinde, şehzadelerin teslim edilmeleri karşılığında Kanuni'nin ve Selim'in pek çok armağanlarda bulunacaklarını yinelemişti. Bu arada Selim'in teslim müjdesini alınca işlemeli kılıç, kemer, hançer, kızıl yerli at ve 100 tümen para göndereceğini bildirmiş, kendisinin de 5 Arap aygırı armağan edeceği vaadinde bulunmuştu.²⁶⁹ Bu va-

267 Gaffari, 307; Hasan Rumlu, I, 417.

268 "Bu uzun bekleyişle nefesimi yitirirsem nideyim? / Gönlümde zerre kadar bu dünya hevesi kalmadı / Ey hareket eden kuş (ruh), ızdırabı kov, sabreyle / İşte eskiyerek harap oluyor ten kafesi / Yokluk (ölüm) durağına giden yoldaki kervanın / Çingirak sesleri kulağıma geliyor." (Gazelin tümü: i. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, 326).

269 Tahmasb'ın Hüsrev Paşa'ya mektubu: *Dizfuli Münşeati*, 71 a vd.

atler karşısında, tutsağını artık daha fazla bekletmeye gerek kalmadığına kanaat getiren Şah Tahmasb, 23 Temmuz 1562 (21 Zilkade 969) Perşembe günü, sakalı kesilmiş olan, sırtında eski bir elbise ve başında yırtık bir imame bulunan Bayezid'i Osmanlı elçilerinin karşısına çıkarmıştı. Kanuni'nin elçisi Sinan Ağa, bu kişinin Şehzade Bayezid olduğuna tanıklık etmiş, bunun üzerine de Şah onu Selim'in "mutemet" adamı sayılan Çavuşbaşı Ali Ağa'ya teslim etmişti. Ali Ağa da, kuşkusuz Selim'den almış olduğu emir uyarınca Bayezid'i hemen orada katlettirmişti. Busbecq'in bir söylentiye dayanarak yazdığına göre Bayezid, boynuna kement geçirildiği sırada, son bir ricada bulunarak oğullarını görmek istemiş, fakat kendisine "ortadaki sorun ile uğraşmasının daha uygun" olacağı yanıtı verilerek dileği yerine getirilmemişti.²⁷⁰ Bayezid'in 23 Ekim 1559'dan bu yana süren Kazvin günleri ve 27 ayı aşan tutukluluk yaşamı böyle acı bir biçimde sona ererken Orhan, Mehmed, Abdullah ve Mahmut adlarındaki 4 oğlu da aynı akıbete uğramışlar, boğdurulmuşlardı.²⁷¹

Arada mezhep ayrılığı ve bazı görüş ayrılıkları bulunmasına karşın Kazvin halkı Osmanlı şehzadelerinin bu şekilde katledilmelerini nefretle karşılamıştı. Osmanlı elçileri gittikleri yerlerde taşlanmışlardı. Bunun üzerine elçiler daha fazla bek-

270 Çağdaş İran kaynakları olan Gaffari'nin ve Hasan Rumlu'nun kitaplarında ve onlara dayandıkları anlaşılan Karaçelebizade ile Kınalızade'nin yapıtlarında Bayezid'in öldürülmesi tarihi olarak 21 Zilkade'yi verilmektedir. Buna karşılık Âli ve olayı ondan aktaran kaynaklarda bu tarih, 25 Eylül 1561 (15 Muharrem 969) olarak gösterilmektedir. Ancak İstanbul-Konya-Kazvin arasında sürdürülen yazışmaların ve gönderilen elçilerin hangi tarihlere ait olduğu belgelerde açıkça belirtildiğine göre Âli'nin verdiği tarihin yanlış olduğu kuşkusuzdur.

271 Gaffari, Bayezid'in oğullarını adlarıyla belirtiyor: 306. Nişancı Mehmet Paşa, Bayezid'in "5 nefer oğullarıyla birlikte" öldürüldüğünü söylemekte (s. 250) yanılmıştır. Çünkü Bayezid'in 5. oğlu babası ile birlikte değildi ve babasının katlinden sonra Bursa'da boğdurulmuştur.

lemeden Bayezid ve oğullarının bozulmamaları için ilaçlanmış olan cesetlerini²⁷² alarak 1 Ağustos 1562'de (Selh-i Zilkade 969) Sa'd-Çukuru'na doğru hareket etmişlerdi. Burada Hüsrev Paşa ayrılarak beylerbeyiliği başına Van'a dönmüş, Ali Ağa ise Sivas'a doğru yoluna devam etmişti. O zamana kadar ölen şehzadelerin İstanbul'da ya da Bursa'da gömülmeleri geleneğine bağlı kalınmışken, Bayezid ve oğullarının Sivas surlarının dışına gömülmeleri uygun görülmüştü. Abdulvahhab Gazi Türbe ve Mescidi olarak tanınan yerde caminin üst kat girişinde ve sol tarafta-gönümüzde de 4 mezar bulunmaktadır. Duvardaki kitabede de şehzadelerin öldürüldükleri "23 Temmuz 1562 / 21.Z.969" tarihi okunmaktadır.²⁷³

Bayezid ve oğullarının öldürülmelerinden sonra Tahmasb, 2 subayını "Kötülük dileyenlerin ağzını kapayan, kıskançların gözlerini kör eden, bütün dostlarını sevindiren"(!) bu sonuçtan ötürü kendilerini kutlamak amacıyla birer mektupla birlikte Kanuni'ye ve Selim'e yollamıştı.²⁷⁴ Kuşkusuz ki bundan asıl amacı, hizmetine karşılık olarak vâdedilen armağanları elde etmektir. Aslında ona verilecek para ile öteki armağanlar, daha şehzadelerin katlinden önce, Dördüncü Vezir Pertev Paşa'ya verilerek sınıra gönderilmişti (Haziran 1562). Ancak bunların Tahmasb'a teslim edilmesi oldukça gecikmişti. Öyle ki Şah, 1564 Nisanı sonlarında o sırada Bağdad Beylerbeyi bulunan Hüsrev Paşa'ya yazdığı mektupta, Şehzade Selim adına vâdedilen armağanların "hiç eseri ve haberi gelmediğinden" yakınmıştı.²⁷⁵ Pertev Paşa'ya teslim edilmiş olan armağanlar

272 TA, E. 6643'de bulunan bir belgede, cesetlerin "misk ve gülsuyu"na tutulduğundan söz edilmektedir.

273 Peçevi, kabrin üzerine sonradan bir büyük kubbe yaptırıldığını kaydetmektedir (I, 409). Bir zamanlar Melik-i Acem Türbesi olarak tanınmış olan bu türbe zamanla yıkılmıştır (R. Nafiz - i. Hakkı, Sivas Şehri, 158).

274 Şah'ın Selim'e mektubu: *Düsturu'l-inşâ*, 287 a vd.

275 Metin: *Dizfuli Münşeati*, 71 a vd.

daha sonra Şarki Karaağaç Beyi İlyas ve Selim'in kapıcıbaşı-sı Mahmut Ağa tarafından Kazvin'e götürülerek Tahmasb'a verilmişti. Ancak gönderilen para, evvelce vâdedilmiş olan 1.200.000 altına göre az olup, Kanuni adına 400.000 ve Selim adına da 100.000 olmak üzere toplam 500.000 Filori idi. Bununla birlikte para dışında şaha altın işlemeli biniş takımları da bulunan 15 at ve 3 oğlu ile 2 kızına da ayrı ayrı kadife, atlas, kemha, skarlat çuha gibi kıymetli kumaşlar ve taşlar armağan olarak gönderilmişti.²⁷⁶

Bunlara karşılık Tahmasb da, Kanuni'ye kıymetli Kur'an'lar-la çeşitli eşya ve silahlar göndermişti. Böylece Bayezid'in ve oğullarının öldürülmesiyle taraflar arasındaki ilişkiler daha da dostça bir görünüm kazanmıştı.

Kendisine sığınan bir Osmanlı şehzadesini yarar sağlama karşılığında feda etmekten çekinmeyen Şah Tahmasb, 500.000 Filori gibi büyük bir "kan pahası" ile, sürekli olacağını sandığı, fakat kendisinin ve Selim'in hayatta oldukları müddetçe uy-dukları bir dostluk elde etmişti. Bu, küçümsenecek bir başarı değildi. Ancak o, başlangıçta umduğu armağanların, ödünle-rin hepsini sağlayamamıştı. Bayezid tehlikesinin tamamıyla ortadan kalktığını gören Kanuni Süleyman, Pertev Paşa ile gönderdiği armağanlarla yetinmişti. Kars'ın şaha bırakılması ve Bağdat'a 2 İranlı görevlinin atanması gibi vaatlerini yerine getirmeyi zorunlu görmemişti. Bayezid'in kaçıışı ve öldürülme-siyle sağlanan barış da çok sürmeyecekti. Babasından sonra kolaylıkla tahta çıkan Selim'in ve Tahmasb'ın ölümlerinden sonra, 1578'de, Osmanlı-Safevi savaşları yeniden başlayacaktı ve sürekli barışa ancak 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla kavu-şulacaktı.

276 "Pertev Paşa ile ser-i bed-fi'âl surh-i sere gönderilen esbabin beyanındadır ki zikr olunur başlıklı" ve 29 Ramazan 969 (2 Haziran 1562) tarihli liste: TA, E. 673/1.

VII
TAHT KAVGASININ DOĞURDUĞU
İÇ KARIŞIKLIKLAR

1- BAYEZİD YANLILARININ KOVUŞTURULMASI: YEVİMLÜ TEFTİŞİ

Bayezid'in Kazvin'de öldürülmesi ile, Osmanlı tahtının vârislerinden olan bir şehzade, başarısızlığının cezasını hayatı ile ödemiş oluyordu. Bundan sonra yaşlanmakta olan Kanuni Süleyman, artık II. Bayezid'in akıbetine uğramak korkusunu duymadan, ömrünün sonuna kadar saltanat sürmek ve Selim de babasından sonra biricik vâris, veliaht şehzade olarak tahta çıkmak olanağını elde etmişlerdi.²⁷⁷ 3 yıl süren bir taht kavgası, büyük sıkıntılar, kayıplar ve ödünler pahasına da olsa padişah babanın ve onun desteklediği büyük oğulun lehine sonuçlanmıştı. Ama bu sonuca varmak için de Muhteşem Süleyman, daha babaları saltanat makamında iken tahtın kendilerine bırakılması için harekete geçen 2 oğlunu, Mustafa'yı ve

277 Bayezid-Selim arasındaki taht kavgasının bu sonucu, çağdaş şairlerden birinin şu kıt'asıyla çok anlamlı bir biçimde dile getirilmiştir (Solakzade, 567): "Çünkü hükm-i Kadir-i kayyum-ı kassam-ı ezel / Taht ile tabutu taksim etdiler; / Bahtı görkim tahta tabuta bindi Bayezid / Tahtı bir Şah-ı kerimü't-taba teslim etdiler".

Bayezid'i birbiri arkasına boğazlatmak gereğini duymuştu. Bu trajik olaylar yüzünden de gerek Osmanlı tebaası olanlardan gerekse yabancılardan kendisine sert eleştiriler yöneltilmişti. Bunların en ağırlarından biri, bir İtalyan yazarının, Augusto di Erode'nin suçlaması idi: "Senin oğulların olmaktansa, domuzlarından olmak daha iyidir. Çünkü, herkesçe bilindiği gibi hem Yahudiler, hem Müslümanlar, domuzları boğazlatmayı yasaklamışlardır!" Ancak böyle bir yargı, R. S. Salis'in de belirttiği gibi, devlet düzenini sürdürmekte kararlı olan ve hoşgörölülüğü ile tanınan Kanuni için pek de haklı olmayan bir hüküm idi.²⁷⁸

Bayezid ve oğullarının öldürölmelerine karşın, onun ayaklanmasını hazırlayan ve Anadolu halkını onu desteklemeye yönelten etkenler ortadan giderilemediği için, karışıklıkların önüne geçilememişti. Bayezid İran'a sığınırken ordusuna katılmış olanlardan ancak bir kısmını birlikte götürmüştü. Tatarlarından, dahası Konya Savaşı'nda onun ordusunda eylemli olarak çarpışmış olanlardan esas büyük kitle ise gruplar halinde Anadolu'ya dağılmışlardı. Bu yüzden Kanuni, Bayezid'in geri verilmesi için çalışırken, ülke içinde de şehzadenin yandaşları ile uğraşmak zorunluluğunda kalmıştı. Suhte ve levend gibi merkezi yönetimden memnun olmayan kesimlerin çıkardıkları karışıklıklar sürüp giderken, bunlara bir de Bayezid ordusundan geriye kalanların katılması, bu iç kaynaşmanın boyutlarını ve alanını genişletmiş, şiddetini artırmıştı. Padişahı da, pasif bir dış siyasa izlemeye, İran'a ödünler verirken, Venedik ve Avusturya gibi batıdaki rakip devletlere karşı da ılımlı davranmaya zorlamıştı. Örneğin, o sırada P. Contarini komutasındaki bir Venedik filosu Arnavutluk'taki Durazzo (Draç) limanına saldırıp burasını tahrip ettiği halde Kanuni bir savaşı

278 *Muhteşem Süleyman*, 254.

göze alıp orduyu ve donanmayı harekete geçirememişti. Bu nedenle sorun Venedik'ten 1.000 Duka tazminat alınmasıyla çözüme bağlanmıştı.²⁷⁹ Bunun gibi padişah, gene Bayezid'in ayaklanması üzerine Avusturya ile yapılmış olan silah bırakma antlaşmasının (mütareke) süresini uzatmak zorunluluğunu duymuştu. Böylece taraflar arasındaki barış antlaşması ancak onun öldürülmesinden sonra yapılabilmişti. Antlaşma için padişah katına gönderilmiş olan elçi Busbecq, metni hazırlanmış olan antlaşmanın Bayezid'in öldürüldüğü haberi geldiğinde Osmanlılarca artık imzalanmayacağı kuşkusuna düşmüştü. O, Bayezid engelinin kalkmasıyla Türk tarafının bazı aşırı isteklerde bulunmasından çekinmişti. Rüstem Paşa'nın yerine sadarete getirilmiş olan Semiz Ali Paşa da, kendisine haber göndererek, "Bayezid artık hayatta değil. Size yardım edeceğini düşünerek artık bizi oyalayamazsınız!" demişti. Ancak Busbecq'in kuşkuları boşuna çıkmış ve 1562'de taraflar arasında 8 yıllık bir barış anlaşması imzalanmıştı. Bununla Avusturya Kralı Ferdinand 1533'ten bu yana olduğu gibi Osmanlı hazine-sine her yıl 30.000 Duka vermeyi sürdürmeyi kabul ediyor ve Erdel üzerindeki iddialarından da vazgeçiyordu.²⁸⁰

Bayezid, doğuya doğru kaçarken Selim, Silistre Sancakbeyi Sinan'ı, şehzadenin Amasya'da bıraktığı eşyalarına ve cephanesine el koymakla görevlendirmişti. Sinan Bey de Amasya'ya giderek Bayezid'in eşyalarını bir defter halinde saptayıp padişaha göndermişti. Bunun üzerine Kanuni, şehzadenin kitapları cephanesi ve işe yarar çadırlarının, "oğlanlarıyla birlikte" en yakın limandan İstanbul'a gönderilmesini, öteki eşyalarının orada satılmasını emretmişti.²⁸¹ Bayezid'in "iç halkanın yani

279 Romanin, *Storia Documentata di Venezia*, VI, 246 vd.

280 Busbecq, 282.

281 15 Ağustos 1559 (11 Zilkade 969) tarihli hüküm: Mh, III, Vsk. 210 (Basılmış metin: A. Refik, göst. yer, 717 vd).

ailesi bireyleri ile hizmetlilerinin de İstanbul'a getirilmesi düşünülmüşse de, sonra bundan vazgeçilerek onlar Bursa'ya götürülmüştü. Bu taşınma işinde arabalara koşmak için 50 ve hizmetçiler için de 33 beygir gerekmişti. Bunlar Amasya'da sağlanamayınca İstanbul'dan gönderilmişti. Bayezid'in ailesi, Bursa kalesi içinde Mizan Emini Ali Bey'den alınıp yapımları tamamlanan evlere yerleştirilmişti.²⁸²

Öte yandan, Amasya ve Ankara halkı Konya Savaşı'ndan sonra da Bayezid'e bağlı kalıp onu kuvvetle destekledikleri için bu kentlerde şiddetli bir cezalandırma hareketine girilmişti. Bu konuda Sokullu Mehmed Paşa'ya gönderilen hükm'e göre Ankara ve Çubuk halkı "ayağa kalkub... Bayezid'e giderüz deyü köyleri yağma etmeğe" başlamışlardı.²⁸³ Bayezid'in Amasya muhafızlığında bıraktığı damadı Muzaffer Paşa, kaleye hapsedilmiş, yerine yeni dizdar, kethüda ve hisar erenleri atanmıştı. Şehzadenin hekimbaşısı ile adamlarından Halil Hoca ve kentin ileri gelenlerinden bazıları tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişlerdi. Bayezid'le birlikte doğuya gidenlerin ise evlerine el konulmuştu. Fakat bir süre sonra halkın galeyanı karşısında bu şiddet politikasından vazgeçilmek gereği duyulmuştu. Eski kale muhafızları görevlerine iade edilmiş, el konulan evler de sahiplerine verilmişti.²⁸⁴

282 Mh, III, 281 ve 328 No.lu hükümler (2 ve 18 Eylül 1559 tarihli). Bunları Bursa'ya götürmekle Mütferrika Ferhad görevlendirilmişti. Bayezid'in "iç halkı"nın kale içerisine yerleştirilmesi, bunların göz hapsine alındığını göstermektedir. Amasya'dan getirilenler Ekim ayında güvenli görülen bu eve yerleştirilmiş, ancak hizmetlilerden çoğuna yol verilmişti (Mh. III, 449, metin: A. Refik 725; Dağlioğlu, s. 24, Vsk. 10).

283 23 Haziran 1559 (17 Ramazan 966) tarihli hüküm: Mh, III, Vsk. 36.

284 Amasya Kadısına gönderilen 18 Ekim 1559 (16 Muharrem 967) günlü hükümde, evleri ellerinden alınanlar, onun sahibi olduklarını şeriat kurallarına göre kanıtlayacak olurlarsa içinde oturanlar çıkartılıp konutların kendilerine teslim edilmesi bildirilmişti. Mh, III, 370.

Bu arada Bayezid'in Amasya'dan başka yerlerde bulunan malları da zaptedilmişti. Örneğin Malatya Sancağındaki has-ları hazineye mal edilmiş, Konya Savaşı'nda bindiği bozdoğan atının Anadolu Kethüdasının adamlarının elinde olduğu öğ-renilince atın İstanbul'a gönderilmesi için Kütahya Kadısına hüküm yazılmıştı.²⁸⁵

Böylece Kanuni, oğlu Bayezid'in bütün mallarına el koy-muş, ailesini de gözetim altına almıştı. Bayezid 4 oğlu ile bir-likte Kazvin'de katledildikten sonra da Bursa'ya götürülen an-nesinin yanında bulunan henüz 3 yaşındaki 5. oğlu Osman'ı da öldürtmekten çekinmemişti.²⁸⁶

Böylece suçlu baba için verilen mahkûmiyet kararı, ölüm fetvası, onun bütün oğulları için de uygulanmıştı. Bayezid'e hizmet eden ancak onunla birlikte İran'a sığınmamış olan res-mi görevlilerin (ehl-i örf) ele geçirilip cezalandırılmalarına da önem verilmişti. Şehzadenin yanına gitmiş olan Kütahya Ka-dısı Halil'in bazı adamlarla birlikte dönüp evinde saklandığı haber alınınca yakalanıp teslim edilmesi için kayınpederi olan Seyhun Kadısına hükümler yazılmıştı.²⁸⁷ Bunun gibi Bayezid'e hizmet etmiş olan Behmenoğlu'nun Kütahya'da bulunduğu öğrenilince yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Ba-yezid'in ordusuna katılmışken yaralı olduğundan ötürü Amas-ya'da kalmış olan Süleyman Paşa'nın kapıcıbaşı Mahmut

285 22 Temmuz 1559 (16 Ramazan 966) günlü hüküm: Mh, III, 26. 22 Temmuz 1559 (16 Ramazan 966) günlü hüküm: Mh, III, 26.

286 Ayrıntı: Busbecq, 280. 8 Ağustos 1571 (16 Rebiyülevvel 979) günlü bir hü-küm'den Bayezid'in bu 5. oğlunun, amcası Şehzade Mustafa'nın türbesi ya-kınına gömüldüğü anlaşılmaktadır (Mh, XII, s. 490). Her ne kadar belgede ve öteki kaynaklarda bu şehzadenin adı açıklanmıyorsa da, Bayezid'le birlikte öldürülen 4 oğlunun isimleri belli olduğuna göre bunun Osman olması gere-kir. Bundan ötürü M. Süreyya'nın Osman'ın babasıyla birlikte Sivas'ta gömül-düğüne ilişkin kaydı yanlış olmalıdır.

287 4 Temmuz 1559 (28 Ramazan 966) günlü hüküm: Mh, III, 95 (A. Refik, 714).

Ağa'nın da zincire vurulup başkente gönderilmesi emredilmişti. Öyle ki eğer söz konusu Mahmut yolda ölecek olursa başının kesilerek gönderilmesi de belirtilmişti.²⁸⁸

Fakat sorun bu tutuklamalar ve cezalandırmalarla da kapanmamıştı. Anadolu'da Bayezid'in emri altında Konya Savaşı'na katılmış olan binlerce yevimlü ve ona yardım etmiş olan birçok aşiret mensubu da vardı. Savaşın sonra şehzadeyle birlikte gitmeyip gruplar halinde etrafa dağılan bu yevimlülerden bir kısmı çeteler oluşturarak eşkıyalığa başlamışlardı. Örneğin Bayezid'in divan emiri olan Mahmud Ağa, yanına topladığı bazı kimselerle Çorum ve Niksar taraflarında, Tankır adında biri Canik yöresinde, Behmenoğlu İbrahim Kütahya'da, bir başka grup da Beypazarı-Mihalıç-Sivrihisar dolaylarında "fesat ve şenaat" ediyorlardı.²⁸⁹

Kanuni Süleyman, Bayezid'i yakalamak için Selim'in Amasya'ya yürümesini isterken fesat çıkaran bu gruplara karşı da şiddetli bir takibata girişmesini emretmişti. Daha Konya Savaşı'ndan önce asi sayılan Bayezid'in ve ona yardım edenlerin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna ilişkin fetvalar alındığına göre bunların uygulanması zamanı gelmiş demekti. Buna dayanılarak ilk aşamada, ister yevimlü olarak Bayezid'e hizmet etmiş, isterse aşiretiyle ona yardımda bulunmuş olsun, bütün Bayezid taraftarlarının "ele getirilüb haklarından gelinmesi" için birbiri arkasına hükümler gönderilmişti. Kimi yerlerde Bayezid'in topladığı kişiler arasına katılmışken savaşta bulunmayıp evlerine dönenlerin bile suçları bağışlanmamıştı. Bazı din adamları ve kadılar bunların tövbe etmelerini geçerli saymamışlardı. Bu yüzden de halkın saldırısına uğramışlardı, içlerinden ölenler olmuştu. Bazı yerlerde de bu gibilerin cenaze namazı kıldırılmamış ve Müslüman

288 Mh, III, 153.

289 Mh, III, 230, 283 ve 1575 No.lu hükümler.

mezarlıklarına gömdürülmemişlerdi. Bu gibi kıyımları önleyebilmek amacıyla Şeyhülislam Ebussuud'dan yeni bir fetva almak gereği duyulmuştu. O, vaktiyle ayaklanmacılar arasına katılmış da olsalar, bu gibilerin tövbelerinin geçerli olduğunu, onların katledilmelerinin haram sayılacağını bildirmişti. Ayrıca böyle bir savla öldürülenlere diyet verilmesi gerektiğini eklemişti.²⁹⁰

Kovuşturmaya girişildiğinde Bayezid yandaşlarının mallarının da miri için yani devlet hazinesi için zaptedilmesi emredilmişti. Şehzadenin hizmetine koşanlardan birçoğu, kişisel servetleri ile kentlerden topladıkları malları, tanıdıkları kişilere ve özellikle de kale dizdarlarının miri depolarına bırakmışlardı. Ancak yenilgiyle biten Konya Savaşı'ndan sonra bunları almak olanağını bulamamışlardı. Özellikle de Amasya, Ankara ve Tokat yörelerinde "Yevimlü tayfasının ve ayaklanmacıların bıraktıkları mallar ve döküntüler" büyük bir miktar oluşturmuştu. Önceleri bu malların ayrı ayrı toplanarak İstanbul'a gönderilmeleri bildirilmişti. Bayezid yanlısı olduğundan ötürü yakalanıp başkente gönderilmiş olan İlyas Subaşı, asilerin Ankara'da bazı kimselere emanet eşya bıraktıklarını söyleyerek bunların bir listesini de vermişti. Bunun üzerine Ankara Kadısı Emirşah'a, bu malları İstanbul'a göndermesi emredilmişti. Ayrıca daha başka kimselerde de böyle mallar varsa onları da toplattırması, vermeyenlerin siyaset edileceklerinin, yani öldürüleceklerinin ilan edilmesi de istenmişti. Aynı şekilde Çorum taraflarındaki yevimlü mallarının ise Amasya Kadısına toplattırılması öngörülmüştü.²⁹¹ Fakat bu yöresel toplama

290 "El-cevap: Bâği (âsi)nin tevbe-i sahihi makbuledir. Tevbe-i sahih etti ise katli haramdır. Katline diyet lâzımdır" (Ş. *Ebussuud Efendi'nin Fetvaları*, Mesele: 966, s. 191).

291 Ankara Kadısına hüküm: Mh. III, 257 (29 Ağustos 1559 tarihli). Amasya Kadısına: Mh. III. 219 (23 Ağustos 1559 tarihli).

işlemlerinin sürüncemede kalacağı anlaşılnca bunların iltizama verilmesi daha yararlı görülmüştü. Yani söz konusu eşya ve paraların toplanması, onların tahminî değerlerini hazineye ödemeyi yüklenen aracı görevlilere, mültezimlere bırakılmıştı. İlk olarak da 1564 Ekim'inde, Tokat, Turhal, Niksar, Zile, Hüseyin-âbâd ve Şarki Karaağaç bölgelerindeki yevimlülerin "kayıp malları ve döküntüleri" iltizam'a verilmişti.²⁹² Kovuşturmalar ve el koymalar sürdürülürken bazen daha da ileriye gidilerek yevimlülerin yalnız döküntü malları değil, çiftlik gibi kişisel emlakları da hazine için zaptedilmişti.

Bayezid'in ordusuna katılan tımarlı sipahilere karşı da aynı şiddetle davranılmıştı. Ayaklanma ile yakından ya da uzaktan ilgili olanların hepsinin dirlikleri ellerinden alınmış ve yakalanabilenler hapsedilmeye başlanmıştı.²⁹³

Böylece Anadolu'da, Bayezid taraftarlarına karşı Yevimlü Teftişi adı altında amansız bir mücadeleyle girişilmişti. Her tarafta bir korkutma, sindirme havası esiyordu. Ne ki asilerin cezalandırılması amacıyla başlayan bu teftiş kısa bir süre sonra asıl amacından sapmıştı. Çünkü asi sayılan sipahilerden etrafa dağılmış olanlar, siyaset edileceklerini anlayınca, topladıkları grupları ile dağlara çekilmişlerdi. Bu nedenle yevimlü teftişinde kovuşturmaya uğrayanlar, çiftlerinin başına dönmüş olan köylüler ile ayaklanmayla hiçbir ilgisi bulunmayan kimseler olmuştu. Anadolu'daki kapıkulları, ümerâ ve özellikle de Selim'in adamları, bu teftiş fırsat bilerek, hiçbir günahı olmayan kimseleri, yevimlü diye suçlamaya ve onların mallarını zaptetmeye başlamışlardı. Örneğin Barcınlu (Bursa-Yenişehir) taraflarında bir sipahizade, "bazı haramzadelere baş olub" yevimlü saydığı kimseleri korkutup çeşitli yararlar sağlamaya

292 6 Ekim 1564 (Selh-i Safer 972) tarihli hüküm: Mh. VI, Vsk. 208.

293 Bozok Beyine 13 Ağustos 1560 (21 Zilkade 967) günlü hüküm: Mh. III, 1419. Anadolu Beylerbeyine 20 Ağustos 1560 (28 Zilkade) tarihli: Mh. III, 1473.

başlamıştı. Kütahya'da Kenan adında biri, yürük tayfasından Sefer'i "Sen Bayezid'in deveçilerindensin" diye tehdit ederek 700 akçesini aldıktan sonra öldürmüş ve onun kardeşi Cafer'in de aynı yöntemle paralarını almıştı. Yeşilırmak bölgesindeki yevimlü mallarını iltizama alan Ferruhşad ve Behzad adlarındaki 2 kapıkulu da, halkı sıkıştırıp haksız yere mallarını almışlardı.²⁹⁴

Bu durum, Bayezid'in ayaklanmasına sahne olan ve suhtelerle levendlerin çıkardıkları kargaşalıklar içerisinde bulunan Anadolu'da güvensizliğin ve ondan kaynaklanan hoşnutsuzluğun daha da artmasına neden olmuştu. Kaldı ki Bayezid sorununu, taht kavgası da o sıralarda henüz tamamıyla kapanmış değildi. Bayezid Amasya'dan çıkıp doğuya doğru ilerlerken, onun ne yapacağını pek kestiremeyen Kanuni Süleyman, için için kaynayan Anadolu'da durumu biraz olsun düzeltebilmek için şehzadenin yanına gidenlerin suçlarını affetmek ve yevimlü teftişini durdurmak zorunluluğunu duymuştu. Bu amaçla gönderdiği hükümlerde çok merhametli oluşundan ötürü, Bayezid'in yanına kaçanların günahlarını bağışladığını bildirerek, bundan böyle hiçbir kimsenin tutulup "rencide" edilmemesi için verdiği kararın halka duyurulmasını emretmişti. Aynı zamanda bazı kimselerin, "Yevimlü teftiş ederiz deyü reyayı tutup, sen yevimlüsün deyü kimin akçesin alub ve kimin rencide idüb" kendilerine eziyette bulunduklarının haber alındığını belirterek, bundan böyle bu bahane ile hiç kimseye karışılmamasını da bildirmişti. Kadılar, halkın "saadet gölgesinde huzur içinde" olabilmesi için padişahın bu emrinin örneğini mahkeme defterlerine (sicill-i mahfuza) geçirip ilan edecek-

294 Barcınlu Kadısına. 19 Ağustos 1559 (15 Zilkade 966) tarihli hüküm: Mh. III, 199. Kenan'ın yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi için Kütahya Kadısına 10 Eylül tarihli hüküm: Mh. III, 299.

lerdi. Buna aykırı hareket edenler, her kim olursa olsun, hiç geciktirmeden yakalanıp hapsedileceklerdi.²⁹⁵

Fakat bu kesin emirlere karşın, yevimlü teftişini bir kazanç aracı haline getiren bazı kimseler, kendilerine müfettiş süsü vererek halkı sıkıştırmaya, mallarını almaya devam etmişlerdi. Reayanın gittikçe artan ızdırabını dindirmek ve şikâyetlerin önünü alabilmek için, bu kez de bu sahte müfettişlerle uğraşmak, hatta bir kısmını idam ettirmek gerekmişti.²⁹⁶

Yevimlü teftişi yasak edilmekle birlikte yevimlü mallarının toplatılmasından vazgeçilmemişti. Örneğin 29 Haziran 1560 (5 Şevval 967)'da Kırşehir Beyine gönderilen emirde, evvelce katledilmeleri istenmiş olan 2 kişinin yevimlü olmadıkları anlaşıldığından onların öldürülmelerinden vazgeçilmesi, ancak üzerlerinde miri malı varsa alınması bildirilmişti.²⁹⁷ Öyle ki yevimlü malları sorununun doğurduğu anlaşmazlıklar Bayezid'in katlinden yıllarca sonraya, Selim'in saltanatının ilk yıllarına kadar sürmüştü. Nitekim, 1565'te yani Bayezid ile Selim arasındaki taht savaşından 6 yıl sonra, Yeşilırmak havzasındaki yevimlü mallarını iltizama almış olan Ferruhşad ve Behzad adlarındaki kapıkullarının halktan haksız yere topladıkları mallardan dolayı çıkan davalar hâlâ devam etmekteydi. Uzun süren bir teftiştten sonra, hak sahiplerinin mallarının geri verilmesi kararına varılmıştı. Ancak mevcut mallar hak sahiplerinin zararlarını karşılamadığından gerekli olan miktarın mültezimlerin hazineye yatırmış oldukları paradan ödenmesi zorunluluğunda kalınmıştı. Bu yüzden adı geçen mültezimler kapıkulu ocağından çıkartılmışlar, arkasından da siyaset cezasına çarptırılarak idam edilmişlerdi.²⁹⁸ Bunun gibi, Bayezid'in önde gelen

295 Kütahya, Afyon-Karahisar, Sandıklı ve Şeyhlu Kadılarına 3 Temmuz 1559 günlü hüküm: Mh. III, 87 (A. Refik, gös.yer. 715).

296 Mh. III, 199, 299.

297 Mh. III, 1295.

298 Selim'in lalasına hüküm: Mh. III, 208; Mh. V, s. 175.

görevlilerinden bazılarının Ankara Kalesi Kethüdası Şükrü'ye emanet olarak bırakmış oldukları elbiseler ile 5.000 altının hazineye teslim edilmesinden çıkan anlaşmazlık da 1567 yılına gelindiğinde henüz çözülememişti.²⁹⁹

Zapt edilen tımarlara gelince, bu girişim de yeni yeni karışıklıklara ve anlaşmazlıklara yol açmıştı. Konya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da yevimlü teftişine paralel olarak geniş çapta bir tımar teftişine ya da tımar yoklamasına da girişilmişti. Bu yoklamalar sonucunda, Bayezid'in ordusuna katılanların Selim'in emrinde savaşılmaya gelmeyenlerin tımarları ellerinden alınmıştı. Bundan böyle sefere gidecek durumda olmayan yaşlıların ya da hastaların dirlikleri de kendilerinden alınarak oğullarına verilmişti. Başbakanlık Arşivinde bulunan ve aslında bir Tımar Defteri iken yanlışlıkla Mühimme'ler arasında kaydedilmiş olan 4. No.lu, H. 967-968 (M. 1559-1560) yıllarına ilişkin defter, geri alınan ve başkalarına verilen tımar kayıtları ile doludur. Bu uygulama sonucunda ortaya pek çok mahlul yani kimin kullanımına verildiği belirlenmeyen boş tımarlar çıkmıştı. Öte yandan Bayezid'in ordusuna katılmayıp da yalnızca ona yardım ettikleri söylenenlerin suçlarını kanıtlamak, belgelemek de kolay olmamıştı. "Konya muharebesinde bulunmadı deyü" tımarları ellerinden alınanlardan birçoğu, sancakbeylerinin ya da arkadaşlarının tanıklıklarıyla, bu savaşa katılmış olduklarını kanıtlamışlardı. Bu durum karşısında, zaptedilmiş olan dirliklerden birçoğunun eski sahiplerine geri verilmesi zorunluluğu doğmuştu.³⁰⁰ Bu arada Selim'in ya da Bayezid'in takibinde görev alan beylerbeyilerin önerileri ile, yararlılıkları görülen bazı kişilere yeni tımarlar ya da terak-

299 Zulme uğradığını iddia eden Şükrü'nün şikâyeti üzerine sorunun yeniden incelenmesi için Ankara Kadısına 24 Eylül 1567 (20 Rebiyülevvel 975) tarihli hüküm: Mh. VIII, s. 102.

300 Mh. III, Vsk. 1473; IV, Vsk. 608.

kiler verilmişti. Bu tevcihler sırasında Lala Mustafa Paşa'nın önerisiyle, Selim'in çavuşlarından Ahmed'e İstanbul Yedikule'de "bir hisar gediği"nin verilmesi dikkati çekmektedir.³⁰¹

Görülüyor ki Konya Savaşı'ndan sonra Bayezid taraftarlarına karşı başlatılan kovuşturma, 1 yıl sürdükten sonra, bu girişimin mevcut huzursuzluğu artırmaktan başka bir sonuç vermediği anlaşılmıştı. Bayezid de henüz ele geçirilmediği için, yevimlülere af ve tımarları eski sahipleri üzerinde "mukarrer" kılmak zorunda kalınmıştı. Bununla birlikte bir yıl süreyle Anadolu'da estirilen yıldırma havasının doğurduğu tepkiler ve neden olduğu karışıklıklar, Bayezid ve oğullarının boğazlatılmalarından sonra da yıllarca sürecekti.

Anadolu halkı tüm bu baskılara karşın uzun yıllar Bayezid'in anısına bağlı kalmış, onun trajik sonunu unutamamıştı. 1565'te Beyşehir gençleri, aralarından birine "Sultan Bayezid deyü isim koyub ve birine Kuduz Ferhad ve birine Ağsak Seyfeddin deyü ad virüb", bahçelerde "sohbet" edip, bir tiyatro, daha doğrusu bir orta oyunu havası içinde Bayezid'in son günlerini canlandırmışlardı. Böylesi bir "temsil"den bile ürktüğü anlaşılan Kanuni yönetimi, bu oyunu haber aldığı anda, Beyşehir Sancakbeyi Bayezid'e, söz konusu gençlerin yakalanıp İstanbul'a gönderilmelerini emretmişti.³⁰²

Taht savaşında kardeşi Bayezid'e hizmet etmiş olanlara karşı açılan amansız mücadeleyi yöneten Selim'e gelince, o, kendi ordusu mensuplarını bile memnun edememiş ve padişah olduğunda onların muhalefetleri ile karşılaşmıştı. Bunlardan çoğu kapıkulu ocaklarına girmeyi beklediklerinden kendilerine verilen tımarları kabul etmemişlerdi. Selim'in yanında hizmet görerek onun tahta çıkışında umutlarının gerçekleş-

301 2 Temmuz 1560 (8 Şevval 967) günlü hüküm; Mh. IV, Vsk. 974.

302 Mh. VI, Vsk. 1008.

mesini beklemişlerdi. Gerçekten o saltanat tahtına oturunca, sekban diye anılan eski yevimlülerden 8.000 kadarı İstanbul'a akın etmişti. Bunlar "Eski kul, bahşış ve terakki ve mertebe'yi nasıl aldılarsa biz de öyle isteriz. Bizim bunca zaman suskunluğumuz ve beklememiz bugün için değil midir?" diyerek, Konya Savaşı sırasında kendilerine vâdedilen şeyleri hatırlatmışlardı. Arkasından "Bize şâfi (şifa verici) cevap gerek, yoksa ideceğimizi biliriz" sözleriyle tehdide başlamışlardı. İsteklerini elde edebilmek için taht kavgasında Selim'e yardımcı olan ve yeteneklerinin yanıbaşında bu yardımının da etkisiyle sadrazamlığa yükseltilmiş bulunan Sokullu Mehmed Paşa'nın yolunu keserek kendisine saldırıda bile bulunmuşlardı. Onların çıkardıkları karışıklıkları yatıştırabilmek için, elebaşlarını yakalatıp idam ettirmek, geri kalanına da tımarlar vermek gerekmişti.³⁰³

303 Selaniki, 76 vd.

2- ANADOLU'DA VE RUMELİ'DE KARIŞIKLIKLAR

Şehzade Mustafa'yı babası Kanuni Süleyman'ın yerine tahta geçirmek isteyenleri ve onun öldürülmesinden sonra kardeşi Bayezid etrafında toplanıp onu ayaklanmada destekleyen grupları belirlemeye çalışırken, çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerle Anadolu'da merkezî yönetim karşısı bir havanın doğması sonucunda, levend (ya da levendat) adı verilen çiftbozan reaya ile, iş bulamayan medrese mezunlarının (suhte ya da softaların) yer yer karışıklıklar çıkarmaya başladıklarına işaret etmiştik. Levendlerin bir kısmı Bayezid'in taht kavgasına girişmesini fırsat bilip, tımarlı sipahilerin emri altında şehzadenin yanına koştukları halde, aralarında güçlü bir medreselik ruhu bulunan suhteler, bu ayaklanmaya seyirci kalıp, eskisi gibi kendi başlarına hareket etmeyi sürdürmüşlerdi. Bununla birlikte Konya yenilgisinden sonra etrafa dağılan levendler yeniden eşkıyalığa yönelmişlerdi. Anadolu'da başlayan bu hareketler derhal Rumeli'ye de sıçramış ve bir ara ülkeyi anarşiye sürükleyecek derecede ciddi bir soruna dönüşmüştür.

1559'da suhteler, gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de eylemde idiler. Hareket alanlarını, Anadolu'da özellikle Vilayet-i Rum denen Sivas eyaleti ile Kocaili (İzmit) ve Canik (Samsun) yöreleri, Bursa-Balıkesir çevresi ve Aydın-Saruhan (Manisa) bölgesi; Rumeli'de de Doğu Trakya oluşturunuyordu. Genellikle 40-50, bazen de 70-80 kişilik gruplar kuran suhteler, "savaş aletleri ve tûfeng" ile gezip evleri basıyor, halkın koyunlarını ve eşyalarını zorla alıyor, reayayı fesada kıskırtıyorlardı.³⁰⁴ Bunların ele geçirilip suçları kanıtlananların "haklarından gelinmesi" için birbiri arkasına emirler verilmişti. Amasya'yı korumakla görevlendirilmiş olan Sinan Paşa da Vilayet-i Rum'da bulunan suhteleri ortadan kaldırmakla görevlendirilmişti. Ancak daha geniş ölçüde karışıklıklara yol açan levendlerden bir kısmının suhte kıyafetine girip onların aralarına karışmaları yüzünden olumlu bir sonuç alınamamıştı.³⁰⁵

Gerçekten de, levendler tanınmamak ve daha kolayca eylemlerde bulunabilmek için, yerine göre suhte ya da "kâfir suretinde" hareket ediyorlardı. Onlar suhtelere oranla daha geniş bir alanda baskın ve soygun hareketlerine girişmişlerdi. Ancak en etkin oldukları bölgeler Yeşilırmak ve Marmara yöreleri olup buralarda genel düzeni ve asayişi bozma aşamasına gelmişlerdi. Üstelik Gelibolu'dan Rumeli'ye de geçiyor ve oradaki yönetim karşıtı gruplara karışıyorlardı. Böylece bir yandan Arnavutluk'a, öte yandan Eflak'a kadar uzanan yerlerde çeşitli olaylar çıkartıyor, huzursuzluğa neden oluyorlardı.

Bayezid'in İran'a sığınması sıralarında, Orta ve Batı Anadolu'da aşağı yukarı tam bir asayişsizlik hüküm sürerken, karışıklıkların Rumeli'ye de yayılma aşamasına gelmesi, bunu

304 Rumeli'de Prezrin taraflarında bulunan suhteler hakkında 10 Ağustos 1559 günlü hüküm: Mh. III, Vsk. 193. Çorum Beyi İlyas'a hüküm, Mh. III, 262.

305 Sinan Paşa'ya hüküm: Mh. III, 261. Suhte kıyafetine bürünen levendler: Mh. III, 363.

önlemek için ciddi önlemlerin alınmasını gerektirmişti. Levendler'in Rumeli'ye geçmelerine engel olmak için Amasya'da bulunan Silistre Sancakbeyi Sinan Paşa, suhte takibinden alınarak bu kez de Gelibolu muhafızlığına atanmıştı. Fakat Amasya yöresindeki eşkıya hareketlerinin artması üzerine tekrar oraya gönderilerek yerine Dergâh-ı âli çavuşlarından İskender getirilmişti. İskender Çavuş, Gelibolu'da ya da Anadolu yakasında uygun gördüğü bir yerde oturup Boğazları gereği gibi koruyacak, oradan gelip geçenleri dikkatle yoklayıp, fesat ehli olanlardan hiç kimseyi Rumeli tarafına geçirmeyecekti. Ne ki alınan bu önlemlere karşın levendler bu kez de donanmada çalıştırılmak üzere Anadolu'dan Rumeli'ye gönderilen kürekçiler arasına karışmak ya da değişik kimlik ve kıyafetlerle Gelibolu Yarımadası'na geçme olanağı bulmuşlardı.³⁰⁶

Asi levendler, yolları keserek gelip geçen yolcuları ve kervanları soymak suretiyle, o dönemdeki deyimiyle "haramilik" ediyorlar, kasabaları ve köyleri basıp halkın mallarını yağmalıyorlar, kimilerini öldürüyorlar, dahası, kız ve oğlan çocukları kaçırıp satıyorlardı. 1560'da (967) Tekfurdağı (Tekirdağı) bölgesinde kâfir kıyafetine girmiş 30-40 kadar levend, zengin kimselerin evlerini basıp paralarını ve mallarını aldıktan sonra dağa çıkmışlardı. Selanik'in Köprülü kazasında fesada başlayan bazı haramiler "padişah mallarını" yağmalamışlardı. Varna'nın Pazarcık kazasında 25 atlı levend, Mehmed adında bir hocanın evini basıp mallarını yağma ettikleri gibi evdeki konuklarını da öldürmüşlerdi. Bunun gibi "kefere suretinde (görünümünde)" gezen levendlerden bir grup, Kavala, İnöz (Enez) ve Kavak İskeleleri ile Ece Ovası taraflarında halkın huzurunu kaçırmışlar, başka bir grup da Yanbolu, Karinâbad yakınlarında evleri basıp içindekileri öldürmeye başlamışlar-

306 Kürekçilerin geçişinin Acemioğlanları Yayabaşısı tarafından denetlenmesi hakkında Gelibolu Kadısına 14 Şubat 1460 günlü hüküm: Mh. III, 783.

di. Arnavutluk'ta ve Eflak'ta bile aynı biçimde karışıklıklar baş-göstermişti.³⁰⁷

Çekirdeğini levendlerin oluşturduğu söz konusu fesat ehli gruplar arasına, tımarlı sipahiler, sipahi çobanları, hatta Müslüman Sübaşılar ile Müslüman olmayan öteki unsurlar da karışmıştı. Örneğin, Vize dağlarında yol kesip adam öldüren bir yeniçeri ile onun kardeşini katledip evini yağmalayan haramilerin bir kısmı, serbest tımar erbabı, bir kısmı sipahi çobanı olup, başkanları da Martin Nikola adlı Çorlu'lu bir zimmî (Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşı) idi.³⁰⁸ Arnavutluk'ta Leş (Alessio) ve Draç İskelelerine gelip giden kervanları basan, köylerden kızları ve oğlanları kaçırıp satan kişiler arasında ise sipahiler ve Müslüman Sübaşılar'ın bulunduğu anlaşılmıştı.³⁰⁹

Marmara bölgesinin asi levendleri Gelibolu'dan Rumeli'ye geçerlerken, oradan da bazı gruplar aynı yöntemlerle Anadolu'ya geçiyorlardı. Böylece Marmara havzasında, özellikle de Bursa - Yalova - İzmit dolaylarında Arnavut levendler eylemlerde bulunuyorlardı. Çeteler halinde gezen bu Arnavutlar'ın arasına kimi Araplar da karışmışlardı. Örneğin Bursa'da bir kiliseyi basıp bazı kimseleri öldüren ve başka bir eve saldırıp ev sahibini yaralayan 7 kişilik çete, Arnavut ve Araplar'dan oluşmuştu. Aslında ülkedeki genel karışıklığı fırsat bilen çeşitli gruplar kendileri için uygun gördükleri yerlere dağılarak haramilikte bulunuyorlardı. Bu sırada Kütahya taraflarında karışıklık çıkaran ehl-i gurbet denilen gezginci dilenciler de bunlar arasında idi. Doğudaki yörelerden gelen 20-30 kişilik

307 Padişah mallarına zarar veren haramilerin yakalanmaları için Akdeniz yalı-larında bulunan bütün kadılara emirler verilmiş, ayrıca Ahmet Reis komu-tasında 1 kalyata ile 4 kayık gönderilmişti (Mh. III, 274). Arnavutluk'taki asi levendlerin yakalanmaları için İlbasan Sancakbeyi ile Kadısına (Mh. III, 1346), Eflak'takiler için de Budin Beylerbeyine (Mh. III, 490) hükümler yazılmıştı.

308 Mh. III, 1104, (14 Mayıs 1560 tarihli).

309 Mh. III, 1346.

böyle bir ehl-i gurbet kafilesi Sakalar köyündeki camii soymuş ve Bursa'dan gelen bir kervanı basıp paralarını ve kumaşlarını yağmalamışlardı.³¹⁰

Bu kadar yaygınlaşan karışıklıkları önleyebilmek için reâyânın tüfek kullanmaları yasaklanmış ve halkın elindeki silahların toplanması için sancakbeylerine ve kadırlara birbiri arkasına hükümler gönderilmişti. Ancak bu emirler gerektiğince uygulanamamıştı. Bu nedenle 1560 Mart'ı sonlarında Amasya ve Bolu Beylerine gönderilen hükümlerde bu konuda gayret gösterilmesi, toplanan tüfeklerin de kale dizdarlarına teslim edilmesi istenmişti. Yine de bundan, beklenen sonuç alınamamıştı.

Doğu Anadolu'da da durum Orta ve Batı Anadolu'dakinden pek farklı değildi. Her ne kadar burada suhte ve levend ayaklanmaları görünmüyor idiyse de, aşiret mensupları ve köyler halkı geniş ölçüde karışıklıklar çıkarıyorlardı. Şam bölgesinde bazı köylerde halk, "fırka fırka olub, bir nice cemiyet üzre olub" kendi isteklerine boyun eğmeyen köylülere saldırıp birçoğunu öldürmüşlerdi.³¹¹ Öte yandan Van ve Erzurum bölgesindeki aşiretler halkı, gruplar halinde sınırı geçip İran'a, Bayezid'in yanına gitmeye başlamışlardı. Örneğin 1560 baharında Van yöresinden 300 kişilik bir kfile İran'a sığınıp Bayezid kuvvetlerine katılmışlardı. Onların arkasından 5-10 kişilik gruplar halinde sığınmalar sürmüştü. Pasin Sancağı'na bağlı Karayazı

310 Söz konusu Araplar'ın tıpkı Arnavutlar gibi başka yörelerden geldikleri anlaşılmaktadır. Bunların Antalya'dan Adana'ya kadar uzanan bölgedeyakşayan ve Mellas Arapları denen göçebe Araplar'dan olduğu düşünölebilir. Çetecilerin yakalanıp siyaset edilmeleri hakkında 1 Kasım 1559'da Bursa Kadısına bir hüküm gönderilmişti (H. Dağlıoğlu, s. 24, Vsk. 11).

Dilenci grubuna gelince, bunlar etrafa dehşet saçtıkları için hiç kimse canlarından olacakları korkusuyla onları yakalamaya cesaret edememişti: Anadolu Beylerbeyine hüküm: Mh, III, 457.

311 Şam Beylerbeyine, katillerin yakalanıp haklarından gelinmesi için 12 Eylül 1559 günlü hüküm: Mh. III, 315.

Çeribaşısı da 200 kişi ile birlikte İran'a kaçırmıştı.³¹² Bunların dışında Amasya, Çorum ve Tokat bölgesinin asi levendleri bile, kovuşturmayaya uğradıklarında doğuya kaçıp oradan da İran'a geçmeyi yeğlemişlerdi. Bunlardan 20 kadarı sınırda yakalanıp Erzurum'da hapsedilmişlerdi. Tutuklulardan 2'si hapisnede ölmüştü. Beylerbeyine gönderilen hükümde geriye kalanların da "haklarından gelinmesi" yani öldürölmeleri emredilmişti.³¹³ Bunun gibi Van Beylerbeyine gönderilen hükümlerde de firar edenlerden yakalananların siyaset edilmeleri bildirilmişti. İran'a sığınan Çeribaşı ile yanındakilerin ise "aradaki barış" gereği geri istenmesi yoluna gidilmişti. Ama tüm bu sert önlemlere karşın İran'a kaçışların önü alınamamıştı.

İşte Bayezid'in taht kavgasına girişmesinden sonra ülke bir baştan ötekine böyle ciddi karışıklıklar içine süröklendi. Üstelik bu esnada kuzeyde Kırım'da da bir Rus tehdidi başgöstermişti. Konya Savaşı'ndan hemen sonra Ruslar'ın Osmanlı topraklarına saldıracakları haberi alınmıştı. Onların ilk hedefi olarak bilinen Azak kalesinin korunması için kadirga ve kalyatlarla 100 nefer yeniçeri gönderilmişti. Ayrıca Vulçetrim Beyi-ne de Akkerman tarafında savunma önlemleri alması emredilmişti. Gerçekten de Ruslar 1559 Ağustos'unda "nice bin" kişi ile Azak üzerine yürüyüp burayı kuşatmışlardı, ancak alamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı.³¹⁴

Bütün bu olumsuzluklar sürerken Kanuni Süleyman, olanca dikkatini İran üzerinde toplamıştı. Büyük bir gayretle Ba-

312 Van Beylerbeyine hüküm: Mh, III, 1039; Erzurum Beylerbeyine hüküm: Mh. III, 1221.

313 9 Ağustos 1560 günlü hüküm: Mh, III, 1422.

314 Yeniçerilerin gönderilmesi için Yaylabası'na 2 Temmuz 1559 günlü hüküm: Mh. III, 80; Kefe Beyi'ne: göst. yer. 83. Vulçetrim Beyi'ne: göst. yer. 55. Azak'a saldırı hakkında: Mh. III, 266 VE 1048. Söz konusu Rus saldırısına ilişkin ayrıntılı bilgi: Ahmet Refik, "Açık Deniz Meselesi ve Azak Muharasası", TTEM, 17 (94), S. 262-275.

yezid'in teslim edilmesi için çalışır, hatta bu yüzden ordusu-
nu seferberlik durumunda tutarken, çeşitli biçimlerde ortaya
çıkan bu düzen sarsıcı hareketlere karşı etkin önlemler ala-
mamıştı. Bu yolda beylerbeyiler ve sancakbeyleri tarafından
yürütülen kovuşturma ve asileri yakalayıp siyaset etmek, hak-
larından gelmek yöntemi de umulan sonucu vermemişti. Üste-
lik bir ara çok abartılı biçimde uygulanan bu şiddet politikası,
Osmanlı yönetiminden memnun olmayanların sayısının daha
da artmasına neden olmuştu. Bu arada levendlerin ve giderek
halkın silah kullanması yasak edilerek reaya elindeki silah-
ların toplanması yoluna gidilmişse de, bu da umulan yararı
sağlayamamıştı. Böylece gerek suhtelerin gerekse levendlerin
haramilik diye adlandırılan fesad hareketlerinin, eşkıyalıkları-
nın önüne geçilememişti. Bu karışıklıklar Bayezid'in öldürül-
mesinden sonra da devam ederek en sonunda büyük Celali
Ayaklanmaları'na varmıştır.

VIII

TAHT KAVGALARI NEDENİYLE YAPILAN YÖNETİMSEL DEĞİŞİKLİKLER

1- YENİÇERİLERİN KORUCU OLARAK ANADOLU'YA YAYILMALARI

Şehzadeler arasındaki taht kavgasının doğurduğu iç savaş ortamında giderek yaygınlaşan düzensizlik ve kargaşa, Kapıkulu Ocakları'nda da etkili olmuştu. Kimi ocak mensupları ulûfelerini alıp birliklerinden firar etmişler, kargaşa çıkaran gruplar arasına katılmışlardı. Bunun üzerine Vezir Mehmed Paşa'ya bu gibilerin yakalanıp şiddetle cezalandırılmaları yahut ömür boyu küreğe koşulmaları emri verilmişti.³¹⁵

Öte yandan Konya Savaşı'ndan sonra başgösteren fesat hareketlerini bastırmak için yıllarca uğraşmak zorunda kalınması, öncelikle Anadolu'da bozulan asayişi sağlamak ve bundan böyle şehzadelerin ayaklanma olanaklarını ortadan kaldırmak için, bazı önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştı. Bunların başında, yeniçerilerin korucu olarak ülke düzeyine yayılmaları gelmektedir.

Bilindiği gibi Osmanlı ülkelerinde ve doğal olarak Anadolu'da asayişin sağlanıp sürdürülmesi görev ve yetkileri sancakbeyleri

315 14 Şubat 967 günlü hüküm: Mh. III, 784.

ile sübaşılara verilmişti. Sübaşılar da sancakbeyleri tarafından atanmakta olup genellikle tımar erbabından idiler. Aynı zamanda sancakbeyleri düzeni sağlayabilmek için gerektiğinde tımarlı sipahileri de kullandıklarından, tımarlılar asayişi korumada birinci derecede rol oynuyorlardı. Fakat Bayezid'in ayaklanması üzerine durum tamamıyla değişmişti. Çünkü tımarlı sipahiler, şehzadenin etrafında toplanıp merkezi yönetime karşı ayaklanmışlardı. Onun İran'a sığınmasından sonra da, başlarına topladıkları levend grupları ile haramiliğe başlamışlardı. Böylece düzeni korumakla yükümlü iken, aksine, karışıklık çıkaran bir kesim haline gelmişlerdi. Bu yüzden sancakbeyleri ve sübaşılar da, ülke düzeyinde güveni sağlamakta yetersiz kalmışlardı. Bundan başka, yukarıda da değindiğimiz gibi kimi yerlerde sübaşılar bile fesad ehli arasına karışmışlardı.

Bu durum karşısında Kanuni Süleyman, halkı bu bozguncu grupların baskılarından ve saldırılardan kurtarmak için yasağcı ya da korucu adıyla Anadolu'nun birçok yerine yeniçeri postaları yerleştirmeyi gerekli görmüştü.³¹⁶ Aynı zamanda İran'a sığınmış olan Bayezid'in olası bir girişimini durdurmamak için, özellikle doğu sınırlarındaki kalelerde koruyucu olarak bulunan yeniçerilerin sayısını artırmış, bazı şehirlere de yeni muhafızlar göndermişti. Örneğin, Bağdat'a "Altı bölük halkı"ndan yani kapıkullarının süvari kesiminden ulüfeciler ile birlikte 500, Halep'e 100 yeniçeri gönderilmişti. Erzurum ve Van gibi sınır kalelerinden başka Adilcevaz'a da bir miktar muhafız yerleştirilmişti.³¹⁷

316 M. Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu," DTCFD, C. V, Sa. 3 s. 295.

317 Sokullu Mehmet Paşa'ya, Sekbanbaşına ve Bağdat Beylerbeyine hükümler: Mh. III, 330, 331, 339. Bu konuda Halep Defterdarına gönderilen emirde, yollanan yeniçerilerle karışıklık giderilinceye kadar hisarı ve hazineyi gereği gibi koruması istenmişti. Göst. yer. 165. Van Beylerbeyine 31 Temmuz 1559 tarihli hüküm: Göst. yer. 169.

Yeniçerilerin nöbetçilik adı da verilen koruculuk görevleri, tamamıyla yeni bir uygulama olmamakla birlikte, yasakçı olarak ülke düzeyine yayılmaları ilk kez meydana geliyordu. Fakat kendilerine değnek de denen yasakçıların kasabalara yerleştirilmeleri, hem yeniçeri ocak nizamının bozulmasına, hem de Anadolu'da yeni olayların meydana çıkmasına neden olmuştur.³¹⁸

Başlangıçta salt Bayezid taraftarı asi tımarlıların yeniden harekete geçmelerinin önünü almakla görevlendirilmiş olan yasakçılar giderek kasabaların asayiş işlerini de üstlenmeye başlamışlardır. Böylece bunlar, kanunnâmelere göre sancakbeyine ait olan yetkileri de ellerine geçirmiş ya da yetkiyi paylaşmış oluyorlardı. Öyle ki şeri mahkemelere suçlu ya da sanık olanları da yasakçılar getiriyor ve yaptıkları bu görev için de doğal olarak "cürüm ve cinayet resmi" diye ödenen paraları da kendileri alıyorlardı. Bu durum birçok şikâyete yol açmıştı. Bu nedenle yasakçılığın kaldırılmasına girişilmişti. Ancak tımarlıların çıkardıkları karışıklıkların sürmesi ve bir müddet sonra da İran ve Avusturya savaşlarının başlaması, arkasından Celali Ayaklanmaları ile karşılaşılması yüzünden yeniçeriler'in koruculuk görevlerine son verilememiştir.³¹⁹

Yasakçılıktan yararlanarak Anadolu'da asayiş işlerini ellere geçiren ve bunu bir gelir kaynağı durumuna dönüştüren yeniçeriler, kasaba ve köylerde yerleşerek çift ve çubuk sahibi olmuşlar ve askerlik görevlerini unutmışlardır. Bu da ocağın disiplinini ve düzenini bozan etkenlerden biri olmuştur. Bundan başka, yeniçerilerle birlikte atlı sipahilerin ve öteki

318 İ. H. Uzunçarşılı, Yasakçılar'ın olası bir tehlikeye karşı kasabalar halkının isteği üzerine Yeniçeri Kethüdası tarafından atandıklarını ve görevlerinin de 9 ayla sınırlı olduğunu belirtiyorsa da (Kapıkulu Ocakları, I, 324) bu uygulama Bayezid olayından çok sonra XVII. yüzyılda başlamıştır.

319 M. Akdağ, ayn.ypt. 299.

kapıkullarının memleket içine yayılmaları, yeni karışıklıklara da neden olmuştur. Çünkü askerî ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen bazı “ehl-i fesad”, kapıkulu elbisesi giyerek o görünüm altında eşkıyalığa girişmişlerdi. Örneğin Turnacıbaşı'na yazılan 19 Ağustos 1567 (13 Safer 975) tarihli bir hükümde, kendilerine tımar verilen sekbanlar ile diğer bazı kimselerin, “Yeniçeri börkü'nü giyüb ve Acemioğlanları şeklinde gezüb reayaya zulüm” ettikleri belirtilerek bunların yakalanıp börklerinin alınması ve kendilerinin hapsedilmeleri istenmişti.³²⁰ Bundan ötürü bu gibilere karşı da yeni bir mücadele açmak gerekmişti.

Yeniçerilerin Anadolu'da 1559'da başlayan bu üstün konumları ancak 1595'e, Büyük Celali Ayaklanması'na kadar sürmüştü. Onlar yeni başlayan bu büyük ayaklanma hareketlerinde pasif kaldıkları, karışıklıkların giderilmesinde etkili olmadıkları için, Celali ayaklanmalarının bastırılmasından sonra üstünlük, olaylarda önemli rol oynayan “Altı bölük halkı”na yani kapıkullarının süvari kesiminin eline geçmiştir.³²¹

320 Mh. VII, s. 26.

321 İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 46.

2- ŞEHZADELERİN SANCAĞA ÇIKARILMALARINDA DEĞİŞİKLİK

Bayezid olayından sonra alınan yönetim önlemlerinden biri de şehzadelerin sancağa çıkarılmaları yönteminde yapılan değişiklik olmuştu. O tarihe gelinceye kadar yetişkin şehzadeler Anadolu'da sancakbeyliğine atanmakta, daha küçük yaşta olanlara da belirli sancaklar salt san olarak verilerek oranın yıllık gelirinden yararlanmaları sağlanmakta idi. Şehzade sancakları olarak da genelde sonradan Osmanlı topraklarına katılan beyliklerin başkentleri seçilmekteydi. Bu yöntemle gelecekte imparatorluğun başına geçecek olan adayların ülke yönetiminde deneyim kazanmaları amaçlanıyordu. Sancağa atanan şehzadeye yardımcı olarak da yönetimde belirli bir düzeye gelmiş olan kişiler lala atanıyorlardı. Sancağa çıkartılacak şehzadelerin sayısı sınırlandırılmamış olduğundan birkaç kardeş birden sancaklarda bulunabiliyordu. İmparatorlukta Fatih'in ünlü yasası ile de ayrıntılı bir veraset düzeni kurulamadığı için, sancak yönetiminde bulunan şehzadelerden hangisi ordu veya üst düzey görevlilerince tutuluyorsa ölen ba-

banın yerine tahta çıkabiliyordu. Uygulamada genel olarak en büyük erkek oğul yeğleniyor ya da bu olanağa kavuşuyordu. Fakat Bayezid olayından sonra durum değişmişti.

Konya'dan eski sancağı olan Kütahya'ya nakledilmiş olan Selim, Bayezid'in katledilmesinden sonra, tahtın biricik vârisi, veliaht şehzade durumuna girmiş ve Kanuni Süleyman'ın ölümünden sonra, hiçbir zorlukla karşılaşmadan 24 Eylül 1566'da tahta çıkmıştı. Onun saltanat makamına oturmasından sonra da, hayattaki şehzadelerin hepsinin birden sancağa çıkarılmaları geleneği terk edilerek, yalnızca en büyük şehzadeye sancak verilmesi uygun görülmüştü. Onun oğlu Murad'ın bulunduğu Manisa Sancağı da veliaht şehzade sancağı olarak seçilmişti. Daha Kanuni'nin sağlığında, 1562'de Akşehir Sancağı'ndan Manisa'ya atanmış olan III. Murad ve onun oğlu III. Mehmed Manisa'dan gelerek tahta çıkmışlardı. Bu değişiklik ve getirilen kısıtlama ile, Anadolu'daki yönetim karıştırlarının genç şehzadelerin etrafında toplanarak onları taht kavgalarına, ayaklanmalara sürüklemelerinin önüne geçilmek istenmişti. Ancak, bu uygulama ile tımarlı sipahilerin yeni ayaklanmalarına karşı önlem alınırken, padişahlık makamı, artık rakipsiz kalan kapıkulu sınıfının etkisine bırakılmış oluyordu. Bu olumsuz yanına karşın, şehzadelerin sancağa çıkarılmalarında yapılan değişiklikle, saltanat varisliğine doğru bir adım atılmış, kesin biçimde belirtilmiş olmamakla birlikte bir tür veliahtlık yöntemi kabul edilmişti. Osmanlı tahtının babadan sonra en büyük erkek çocuğa kalması demek olan bu yöntem de XVII. Yüzyıl başlarına I. Ahmet dönemine kadar uygulanmıştı. Onun döneminde "amud-ı nesebi" denilen saltanatın babadan oğula geçmesini öngören bu sistemden de vazgeçilerek hanedanın en büyük erkeğinin tahta çıkması kabul edilmişti. Ekberiyet (en büyüklük) adı verilen bu veraset yöntemi, imparatorluğun çöküşüne, XX. Yüzyıla kadar uygulanacaktı. Ne ki ekberiyet

yöntemine geçişle şehzadelerin sancağa çıkarılmaları geleneğinden de tamamıyla vazgeçilmiştir.

Görülüyor ki Şehzade Mustafa'nın babasının yerine geçme eğilimine girmesi ve Bayezid'in bu amaçla giriştiği taht kavgası, büyük çapta bir iç savaşa, bunun arkasından da geniş çapta karışıklıklara yol açmıştı, iki oğlunu ve onların yandaşlarını öldürmek için fetva alan Muhteşem Süleyman baba olmanın acılarına katlanma dışında doğudaki rakibi İran Şahı'na küçümsenemeyecek ödünler vermek zorunda kalmıştı. Aynı zamanda böylesi taht kavgalarını ve ayaklanmaları önleyebilmek için birtakım yönetsel değişikliklerin yapılmasına da gerek duyulmuştu. İşte nedenleri, içeriği, kapsamı, etkileri ve sonuçları yönünden bu kadar çok yönlü bir olaylar dizisi olduğu için Kanuni Süleyman dönemindeki taht kavgalarını, dönemin görkemliliği içinde küçükmüş izlenimi veren önemli bir sorun olarak değerlendirmek gerekir.

EKLER

- I - ŞEHZADE MUSTAFA'NIN AYAS PAŞA'YA MEKTUBU
- II - TAŞLICALI YAHYA'NIN ŞEHZADE MUSTAFA MERSİYESİ
- III - SAMİ'NİN ŞEHZADE MUSTAFA MERSİYESİ
- IV - ANADOLU BEYLERBEYİ CENABİ AHMET PAŞA'NIN PADİŞAHA SUNUŞU (ARİZASI)
- V - SOKULLU MEHMET PAŞA'NIN PADİŞAHA SUNUŞU (ARİZASI)
- VI - ŞEHZADE BAYEZİD'İN BABASINA MEKTUBU
- VII - BAYEZİD'İN MEKTUBU HAKKINDA RÜSTEM PAŞA'NIN PADİŞAHA SUNUŞU (ARİZASI)
- VIII - ŞEHZADE SELİM'İN BABASINA MEKTUBU
- IX - RÜSTEM PAŞA'NIN BAYEZİD'E MEKTUBU
- X - ŞEHZADE BAYEZİD VE YANDAŞLARININ KATLEDİLMELERİ İÇİN ALINAN FETVALAR
- XI - BAYEZİD'İN RÜSTEM PAŞA'YA MEKTUBU
- XII - BAYEZİD'İ YAKALAYACAK OLANA VAAD EDİLEN ÖDÜLLER
- XIII - BAYEZİD'İN AF DİLEYEN ŞİİRİ
- XIV - KANUNİ'NİN MANZUM YANITI
- XV - ŞEHZADE SELİM'İN ŞAH TAHMASB İLE YAPTIĞI ANLAŞMA (AHİDNÂME)

I
**SÛRET-İ MEKTÛB-I MERHÛM MUSTAFA Kİ BE-MAKTÛL
AYAS PAŞA FİRİSTÂDE BÛD**

(*Dizfuli Münşeati*, Veliyüddin Ef. Ktb. No. 2735)

(Vr. 100 a, 3-100 b, 15)

Cenâb-ı sa'âdet-meâb, devlet-nisâb, rıf'at-iktisâb lalam hazretleri, kâm-bîn (u) kâm-yâb, zâda'llâhu-te'âlâ envâ'e meâlihi ilâ-yevmi'l-cevâb,

Tehiyyât-ı sâfiyât-ı vefiyyât-ı muhabbet-âyât ve tekrimât-ı hâlisât-ı sâdikat-ı meveddet-gâyât ki mahz-ı muhabbet (u) vedâd ve fart-ı meveddet u ittihâddan sâdır ve mütebâdır olur, kavâfil-i ikram ve revâhil-i ihtirâm-birle müthâf ve mühdâ kılındıktan sonra, zamîr-i münîr-i mekremet-meâbınıza inhây-i mühibbâne budur ki: Hazret-i nasîr u ilâh ve hâlik-i selâtin u sipâh, te'âlâ sultanuhu, devletlü pâdişah-ı sa'âdet-destgâh hazretlerinin 'ömr ü sa'âdetlerine izdiyâd (ve) ferr ü şevketlerine imtidâd müyesser idüb a'dây-ı devletlerin mahzûl u makhûr ve a'vân-ı 'izzetlerin muzaffer u mansûr eyleye. Fe-ammâ bu kâşâne-i fânîde bir ferde bekâ ve bu dünyây-ı denîde ömr-i girân-mâyeye tezâyüd ü irtikâ olmayub, "Fe-izâ câe eceluhum lâ-yeste'hirûne saâten ve lâ-yestakdîmûne" mucebince, va'de tamâm olub "Küllü nefsin zâikatu'l-mevti" muktezâsınca, her nefs câm-ı mevti nûş idüb, "Küllü şey'in yerciü ilâ-

aslihi" üzre, her ruh ta'allûk eylediği bedenden mufarakat ve aslına müracaat eylemek muhakkak ve mukarrerdir. Eğerçi, müntehây-i muradımız ve maksûd-ı fuâdımız, Sâhibkırân-ı rub'-ı meskûn, ebbeda'llâhu ilâ-yevmi yub'asun, hazretlerinin temâdiy-i eyyamla 'ömr ü devletleri muzaaf olub sâye-i inayetlerinde âsûde hâl ve kenef-i devletlerinde fâriğu'l-bâl olmaktadır; lâkin, takdîr-i ilâhîde "Elmü'minûne lâyemûtûne bel yenkulûne mine'd-dâri ile'd-dâr" mefhumunca sarây-ı bekaya vâsıl olduktan sonra, bize birkaç gün mühlet müyesser olmuş ise, emr-i saltanata taleb-i hakk-ı şer'iden âtil ve mühimm-i hilâfete tedârik-i rey'i mer'iden gafil olmamak mühimmât-ı dirayet ve vâcibât-ı celâletden idüğü ma'lûm-ı 'ilm-i ulemâ ve mefhûm-ı ukalâdır. "Ve şaverehum fi'l-emri" emrine imtisâlen bu emr-i mu'azzamı bast-ı ta'allûk ile hâli-su'l-fuâd olan esdak-ı asdika ve kemâl-i teşevvuk ile sâfi'l-miâd olan ehabb-i ehîbbâ ile müşavere ehemmiyet-i mufteridatdan olub (....?) ve vücûd-ı devlet-esâsınız, bu tarafa gâyet-i ihlâs ve nihâyet-i ihtisas üzre olduğuna i'timâd-ı tamm ve i'tikad-ı tamâm olub anun gibi mahalde her veçhile mu'âvenet-i mühim-sâz ve muzâheret-i muhlis-nuvâzınız ümmîd ü rica olunmağın, ahvâl-i zamiriniz intikadı ve bu hususda tedbir-i bî-nazîr üzre nasihat-ı dil-pezîriniz <100 b> istimdadı İçün kitâb-ı muhabbet-hitâb ve elkab-ı meclis-i sevâb-hubâb savbına irsâl olundu. Lehu'l-hamd, sâ'ir dâvay-ı veraset idenlerle bu muhibbinizde olan kabiliyyet ve istidâd, 'ilm-i şerifinize rûşendir ve bu muhibbiniz garazı, eğer Hak subhanehu ve te'âlâ mukadder idüb mu'âvenet u ikdam ve müzaheret u ihtimamınızla devlet müyesser olur ise, bu tarafa muhibb u muhlis olub ol sebebden hakk-ı hizmetleri zayi' olanları aksây-ı merâmlarına irişdirüb ve âlâ ve ednânın mekâdiri bilinüb, "İnna'l-lâhe ye'muruhum en tûeddu'l-emânâti ilâ-ehlihâ" muktezâsınca ehline sevk olunub vüzerâ ve ümerâ ve züemâ ve sipâh ve bi'l-cümle asâkir-i zafer-penâh, ceddîm Sultân Selim Hân, aleyhi'rrahmeti ve'l-gufrân haslet-i mahmudesi üzre envâ-ı riâyet ve ihsanla hoşnud ve razı ve reâyâ ve berâyâ, "Ve izâ hakimtum beyne'n-nâsi en tahkumu bi'l-'adli" muktezâsınca kemâl-i 'adi u vedâdla cümle âlâmdan emîn ve salim esnâf-ı himâyetlerine mer'î ve mahmî kılınmaktadır. Bu tarafa sabit ve muhakkak olub kemâl-i i'timâdımız olan eltâf u ihlâsınızdan me'mûl ve melhuzdur ki, ol bâbda bu

muhibbinize lââyık ve tahsîl-i devlete mutabık olan tedbîr-i dil-pezîr ve nasayîh-i sa'âdet-müş'îr ile bu muhibbiniz muğtenim kılınub zât-ı devlet-âyât-ı sa'âdet-gayâtınızda olan kemâl-i ihlâs ve fart-ı ihtisas iktizâsından ümmîd ve rica olunan mu'âvenet u mura-fakat ve mutavaat u müzaheret mertebesinin tahkikini müş'îr ahidnâme-i şerîfinizi bu câni-be müşerref kılınmağa lutf-ı tâm erzâni buyurula ki vürûdî envâ-ı sürûr u behcet ve mucib-i esnâf-ı hubûr u ferhât olub âna göre 'amel oluna. Ziyâde ne denile ki ilm-i 'âlem-ârâ muhît olmaya? Hemvâre âfitâb-ı ikbâl ve mâhitâb-ı iclâl tâbân bâd."

II MERSİYE-İ SULTAN MUSTAFA

(Hayrullâh Ef. Tarihi, XI, 164 vdd.)

*Meded, meded bu cihânın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlîleri aldı Mustafa Hân'ı.*

*Dolundu mihr-i cemâli, bozuldu erkânı,
Vebâle koydular âl ile Âl-i Osmân'ı.*

*Geçerler idi geçende o merd-i meydânı
Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı.*

*Yalancının kuru bühtânı, buğz-ı pinhânı,
Akıtdı yaşımızı, yakdı nâr-ı hicrânı.*

*Cinayet etmedi cânî gibi ânın canı,
Boğuldu seyl-i belâya, dağıldı erkânı.*

*N'olaydı görmiye idi bu macerâyı gözüm
Yazıklar âna, revâ görmedi bu râyı gözüm.*

*Donandı aklar ile nûrdan minâre dönüb
Küşâde-hâtır idi, şevkile nehâre dönüb.*

*Göründü halka draht-i şükûfe-dârâ dönüb
Yürürdü kolları yanınca lale-zâra dönüb.*

*Dururdu Şâh-i cihân hiddet ile nâra dönüb
Otağ haymeleri karlu kûhsâra dönüb.*

*Müzeyyen idi, bedenlerle ak hisâra dönüb.
El öpmeğe yürüdü, mihr-i bî-karâra dönüb.*

*Dolundu gelmedi çünkim o mâhpâre dönüb
Görenler ağladılar ebr-i nevbahâra dönüb.*

*Bir ejderhây-ı dü serdir bu hayme-i dünyâ,
Dehânına düşen olur hemîşe nâ-peydâ.*

*O bedr-i kâmil, ol âşinây-i bahr-i 'ulûm
Fenâyâ vardı, telef itdi anı tâlî-i şûm.*

*Döğündü kaldı heman hasret ile dâğ-ı nücûm.
Göyündü Şâm firakında doldu yaş ile Rûm.*

*Kara giyürdi Karaman'a gusse itdi hücûm
O mâhı ince hayalîle itdiler ma'dûm.*

*Dolandı gerdenine hâle gibi nâr-ı semûm.
Kazây-ı Hak ne ise râzı oldu ol merhûm.*

*Hatâsı gayr-i mu'ayyen, günâhı nâ-ma'lûm,
Zihi sa'îd ü şehîd, zihi şeh-i mazlûm.*

*Boğuldu yir yüzünde aslına rücû' itdi
Sa'âdet ile heman kurb-ı hazrete gitdi.*

Getürdü arkasını yire Zâl-i devr-i zamân,
Vücuduna "sitem-i Rüstem" ile irdi ziyan.

Döküldü gözyaşı yıldızları, çoğaldı figân
Dem-i memâtı kıyamet gününden oldu nişân.

Grîv ü nâle vü zâr ile doldu kevn ü mekân
Akar su gibi müdâm ağlamakda pîr ü cevân.

Vücûd iline akın saldı akdi eşk-i revân
Eyâ, serîr-i sa'âdetde Pâdişâh-ı zemân.

O cân-i âdemiyan oldu hâk ile yeksan
Diri kala ne revâdır fesâd iden şeytân?

Nesim-i subh gibi yirde koyma âhımızı,
Hakaret eylediler nesl-i pâdişâhımızı.

Bir iki şerr ü fesâd ehli nitekim şemşîr
Bir iki nâme-i tezvîri kıldı katline tîr.

Gelür ezelde mukadder olan, kalîl ü kesîr,
Hezâr Kayser'in ola libâs-ı ömrü kasîr.

Eceldir âdeme derbend-i teng ü târ u 'asîr,
Zarûrîdir buna uğrar eğer cevân ile pîr.

Bu vâkî'a olamaz halka kabil-i ta'bîr,
Ki Erdeşir-i vilâyetde ola 'âdet-i şîr.

Bunun gibi işi kim gördü, kim işitdi 'aceb
Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşreb?

Ferîd-i 'âlem idi, âlim idi, a'lem idi,
Muhammed ümmetine mevti mevt-i 'âlem idi.

*Ziyâde mâtem idi, hayli emr-i mu'zam idi,
Salâh ü zühdü kavî, i'tikadı muhkem idi.*

*Meşâyih ile musâhib, ricâle hem-dem idi,
Kerâmet ile kerîmü'l-hisâl âdem idi.*

*Nücûm gibi cihân-dîde vü mükerrem idi,
Vücûdu muhteşem ü şevketi mu'azzam idi.*

*Tevâzu' ile selâmında hod müselleme idi,
'Aceb o bedr-i tamâmın ne 'âdeti kem idi?*

*Hayiflar oldu ana, iftirâ ile gitdi
Huzûr-ı Hakka du'â vü senâ ile gitdi.*

*Sipihrin âyinesinde göründü rûy-i fenâ
Kodu bu kesret-i dünyâyı, itdi 'azm-i bekâ.*

*Garîbler gibi gitdi o yollara tenhâ,
Çekildi 'âlem-i belâya hemçü mürğ-i hü mâ.*

*Hakîkaten sebep-i ref'et oldu düşman ana,
Nasîb olmasa ta'n mı bu cîfe-i dünyâ?*

*Hayat-ı bâkiye irişdi rûhu ey Yahya!
Şefîki rûh-ı Muhammed, refiki zât-ı Hudâ.*

*Enîsi gâib erenler, celîsi ehl-i sefâ,
Ziyâde ide yaşım gibi rahmetin Mevlâ.*

*Îlâhi! Cennet-i firdevs ana durağ olsun,
Nizâm-ı 'âlem olan Pâdişâh sağ olsun!*

Taşlıcalı YAHYA

III MU'AŞŞER MERSİYE

(DTCF Ktb. Ş. Dikmen yaz. Şiir Mec. Vr. 88 a-89 a)

*Ol mehin şevkine eflâke atardım külehim,
Şimdi görünmez olubdur, kani ey çarh mehim?
Şeb-i zulmetde yine kaldı benim âh rehim,
Hasretinden boyadı gökleri dūd-ı siyehim.
Bî-murâd olsam 'aceb mi, yitirüb câh ü cehim,
Bâğ-ı 'âlemde bitüb taze solubdur giyehim.
Çeşmime nesne görünmez, ol idi çün nigeheim,
Kande yüz tutam, ilâhî göremem kıblegehim?
Ben kime kul olayım bilemezem n'oldı şehim,
Mustafâ n'oldı, kani, n'eyledin â Pâdişehim?*

*İntikamın alayım dimiş iken surh-ser'in
Kasd idüb cânına kıydın ne revâdır püserin!
Bu değil idi gâraz, kalsa cihânda eserin,
Tâc u tahtın kime kalur, kime bu mülk ü yerin?
Buna kim oldu sebeb, yok mu şehâ hiç haberin?
Kara toprağa ki düşdü yine şol verd-i terin.*

*Bu firâk ôdına duyar nice yanmaz ciğerin?
Bu eğer erlik ise ancak ola bu hünerin!..
Pâdişehsin, dutalım, yok mu Hudâ'dan hazerin?
Mustafâ n'oldı, kani, n'eyledin â Pâdişehim?*

*Şol güneş-yüz ki dolundu, yine çün oldu nihân,
Yas dutub giyse karalar, yeridir, işbu cihân.
Derilüb bir yere ağlaşsa n'ola pîr ü cevân
Lâlenin hecr ile bağı demidir pür ola kan.
Açılıb gül gibi ol şâh-ı cihân soldı heman,
Ey gönül bülbülü, gel eyliyelim âh u figân.
Yaprağın döksün ağaçlar bu cihân oldu hazân,
Ata, oğluna kıyar oldu, 'acib oldu cihân.
Öldürün anı dedün, virmen ana bir dem emân,
Mustafâ n'oldı, kani, n'eyledin â Pâdişehim?*

*Sen Selîm oğlu olub asi ile Osmân olasın,
Yedi iklim bugün, 'alemin ile Hân olasın.
Hâtem-i emrin ile halka Süleymân olasın,
Her işi fehmedici âkıl-i irfân olasın.
Nûh-veş bin yıl olursan dahi, bir ân olasın,
Dest-i hasretle çeküb çâk-giribân olasın,
Gide bu tâc u kabâ, bir ten-i uryân olasın,
Hây hây etdigüne sonra peşimân olasın,
Acıyub oğluna çok derd ile giryân olasın,
Mustafâ n'oldı, kani, n'eyledin â Pâdişehim?*

*Ey Şeh-i kân-i kerem, sende 'adalet bu mudur?
Şeh-i 'âlem olasın sende inayet bu mudur?
Padişehler ki ezel etdügi âdet bu mudur?
Ehl-i tedbîr olana fehm ü kiyâset bu mudur?
Sen "Muhibbî" olasın, sende mahabbet bu mudur?
Mustafa gibi ciğer-güşene şefkat bu mudur?
Âl ile kıydın ana, kani hakikat bu mudur?*

*Kavl-i düşmen sana kâr etdi, meveddet bu mudur?
Yok yere kan idesin ya'ni hilâfet bu mudur?
Mustafâ n'oldı, kani, n'eyledin â Pâdişehim?*

*Yine ol servi anıb ağladı bu çîn ü çemen,
Güle bu fûrkat ile açmadı ol gonce dehen.
Gülşenin bağırını deldi yine hasretle diken,
Lâlenin içi kızıl kanile pür oldı hemen.
Bağırını urmağıçün hançeri çekdi süsen,
Kara giydi başına dutdu benefşe şîven.
Yoldu sünbül saçını boynuna geçdükçe resen,
Kara toprağıle yeksan n'ic' olur sîm-beden?
Rûz-i mahşerde bula, kim ise bu kanı eden,
Mustafâ n'oldı, kani, n'eyledin â Pâdişehim?*

*Gün gibi zahir idi, zerre günâhı yoğidi,
Eşiğinden dahi bir özge penâhı yoğidi,
Sana ol doğru idi, eğri nigâhı yoğidi,
Hak ana şâhid idi, gayri güvâhı yoğidi,
Bende idi sana ol, bir dahi şâhı yoğidi,
Hak bilür gayri yere varmağa râhı yoğidi,
Ceng eder geldi desen iki sipâhi yoğidi,
Hançer urdun da ânın cismine âhı yoğidi,
Yoğidi cürmü, bu Sâmi der, ilâhî yoğidi,
Mustafâ n'oldı, kani, n'eyledin â Pâdişehim
SÂMÎ*

IV

CENÂBÎ AHMET PAŞANIN ARİZASI

(Top. Ar. E. 6027)

Pâye-i serîr-i a'lâya 'arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki: Hâliyâ bu bendelerine emr-i şerîf gelüb şehzâde hazretlerinin ahvâli tafahhus buyurulmuş; 'ilm-i 'âlem-ârâlarına hafî değıldür, bu kadar cem'iyet-i 'askerden murâd, evvelleri bu olmuş ki, eğer Sultân Selim hazretleri Kütahya semtinden gelürse üzerine hareket eyliyeler ve Kütahya'dan çıkmayub, Pâdişâh hazretleri, "Kış zamanıdır, oturasın" deyü emr-i şerîf göndereler; is'âf olmaduğı takdirde bir mikdâr 'inâd suretlerin gösterüb bu hâle ümîdvâr olmuşlardır. 'Inâd fâyide eylemeyüb, "Be-herhal, ya çıkub Sancağına 'azîmet eyliyesin, ya başın tedârikin idesin" deyü der-i devletden haber vârid olmağın, bî-huzûr olub, pâdişâh hazretlerinden üzerine 'asker göndereler deyü vehm çeküb hayli adam yazmışlar ve yine Eskişehir'de oturmakdan murâdları, cânib-i pâdişâhîden murâdât-ları (?) tahsîl için olub murâdlar hâsıl olmaduğı takdîrce bir mikdâr zaman ol câniblerde tevakkuf idüb ba'de, kış zamanıdır deyü Ankara'da oturmak tedbîr etmişler. Pâdişâh hazretleri maksûdların hâsıl buyurub ve dâim mektûb-ı şerîf gönderilüb istemâlet virilmeğın ve havf üzerine olmağın, çekilüb kullariyle bile Ankara'ya gelinüb, bir mikdâr ziyâdece

oturub, "Be-herhal, Selim Hân Konya'ya gelmeyince gitmezin" deyü buyurdularında: "Oturmağın tahtında nef yokdur, çünkü pâdişâh hazretlerine itâ'at buyurun, pâre pâre menzil-i şerifinize teveccüh buyurulsun, Pâdişâh hazretlerinin hayr du'âsın almağa sa'y eyleyin" denildikde, altı gün karar eyleyüb yedinci gün 'azîmet eylediler. Çorum'a on menzil yazılıb, mahall-i mezbûrda hayli oturmak murâd eylediler. "Ahdım ve yeminim vardur ki Amasya'ya dahil olmıyam" deyü buyurdular. "Pâdişâh hazretlerine de bildirmişem" deyü buyurub, ammâ Pâdişâh, cânibinden muhkem havf üze olmağın mercûdur ki Amasya'ya dahi dâhil olalar. Mahall-i mezbûr zahîreye de mütehammil değildir; Katar-Sarayı'nda bir gün oturub turna şikârın eyleyüb gitmişlerdir; ammâ harem-i şerîfelerini mukaddem gönderüb nefsi-i Amasya'ya duhûl ideler deyü; hayli zamandır ki varub dâhil olmuşlardır. Lâkin, etraf cevânibden boy boy adam gelmekden hâlî değildir; hazîneye kudretleri yokdur, kimin hıl'at giyirüb yüz gülmekle ve va'de ile ve istimâlet ile kendülerine ta'alluk iderler; yoksa malla imkânı yokdur. Şöyle kesret üze olduklarına da 'usret çekerler ve inmesine câiz görmezler; kendiler de muhkem muztaribler, nice eyliyeceklerini bilmezler. El-hâsıl, ekser melâlet ve nedâmetleri tahtdan ba'îd düşdükleridir. "Selim Hân hazretlerini yakın Sancakda karâr ettirdiler, nazar-ı şerîfleri andadır, bana değildir" deyü buyurub gücenmişdir ve muttasıl 'akıbetleri tedârikinde olmuşlardır. Selim Hân hazretlerine fırsat gözedürler; Pâdişâh hazretleri taht-ı şeriflerinde karâr buyurdıkları takdîrce mercûdur ki harekete kadir olmıyalar, amma temkin buyurulmaduğu takdîrce mâbeynlerinde fesâd mukarrer fehmi olur. "Evvelbaharda Selim Hân hazretlerinin üzerine yürümek câiz olduğu takdir (de), Pâdişâh hazretleri ben kullarına rencîde-i hâtır olmazlar ve emri-i pâdişâhiye itâ'atde bu kadar ihmâl üze olduğuma da rencîde-i hâtır değildir" deyü esnây-i musâhebetde feth-i kelâm buyurdularında, bu kulları dahi: "Bu fikr makbûl değildir ve şer'-i şerîfe 'adem-i inkiyâd şân-ı sa'âdetinize lâayk değildir" dediğümde, tağyîr-i vaz' idüb latifeye hami eylemişlerdir ve Pâdişâh devletinde nesneye kâdir olmadıkları dahi ma'lûmdur, heman bir kuru tantana mülâhaza olunur. Esâmilerile buyurulan adamlarının birisinin iyiliklerine şahâdet eylemeğe kâdir olmazın; "Suretâ biz de pâdişâh ni'meti içindeyüz, hâşâ ki pâdişâhımıza

'âk olavuz" deyü hâlet-i sadâkat 'arz iderler, ammâ muhabbetleri ve teveccühleri ziyâdedir amma hüsn-i i'timâda hayli şaki olub Ankara'dan otakları gitdüğü gün kürd tâ'ifesiyle Dukakin tâ'ifesinün mâbeynlerine fitne salub iki cânibden ceng olub yedi nefer adam mecrûh olub, ben kulun rast gelüb ve Lala ve Nişancı ve ağalar yetişüb güçle def' olundılar. Ve şu'ârâdan ba'zı bedbahtlar, Kasîde sunub "Sultân Selim merhumun sünnetin ihyâ eyledün" deyü bu semti dahi tahrik etmişlerdir. Lâkin Pâdişâh hazretlerinin devr-i şerîflerinde umaruz ki mesneye kâdir olmyalar; kendiler dâima gulât-i şeddâd ile kasem iderler ki: "Pâdişâh hazretlerinin devirlerinde benim nesne talebim ve ümmîdim yokdur, ammâ 'âkıbetim fikrin eyleyüb başım yarağın eylemek bana 'ayb ve 'acib olmaz." Lâkin i'timâd câiz görölmez, zirâ bir halde komazlar; Pâdişâh hazretleri devletle basîret ve tecessüs üze olmaları sa'âdet-i şerîflerine enfa' görünür ve bu bâbda esrâr-ı şerîflerin dahi kimesneye keşf buyurmak revâ ve câiz değildir. Ve 'ilm-i şerîflerine pûşide buyurulmıya ki, mezkûr adamlarından birisinin gitmesine râzı değildir; cânib-i şerîften gidermek teklîfi olursa hicâb çekile ve pâdişâh kullarından bi'l-fi'il ki kendileriyle gitmişlerdir ve kendilerine münâsebet idenlerin birisine: "Bunu töhmet eyleyüb rencide idersen rızâm yokdur" deyü buyurdılar.

Ve min-ba'd cânib-i şerîflerinden ne haber alunursa hâki-pây-i şerîflerine arz olunur ve inşa'llâh Sultân Selim hazretleriyle de mülâkat olundukda fermân-ı şerîf üze ahvâlleri hâki-pây-i şerife 'arz olunur. Mektûb-ı bendegî Kapuculara teslîm olunduğu gün, Sultân Selim hazretleri Seyitgazi'ye geldiler. Bâki emr ü ferman sa'âdetlü Pâdişâh hazretlerindir.

BENDE-İ BÎ-MİKDÂR AHMED

V SOKULLU MEHMET PAŞA'NIN ARİZASI

(Top. Ar. E. 5484)

Dergâh-ı mu'allâya ve bârgâh-ı alâya, lâzale... 'âlemiyân, 'arz-ı ben-de-i bî-vücut oldur ki:

Mübârek Safer'in on dokuzuncu günü, Çâr-şenbe gün, fermân-ı 'âlişân vârid olub, ertesi Penç-şenbe günü İnegöl cânibine mütevec-cih olub mahall-i merkûmda fermân-ı şerîfleri üzre ikâmet olunur. Ve fermân-ı 'âlişânda, inşâ'llâh Ahmed Paşa Engüri'ye bile varub andan göçüb dönse gerek deyü buyurulmuş; gâyet münasibdir ki, fermân-ı şerîf üzre Engüri'den geçürmeyince dönmiyeler. Ve ne habere vâkîf olursan 'arz idesin deyü ferman olunub: Safer'in on yedisinde yuka-rudan adamımız gelüb halkından haber itmiş ki, Engüri'ye varıcak üç gün oturak söylenürmüş; lâkin Engüri'de adamlarımız vardır, inşâ'llâhu te'âlâ geçdikleri haberini getürdüklerinde Der-sa'âdete 'arz olunur. Ve Burusa'da tutulmuş deyü fermân olunan çavuş hususu: Bu hâkir ben-deleri kendü tarafımdan Lala bendelerine suâl itdikde cevâb virdi ki: Şehzâde-i cevânbaht hazretleri Balıkesri'ye nüzûl itdiklerinde ava bi-nüb, tenhâda üç kimesneye rast gelüb, kimler idüğü tefahhus buyurmuş-lar, "Yazılmağa geldük" deyü cevâb idüb, anlar dahi, "Bunda kimesne

yazılmaz, fe-ammâ siz kimlersiz?" İkdâm ile sorıcak: "Biz, ol cânibden geldik, size kul olmak isterüz, andan gayri maslahatımız yokdur, amma şehzâde-i cevânbaht. Sultân Bayezid hazretlerinin bir çavuşları bizümle bile geldi, da'va ile gelmişdir" deyü haber vormegin, tetebbu' olunub ahvâli suâl itdiklerinde: "Mukeddemâ Van çavuşlarından idim, Beğlerbeğisi tımara 'arz eylemiş idi, tımar müyesser olmayub, ben de vardum, on iki akçeye yazdılar, Van'da ulûfem ziyâde idi, anda dahi ziyâde rica itdim; Seni müteferrika bölüğüne ilhak idelüm, var, Şehzâde-i cevânbaht Sultân Selim hazretlerinin câniblerinden ahvâli nedir, haber getir ve varduğuna 'alâmet için ya tuğların, yahud ağalarından birisinin alay bayrağın getir didiler; ana geldüm "deyü i'tiraf etmeğin, tutulub küreğe gönderdük; Burusa'da tutulmuş değildir. Ve Burusa'ya geldükleri gün, cebehâneleri kurbünde bir yâd çadır bulunub, içinde olanlar tefahhus olunıcak: "Bizim bir yoldaşımız dahi vardır, ol taraftan cümlemiz yazılmağa geldik" deyü cevâb idüb, yoldaşları gelicek, adamlarımız seçüb didiler ki: "Sâbika sen şehzâde-i cevânbaht Sultân Bayezid hazretlerinin Sekbanları Kethüdası idin, niye geldün, toğrı söyle?" diyicek: "Gerçek öyle idi, lâkin beni suçsuz bölüğe çıkardılar, anun için size kul olmağa geldim" demeğin bir iki gün tutulmuş idi; bu bendeleri işidicek, "Çadır ile gelenden zarar gelmez, koyuvirün" diyüb, hattâ Burusa'dan çıkdıkları gün Şâhzâde hazretlerine dahi, "Lutf ve ihsân idün, anlardan size gelenleri tutman ve yazman; sa'âdetlü Pâdişâh-ı 'âlempenâh hazretlerinin rızây-ı şerîfleri budur ki, her cihetden mâbeyniniz ıslâh üzre ola" didim; dahi ol zamân koyuvirilmişdir. Bâki ferman der-'adlindir.

MEHMED EL-FAKÎR

VI BAYEZİD'İN BABASINA MEKTUBU

(Top. Ar. E. 3924/1) Yayım: *Tarih Vesikaları*, I (16)

Benim sa'âdetim Pâdişâhım,

Mektûb-ı şerîfinizde buyurmuşsuz ki, "Geçenden geçdim, heman simden girü iyülük üzre olasın" deyü; İmdi, benim Pâdişâhım, şimdiye dek iyülük üzre olmayub ne hatâ itdim idi, böyle dirsiz? Ben Kütahya'da kendü halimde geçinürdüm, hergiz Sultânımdan nesne istemezdim; her nesneden fâriğ olub hayr du'ânıza meşgul idim; karındaşım Selim Hân'ın hatırı için bana zulm ve hayf eylediniz, karındaşımı ber-murâd idüb beni mağbûn eylediniz; Amasya gibi alçak, havası kem yire bıraktınız, insaniyettir? Bir kaç def'a Sultânıma mektûb gönderüb bîhuzurluğumdan bir mikdar küstahlık eyledim ise, yine her mektûbun âhîrinde 'özümler diler idim. Ben umar idim ki bana incinmiyesiz deyü. İmdi, "Geçenden geçmek" oldur ki beni bu zindandan halâs idesiz. Eğer kâfire seferiniz varsa hergiz mâni değılem, Sultânım seferden gelince sabr iderem, Amasya'da geçinürem; nihayet seferden geldikten sonra yine bana Kütahya Sancağın 'inâyet idesiz, Selim Hân'a Manisa Sancağın 'inâyet idesiz, hep bu fitne fesâdlar sakın olsun. Eğer seferiniz yoğıse şimdilik 'inâyet idesiz; eğer Selim Hân'a Manisa'yı virmez iseniz

bâri Engûri Sancağın bana 'inâyet idesiz, hergiz emrinize muhalefet itmezem, adam dahi yazmazam. Ve yine ben yolda iken, Amasya'ya gelmezden evvel, bunca va'deler ve 'ahdler eylediniz idi; hep va'de-nize hilâf eylediniz, beni teselli etmediniz; benim bunca müzayakam ve zahmetim veriken bana virmediniz; Selim Hân'a gizlû gizlû bunca in'âmîlar ve terakkiler virirsünüz ve gizlû cebeler ve yaraklar virirsünüz ve etrafta olan kal'alerden murâdınca yaraklar dahi alur imiş; şimdilik Lârende karasından yarak istemiş, virmedüğü içün dizdârının başına belâlar getürdi. Ve yine Selim Hân'ın yanına Karaman Beğlerbeğisini cem'iyyet ile ısmarladınız; Anadolu Beğlerbeğisi cem'iyyet ile Karahisar'da yine Selim'e yakındur; Mar'aş Beğlerbeğisini cem'iyyet ile Kayseriye'de ısmarladınız; karındaşımın yanında bu cem'iyyet ile Beğlerbeğiler ve sipâhiler ve beğler ısmarlarsız, benim yanıma bir sipâhi, bir subaşı geldüğün istemezsiniz; bana her kim gelse mücrim, günahkâr olur, karındaşım yanına gelenler lutf u ihsâna lâayık olur. Karındaşım etraf vilâyet Beğlerbeğilerden cebehane ve yarak ve yarâr yiğitler istemiştir; kimi virdi, kimi virmedi. Şam Beğlerbeğisi Ahmed Paşa, Beğlerbeği olalı dört defadır ki Selim Hân'a cebehane gönderdi; el-ân şimdilik Selim Hân Konya'ya geledi yine cebe istedi, seksen zırh, seksen kalkan, seksen tulga, seksen âyine ve nice dahi yarak gönderdi. Ve Selim Hân'a ısmarlarsız ki adam yazsun deyü; Selim Hân'un çok ahvâlî ve fitneliği vardır, inşallah hep malûmunuz olur. Selim Hân'a bunca lutfunuz ve in'âmınız olur, bana bunca su'i-zan ve kasdınız variken nice rahat olam, ya nice tesella olam? Hem dursun ki "Geçenden geçdim" deyü, amma ki bana münâsebet idenleri öldürürsünüz; evvelâ Dukakin oğlunun Hasan Kethüdayı hergiz günâhı yoğiken bilâ-sebebe kati eylediniz, heman bana hizmet eyledüğü içün. Oğlu kızı Haleb'de idi, Haleb'e varub ve ba'zı mesâlih ısmarladım idi, benim mesâlihime varduğı içün kask ile siyâset itdirürsünüz; nice bu asi ahvâl vardır, 'ırzım pâymâl eylediniz. Meğer kask ile şöyle idersiz ki benden bir hatâ sâdır ola deyü, hâşâ ki yine rızânıza muhâlefetim yokdur. Hem, geçenden geçdim dursun, hem böyle idersiz, Sultânıma lâayık mıdır? İmdi, nice bu aslar vardır, eğer evlerine gitmeğe icâzet virsem cümlesini öldürürsünüz gerek, nice ben yanımda olanlara icâzet virem? Bu Hasan Kethüda hususuna nihayet

mertebe bî-huzûram. Hem, "Karındaşın ile senün aran ıslâh için bu cem'iyetlere sebep" dirsiz; imdi, ıslâh böyle mi olur? Bu cem'iyetlerin hatâsı nihayet mertebededir, son ucu bir küllî fesada sebep olur, sonra günâh benden olmaz. Selim Hân bunca adamlar yazub cem'iyetler ider, meğer bana kasdi var ola; madem ki Selim Hân adam yazar ve yanında ve etrafında Beğlerbeğiler cem'iyet üze olalar, ben dahi canım tedârikini etmek lâzımdır, bana dahi gaflet caiz değildir. Böyle ide ide zarûri güc ile bana hareket etmeğe sebep olursuz; 'âlem yaramaz olmuşdur, bahane gerek, "Hay, Pâdişâhın Bayezid'e yaramaz kasdi vardır; eğer olmasa Beğlerbeğiler cem'iyet itmez idi" deyü şehrlere, kasabalara yollar işlese gerek, haramzâdeler fırsat bulsa gerek, köylerde fukara ve zu'efâ ürküb tağlara, sarb yirlere varsa gerek. Hem, bahane bulursunuz ki sebep sen oldun deyü; amma ki Hak bilür ki sebep ben değilim hep sebep siz olursunuz; ben olacağını bilürem, evvelden Sultânıma bildürdüm, sonra günâh benden olmaz, Sultânım yeğ bilür. Ve mektûbda dimişsiz ki: "Eğer karındaşın da bir fesâda kasd ide, sanma ki Beğlerbeğiler yanına varalar, belki ana hasm olurlar" deyü buyurmuşsunuz. Benim Sultânım, siz, hak buyurursuz amma ki Selim Hân'ın bana yaramaz kasdi vardır; yanına bunca 'asker olunca, yalandan nice hükm yazdursa, Sultânımın adına; Sultânımın haberi yoğise, hükmi kendüsi yazdurub Beğlerbeğiler ve beğlere virse: "İşe Pâdişâhdan geldi, emr budur ki Bayezid'in üstüne varasız, Selim Hân ile ittifak idesiz, emrinden dışra olmyasız" deyü yazdurub böyle itmek ile, şâyed ansuz üstüme geeler, ben de gâfil bulunam, sonra bana müşkül olur. İmdi madem ki Selim Hân'ın yanında asker ola, ben dahi tedârikim etmek lâzım gelür. Mektûb-ı şerifinizde buyurmuşsuz, "Adam yazmıyasın, eşirrâdan feragat idesin" deyü. Benim Sultânım, ben adam yazmakdan bîzâram, ulufe virmeğe kadir değilim, ben kimesneyi yazmağa çağırmasam kendülerinden gelürler; be-herhal yarar

yiğitden kaçmazam, yarar yiğit oldukda yazılır idi, nihayet cümle cümle Amasya'ya geleli iki yüz adam ancak yazılmışdır; çünkim rızânız yoğimiş, ayruk yazmıyalum, amma ki Selim Hân dahi yazmasun ve siz dahi ısmarlıyasız, etrafda Beğlerbeğiler dahi cem'iyetlerin dağıtsınlar; yohsa ile bahâne gerek, araya çok söz geleci düşer, son ucu bir fesâda

sebeb olurlar. Benim rızây-ı şerifinizden dışra işim yokdur; bu denlü küstahlıktan muradım, heman müslümanlığı esirgermekdendir. Sultânım sağ olsun; sultânıma lââyık ne ise öyle idesiz; her nicekim dirseniz yemin iderim; v'allâh b'illâh benim hergiz yaramazlığım ve emr-i şerifinize muhalefetim yokdur ve kasdim dahi yokdur; bana Sultânımın hayr du'âsı gerekdir; bana Sultânımın hatır-ı şerîfleri gerekdir. Bana dahi yazıkdır, bu denlü ezâ ve kahre takat getürmezem; v'allâh bi'llâh hergiz benim Selim Hân'a dahi yaramaz kasdim yokdur. Ramazan'dan sonra Şevvâl ayında Orhan ve Osman kullarınızı düğün idüb sünnet etmek ister idim; eğer 'inâyetiniz olursa yine sünnet iderem; belki Şa'ban ayında sünnet iderem. Hürmüz Emin kulunuzu 'inâyet idüb eglendirmeyüb ta'cîl gönderesiz ve Sultânımdan istediğim esbabı 'inayet idesiz; Sultânımın hâksâr bendesiyem. Baki fermân pâdişâhımındır; sa'âdetlü pâdişâhımı Hak te'âlâya ısmarladım.

VII
BAYEZİD'İN MEKTUBU HAKKINDA
RÜSTEM PAŞA'NIN ARİZASI

(Top. Ar. E. 6197)

Hâliyâ sâhib-i sa'âdet hazretlerinden bu ednâ kullarına, Hacı Ali Çavuş bendeleriyle gelen mektûb-ı şeriflerinde buyurmuşlar ki: "Lâ-lam Paşa hazretlerine söyliyesin ki: Benim Lalacığım, bana Mehmed Çelebi'yi gönderesiz ta'cîl gelsün cümle murâdât tamâm maksûd üzre olmuşdur, heman Mehmed'ün gelmesine mevkufdur, heman ol geldiği gibi maksûd her ne ise tamâm üzre görülür. Heman, Pâdişâh rızâsın gözleyüb buyrulan yere varasın deyü va'denüz oldu; şimdi bana Sancak ve dört kerre yüz bin terakki ve oğullarıma yüzer bin akçe sâliyâne deyü göndermişsiz; bunun aslı nedir? Beni aldarsız, ola mı? V'allâhu'l-'azîm ve t'allâhu'l-kerîm ben buna razı değilim, elbette şu bana altı kerre yüz bin dahi terakki olmak gerek ve Canik Sancağına dahi râzı değilim, Kastamoni Sancağına tebdîl olunub ve oğullarıma üçer yüz bin Has olmak gerekdir; yohsa aslâ teselli değilim, Evvel-baharda ya Kütahya'ya veyahud Ankara'ya varub otururam, sonra küstahlık etdiler deyü bî-huzûr olursuz. Meğer ki Pâdişâh, devletle sefer-i hümayûna gide ki ben sabr idem; eğer sa'âdetle sefere giderler ise elümden ne

gelür, nâçâr sabr iderem, tâ sa'âdetle sefer-i hümayûndan 'avdet idinceğe değin ve illâ, şöyle ki sefere gitmiyeler, ben evvel-baharda bunda oturmak yokdur, bilmiş olasız. Buna adam katlanur değildir; dünya sarayında böyle mukassî bed-hava yir var ise yine budur; ben buna nice sabr idebilürem? Meğer beni şu murâd idindüğüm hususları bî-kusûr virüb lutfunuzile şermende idesiz, yohsa günâh benden gider. Ben 'öz-rimi ve hâlimi size 'ayân etdim, ben bunda turamazam; böyle bî-huzûr olub verem ile ölmekden ise pâdişâh hışmiyle gitmek yeğdür, nihayet şehâdet müyesser ola, ne olsa gerekdir? Heman şu murâd idündüklerim olur mı olmaz mı, varan Hacı Ali Çavuş ile ta'yîn-i haber viresiz, ben dahi tamâm teselli bulub tedarüküm idem. Benüm Lalacığım, ben seni karındaşım bilüb senden küllî fâide umardım, amma bana asla bir fâiden olmadı; dünyada bana fâiden bu denlü olduktan sonra âhîretde bana şefâ'at idecek değilsiz!.. Eğer, benim bu ahvâlden haberim yokdur dersen ol söze dahi i'timadım yokdur. Zira, hâliyâ bana virilen dört kerre yüz bin Haslar esâmisile defteri geldi, pâdişâh ol hasları ne bilsün ve Defterdar hazretleriyle müşâvere itmeden kaç başı vardur ki ol defterden suretin virebile? Cümle ahvâl izninizle ve müşâverenüzle olur; fe-ammâ bilürem, bana himmetiniz ve mu'âvetiniz olmaduğı, sağ olun! Nice diyelüm? Konuk umduğun yimez didikleri sahîh oldı; biz böyle zan itmez idik. El-hâsıl sahîh bilesiz ki ben evvel-baharda bu yerlerde karar etmek yokdur. Ben sizün rızânızı gözleyüb va'adenüze i'timad idüb ne çekdüm ise çeküb geldim; siz beni aldayub hulf-i va'de idüb il içinde bana hakaret etmek size lâıyk değıl idi. Amma ben dahi bildim, bana böyle etmekden garaz: "Elünden ne gelürse anı idesin, işte biz böyle etdik" demek olur; "İşte biz seni aldayub ol yere gönderdik, şimden girü elünden ne gelür?" demek olur. Ancak, ben bu yere sizün rızânuzı gözleyüb ve ahdinüzi bütün bilüb geldim; çünkü siz va'denüze turmayub hulf-i va'de idesiz, beni bunda bağlar yokdur, yine geldüğim yolu bilürem; heman şâfi cevâba intizâram, andan sonra ben dahi kalkub yine eski yerüme varuram veyahud Ankara'ya varuram, sonra bî-huzûrluk nice olur göresiz. Ve hem, şimdi her sözüm size lâf gelür, elinden gelmez deyü zan idersiz ola. V'allâh, açık ile kişi ölümü ihtiyar etmek heman bana olmuş değildir, ben ölmekle 'âlem nice olsa gerek,

ölürsem dahi güzel!.. Ben dahi bilürem, bu bana böyle ezâ etmekden murâd, benden bir hâta sâdır olup, bir bahane ile ben ortadan gidüb olbiri yalnız kala. Anı dahi ihtiyâr iderem, nihayet sonunda rahat olasız, ammâ ol insan elinde değildir, Allâh elindedir. Ve dahi ben her ne murâd idinürsem nâ-ma'kul olur ve pâdişâhın makbûlü olmaz; ammâ ol cânibden her ne murâd olunursa Cebrâil-i 'arem gökden indirür gibi makbul olur. Ben bu ahvâlin kangı birine sabr ideyüm? Allâh'dan revâ mıdır? Çünkü bana bu denlü hakaret yanınızda câiz olur, beni niye tutarsız? Çünkü ben Pâdişâhın bu denlü mebgûzu olmuşam, bana Sancak göndermek ve terakkî göndermek ve Ağa gelmek ne lâzım? Beni aradan gidermeğe bir çare idüb rahat olsanız ne? Yoke eğer, anı etmeğe vebalden kaçarsanız bâri bana bir uzak yere, Bağdad'a veyahud Basra'ya ve Lahsa'ya Sancak virün, varayum gideyüm, rahat olasız. V'allâhi'l-'azîm rızâ ile, tayb-ı hatır ile giderem bilmiş olasız, asla bî-huzûr olmazam; bu ezâyı çekmekden, Bağdad'a veya Basra'ya varmak bana firdevs-i a'la bilürem. Hay Lalacığım, insâf kande gitdi? Ben dahi Karamanoğlu değilim, kendümi şehzâde bilürem. Ben hakaretin kangı birine sabr ideyüm? Tağ u taş buna mütehammil olur mı? Ben bunca zamandan berü size tazarru' iderem, Nakşivan (Nahcivan) seferinden berü iki derdmende çavuşluk deyü, makbulünüz olmadı; her zaman ki tazarru' itdim, Pâdişâh buyurmadı deyü cevâb oldu. Ol cânibin söziyle, bir söz ile Selendilü Ahmed Çavuş Anadolu'da Çavuşlar Kethüdası olur, ne hoş! Ve ben, eski Lalam Kara Mustafa'ya bu vilâyetlerde bir Beğlerbeğilik almasına tazarru' itdüm mahlûl Beğlerbeğilik yokdur deyü cevâb virildi, ne hoş!.. Şimdi onun eski lalasına Mar'aş Beğlerbeğiliği mahlûl bulundu. Ve bir kerre zaman ile Ferruh beği, sizden dilek idüb Anadolu Kethüdalığını alivermekle bana tâbi' oldu deyü başına bunca felâketler getirüb, bi'l-âhare şimdi, sancağına gitmedi, Sultân Bayezid âsîtanesine vardı deyü Sancağın alub Hüsrev Paşa Kethüdası Ferruh Kethüdaya virürsüz, Lalası hatırı için; ve Niğde Sancağın Hüsrev Paşa oğluna virürsüz, Lalası hatırı için. Ve kendünün eski Sancağın, lalasının karındaşına virürsüz, anda dahi bir şerr vardır. Ve bir söziyle Konya Kadısı Hacı Ali'yi azl idüb anun 'Abdi Ağası oğlu Molla Çelebi'sine Konya Kadılığın virürsüz, anun hatırı için bir derdmend-i pîr bana hizmet

itdügi için merdûd-ı ebedî idersiz. Bu bana bunca hakaretler ve ezalar idüb anlara böyle ri'âyetler ve himâyetler idüb böyle ta'assub Allâh katında revâ mıdır? Bu cevrin kangı birine sabr ideyüm, insaf kande gitdi? Eğer bana, zâtınız oğluna bir sancak virdük derseniz, ana dahi mükâfatın etdinüz, oğlu yokdur ki sancak viresiz, meğer kızlarına viresiz!... İmdi, v'allâh bu tebdîl ve tağyîr olalı evvelki ezâyı hatırımdan giderdi, şimdi bir yeni yara dahi urdunuz yüreğüme. İl söyler ki turmadan bunun tevâbi'in yabana atub anun tevâbi'in tolayına getiriyorlar, bundan garaz ne olsun? Murâdları, bu kişiyi aradan gidermekdir deyü... Ben bu sözleri işidiyorken, ben nice sabr idebilürem? El-hâsıl, gerek i'timâd idesiz, gerek etmiyesiz, söz bir olur; Evvel-baharda ben bunda turmak yokdur, varacağum ya Kütahya'dır, ya Ankara'dır. Bunlar dahi olmaz ise, beş-altı kişi ile ilgayub Üsküdar'a varuram, Pâdişâhın gazabına karşı... Ne hakareti varsa anda ide; il ta'nı beni helak itmekden, kendü elinde helâk yeğdür, eylerem" deyü buyurmuşlar.

VIII SELİM'İN BABASINA MEKTUBU

(Top. Ar. E. 6058/13)

... Mâh-ı Rebiyü'l-evvel'in on dördüncü gün Akşehir'e gelinüb, ehl-i vukuf haber virdiler ki, bu diyârın ne kadar hırsız ve harâmîsi var ise çekilüb öte cânibe gitmişlerdir; müslümanların bin akçe kıymetlü atını üç-yüz akçe virüb çeküb almışlar ve sâir âlât ve esbâbına bu uslûb üzere, arpaya ve samana bir akçe virilmeyüb, memleket ayağ üzerine kalkmış imiş, hele Engüri'den gidicek kimesne kalmayub ardunca çekilüb gitmiş. Ve'l-hâsıl, Eskişehir'e kendü ve adamisi gelmiş ammâ muketde-mâ her vilâyetde adam tedârik olunmuş imiş, anda geldiğinde'n' sonra her taraftan ellişer-altmışar-yüzer adam elân muttasıl yanına cem' olmakda imiş. Ahmed Paşa'nın dahi bize virdüğü haber üzerine, niyyetler hayr değül idiğünde şübhe yok. Gayrisi tursun, tağyîr-i vaz'idüb mücevveze giymedüğü 'alâmet etmez mi? Ne ahvâlin sorarsız? Bu kış hod yerine varur kışlar ola, ana da ben sebeb oldum; ben olmasam Engüri'den geçmek ihtimâl değil idi. Ammâ, baharda ne idecek bilmezem deyü söyler. Fi'l-vaki', evvelâ pâdişâhın kisvesini terk idüb yeşil mücevveze giydüğü büyük edesizlik idi. Garaz, halka riyâ satub, benim salâh ve diyanetim artukdur, bana ittibâ' idün demek idi. Şimdi bir tarîka

dahi düşdü ki, gördü ki, yeşil mücevveze ana muvafık değil, husûsen şimdi vardığı cânibin halkı anı götürmez, ol terk eylediği mücevvezeyi dahi yine kâr idüb giymek zarar, bu üslûbu ihtiyâr eyledi... Ve ba'zıları i'timâd üzerine âsîtâne-i sa'âdetde dahi bunların muharrikleri vardır dirlir. Sabıka sa'âdetlü Pâdişâh dahi bir mektûb-ı şerîflerinde "Ötede ve bunda olan müfsidlerün yüzleri kara ola inşa'llâh" deyü buyurmuşlar idi. Ötede olan müfsidler kimler idüğü Pertev Paşa defter idüb getürdi deyü buyurmuşlar, ammâ âsîtânede olanlar dahi kimler idüğüne iltifât-ı şerifleri fehm ve lâzımdır. Fi'l-vaki' âsîtânede mu'in ve muharrikleri olmasına, mücerred yanında olan müfsidlerin iğvâsiyle 'adâletlü pâdişâhın eyyâm-ı hümayûnlarında bu ma'kule cür'et ve ikdam hayli ba'iddir. Be-herhal, berüden kuvvet-i kalb viren adam vardır. Cümleden biri Bostancıbaşı'nın ol hizmetden gitdüğü gayet hikmete muvafık olmuşdur, n'olaydı, haricde bir mansıb virilmiş olaydı, âsîtânede dahi turmıya idi. Ve içerüden Kapu Ağası ve Yeniçeri Ağası dahi bu bâbda sâyedir dirlir, dahi çok kimseler söylerler; ammâ bu ikisi ahvâli zan mertebesine varmışdır, hakîkat-ı hâle Hakk-ı Hüdâ a'lemdir. Gaflet zamânı değildir, her husus tedârik lâzımdır; hâlis u muhlis kulları çok, nev'a şübhe olan kimesnelerden ictinâb evlâ fehm olunur...

IX

RÜSTEM PAŞA'NIN BAYEZİD'E MEKTUBU

(Top. Ar. E. 6558)

'Arz-ı bende-i bî-mikdâr oldur ki,

Hâliyâ vuku' bulan ahvâlden tefahhus buyurulursa, mesmû'-ı şerîfiniz olduğı üzre Rumili Beğlerbeğisi İbsala'ya cem'iyyet itmeğe fermân olunub teşrîf idüb çıkmak üzredir. Bu bendenize dahi Sahibin Karahisarı'nda cem'iyyet buyurulub etrâf-ı cevânib Beğlerbeğileri kullarınıza dahi cem'iyyet buyurulmuşdur. Bu cem'iyyetler hususunda benim sa'âdetlü sultânım, kemâl-i 'ilm ü idrâkinizden mercûdur ki, mücrimin tahrîkine tâbi' olub mübârek hatıra su'i-zan getürüb muhalif vaz'a mübaşeret buyurulmıya. V'allâhu'l-'azîm ve Çâr-kitâb hakkıçün Pâdişâh-ı 'âlempenâh hazretlerinin cânib-i şerîflerinden sa'âdetlü sultânım hazretlerinin hakkında yaramaz kasd yokdur; ümmîddür ki bu husus için sultânıma istimâlet mektubu dahi gönderile. Cem'iyyete sebep, ekser-i ihtimâl iki canibin ictimâ'-ı asker olduğudur. Karındaşınız muttasıl asker yazmaktadır; eğer anların eğer sultânımın hıdmetlerinde nice menâl u muzâf adam cem' olmuşdur; mebâdâ ki, bir vechle 'ırz-ı saltanata hâlel virür bir hâlet zâhir ola deyü ihtiyat icâb itmeğın olmuşdur ve illâmahz sultânım hakkında olmuş değıldür. Kızılbaş-ı bed-ma'âş dahi bu

ahvâllerin ma'lûm idinüb, "Osman-oğullarının mâbeynlerinde biribirine buğz u 'adâvetleri olub muharebeleri var, fırsat mahallidir, hazır olunuz" deyü hafîyeten sultânlarına ve korucularına tenbîh eylemekden hâlî olmaduğın serhad Beğlerbeğileri dergâh-ı 'âliye 'arz eylemişlerdir. Allâh hıfz eylesün, bi'l-ittifak bâşed ki mabeyninizde cidâl vâki'olub, fırsatdur deyü mezbûr şaki dahi yürüyüb memâlik-i Osmaniyyeye küllî zarar irişe deyü kavî iştibâh vardır. Benim sa'âdetim, benim devletim, Hak te'âlâ hazreti vücûd-ı pür-cûdunuzu kenef-i inâyetinde masun ve mahfuz eyliye, muvâfıkdır ki sultânım hazretlerinin, cânib-i a'lâlarından bir muhalif vaz' zuhûr bulmıya ki memleket-i Osmaniyyeye ihtilâl gelmeğe siz sebeb olub hâs u âma mûcib-i nefrîn olmyasız. Zerre denlü kalb-i şerifinize firkat ve ıztırab gelmeyüb, kemâkân yine pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerinin cânib-i şeriflerine mektûb-ı mahabbet-uslûbunuz gönderilmekden hâlî buyurulmıya; sa'âdetinize ve mürüvvetinize lâyük budur ki: pâdişâh-ı sa'âdet-destgâh hazretlerine terahhum buyurub hâtır-ı mübareklerini ele alub hayr du'âların alasz, gâhi bendenize mektûb-ı şerifleri gele ki ciğerleri pâresisiz. Ve dâim buyururlar ki: "Eğer Selim Hân'dır, eğer Bayezid Hân'dır, ikisi dahi oğullarım ve ciğer gûşelerimdir; mâbeynde fark yokdur. Allah saklasun, olmya ki mâbeynlerinde fitne ve fesâd vâki' olub 'ırza hâlel gelmeğe bir olsun; 'akıbetinde nedâmet-i küllî fâide virmez, ana göre mütenebbih olub sükûn-ı ihtiyadı, tarafeynin hâtimelerine mucib-i sa'âdet-i 'uzmâ mülâhaza idinmelerin evlâdur" deyü işâret-i nihâye buyururlar iken ilm-i şerifinizden ve 'ald ü vedâdınızdan hâşâ ki cânib-i şerifinizden fesâd-engîz bir hareket sudur eyliye. Her merâmınız ma'kuliyetle ve mülâyemette pâdişâh hazretlerinin hizmetlerinde makbul olmaduğuna iştibâh çekilmiş; ma'mâfih iz'ân buyurub gönderilen mektûb-ı şerîfiniz niyaz ve mülâyemet üzre ola. İnşâ'llâhu te'âlâ ahvâl-i şerîfiniz sa'âdet ve ikbal üzredir; iki cânibden cem' olan 'asâkir perişan olub kifâyet eylemek kadar hulk ile karar olunsa, pâdişâh-ı zıllu'llâh hazretlerinin tab'-ı şeriflerine sükûn gelüb hayr du'âların almakdan gayri ulemâ ve fuzelâ ve cemi' 'âlem halkının hayr du'âların alub sa'âdet-i dâreyn tahsiline mûcib olur ki, lutf buyurulub adâlet-i saltanata kuvvet ve kudret virüb, nâmus-ı hânedân-ı Âl-i Osman'ı yerlere çalmağa sebeb olmyasız. Sa'âdetlü sultânımın kalb-i

şeriflerinden hareket olmamak emr-i muhâldir; karındaşınız cânibinden bir vaz'sâdır olmak yokdur, cem'iyet idüb 'asker yazmağa cânib-i şerifinizden ihtiyatendir... mercûdur ki tarîk-i ma'kul ve meslek-i makbûlden taşra bir hâliniz vücûduna i'tibâr virmiyesiz. Uhde-i bendede olan sadakat ve istikamete nisbet mirârla ayağınız toprağına varaka-i ihlâs gönderilüb her gûşeden 'arz olunmaduk bir hal kalmamışdır, ümmîddir ki makbûl-i şerifiniz olub sükûn ve vekar cânibi riâyet buyurula. Ve istimâ' olundu ki, Ağsak Seyfû'd-dîn nâm şahs, üç-yüz askere baş ta'yîn olunub Kara Sıddıkoğulları dimekle ma'rûf Karamânî Haydar ve Kemal nâm zaîmlerin evlerin basub kendilerini giriftâr eylemek içün hafiyeten irsâl buyurulub, mezbûr dahi gelüb evlerin basub, Haydar, birâderiniz Selim Hân hizmetinde bulunub, karındaşı Kemal'i giriftâr eyleyüb cânib-i şerifinize iletmişler. Bu habere 'aklen ve naklen i'timâd olunacak değildir ve hâşâ ki sultânımın cânib-i hümayûnlarından vâki' olmuş ola; lâkin halkın mürâvileri sıhhatinedir, Allah müfside belâ virsün! Böyle bir nâ-vuku'u 'arz eylemekden murâd budur ki, "âlem halkının ahvâlinden habîr olub intibâh buyurula. Ferruh beğ bendeniz hâkipây-i şerîfe varduğu istimâ' olundu, ümmîddir ki tedbîr ve tedârikine ve sözlerine rağbet virilüb mugâyir-i sa'âdet buyurulmıya; hiç kimseye i'timâd câ'iz değildir. Bu cânibde ehl ve 'iyâllerine gelmiş, beş-on nefer kullarınız vardır; ol cânibe gelmeleri bâbında nice eyliyecekler, biz bilmeziz, bir-ikisi ulûfesin birağub evlerinde kalmış dirler... Darendeli tâ'ifesinden hayr ve iyilik gelmez, ol makûlelerin ümerâ-i sülefâ tâbe serâhüm hazretlerine ne mertebe vefâdârlık eyledikleri kütüb-i tevârihde mestûrdur!.. Hak te'âlâ dünyave 'akabınızı ma'mûr eyleyüb, i'timâd-ı küllî müyesser eyleyüb vücûd-ı latîfinizi cem'-i âfât ve âhâtdan 'inâyetiyle hıfz u hırâset eyliye, Âmin.

X
SULTÂN BAYEZİD NÂM ŞEHZÂDE HAKKINDA
MEVÂLÎNİN VİRDİKLERİ FETVÂDIR

(Velîyüddin Ef. Ktb. No.3216/6) (Vr. 67 b - 69 b)

— Bir Sultân-ı 'âdilın ebnâsından biri, ta'atından hurûc idüb ba'zı kıla'ya müstevlî olub ve ba'zı bilâdın ehline mal salub, cebr ile alub ve 'asker cem' idüb, gayri tarîkle refmümkün olmayub kıtâle mübâşeret eyleseler, sınıb cem'iyetleri tağılıncaya değin katileri şer'ân helâl olur mu?

— El-cevâb (*Müftî-i a'zâm*, sadrü'l-ahâli Ebû's-Su'ud Efendi hazretlerinin cevâb-ı sahîhidir): Helâldir. Nass-ı Kur'an-ı 'azîm ile sabit olmuştur, hükm-i şer'îdir ve icmâ'-ı sahâbe-i kirâm dahi bunun üzerindedir. Kıtâle kâdir olanlar, kîtâl ile; 'âciz olanlar, kelâm-ı Hak ile ve hayr du'â ile def'-i fitne ve fesâda sa'y itmek vâcibdir.

Mes'ele: Bir tâ'ife, Sultân-ı 'âdil ta'atından hurûc idüb ba'zı kıla'ya müstevlî olub, 'asker cem' idüb ve ba'zı bilâd ehline mal salub, cebr ile alub kıtâle mübâşeret eyleseler, anlara ihtiyarlarıyla mal virüb mu'âvenet idenler veya, "Bunlara kılıç çekmek helâl değildir" diyenler dahi anlar hükmünde olub kîtâlleri ve katileri şer'ân helâl olur mu?

— El-cevâb (Târîh-i mezkûrda *Rumili Kadıaskeri* olan Hamid Efendi'nindir): Malla ve kav'l'le mu'âvenet idenler, anların cem'iyetlerin-

de bile olmayacak, darb-ı şedîdden sonra tevbeleri ve salâhları zahir oluncaya değin habs olunmak vâcib olur; amma, anlara kılıç çekmek helâl değildir diyenler, nâss-ı katı'ı inkâr idüb icma'-ı eshâb-ı 'izâma muhalefet itmekle kâfir olub katl'leri helâl olur ve anlara kılıç çekmek heman helâl olmak mertebesinde değildir, belki kadir olanların kıtalleri vâcibdir.

Mes'eley-i mezbûreye cevâb-ı âherdir:

— El-cevâb (*Anadolu Kadiaskeri olan Mehmed b. Abdu'l-Vehab eş-şehîr be-lbn Kerîm, Abdu'l-Kerîm Efendi'nindir*): Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, sellem'allâhu te'âlâ fi'd-dâreyn hazretlerine 'âsî olub emrinden tecâcüz iden tâ'ifenin ki sûret-i fetvâda zikr olunmuşdur, anların demleri helâldir ve bu tâ'ifeden maktul olanlar yunmaz ve namazları kılınmaz; Hak-te'âlâ katında 'azîm 'ukaba ve 'azaba müstahaklardır; devletlû ve sa'âdetlû pâdişâha mu'âvenet idenlerden maktûl olanlar şehîdlerdir, v'Allâhu a'lem.

— Cevâb-ı diğér (*Sâbika Rumili Kadiaskerliği'nden munfasıl Abdu'r-Rahman Çelebi'nindir*): Pâdişâh-ı 'âlem-penâh a'ezze evliyâuhu ve zelle a'dâvuhu, emrinden tecâvüz ve hurûc iden tâ'ifenin su'i senî'aları rikk-ı menşûrda meşrûh ve mestûrdur; ehl-i bâğî oldukları zahir olub ref'-i fitne-i nâ'ire lâzım ve lâzımdır ve kam'-ı ehl-i bâğî u fesâd emr-i vâcib ve mühimm olmağla anların katli helâldir ve kadir olanlara takâsül ve ihmâl vebâldir. Eğer mütebağî ve müctemi' olanlar mütefarık olub fesâddan mürte'id olmazlar, ise ve anlardan bu hal ve katli olanlar a'zab-ı elîme ve 'ukab-ı 'azîme müstahak olurlar ve anlar ile kâtâl iden müslümanların katili "gâzî" ve maktûlû "şehîd" olub yevm-i cezâda sa'âdet-i kübrâ ve mesubât-ı 'azîm ihrâz iderler.

— Cevâb-ı diğér (*Rumili Kadiaskerliği'nden munfasıl Abdu'r-Rahman Çelebi'nindir*): Ehl-i bâğînin kıtali şer'an sahîhdir, nass-ı şerîf ile sâbitdir; hilâfına ka'ı yokdur ve mu'âvenet idenler müfsidlerdir, cezaları habs ve katidir.

— Cevâb-ı diğér (*Anadolu Kadiaskerliği'nden munfâsıl Ca'fer Çelebi'nindir*): Ehl-i bâğînin kıtâli helâl idüğü Kur'an-ı kerîm ve furkan-ı 'azîm ve icmâ'-ı eshâb ile sâbitdir ve 'âmme-i kütb-i fetvâda mesturdur. El-'iyâzu bi'llâh, bunları inkâr küfrdür ve bi'l-cümle 'âmme-i müslimîn

üzerine farz ve vâcibdir. Fitne ve fesadın def'ine her ne tarîk ile mümkün ise mu'âvenet ve müzâheretden taksîrat itmiyeler ve ehl-i 'adl canibinden maktûl olanlar "şehîd"lerdir, mahşerde zümre-i şehîd ile haşır olunur; ehl-i bâğî tarafından maktûl olanlar gusl olunmaz ve namazları kılınmaz, yevm-i cezâda ehl-i nâr ile haşır olurlar.

— Cevâb-ı diğ̃er (Sabika *Anadolu Kazaskeri* Sinan Efendi'nindir): Bu iki sûret-i istiftâda ketb olunan cevâblar sahîhdir ve kütb-i mu'tebere de mansûs ve mestûrdur.

— Cevâb-ı diğ̃er (*İstanbul Kadısı*, Mevlânâ Mustafa eş-şehîr, be-İbn Mi'mar'ındır): İşbu mes'elelerin cevâblarında zikr olunan fetvalar cümle sahîhdir ve kâffe-i kavi sarîhdir; Kur'ân-ı 'âzîmde Munzel'de sûre-i Hucuratda mufasssaldır ve dahi nice yerlerde vârid olmuştur ve mecma'-ı 'aleyhdir.

— Cevâb-ı diğ̃er (*Haleb Kazasından* ma'zûl Ahmed Efendi'nindir): Bu iki sûret-i istiftâya ketb olunan cevâblar kütb-i mu'tebereye muvafıktır, cevâb-ı sahîhdir ve hakk-ı sarîhdir.

— Cevâb-ı diğ̃er (Hazret-i Eyyûb-ı Ensâri Medresesinde müderris Mevlânâ Celâlü'd-dîn Efendi'nindir): Bu suretlerde bizim de kavlimiz bu kavle muvafıktır ve cümle didikleri vefk-ı şer'-i şerîf üzerindedir.

— Cevâb-ı diğ̃er "ربنا آتانا من لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهِيَ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشْدًا" ³²² Sultân-ı 'âdilîn üzerine huruç idüb bâğî olan tâ'îfenin katli ve kîlî helâl idüğü kütb-i mu'tebere de musarrah, Hakk-ı celle ve 'âlânın Kur'ân-ı 'aziminde, "وَأَنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتُلُوا فَاصْلَحُوا"

بينهما فَاَنْ بَنَتْ أَحَدَاهُمَا عَلَى الْآخَرَى فَقَتَلُوا الَّتِي تَبِعَى حَتَّى تَقَى إِلَى أَمْرَانِ ³²³ deyu buyurduğu, bu hususa delil-i kâfiyedir. Ve hazret-i Ali, kerreme'llâhu vechuhu, icma'-ı eshâb-ı kîrâm, rıdvân'allâhu 'aleyhim ecma'în ile tâ'ife-i havâric ile kîlâl eyledikleri dahi bu emre vâzıh hüccetdir ³²⁴ الحق الحق أن يتبع وانه يقول الحق يهدى البيل

— Cevâb-ı diğ̃er (*Mısır Kazasından* ma'zûl Mevlânâ Abdu'l-baki Efendi'nindir). Hurûc-ı 'ale'l-imâm(?) el-hakk bâğî idüğü muhakkaktır

322 Kur'an: 18/10.

323 Kur'an: 49/9.

324 Kur'an: 10/35.

ve darb u harbe kâdir olan enama zümre-i buğât üzerine, imâma nusret vâcib ve cem'iyetlerini tefrik idinceye değin fırka-ı zümrei ahz ve kati lâzıb ve lâzımdır.

— Cevâb-ı diğ er (Hamid Efendi-zâde Mehmed b. Mehmed'indir): Pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerine a'ezâllâhu ensâruhu, bâğî olub emr-i ş erîflerin tecâvüz iden tâ'ifenin katl olunması mutunda ve ş urûh-da ve fetvâda mestur ve nass-ı Kur'ân-ı 'azîm bunun üzerinedir.

— Cevâb-ı diğ er (Rûş en-zâde'nindir): Bu iki sureti istiftây a mektûb olan cevâb, 'ayn-i sıdk ve mahz-ı sevâbdır, küt b-i mu'teberede mestur-dur, Hidâye ve ş urûhatda mezkûrdur.

— Cevâb-ı diğ er: Bu sûret-i istiftây a buyurulan cevâbların cem'isi ş er'-i mü-tahhere ve nâmûs-ı münevvere muvafık ve mutâbıkdır, v'Al-lâhu te'âlâ.

XI

BAYEZİD'İN RÜSTEM PAŞA'YA MEKTUBU

(Top. Ar. E. 5485)

Cenâb-ı 'izzet-meâb, devlet-nisâb, rıf'at-intisâb, sa'âdet-iktisâb Lâ-lam, haz-ret-i pâşây-ı kâm-bîn ü kâm-yâb,

... Zamîr-i münîrinize i'lâm ve ifhâm olunan oldur ki: Bundan evvel irâdet-i ezeliye ile sebkat iden cesaretimiz için devletlü ve sa'âdetlü pâdişâh-ı 'âlem-penâha mükerreren tazarru'nâmeler ile adamlar gönderilüb afv ve 'inâyetlerine ümîdvâr iken, ebvâb-ı ahbâr u âsâr bi'l-küllîye münsed olub ve her taraftan 'asker hücum eylemeğin, nâçâr kalkub kemâl-i 'adâlet ve hıfz-ı siyânet ile sahray-i Pasin'e gelüb haber vürûduna müterakkıb iken, Erzurum Beğlerbeğisi mabeyni sulh ve tas-hîh etmek için müte'ahhid olub pâdişâh-ı 'adâlet-destgâha 'arz eylemek üzre iken, Diyarbekir ve Karaman ve Sivas Beğlerbeğileri irişüb, muharrik-i silsile-i fitne ü âşûb olub, batar yere basmak mülâhazasıyle üzerimize ilgâr eylediklerinde, önlerinden çekilüb, atlar ile 'akabimizden kesilmeyüb, bu cânibden 'askere bunca hasâret irişdirmek mümkün iken bu defa dahi günâh bizden sâdır olmasun, bâşed ki 'avdet ideler deyü muharebe etmeğe kimesneye icazet virilmeyüb def'i mazarrat iderek gidilüb kâm-u-nâkâm bizi Sa'd-Çukuru'na düşürdiler. İmdi,

v'Allâhu'l-azîm ve bi'llâhi'l-kerîm, devletlü ve sa'âdetlü pâdişâh-ı 'âlem penâh hazretlerine evvel ve âhir bizde 'isyan ve muhâlefet ve memleketlerine mazarrat ve hasaret niyyeti olmayub, mukaddema ve âhiren tehevvr-i nefsânî ile vâkî' olan hatâmız ikrar ve derûn-ı dilden tevbe ve istiğfar idüb def'ât ve kerrât ile nâme-i i'tizar dahi gönderibül taleb-i 'afv u 'inâyet ve ba'de elan rızây-ı şeriflerine muhalif vaz' etmemeğe 'ahd u peymân eylemiş idim; vâsıl olduğu malûmumuz olmayub lâkin bi'l-fi'il 'ahd-i sâbık üzre sâbit-kadem ve râsîh-dem olub 'afv u 'inâyet-i pâdişâhîden me'yûs ve nâ-ümîd değîlüz. Ve 'âlemi kim 'ademden var iden perverdiğâr vahdaniyeti hakkı içün, bu diyâra tahrîk-i fitne ü fesâd ve ikây-ı şerâre-i şerr ü inâd ve tahrîb-i memâlik ü bilâd içün gelmedim ve kalbimizde zerre kadar su'i-niyyet veya âhar sancak ve vilâyet teklifi dahi olmayub mücerred, Sancağımız ile kanaat eyleyüb heman matla-ı a'lâ ve kasd-ı aksâmız, haber-i 'afv u inâyet gelüb yine ol cânibe mü-racaat idüb, aradan işbu mevâdd-ı fitne ü fütur ve âşûb u şûr bi'inâyet-i'llâh def ve ref olub ve cem'iyyetler dağılub yerlü yerine varub 'âmme-i reâyâ ve berâyâ âsûde-hâl ve fâriğul-bâl olmaktadır. Eğer kalbimizde burudet ve su'i-niyyet olaydı, Amasya'dan kalkduğumuzda, el-inâyetü bi'llâh hâdise-i uzmâ etmek mümkün idi, bâ-vücûd ol zamanda tatrîk ile 'adalet ve memleketi siyânet eylediğümüz belki ma'lûm-ı şerîfiniz olmuşdur. Öyle ile ola, sa'âdetlü pâdişâh-ı cihânpenâh gibi 'azîmü's-şân, celîlü'l-unvân rub'-ı meskûn pâdişâhının oğluyuz, mâbeynde bunun gibi sergüzeşt ve serencâm vâkî' oldu, be-herhal dergâh-ı mu'allâdan bir Vezîr veyahud hazretîiniz, veyahud Erzurum Beğlerbeğisi gelüb ri'âyet ü ihtiram ile alub gitmesi lâzımdır. Eğerçi henüz Şâh ile mülâki olmadık ammâ inşâ'llâh anlar dahi müsâlâha bâbında rızâmıza muvafakat iderler. İmdi, tahrîre kemâl-i dâniş ü bîniş ile mevsûf yek-endîşsiz, sizden dahi ümmîd ve rica olunan oldur ki, bizim keyfiyyet-i ahvâlimizi sa'âdetlü pâdişâh-ı kâmkâra hüsn-i ta'bîr ile 'arz idüb ümmîddir ki vufûr 'âtîfet u merhamet ve nihâyet-i re'fet ü şefkatlerinden günâhımızı 'afv idüb ve vâkî' olan cem'iyyetleri dağıtub ve itminân-ı kalb içün 'ahidnâme-i hümayûn 'inâyet buyurub ve her kimi emr iderlerse gelüb, kış eyyamı irişmeden bizi ol canibe alub gitmeğe sa'y ve ihtimam ideler ki, varub sa'âdetlü pâdişâh serîr-i devletde pâydâr olduklarınca rızây-ı şerîfleri

üzre olunub ve karındaşım Selim Hân ile dahi uslûb-ı sâbık üzre dostluk ve hüsn-i zindegânî idüb devâm-ı devlet-i şehinşâhî du'âsına meşgûl olayuz. Ziyâde ne demek lâzımdır, hemişe âfitâb-ı devlet tâban ve nehc-i sa'âdet... bâd.

XII BAYEZİD'İ YAKALAYACAK OLANA VA'AD EDİLEN ÖDÜLLER

(Baş. Ar. Mh. III, Vsk. 59)
(Matbû: *TOEM*, 36, s. 712 vd.)

Haliyâ daîre-i itâ'atden ba'îd olan oğlum Bayezid,

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ 325
rû-gerdân olub, memâlik-i mahrûsede vâki' ehl-i fesâdı yanına cem' idüb anların iğvâsiyle tarîk-i 'isyân ve tuğyana sülûk idüb erşed olan ferzend-i ercümend 'izzet-şî'âr, devlet-vakar oğlum Selim tâle beka-hu'nun üzerine varub anınla ve anın yanında müctemi' olan 'asâkir-i nusret- meâsirim ile muharebe ve mukâtele idüb, bi'avni'llâhi-te'âlâ mağlûb ve münhezim olub bakiyetü's-süyûf olan etbâ' ve eşyâ' ile 'Arabistan'a firâr etmek üzredir deyü istimâ' olunub, müşârün-ileyh ele getürdilüb hakkından gelinmesi aksây-ı maksûd-ı şerîfem olmağın ol husus için Şam Beğlerbeğisi Ahmed, dâme ikbâluhu'ya hükm-i şerîfem gönderilüb gereği gibi ısmarlanmışdır. Ve anı her kim ele getürürse ve ele getürmeğe delîl ve sebep olursa, eğer Sancakbeği ise Beğlerbe-

325 Kur'an: 4/59.

ğilik ve eğer Zaîm ise Sancak ve eğer ra'yyet ise ihtidadan ağır zeâmet almağa emr-i şerîfem olub ve dirlik ricâ etmez 'aşâyir ü kabâyil ise ol gibileri neslen-ba'de-nesl 'Avârız-ı Divâniyye ve Tekâlif-i 'örfiyye'den mu'âf ve müsellemler etmek mu'âhede-i hümayûnum olmuştur; buyurdum ki: Sana dahi hükm-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ'ım varıcak, cibilliyetinde merkûz olan gayret ü hamiiyeti ve ikdam u sadâkati bu defa zuhûra getürüb taht-ı hükümetinde olan 'aşâyir ve kabâyilden tüfenk kullanur ve sâyir ok ve yay ve âlât-ı harb ü kıtâli istimâl ider ne denlû adamların var ise cümlesin yanına cem' idüb müşârün-ileyh Beğlerbeği ile müşâvere etdikden sonra, ne yolda ve ne mahalde varub mezbûr 'âsî ve tâğînin yolunu sedd ü şedd etmek münâsib ise, eğer Beğlerbeği ile ma'an ve eğer müstakilen varub bu husâsa gereği gibi mübâşeret idüb, şöyle ki bi'avni'l-lâhi te'âlâ fırsat ve nusret size müyesser olursa, mezkûr 'âsî ve tâğînin adamların kılıçdan geçürüb ve mâl ü menâlini ve tavar ve esbâbını cümle yağma idüb heman kendüyi tutub ele getürüb hakkından gelmek bâbında envâ'-ı mesâ'iy-i cemîle zuhûra getürösin. İnşâ'llâhu'l-azîz bu hizmet ve yoldaşlık mukabelesinde mu'âhede-i hümayunum üzre envâ'-ı 'avâtıf-ı 'aliyye-i husre-vâneme mazhar olmağın mukarrerdir, ana göre mukayyed olub sa'y u ikdâmda dakika fevt etmiyesin.

XIII BAYEZİD'İN AF DİLEYEN ŞİİRİ

(Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası) Sene 1, Cüz 2.

*Ey serâser 'âleme sultân Süleymânum baba,
Tende cânım cânımın içinde cânânurn baba,
Bâyezidına kıyar mısın benim cânım baba?
Bî-günânım, Hak bilür, devletlü sultânum baba.*

*Enbiyâ-ı ser-defter, ya'ni ki Âdem hakkiyçün
Hem dahi Musâ ile İsâ ü Meryem hakkiyçün,
Kâinatun serveri, ol rûh-i a'zâm hakkiyçün,
Bî-günâhım, Hak bilür, devletlü sultânum baba.*

*Sanki Mecnunam, bana dağlar başı oldu durak,
Ayrılub bi'l-cümle mâl ü mülkden düşdüm irak,
Dökerüm göz yaşunu "Vâ-hasretâ dâdü'l-fırak"
Bî-günâhım, Hak bilür, devletlü sultânum baba.*

*Kim sana arzeyleye hâlim eyâ Şâh-ı kerîm?
Anadan, kardaşlarumdan ayrılub kaldum yetîm,*

*Yok benüm bir zerre isyânım, sana Hakdur 'alîm,
Bî-günâhım, Hak bilür, devletlü sultânım baba.*

*Bir nice ma'sûmum olduğun şehâ bilmez misin?
Anlarun kanuna girmekden hazer kılmaz mısın?
Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varmaz mısın?
Bî-günâhım, Hak bilür, devletlü sultânım baba.*

*Hak-te'âlâ kim cihânun şâhı itmüşdür seni,
Öldürüb ben kulunu, güldürme şahım düşmeni.
Gözlerüm nuru oğullarumdan ayırma beni,
Bî-günâhım, Hak bilür, devletlü sultânım baba.*

*Tutalum, iki elüm başdan başa kanda ola,
Bu meseldür söylenür kim, "Kul günâh itse n'ola"?
Bâyezid'ün suçunu bağışla, kıyma bu kula,
Bî-günâhım, Hak bilür, devletlü sultânım baba.*

"şÂHÎ"

KANUNİ'NİN MANZUM YANITI

(Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası) Sene 1, Cüz 2.

*Ey demâdem, mazhar-ı tuğyan u isyânum oğul!
Takmıyan boynuna hergiz tavk-ı fermânum oğul,
Ben kıyar mıydım sana ey Bayezid Hân'um oğul,
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*

*Enbiyâ vü evliya ervâh-ı a'zam hakkiyçün,
Nûh u İbrahim ü Mûsâ İbn Meryem hakkiyçün,
Hatem-i âsâr-ı nübüvvet Fahr-i 'Âlem hakkiyçün,
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*

*Âdem adın itmiyen Mecnûna sahralar durak,
Kurb-i ta'atden kaçanlar dâima düşer ırak,
Ta'n değıldür dir isen "Vâ hasretâ dâdü'l-fırak",
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*

*Neş'et-i Hakdur übüvvet, râm olan olur kerîm,
"Lâ-tekul üf" kavlini inkâr iden kalur yetîm,
Ta'ate isyâna 'alimdir hudavend-ikerîm,
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*

*Rahm ü şefkat zîb-i imân olduğun bilmez misin?
Ya, dem-i ma'sûmu dökmekden hazer kılmaz mısın?
'Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın?
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*

*Hak, reâyây-i mu'tie râî itmişdür beni
İsterüm mağlûb idem ağnama zi'eb-i düşmeni,
Hâşâ'llâh öldürürsem bî-günâh nâgâh seni,
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*

*Tutalum iki elün başdan başa kanda ola,
Çünkü istiğfar idersün, biz de 'afv itsek n'ola?
Bâyezidüm, suçunu bağışlarım gelsen yola,
Bî-günâhım dime bâri, tevbe kıl cânım oğul.*

“MUHİBBÎ”

XV
ŞEHZADE SULTÂN SELİM TARAFINDAN TAHMASB'A
İRSAL OLUNAN AHİDNÂME SURETİDİR

(DTCF Ktb. İ. Saip Senceryaz. 266) vr. 31 a - 32 b

Hazret-i vâhibu'l-atâyâ ve hâliku'l-berâyâ...

Ben ki ol silsile-i 'aliyyeye irtibât ile müftehir ve mübâhi, der-i der-yây-ı şâhî ve âsümân-ı pâdişâhî, çerâğ-ı neyyir-i dudmân-ı Osmâni, halef-i bi-eşref, hazret-i Sultân Süleyman Hân, el-mütevekkil 'alâ'llâhi'l-kerîmi'l-mennân, Selim Hân'ım, fehvây-ı "El-veledü sirru ebîhi" muktezâsınca vâlid-i a'azz u a'zam u ekrem u efham Pâdişâh-ı 'âlem, huldîdet hılâfetuhu, 'âli"-câh sa'âdet-destgâh, übbidet devletuhu ve zîydet şevketuhu hizmetleriyle olan 'ahd u peymân ve ukûd u eymânı mukarrer ve muhakkak ve mu'ayyen ve musaddak tutub şöyle 'ahd itdüm ki: 'Înayet u fazl-ı ilâhî ve âlây-ı vâlây-ı nâ-mütenâhî karîn-i hâl ve rehîn-i amalim olub nüzûl-ı ikbâl-i serîr-i saltanat u iclâl ve rabt-ı umûr-ı cumhûr ve zabt-ı mesâlik ü memâlik ü suğûrda istibdâd ve istiklâl müyesser olur ise, Allâhu şâhidun "ve kefâ bi'llâhi şehîden" ol Allâh hakkiyçün ki aşikâr u nihân 'ilm-i kadîm-i muhît sânına yeksân ve ihya vü imâtet kudret-i tâmmesine nisbet sehl ü asandır; madam ki ol cânibden munâkıs-ı 'ahd ü misak bir vaz' sâdır ve muhâlif-i sulh u salâh bir emr zâhir

olmaya, bu cânibden asla taraf-ı rah-ı hilafa güzer ve dîde-i şikâkla ol canibe nazar olunmayub cadde-i sıdk u safâ ve tarîka-i hüsn ü vefâdan 'udûl ve insirâf olmaya. Kezâlik, ol cenâb-ı me'âli-meâb hazretleri dahi sıyânet-i şerâ'it-i ülfet ve ri'âyet-i zevâbıt-ı mahabbet idüb rızây-ı sa'âdet-iktizây-ı pâdişâhî ve irâdet-i zafer-gayet-i şehinşâhîden gayri savba insirâf ve inhırafı revâ görmiyeler; tâ ki mâbeynde olan ukûd mübrem ve esâs-ı müsalâha bir veçhile müşeyyed ve müstahkem ola ki kürûr-ı duhûr-ı a'vamla halel-pezîr ve mürûr u 'ubûr-ı ezmân u enam ile noksan-gîr olmaya; tarafeynden dostî ve hullet mutevâlî ve mahabbet ü meveddet müte'âlî olub hüccâc ve zuvvâr ve ebnâ-i sebîl ve eshâb-ı esfâr ve erbâb-ı mu'âmelât ve tüccâr-ı memâlik ü ahrâr, leyi ü nehâr aktâr u emsârda seyyar ve devvâr olub cümle vâridîn ve sâdirîn emr-i refâhiyyet u temkîn ile hemîşe serkârlarında müstakar olub, hârisân-ı kıla' u suğûr u mesâlik ve zâbitân-ı ekasî-i etrâf-ı memâlik ve pâşâyân-ı serhadd-i memleket ve vâliyân-ı eknâf-ı vilâyet mâni' ve müzâhim olmaya. Madam ki nihâl-i vücûd, bustan-ı sıhhatde zülâl-i selsâl-i hayat ile tarî ve çemen-i zindegânî tund-bâd-ı fenâdan berî ola, bu 'ahd ü mîsak ilâ-yevm-i 't-telâk kâim ve esbâb-ı muvafakat u vedâd ve levâzım-ı musadakat u ittihâd dâim olub, a'kab-ı ensâbımızdan evlâd-ı emcâd ve ahfâd-ı sa'âdet-nihâd u necâbet-nijâdlarımıza dahi tenbîh ve te'kîd ile va'z u vasîyyet ve pend ü nasîhat oluna ki, dâima bünyân-ı sulh u salâh müşeyyed ve kavâid-i emn ü felâh mümevhed tutulub eyyâm-ı sa'âdet-i pâdişâhîde tarafeynden re'âyâ ve berâyâ huzûr-ı hâl ve itminân-ı mâl üzre olub ed'iye-i devlet ü ikbâl ve esniye-i kıyâm-ı sa'âdet ü iclâle müdâvemet ve iştigâl üzre olalar...

Bu 'ahidnâme-i nâmî zımında mezkûr ve sahîfe-i kerâmetde her ne ki mesturdur, yanımızda makbul u mukabbel ve muhakkak u mukarrerdir. Hazret-i Hak, celle ve alâ, habîr ve âgâhdır; bu husûsa şâhid ve güvâh olsun ki, bu 'ahd ü mîsak madam ki ol hazret cânibinde kâimdir, bu cânibde dahi rûz-ı kıyâmete dek bâki ve dâim olub hilâfına cevaz gösterilmeye. Amîn, bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn.

KISALTMALAR

AC	-	Aviso di Costantinopoli
Ayn.ypt.	-	Aynı yapıt
BA	-	Başbakanlık Arşivi
BCKB	-	Mustafa Akdağ, Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması
c. - Cilt		
DTCFD	-	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
DM	-	Dizfuli Münşeati
DSO	-	Alberi, Documenti di Storia Ottomana del Secolo XVI
Göst. yer.	-	Gösterilen yer
KA	-	Âli, Kühü'l-ahbâr
Krş.	-	Karşılaştır
Mh	-	Mühimme Defteri
NM	-	Âli, Nâdiru'l-mehârib
OSAM	-	Çağatay Uluçay, Osmanlı Sultanlarının Aşk Mektupları
RAV	-	Alberi, Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto
s.	-	Sayfa
Sa.	-	Sayı
SBM	-	Çağatay Uluçay, Selim-Bayezid Mücadelesi
TA	-	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TOEM	- Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TTEM	- Türk Tarihi Encümeni Mecmuası
TV	- Tarih Vesikaları
vd.	- ve devamı
Vrk.	- Varak
Vsk.	- Vesika

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ VE YAZMA YAPITLAR

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (Şehzade Mustafa, Selim ve Bayezid ile Kanuni Süleyman, Hürrem, Mihrimah arasında mektuplaşmalar. Taht kavgalarına ilişkin çeşitli belgeler).

Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defterleri, No. 3, 4, 6, 7, 12, 16.

Âli, Nâdiru'l-mehârib. Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Revan, No. 1290.

Âli, Künhü'l-ahbâr, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktb. İ. Saip Sencer yaz. I, 1783.

Ârifi, Vekayi-i Sultan Bayezid ma'a Selim Han (Bayezidnâme), Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Revan, No. Mk. 1540.

Abdullah Ef. (Sarı), Düstüru'l-inşâ, Süleymaniye Ktb. Esad Ef. No. 3332.

Derviş Çelebi, Cengnâme, Bayezid Ktb. Velîyüddin Ef. No. 2735, Vr. 119 -122 a (Dizfuli Münşeati).

Dizfuli Münşeati, Bayezid Ktb. Velîyüddin Ef. No. 2735.

Fetvâ Suretleri, Bayezid Ktb. Velîyüddin Ef. No. 3216, Vr. 67 b - 69 a.

Hasan, Kınalızade, Tezkire, İzmir Milli Ktb. No. 20/801.

İtaatnâme, İstanbul Hüsrev Paşa Ktb. No. 341.

Mustafa, Celalzâde (Koca Nişancı), Tabakatu'l-memâlik ve derecatu'l-mesâlik, İstanbul, Ayasofya Ktb. No. 3296. Münşeât Mecmuası, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktb. İ. Saip Sencer yaz. No. 266.

Münşeât Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Ktb. T. y. No. 4097.
Tevârih-i Âl-i Osman, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Revan, No. 1100.

B- BASILI KAYNAK VE İNCELEMELER

- Abdülaziz, Karaçelebizâde, Süleymannâme, Bulak, 1248.
Ahmed, Müneccimbaşı, Tercüme-i Sahâifu'l-ahbâr, III, İstanbul, 1285.
Ahmed Refik, "Konya muharebesinden sonra Şehzade Sultan Bayezid'in İran'a firarı", TOEM, 36 (1331), s. 705-727.
Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı (699-1027), İstanbul, 1332.
Akdağ, Mustafa, Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması, Erzurum, 1963.
Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları", Ankara, 1975.
Akdağ, Mustafa, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi", c. V, Sa. 3 (1947), s. 291 -309.
Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, c. XIII, Sa. 51 (1949), s. 497-564.
Alberi, E., Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto. Sezione Turchia, ser. III, Vol. 1, Firenze, 1840.
Alberi, E., Documenti di Storia Ottomana del secolo XVI, Firenze, 1842.
Ali Cevat, Tarihin Kanlı Sahifeleri: Şehzade Sultan Mustafa.
And, Metin, Türkiye'de İtalyan Sahnesi - İtalyan Sahnesinde Türkiye, İstanbul, 1989.
Aviso di Costantinopoli del modo tenuto dalla Roscia Moglie del S. gran Turcho per far morire Mustafa primogenito suo; et la cagione di tal morte, et quella di Giangir il Gobbo per suo figliuolo con la dissolutione del Matrimonio della detta Roscia e disgradatione di Rustan Bascia. 1554.
Busbecq, Türk Mektupları, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939.
Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, 1558-1559. XVI. Asırda Bursa, Bursa, 1940.
Danişmend, İsmail Hâmi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, İstanbul, 1948.
Dovvney, Fairfax, Muhteşem Süleyman, Çev. Ali Kemali Aksüt, İstanbul, 1936.
Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul, 1972.
Ekrem Kâmil, "Hicri Onuncu, Milâdi On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzi -

- Mekki Seyahatnamesi", İÜEF Tarih Semineri Dergisi. c. I, Sa.2 (1937), s. 3-90.
- Faridun Bey, Memua-i "Münşeâtü's-selâtin", II. İstanbul, 1275.
- Gaffârî, Cihan-ârâ, Tahran, 1349 Ş.
- Gökbilgin, M. Tayyib, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul, 1952.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", İÜEF Tarih Dergisi, c. VII, Sa. 11-12 (Eylül 1955), s. 11-50.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Hürrem", "Süleyman I." İslâm Ansiklopedisi.
- Hammer Purgstall, J.V., Devlet-i Osmaniye Tarihi, Çev. M. Ata, VI, İstanbul, 1332.
- Hasan Rumlu, Ahsenü't-tevârih, Vol, I (Persian Text), yay. C. N. Seddon, Baroda, 1931.
- Hayrullah Ef., Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, XI. İstanbul, Tarihsiz.
- Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, III, İstanbul, 1927.
- İbrahim Peçevi, Tarih-i Peçevi, I, İstanbul, 1283.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı imparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", Bel-leten, c. XV, Sa. 60 (1951), s. 629-684.
- Jorga, N., Geschichte des Osmanischen Reiches, III, Gotha, 1910.
- Kâmil Paşa, Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, I, İstanbul, 1325.
- Kanunname-i Âl-i Osman (Fatih Kanunnamesi), yay. M. Ârif, TOEM eki, İstanbul, 1330.
- Koçi Bey, Risale, İstanbul, 1277.
- Mehmed b. Mehmed, Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr, İstanbul, 1276.
- Mehmed Hemdemi (Solak-zâde), Tarih-i Solak-zâde, İstanbul, 1298.
- Mehmed Zeki, Maktul Şehzadeler, İstanbul, 1336.
- Mustafa Selaniki, Tarih-i Selaniki, İstanbul, 1281.
- Özcan, Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", İÜEF Tarih Dergisi, XXXIII (1980-81)'den ayrı basım.
- Romanin, S., Storia Documentata di Venezia, VI, Venezia, 1857.
- Rossi, Ertore, Parafrasi Turca del de Senectute presentata a Solimano il Magnifico dal Bailo Marino da Cavalli (1559), Roma, 1937.
- Salaberry, M. de., Histoire de l'Empire Ottoman. Depuis sa fondation jusqu'à la Paix d'Yassi en 1792, II, Paris, 1813.
- Salis, Renzo Sertoli, Muhteşem Süleyman, Çev. Şerafettin Turan, Ankara, 1963.

- Turan, Şerafettin, “Şehzade Bayezid’in Babası Kanuni Sultan Süleyman’a Gönderdiği Mektuplar”, Tarih Vesikaları, 1 (16), 1955, s. 118-127.
- Turan, Şerafettin, “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, Belleten, c. XXII, Sa. 88 (1958), s. 551-593.
- Turan, Şerafettin, “1560 Tarihinde Anadolu’da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri” AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XXII, Sa. 3-4 (1964), s. 273-293.
- Uluçay, Çağatay, Osmanlı Sultanlarının Aşk Mektupları, İstanbul, 1950.
- Uluçay, Çağatay, “Selim-Bayezid Mücadelesi”, Tarih Vesikaları 3 (18), s. 374-387.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, II, Ankara, 1949.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları, I, Ankara, 1943.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatından Saray Teşkilatı, Ankara, 1945.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Kütahya Şehri, İstanbul, 1932.
- Zinkeisen, J. W., Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, III, Göttingen, 1855.

DİZİN

A

- Abdi Ağası, 264
Abdu'l-baki Efendi (Mısır Kadısı), 273
Abdullah (Sarı), 12, 13, 155
Abdullah, (Şehzade Bayezid'in oğlu), 23, 30, 92, 96, 164, 205
Abdolvahhab Gazi Türbesi (Sivas), 206
Abdurrahman Çelebi (Kazasker), 150
Abdurrahman Gubari (Hoca), 72
Abdülaziz, Karaçelebizâde, 6, 290
Abdülcebbâr (Bayezid'in hocası), 72
Abdülganioğlu (Bayezid'in adamı), 185
Acem mülkü (bkz. İran), 180
Acemioğlanları, 226, 236
Acemistan (bkz. İran), 182
adam toplama, 93, 118
adam yazmak, 122
Adana Valisi, 137
Âdem (peygamber), 280
Adilcevaz (Bitlis), 173, 234
Afyon-Karahisar, 107, 136, 138, 220
Ağa Veli, 118
ağır zeamet, 163
ahidnâme, 37, 169, 202, 245, 276, 285
Ahmed (Sonisalı), 173
Ahmed (Şehzade, II. Bayezid'in oğlu), 92, 120
Ahmed Çavuş (Selendili), 264
Ahmed Efendi (Halep Kadısı), 273
Ahmed Paşa (Şam Beğlerbeğisi), 259
Ahmet I., (Padişah), 238
Ahmet Paşa (Cenabi), 80, 84, 89, 95, 116, 132, 136, 153
Ahmet Paşa (Kara, Sadrazam), 40, 48, 62, 68, 74
Ahsenü't-tevârih, 6, 187, 291
Ak Höyük (Aktepe, Ereğli), 45
akçe, 19, 48, 56, 77, 88, 92, 94, 96, 102, 137, 159, 161, 183, 262, 266
Akdağ, Mustafa, 9, 19, 56, 287
Akdeniz, 18, 227
Akkerman, 229
Akmeşe (kumaş), 192
Aksak Seyfeddin (Bayezid'in adamlarından), 118, 119, 126, 185, 188
Aksaray (Konya), 40, 43, 116
Akşehir (Konya) Sancağı, 77, 106, 153, 175, 238, 266
Aktepe (Ak Höyük, Ereğli), 45, 46, 50
Âl-i Osman (Osmanoğulları), 8, 48, 58, 59, 78, 269, 290, 291
Alaca Bursa kadifesi, 192

- alçak hallü dirlik, 20
- Alessio (Leş, Arnavutluk), 227
- Ali Ağa (Çavuşbaşı), 42, 205, 206
- Ali Ağa (Hacı, Konya Kadısı), 132
- Ali Ağa (İran elçisi), 182, 183
- Ali Emiri Efendi, 12
- Ali Paşa (Semiz, Sadrazam), 213
- Ali Paşa (Sivas Beylerbeyi), 89, 127, 128, 129, 130, 132, 147
- Ali Paşa, Dulkadriye (Maraş Beylerbeyi), 152, 153, 192, 193
- Ali Rıza (İmam), 121
- Âli, Gelibolulu, 5, 155, 180
- Ali, Ymanoğlu, 119
- Alibray, Vion, 53
- Allahverin Ağa (İran elçisi), 194
- Alman, 7
- Altı bölük halkı, 234, 236
- altın sürahi, 192
- altın tepsi, 192
- altın, 19, 42, 71, 72, 81, 85, 93, 94, 96, 97, 98, 102, 164, 181, 183, 189, 197, 207, 221
- Altınay, Ahmet Refik, 12, 26, 44, 60, 161, 171, 229
- Amasya Anlaşması, 11
- Amasya Kadısı, 35
- Amasya Müftüsü, 160
- Amasya Sancakbeyliği, 32
- Amasya, 11, 24, 27, 32, 33, 35, 41, 42, 45, 46, 50, 55, 56, 58, 63, 68, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 111, 115, 116, 117, 119, 121, 124, 127, 128, 137, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 173, 174, 185, 198, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 225, 226, 228, 229, 254, 258, 259, 260, 276, 291
- Ambrogio, Giovanni, 53
- Amerika, 18
- Âmid (Diyarbakır), 100
- amud-ı nesebi (veraset), 238
- Anadolu askerleri, 154
- Anadolu Beylerbeyi, 80, 89, 136, 153
- Anadolu Kazaskeri, 150, 273
- Anadolu Kethüdası, 119
- Anadolu, 4, 9, 10, 11, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 41, 43, 56, 57, 63, 80, 84, 89, 92, 96, 117, 119, 120, 121, 122, 133, 135, 136, 138, 147, 150, 153, 154, 159, 167, 168, 170, 173, 177, 183, 195, 199, 212, 215, 216, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 259, 264, 272, 273, 292
- Ancona (İtalya), 53
- Ankara (Ay., Bk., Engürü Ankara Kadısı), 85
- Ankara Kalesi, 221
- Ankara Sancakbeyi, 154
- Anonim Relazione, 42, 45, 47, 48
- araba, 84, 107, 214
- Arabistan, 162, 165, 278
- Arap lapası, 71
- Arap Mehmed (Bayezid'in adamı), 186, 187, 188
- Araplar, 227, 228
- Aras Savaşı, 171, 175
- Aras, 167

- Ardahan Beyi, 179, 182
 Ârifi, 148
 ariza, 20, 85, 111
 Arnavut levendleri, 227
 Arnavutluk, 212, 225, 227
 Arpa Emmini, 126
 arpa, 165
 Arz tezkeresi, 61
 asi, asiler, 11, 59, 148, 149, 150,
 153, 155, 159, 161, 163, 166,
 176, 178, 185, 192, 195, 203,
 216, 217, 218, 227, 229, 235,
 251, 259, 297
 Âsitane, 56
 Asker, askerler, 8, 46, 48, 71, 73,
 83, 115, 117, 122, 123, 124, 125,
 131, 134, 136, 145, 146, 149,
 161, 168, 173, 174, 253, 260,
 268, 270, 271, 275
 aşiret, aşiretler, 117, 118, 119,
 120, 163, 189, 216, 228
 at nalı, 165
 at, 47, 165, 181, 207, 275
 Atlantik, 18
 atlas kumaş, 207
 atlı sipahiler, 235
 Atmeydanı (Sultanahmet), 24
 Avârız-ı Divâniyye, 279
 Aviso di Costantinopoli, 7, 34, 49,
 287, 290
 Avrupa, 7, 18, 52, 53
 Avusturya savaşları, 235
 Avusturya, 4, 7, 60, 61, 212, 213
 Ayaklanma, 218
 Aydın, 225
 Ayıntab (Gazi), 88, 167, 178
 Âyin-i Osmani, 58
 âyine (ayan), 259
 Ayşe Sultan (Mihrimah'ın kızı),
 169
 Azablar Ağalığı, 119
 Azak, 229
 Azerbaycan, 173, 174

B
 Babîâli, 36
 badem, 35
 Bağdad Beylerbeyi, 206
 Bağdad, 100, 101, 193, 264
 bāğî (asi), 272, 273, 274
 Bahşi Tavica (Üveyi Tuğca), 61
 bal, 35
 Balıkesir (Balıkesre) Sancağı, 68,
 108, 109, 225
 balmumu, 35
 Barcınlu (Bursa), 218, 219
 Basra Beylerbeyi, 162
 Basra, 264
 Başbakanlık Arşivi, 11, 12, 287,
 289
 başkent, 30, 56, 98, 173, 175
 başmak, 30
 Batı Anadolu, 225, 228
 Bayburt, 165, 183
 Bayezid, II., Vakfı, 52
 Bayezid, Şehzade, vii, 4, 27, 45,
 48, 58, 59, 60, 63, 138, 205, 292
 baylo, bailo, 6, 24, 27, 36, 52, 67,
 70, 134
 Beçkerek, 110
 Behzad, Mûlezim, 219, 220
 benek, 98
 Beşaret Ağa (İran elçisi), 200,
 201, 202
 beygir, 84, 214
 Beylerbeyi, beylerbeyiler, 13, 37,

78, 80, 89, 116, 128, 136, 137,
138, 139, 147, 152, 153, 161,
162, 166, 167, 168, 169, 171,
178, 187, 189, 192, 193, 201,
202, 206

beylerbeyilik, 31, 92, 94, 163

Beyoğlu (İstanbul), 52

Beypazarı (Ankara), 216

Beyşehir, 222

Beytülmal, 59

bezirgân, 120

biniş takımları, 207

Bitlis, 177, 179

Boğazlar, 226

Bolu, 58, 183, 228

Bonarelli, Prospero, 53

Bostancıbaşı, 76, 267

boş gezen levendler, 117

'boy beyleri,' 136

bozdoğan at (Bayezid'in), 215

Bozkırlı, 118

Bozok, 118, 119, 218

bölük halkı, 163, 234, 236

börk, 236

buğday, 19

Bulam Sultan (Mihrimah), 169

Bursa çatması, 98, 192

Bursa Sancakbeyliği, 50

Bursa, 21, 29, 49, 50, 84, 86, 87,
88, 89, 98, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 120, 121, 131, 192,
205, 206, 214, 215, 218, 225,
227, 228, 290

Bursa (Bursa), 88, 111, 256, 257

Busbecq (Avusturya elçisi), 5, 7,
26, 28, 38, 45, 47, 48, 49, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 71, 76, 108, 148,
181, 200, 205, 213, 215, 290

Büyük Celali Ayaklanması, 236

C

Cafer Sultan (İran elçisi), 194
camii, 228

Canik (Samsun), sancağı, 102,
216, 225, 262

casus, 73, 89, 171, 173, 187

cebe, 259

cebebane, 124, 136, 259

Cebrail, 103

Celali (Ayaklanmacı), 56, 230,
235, 236

Celâlî'd-dîn Efendi (Müderri),
273

Cem (Şehzade), 61

Cemaleddin Mehmet Çelebi
(Amasya Kadısı), 35

Cembağı (Konya), 152

cemiyet, cemiyetler, 123, 124,
125, 128, 137, 138, 145, 146,
147, 168, 177, 228

Cengnâme, 13, 148, 289

cephane, 121, 122

cer, 22

Cicerone, 134

Cihanârâ, 6, 187

Cihangir-Şehzade, 23, 27, 29, 42,
45, 54, 61, 67

coğrafya, 28

Contarini, P., 212

cûlus, 32, 110

cürüm ve cinayet resmi, 235

Ç

çadır, 172, 257

Çalap Verdi, Ağa Veli oğlu, 118

Çankırı Sancağı, 93

Çâr-kitâb (4 Kutsal Kitap), 268
 çaşnigirbaşı, 74
 çavuş, çavuşlar, 199, 200, 256
 Çavuşlar Kethüdası, 264
 çengele asılmak, 59
 Çeribaşı, 229
 Çerkes, Çerkesler, 29, 165
 Çerkez Mahmud (Bayezid'in ordu-
 su), 187
 Çermik (Erzurum), 175
 çete, çeteler, 163, 227
 çift, 235
 çiftbozan reaya, 63, 224
 çiftlik, 184, 218
 Çoban Köprüsü (Erzurum), 167
 Çorlu, 227
 Çorum (Sancağı), 77, 92
 Çubuk (Ankara), 214
 Çuha, 192

D

Darendeli, 119, 270
 Dârü'l-imâre (Kazvin sarayı), 188
 Defterdar, 263
 deftere yazmak, 120
 değnek (yasakçı), 235
 deniz seferleri, 19, 133
 derbent, 179
 Dergâh-ı âli çavuşları, 226
 Derviş Çelebi, 13, 148, 152, 153,
 154, 289
 Devlet Giray (Kırım Hanı), 162
 devlet hazinesi, 217
 dış ticaret, 18
 dilsizler (cellad), 47
 Dimetoka, 38, 41, 43
 dirhem, 192
 dirlik, 19, 118, 119, 161, 163, 279

Divan (şiir), 72
 divan emiri, 216
 Divan-ı hümayun, 59, 163
 Divane Yakub (Bayezid'in adamı),
 118
 Diyarbakır (Beylerbeyi) Kethüda-
 sı, 100, 101, 119, 120, 121, 162,
 166, 177, 178, 179
 diyet, 217
 dizdar, 214
 Dizfuli Münşeat Mecmuası, 12
 Dobruca, 58
 Doğrayan Menzili (Ankara), 94
 Doğu Anadolu, 228
 Doğu Trakya, 225
 don (elbise), 192
 Downey, Fairfax, 7, 34, 60, 62
 Draç (Durazzo), 212, 227
 Dursun (Bayezid'in adamı), 185
 Düsturu'l-inşâ, 12, 13, 194, 199,
 201, 202, 206
 düzenli, düzensiz vergiler, 163
 Düzme Mustafa, 7, 10, 57, 58,
 59, 60, 61, 62, 63, 68, 73,
 117

E

Ebussuud Efendi (Şeyhülislam),
 149, 150, 217, 290
 Ece Ovası, 226
 Edirne, 21, 45, 58, 59, 60, 81, 83,
 84, 110, 291
 Eflak, 225, 227
 ehl-i gurbet, 227, 228
 ehl-i örf, 215
 ekber evlad, 23, 29, 32, 37
 Ekberiyet, 73, 238
 elçi, 53, 175, 183, 194, 202, 213

Elkas Mirza (Şah Tahmasb'm kardeşi), 173, 174
 Emir Ali Ymanoğlu, 119
 emir, ümerâ, 21, 218, 244, 270
 Emirşah (Ankara Kadısı), 217
 Emr-i şerif (Padişah buyruğu), 82
 Enbiyâ, 280, 282
 Enez, 226
 Erdel, 40, 213
 Erdeşir, 51, 248
 Ereğli (Konya), 49, 54, 57
 erik, 35
 Erode, Augusto di, 212
 Erzurum (Beylerbeyi Kulları), 13, 33, 37, 45, 101, 137, 147, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 175, 177, 178, 179, 182, 183, 189, 191, 193, 197, 201, 228, 229, 234, 275, 276, 290
 eshab, 176
 Eskişehir, 86, 94, 109, 118, 253, 266
 Esterâbâd (İran), 186
 Eşik Ağası, 200
 eşkıya, 117, 148, 226
 et, 35
 Etrâk (Türkler), 57
 evliya, 155, 282
 eyalet askerleri, 136, 153
 Eyyûb-ı Ensâri Medresesi, 273

F

Faik (İskenderiye Sancakbeyi), 119
 faiz, 19
 Farsça, 14, 72, 148, 173, 186, 190
 Fatih Mehmed, 8, 24, 31, 39, 94
 Fekete, 12
 Ferdinand (Avusturya Kralı), 213

Ferhad Paşa (Karaman Beylerbeyi), 133, 137
 Feridun Ahmed, 13, 148, 153, 154, 160, 161, 164, 166, 173, 176, 184, 185, 190, 192, 197, 198, 199, 200, 203, 291
 ferman, 40, 255, 256, 257
 Ferruh (Bayezid'in adamı), 119
 Ferruh Bey (Anadolu Kethüdası), 119
 Ferruh Bey (Tarsus Sancakbeyi), 154
 Ferruh Kethüda (Hüsrev Paşa'nın Kethüda'sı), 264
 Ferruhşad, 219, 220
 Fetret Devri, 3
 fetva, 45, 148, 149, 150, 176, 185, 192, 195, 198, 203, 217, 239
 filo, 212
 flori, 147
 Firakî (Şair), 70, 72
 firengi a'la çatma kadife, 192
 firengi a'la diba, 192
 firengi a'la şeyb, 192
 firengi kadife, 192
 Firuz Bey (Müteferrika, Selim'in elçisi), 202
 firuze, 192
 François I., (Fransa Kralı), 24
 Fransa, 24
 Fransızca, 53
 futa (önlük), 75

G

Gaffârî (İranlı tarihçi), 6, 291
 garib yiğitler, 165
 gaza, 199
 gazel, 72
 Gazi, 206

Gelibolu, 225, 226, 227
 gemi, 162, 163
 Gerede (Bolu), 183
 Germi çayırı (Revan), 172
 Germiyan (Kütahya), 70, 76
 Gıyaseddin Ataullah (Azerbaycan Veziri), 174
 goute (nikriz), 40
 Grand et der-nier Solyman, 53
 Gülâbî Çavuş (Selim'in elçisi), 198
 Gülbahar Sultan (Mahidevran), Ş.
 Mustafa'nın annesi, 23
 gümüş, 19, 181, 192
 gündelikçi, 120
 Gürcistan, 200
 Gürcü, Gürcüler, 165, 200
 Gürcüboğazi, 169

H

Hacı Ali (Konya Kadısı), 112, 264
 Hacı Hasan (Çavuş), 199
 Hacı Hüsrev (Erciş Sancakbeyi),
 187
 hadis, 87, 152
 Hafsa Sultan (Kanuni'nin annesi),
 29
 Hakk-ı şer'i, 37
 Halep, 54, 101, 118, 121, 122, 137,
 163, 179, 180, 234
 halı, 49, 194
 Halife, 3, 51
 Halil (Kütahya Kadısı), 119, 215
 Halil Hoca (Bayezid'in adamı),
 214
 Hamid Efendi (Rumeli Kazaskeri),
 271, 274
 Hammer, 8, 25, 63, 77, 134, 164,
 180, 189, 190, 291
 hançer, 181, 204

hapishane, 229
 haram, 217
 Harameyn-i Şerifeyn, 71
 harami, 116, 226, 227
 haramilik, 22, 226, 230
 hârisân-ı kıla, 285
 Has, 262
 Hasan (Kınalızade), 72, 117
 Hasan Ağa (Kapıcıbaşı), 192
 Hasan Ağa (Mirahuru), 155
 Hasan Beg (Yüzbaşı, İranlı, Korucu), 173, 174, 188
 Hasan Kethûda (Dukakinoğlu),
 118, 122, 123, 126, 259
 Hasan Rumlu (tarih yazarı), 6,
 173, 181, 187, 189, 204, 205,
 291
 Hasankale, 166
 Haseki Sultan, 30, 73
 hasır, 49
 hassa sarayı (Bursa), 49
 Hatt-ı Şerif, 200
 Haydar (Karamanlı), 48, 127, 173,
 270
 Haydar Paşa (Vezir), 48
 Hayreddin İcadî, 160, 163
 hazine, 124, 218
 hekimbaşı, 214
 helal, 148, 150
 Hemedan (İran), 174
 hıl'at, 174, 254
 Hınıs (Erzurum), 175
 Hıristiyan, 52
 Hızır Sultan (İran elçisi), 198
 Hidâye, 274
 Hipodrom (Sultanahmet), 24
 hisar erenleri, 214
 hisar gediği, 222

- Horasan, 121
 hububat, 19, 76
 Hucurat, 273
 hukuk, 28
 hüccâc (hacılar), 285
 hüküm, 94, 182, 215, 228
 Hürmüz, 261
 Hürrem (Roxalan), 4, 10, 11, 23,
 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
 33, 34, 38, 40, 44, 53, 54, 60,
 62, 63, 68, 72, 73, 75, 76, 96,
 97, 289
 Hüseyin (Bayezid'in defterdarı),
 96
 Hüseyin Beg Yüzbaşı (İranlı), 193
 Hüseyin Bozkırlıoğlu, 119
 Hüseyin-âbâd, 218
 Hüseyin, Turgutoğlu, 119
 Hüsrev Bey (Paşa, Van Beylerbe-
 yi), 178, 201, 202
 Hüsrev Paşa (Aynıtâb Beyi), 167
İ
 Ilgın, 153
 İbn Mimar Mustafa (İstanbul Kadı-
 sı), 150, 273
 İbrahim Paşa (Sadrazam), 30, 31,
 112
 İbrahim Sultan (Gürcü), 200
 iç halk, 213, 214
 iç karışıklık, 12
 iç savaş, 147, 233
 İçyağı, 35
 ihsan (armağan), 35, 68, 106, 194
 ilmiye sınıfı, 27
 iltizam, 218
 İlyas Bey, (Ş. Karaağaç Beyi), 207
 İlyas Subaşı, 217
 İmam Ali Rıza, 121
 İmam Kulu Han (İranlı), 184
 imam, 21
 imame, 205
 imaret, 21
 imrahor, 74
 inci, 181
 İnegöl, 112, 256
 İpsala, 125, 138
 İrakeyn Seferi, 30, 31
 İran, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 18,
 25, 40, 43, 44, 45, 49, 53, 54,
 55, 56, 58, 60, 63, 110, 121, 122,
 126, 144, 148, 162, 165, 166,
 167, 170, 171, 172, 173, 174,
 175, 176, 177, 178, 179, 181,
 182, 183, 184, 185, 186, 187,
 189, 192, 194, 198, 199, 200,
 201, 203, 205, 212, 215, 225,
 228, 229, 234, 235, 239, 290
 İranlılar, 187, 200, 202
 İskender Paşa (Diyarbakır Beyler-
 beyi), 166, 167
 İskenderiye Sancakbeyi, 119
 İskilip, 147
 İsmihan Sultan (Selim'in kızı), 110
 İstanbul Kadısı, 150, 273
 isyan, 155, 168, 276
 işsizlik, 21
 İtaatnâme, 12, 13, 14, 77, 79, 84,
 106, 107, 117, 133, 147, 148,
 153, 289
 İtalyan kaynakları, 49
 İtalyan, 29, 49, 53, 54, 212, 290
 İzmir, 107, 131, 289
 İzmit, 225, 227
J
 Jorga, N., 7, 48

- K**
- kabâyil, 279
- kadı vekili, 21
- Kadınlar Saltanatı, 26, 44, 60, 290
- kadırğa, 229
- kadife, 192, 207
- kâfir kıyafeti, 226
- Kafkaslar, 162
- kaftan giydirme, 120
- Kağızman, 167
- kale muhafızları topu, 170, 214
- kalkan, 259
- kâmil kuruş, 19
- kan pahası, 207
- Kanuni Sultan Süleyman, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 67, 68, 73, 74, 75, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 121, 122, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 179, 182, 183, 184, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 211, 212, 213, 215, 216, 219, 222, 224, 229, 234, 238, 239, 289, 292
- kanunname, 8, 78, 94, 291
- kapıcı, kapıcılar, 47, 75
- kapıcıbaşı, 106
- kapıkulları, 19, 20, 21, 133, 135, 177, 218
- kapıkulluğu, 56, 136
- kapıkulu elbisesi, 236
- Kapıkulu Ocakları, 118, 233, 235
- Kapu Ağası, 76, 267
- Kapucular Kethüdası, 47
- Kara Ağızlı (Bayezid'in adamı), 187
- Kara Amid (Diyarbakır), 177
- Kara Sıddıkoğulları, 270
- Kara üzüm, 35
- Karahisar, 107, 118, 136, 138, 147, 175, 220, 259
- Karahöyük (Kütahya), 71
- karakol, 111
- Karaman Askeri Beylerbeyi Sancağı, 32, 45, 70, 122, 133, 147, 166, 259
- Karamanlı, 127, 164
- Karamanoğlu, 103, 264
- Karayazı (Erzurum), 228
- Karinâbad, 226
- Kars, 194, 197, 207
- Kaside, 70
- Kasr-ı Şirin Antlaşması, 207
- Kastamonu Sancağı, 96, 102
- Katarsarayı (Çorum), 89, 95, 97, 124
- Kavak İskeleleri, 226
- Kavala, 226
- kayıp mallar, 218
- Kayseri, 137
- kazasker, 58, 150
- Kazvin (İran), 6, 110, 121, 171,

173, 174, 175, 180, 182, 183,
185, 186, 189, 191, 192, 193,
194, 202, 203, 204, 205, 207,
211, 215
Kefe (Kırım), 162
keklik avı, 127
Kemal Kara Sıddıkoğlu, 127, 270
Kemaleddin İbrahim, 35
kemend, 47
kemer, 96, 192, 204
kemha (kumaş), 207
Kenan (Yevimlû teftişi), 219
Kerbela, 199
kervan, 226, 227, 228
kese (para), 181
kethüda, 214
Keykuş (Konya), 153
kılıç çekmek, 150, 271, 272
kılıç, 150, 155, 161, 181, 186, 192,
204, 271, 272
Kınalızade Hasan, 72, 117, 175
Kırım, 29, 162, 174, 229
kırmızı mücevveze, 76
Kırşehir Beyi, 220
kışlak, 93
kışlamak, 95
kitlık, 19
Kızıl Üzüm, 35
Kızılbaş, 80, 126, 170, 268
kile, 35
kilise, 227
Kitâb-ı der-medh-i pîrî, 134
kitap, 5, 53
Koca Nişancı Celalzade, 44
Kocaili, 225
Koçi Bey, 17, 18, 291
komplo, 34, 60, 61
konak yeri, 25, 86, 95, 111, 145, 153

Konya Ereğlisi, 45
Konya Kadısı, 112, 132, 264
Konya Savaşı, 5, 6, 9, 12, 13, 14,
148, 159, 161, 168, 173, 174,
185, 186, 212, 214, 215, 216,
217, 221, 222, 223, 229, 233
Konya, 5, 6, 9, 12, 13, 14, 41, 42,
62, 69, 70, 72, 75, 77, 83, 84, 85,
87, 89, 104, 106, 107, 111, 112,
118, 121, 122, 131, 132, 136,
147, 148, 152, 153, 154, 155,
159, 161, 168, 173, 174, 180,
183, 184, 185, 186, 201, 205,
212, 214, 215, 216, 217, 221,
222, 223, 224, 229, 233, 238,
254, 259, 264, 290
korucu, 233, 234
Korucubaşı, 189
Kostantıniyye (İstanbul), 86
Koyulhisar, 175
koyun, 225
köle, 34, 57
kölelik, 111, 132
Köprülü (Selanik), 226
Kronikler, 25, 58
Kubad Paşa (Van Beylerbeyi),
171, 187, 189, 191
Kubad Ymanoğlu, 119
Kuduz Ferhad, 119, 180, 181, 186,
188, 222
kulluk kâğıdı, 31
kumaş, 98
Kur'an, 49, 98, 149, 150, 194, 207,
271, 272, 273, 278
Kurban Bayramı, 178
Kurşunlu (İnegöl), 112
Kuruluş Devri, 3
kuruş, 19

Kutbū'd-din Mekkî, 71
Kūnhū'l-ahbâr, 5, 25, 27, 287, 289
Kürdistan, 193
Kürt aşiretleri, 119
Kütahya, 62, 68, 69, 70, 71, 72, 75,
76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 89, 90, 91, 92, 94, 100, 101,
104, 107, 108, 109, 115, 116,
118, 119, 201, 215, 216, 219,
220, 227, 238, 253, 258, 262,
265, 292
kütb-i fetvâ, 272

L

la'l, 192
Ladik, 183
Lahsa (Hatay), 264
Lala, 4, 5, 11, 74, 75, 77, 105, 106,
107, 108, 110, 137, 153, 154,
160, 176, 191, 201, 222, 255,
256, 292
Larende (Karaman), 136
Laz, 200
Leş (Alessio), 227
levazım, 124
levend, levendler, levendat, 20,
22, 58, 118, 212, 224, 226, 228,
234
libretto, 7, 53
Londra, 54

M

Macaristan, 40
Magnifico (Muhteşem), 3
Mahidevran Sultan (Gülbahar),
45
mahlul, 221
Mahmud (Şehzade Bayezid'in
oğlu), 23, 92, 96, 163, 188, 205

Mahmud Ağa (divan emiri), 216
Mahmud Ağa (Selim'in Kapıcıba-
şı), 77
Mahmud Bey (Şarki-Karahisar
Beyi), 147
Mairet, Jean, 53
Makbul İbrahim Paşa (Sadrazam),
31
Malatya Beyi (Sancağı), 167
Mallet, David, 54
Mamuloğlu yakısı, 54
Manisa (Sancağı), 24, 238, 258
mansıb, 267
Maraş Beylerbeyi, 122, 132, 147,
152, 153
Marino de Cavalli (Baylo), 134
Marmara, 225, 227
Masarif-i beytûlmal, 35
Masum Bey (İranlı), 189
Mecnun, 280
Medine, 71, 203
medrese, 21, 224
medreseliler, 119
Mehmed (Arap, Kapıcıbaşı), 186
Mehmed (Bayezid'in oğlu), 23,
163, 189, 205
Mehmed (Şehzade Mustafa'nın
oğlu), 50
Mehmed (Şehzade, Kanuni'nin
oğlu), 23, 24, 30, 31, 32
Mehmed b. Mehmed Hamid Efen-
di-zâde, 274
Mehmed Çelebi (Kanuni'nin süt
kardeşi), 50
Mehmed Efendi (Kazasker), 150
Mehmed Han (Dulkadırlı, Niğbolu
Sancakbeyi), 58
Mehmed III., 238

- Mehmed Kalfa (mimar), 49
Mehmed Kırımı (Müderri), 112
Mehmed Paşa (Sokullu), 10, 58, 59, 86, 109, 111, 112, 139, 147, 153, 161, 162, 163, 167, 176, 177, 179, 180, 214, 223, 233
Mehmed, Arap, 186, 187, 188
Mekke Emiri, 71, 72
mekr-i Rüstem, 48
menşur, 184
menzil, 254
merkez örgütü, 8
mermer, 49
Mersiye, 50, 51, 52
mertebe, 5, 123, 223, 260, 270
Meryem, 280, 282
Merzifon, 183
Mescid, 206
Meşhed, 199
Mevlana Celaleddin Rumi türbesi, 148
meyhane (İstanbul), 62
mezarlık, 217
mezhep, 186, 205
mih, 166, 178
Mısır Kazası, 273
Michael (Venedikli), 49
Mihaliç, 216
mihmandar, 173
Mihrimah Sultan (Kanuni'nin kızı), 82
mil, 193
Mimar Sinan, 49
Mimarbaşı, 49
miskal, 192
Mizan Emiri, 214
Mohaç Seferi, 30
Molla Çelebi (Konya kadısı), 132, 264
Mora, 53
mu'aşşer mersiye, 250
muaf, 163
Muhibbi (Kanuni'nin mahlası), 51, 52, 72
Muhiddin Cürçânî (Amasya Müftüsü), 160, 163
Muhteşem (Kanuni'nin sanı), vii, 3, 34, 43, 73, 91, 196, 211, 212, 239, 290, 291
Munzel, 273
Murad I., 3, 8
Murad II., 24, 49
Murad III., 238
Murad Şehzade (Bayezid'in oğlu), 164
Musâ (Peygamber), 280
Musa Paşa, 33
Mustafa (Bayezid'in nişancısı), 187
Mustafa (Celalzade), 44
Mustafa Çavuş (elçi), 199
Mustafa Efendi (İstanbul Kadısı), 150
Mustafa Paşa (Kızıl Ahmetli, Rumeli Beylerbeyi), 138, 139, 147, 161
Mustafa Paşa (Lala), 4, 74, 132, 137, 153, 154, 176, 191, 201, 222
Mustafa Paşa (Malatya Beyi, Erzurum Beylerbeyi), 167, 178, 189, 193, 201
Mustafa Paşa (Pulak), 31
Mustafa Şehzade (Kanuni'nin oğlu), 4, 5, 7, 8, 9, 13, 14, 18,

21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67,
68, 70, 73, 76, 80, 97, 117, 134,
147, 149, 166, 182, 215, 224,
239, 251

Muş, 177, 179

Mutasarrıf, 34

Muzaffer Paşa (Bayezid'in dama-
dı), 214

mücevvze, 76, 266, 267

müderris, 273

müfettiş, 220

müfsid, 73, 89, 100, 101, 126

Müftü (Şeyhülislam), 45

mühimmat, 122, 136, 155, 161, 164

Mühimme defterleri, 11, 12

mühr-i hümayun, 62

mülahide, 187

Müneccimbaşı Ahmet, 6

münşeât, 13

Müslüman mezarlığı, 216

müteferrika bölüğü, 257

Mütevellî, 52

N

Nahcivan (İran) Seferi, 42, 50, 264
nal, 166, 178

Nardeng (pekmez), 35

Navagero, Bernardo (Baylo), 7,
27, 28, 36, 43

Nevruz, 82, 98

nezir, 22, 203

Niğbolu, 58, 61

Nikola, Martin, 227

nikriz, 40

Niksar, 147, 216, 218

Nişancı, 25, 44, 48, 187, 205, 255,
289

nizam-ı âlem, 9

Nizamüddin Şahkulu (Revan Vali-
si), 171, 172, 173, 174, 193

nöbetçilik, 235

O

ocaklılar, 135, 136

Oğlakçılar (Ankara), 86

ok-yay korucusu (İran), 173

ok, 46, 145, 173, 279

okka, 35

opera, 7

ordu, 9, 25, 26, 29, 34, 36, 41, 52,
96, 115, 131, 133, 144, 153, 154,
179, 195, 237

ordugâh, 187

Orhan (Bayezid'in büyük oğlu),
77, 92, 94, 96, 98, 102, 123, 159,
163, 181, 188, 205, 261

Orta Anadolu, 225, 228

orta oyunu, 222

Osman (Bayezid'in oğlu), 92, 93,
96, 98, 102, 123

Osman Paşaoğlu (Diyarbakır Ket-
hüdası), 119, 121

Osmanlı elçileri, 189, 194, 204,
205

Osmanlı kaynakları, Tarih yazarla-
rı, 4, 5, 117, 181

Osmanlı ordusu, 179

Osmanlı sarayı, 30

otağ-ı hümayun, 47, 49

otağ, 25, 46, 47, 159

Otlukbeli Seferi, 61

oturak, 256

Ö

Ömer (Halife), 3, 51
Ömer-meşreb, 3, 51, 54, 248
önlük (futa), 75
öreke, 75
Özbek Han, 200

P

padişah hasları, 97
padişah vekili, 61
para, 11, 18, 19, 20, 21, 22, 28, 58,
59, 72, 81, 85, 94, 96, 120, 121,
164, 178, 181, 183, 204, 206,
207
Pasin (Sancağı), 166, 175, 178,
201, 228, 275
Pazarcık, 226
Peçevi İbrahim, 5
pekmez, 35
Pera (Beyoğlu), 52
Pertev Paşa (Vezir), 58, 86, 87, 94,
109, 206, 207, 267
peşkeleyecek, 173
Pir Hüseyin, Turgutoğlu, 118
Pir Mehmed (Özbek Hanı), 200
Piri Paşa (Adana Valisi), 137,
154
Pirinç, 35
Pojea sancağı, 191
Preveze savaşı, 49
puta tapıcılar, 190

R

raiyyet, 163
Ramazan Bayramı, 163
reaya, 63, 168, 224, 230
rehin, 20
Relazione, 6, 7, 42, 43, 45, 47, 48
remel, remil, 44, 152

Revan, 48, 58, 148, 171, 172, 174,
289, 290
Risale (Koçi Bey'in), 17
Romen, 7
Roxalan (Hürrem Sultan), 23
Rum (Anadolu), 127
Rum (Sivas), 89, 166
Rum Sultanı, 182
Rus, Ruslar, 229
Rûşen-zâde, 274
Rüstem Paşa, 4, 25, 26, 27, 28, 32,
33, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 46,
48, 50, 51, 52, 69, 76, 82, 96,
97, 102, 103, 124, 125, 126, 132,
136, 138, 139, 144, 145, 159,
160, 161, 168, 169, 191, 201,
202, 213, 291
rüşvet, 44

S

Sa'd-Çukuru (İran sınırı) Savaşı,
170, 193, 206, 275
Saadet-âbâd (İran), 180
sadak, 96
sadaka, 72, 203
sadaret, 69, 74
sadrazam, 4, 10, 33, 36, 42, 52, 58,
62, 63, 74
Safed Sancakbeyliği, 74
Safevi, 4, 11, 34, 170, 171, 175,
180, 207
sağ kol, 153, 154
Sahibin Karahisarı (Afyon), 125,
268
Sakalar köyü, 228
Salaberry, 7, 45, 62, 291
salgun, 120, 128, 160
Salis, R. Sertoli, 24, 62, 76, 212,
291

- sâliyâne, 102, 262
 salma, 22, 120, 128, 149, 150, 160
 saltanat, vii, 6, 8, 9, 13, 17, 30, 37,
 39, 42, 46, 53, 55, 57, 67, 75, 77,
 79, 94, 102, 107, 126, 131, 134,
 135, 138, 211, 223, 238, 284
 Sami (şair), 51, 52
 Samsun (Kadısı) Sancağı, 102,
 125, 225
 sancağa çıkma, 24, 27, 32, 237,
 238, 239
 Sancak (yönetim birimi), 78, 262,
 264, 279
 sancakbeyi, 24, 26, 92, 163
 Sancakbeyliği, 50, 70, 74
 sancaktar, 49
 sapkın, 187
 saray ağaları, saray partisi, 27,
 29, 34
 Sarı Abdullah, 12, 13, 155
 Sarihi tayfası, 178
 Saruhan (Manisa), 24, 32, 76, 107,
 225
 Savcı (I. Murad'ın oğlu), 8
 sayeban, 172
 seccade, 72
 Sefer (yürük), 219
 seferberlik, 230
 Seferihisar (Sivrihisar), 86
 sekban, sekbanlar Kethüdası,
 139, 186, 223
 Selanik, 58, 226
 Selim II., Şehzade, 47, 49
 Selim, Yavuz, 9, 10, 35, 38, 104,
 116, 120, 144, 162
 Semiz Ali Paşa (Sadrazam), 213
 Senectute, 134
 seraser, 98
 serbest tımar, 227
 serdar, 137
 serhad, 100, 101, 269
 serîr-i saltanat, 284
 Seyahatname, 72
 Seyfuddin İrişdi Ağa (İran elçisi),
 183, 184
 Seyitgazi, 255
 sicill-i mahfuz, 219
 silah, 122, 131, 136, 146, 154, 213,
 230
 silahdar, 165
 Silistre Sancakbeyi, 58, 213, 226
 Sinan (Ardahan Sancakbeyi), 176,
 179, 182
 Sinan Ağa (elçi), 202, 205
 Sinan Bey (Paşa, Silistre Beyi),
 213, 226
 Sinan Efendi (Anadolu Kazaskeri),
 150, 273
 Sinop, 147, 162
 sipahi çobanları, 227
 sipahi, sipahiler, 56, 58, 145, 227
 Sipahiler Ağası, 42
 Sivas, 84, 89, 121, 127, 128, 129,
 136, 137, 147, 162, 164, 166,
 206, 215, 225, 275
 Sivrihisar, 86, 216
 siyaset (idam), 122, 217, 218, 220,
 228, 230
 skarlat kumaşı, 207
 softa (suhte), 21, 224
 sol bölük ulüfecileri, 177, 179
 Sol kol, sol kanad, 153
 Solakzade, 186, 211
 Solimano II, 53
 Sonisa (Taşova), 121, 147
 subaşı, 259

suhte, 21, 57, 58, 119, 224, 225,
 226, 228
 suikast, 6, 34, 45, 179, 180, 186,
 187, 188
 Sultanahmet Meydanı (At Meyda-
 nı), 24
 sultanzade, 78
 surh-ser (Kızılbaş), 250
 Suşehri, 175
 Süleyman (Kanuni), iv, vii, 3, 6, 7,
 9, 11, 13, 14, 17, 18, 22, 23, 24,
 25, 26, 40, 44, 53, 54, 56, 62, 67,
 75, 77, 91, 104, 105, 117, 119,
 121, 130, 135, 136, 137, 147,
 148, 159, 161, 165, 174, 175,
 177, 182, 185, 190, 191, 195,
 197, 198, 199, 202, 203, 207,
 211, 216, 219, 224, 229, 234,
 238, 239, 289

Süleyman Paşa, 215
 Süleymannâme, 6
 sünnet, 24, 98, 123, 261
 Sünni, 34, 181, 186
 sürre alayı, 71

Ş

Şah Veli, 118
 Şah'a gitmek, 170
 Şâhî (Bayezid'in mahlası), 72,
 175, 182
 şair, 35, 51, 53, 70, 72
 Şam Beylerbeyi, 118, 136, 137,
 162, 163, 228, 259, 278
 şamdan, 72
 şarap, 146
 Şarki-Karaağaç, 165
 Şarki-Karahisar, 118, 147
 şehit, 33, 51, 148
 şehzade mücadeleleri, 8

Şehzade sancakları, 237
 Şehzade Sarayı (Amasya), 35
 şeker, 98
 Şemseddinoğlu (Dulkadirîliler),
 136
 Şemsi Ağa (Sipahiler Ağası), 42
 şeri sicil, 32
 şeriat, 150, 151, 176, 214, 216
 Şeyh Sinan (Vaiz), 35
 Şeyhülislam, 45, 149, 150, 217,
 290
 şeytan, 51
 Şii, şiilik, 170, 181, 183, 199
 şiir, 186
 Şirvan, 162, 165, 172, 173
 Şükrü (Ankara Kalesi Kethüdası),
 221
 Şürur (İran), 187

T

tac (Kızılbaş), 170
 Tac (Saltanat), 76
 Tahmasb (İran Şahı), 6, 12, 13, 34,
 44, 45, 49, 53, 121, 145, 161,
 164, 166, 171, 172, 173, 174,
 175, 176, 177, 179, 180, 181,
 182, 183, 184, 185, 186, 187,
 188, 189, 190, 191, 192, 193,
 194, 195, 197, 198, 199, 200,
 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207
 taht kavgası, 5, 9, 10, 59, 135, 150,
 153, 159, 211, 219, 239
 taht korucusu, 58
 taht vârisi, 24, 25, 67, 184, 238
 takke, 181
 Tamşvar, 48, 191
 Tankır, 216
 Tanrıverdi, 118

Tarsus Sancakbeyi, 154
 Tasso, Torquato, 53
 Taşlıcalı Yahya, 50
 Taşova (Sonisa), 147
 Tatar, 38
 tayfa, 150
 tayinat, 184
 Tebriz, 30, 173, 174
 teçhizat, 155
 teftiş, 218, 219
 Tekâlif-i divaniye, 19
 tekâlif-i örfiye, 163
 Teke ili, 136
 Tekeli, 164
 Tekfurdağı (Tekirdağ), 226
 Teklitçi, Celaloğlu, 119
 terakki, 223, 262
 Tercan, 177
 tereke (buğday), 121
 Tımar Defteri, 221
 tımar erbabı, 22, 26, 55, 58, 227
 tımar yoklaması, 221
 tımar, 69, 133, 221, 236, 257
 tımarlı sipahiler, 20, 21, 22, 56, 57,
 63, 117, 118, 135, 227, 234
 tımarlılar, 20, 21, 63, 135, 234
 Tokat, 127, 128, 129, 143, 147, 217,
 218, 229
 top, 154
 Topkapı Sarayı Arşivi, 4, 35
 Torino, 53
 Tosya, 183
 Trabzon Sancakbeyi, 162
 trajedi, tragedya, 7, 26, 53
 Trevisano, Domenico (Baylo), 7,
 28, 52, 67, 70
 tulga, 259
 Turak Ağa (Mirahur), 176, 182

Turan, 182
 Turgutlu aşireti (Turgutlulu), 187,
 189
 Turgutoğlu Pir Hüseyin, 118
 Turhal, 218
 Turnacıbaşı, 236
 Tuz, 35
 tüccar, 45, 203
 tüfeng, 154, 225
 tüfenkçi, 187
 tümen (İran parası), 181, 204
 türbe, 49, 206
 Türk boyları, 119
 Türk Mektupları, 7, 57, 71
 Türk, 52, 57, 119, 135, 213
 tütsü, 72

U

uc, 100
 ulema (Alimler), 29, 57
 Ulubat, 109
 ulufe, 20, 118, 119, 147, 260
 ulüfeciler, 234
 un, 165
 Uzunçarşılı, İ. H. Hakkı, 5, 171,
 235, 236

Ü

Ülû'l-emr, 138
 ümerâ, 21, 218, 244, 270
 Ümit Burnu, 18
 Üsküdar, 44, 104, 159, 167, 183,
 265
 Üveyl Tuğca (Tavca), 58, 59

V

vâcib, 148, 150, 176, 272, 274
 Vaiz, 35, 160
 Valide Sultan, 29, 30, 33

Van, 119, 137, 162, 167, 171, 174,
177, 179, 187, 189, 191, 201,
202, 206, 228, 229, 234, 257
Varna, 58, 226
Vastan, 34
Vekay-i Sultan Bayezid, 14, 148,
289
vekil-i devlet, 75
Veli Ağa, 147
Veli Bey (Eşik Ağası), 200
veliahtlık, vii, 5, 23, 73, 238
Venedik, 5, 6, 7, 24, 27, 28, 29, 36,
41, 47, 52, 53, 67, 70, 134, 212,
213
veraset sorunu, 8, 37, 39, 78, 237,
238, 244
vergi, 19, 55, 58
vezaret, 161
vezir, vezirler, 153
veziriazamlık, 74
vukiye, 35
Vulçetrin Beyi, 229

Y

Yağ, 35
Yahudiler, 212
Yahya (Peygamber), 249
Yahya Bey (Ankara Sancakbeyi),
154
Yahya, Taşlıcalı, 50
Yakup, Çavuş, 189
yakut, 192
Yalova, 227
Yanbolu, 226
yarağ, yarak (silah), 115, 120, 122,
136, 255, 259
yarıcı, 19
yasakçı, 234, 235

Yavuz Selim, 9, 10, 35, 38, 104,
116, 120, 144, 162
yay, 173
yazma, yazmalar, 12, 14, 148
Yedikule (İstanbul), 222
Yeniçeri Ağası, 76, 267
Yeniçeri borkü, 236
yeniçeri ocağı, 118
yeniçeri postaları, 234
yeniçeri, yeniçeriler, 36, 58, 118,
139, 163, 165, 177, 227, 229,
234, 235
Yenişehir (Bursa), 218
Yenişehir (Teselya), 58
yeşil mücevveze, 76, 266, 267
Yeşilirmak, 118, 219, 220, 225
yevimlü, 119, 120, 133, 135, 216,
217, 218, 219, 220, 221
yoldaşlık, 20, 279
Yozgat, 118
Yürük kazası (Kırşehir), 119
yürük, 219

Z

zahire, 90
zaim, 118
Zal Mahmud, 47, 248
zarb-zen, 107
zeamet, 38, 56, 59, 96, 118, 127,
133, 136, 137, 154, 163
Zerdali, 35
Zeynel Bey (Vastan Mutasarrıfı),
34
zırh, 259
Zile (Tokat), 218
zimmî, 227
Zinkeisen, 7, 42, 48, 53, 60, 77, 292

Alanındaki uzmanlığı, sadece akademideki sıfatlarıyla kanıtlanan bir akademisyen değil Şerafettin Turan. Osmanlı tarihinin enteresan bir dönemine odaklanıyor *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*. Bir döneme odaklanan ama konuyu derinlemesine ele alan bu metni incelediğimizde, aslında tarihin bütününe dair büyük ipuçları taşıdığını görebiliyoruz.

“Muhteşem” sıfatıyla anılan Kanuni Sultan Süleyman’ın oğulları arasındaki taht kavgasının izini kaynak metinlerle, araştırmalarla, yeri geldiğinde fetvalarla sürüyor Şerafettin Turan. Akademik metinlere ait, hepimizin kafasındaki anlatım ezberlerini de akıcı dili ve duru Türkçesiyle yerle bir ediyor. Okunan, okunurken zevk veren bir yapıt çıkarıyor karşımıza; baskısı yenilendikçe kendini yenileyen, bilgilerini güncelleyen ve dilini incelten bir *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*.

Şehzade Mustafa, Bayezid ve Selim arasında yaşananlar; Hürrem Sultan, Mahidevran Hatun, Rüstem Paşa’nın rolleri ve yaptırımları; Osmanlı’nın en şatafatlı ve güçlü olduğu dönemin perde arkasında yaşananlar bu araştırmada sahil bir biçimde anlatılıyor.

Şehzadelerin taht kavgalarına yol açan nedenler, Şehzade Bayezid’in Selim’e ve babasına karşı cephe alışı, imparatorluğu iç savaşa götüren sebepler, Konya Savaşı, Bayezid’in İran’a sığınması ve akabinde öldürülmesi, taht kavgasının doğurduğu iç karışıklıklar ve taht kavgaları nedeniyle yapılan yönetim değişiklikleri, kitabın ana konularını teşkil ediyor. Uzun padişahlık döneminde dışarıyla uğraştığı kadar içeriyle de uğraşan Kanuni Sultan Süleyman’ın “padişah, baba, şair” olarak da portresi gözler önüne seriliyor.

kapı no: 260
araştırma-inceleme: c

